

DET KONGELIGE
NÆRINGS- OG HANDELSDEPARTEMENT

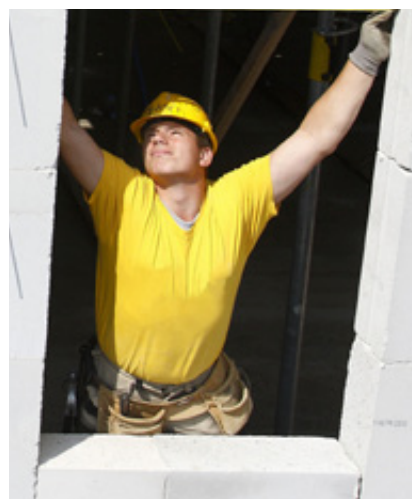
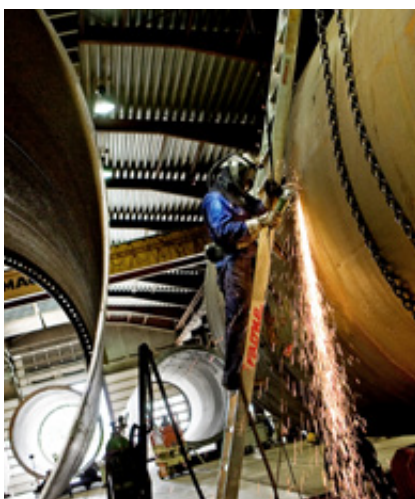
Meld. St. 39

(2012–2013)

Melding til Stortinget

Mangfold av vinnere

Næringspolitikken mot 2020

Innhold

1	Mangfold av vinnere – innledning og sammendrag	5	5	En bred og aktiv næringspolitikk	86
1.1	Innledning	5	5.1	Arbeidskraften	86
1.2	Mål for en fremtidsrettet næringspolitikk	8	5.1.1	Likestilling	89
1.3	Sammendrag og oppbygging av meldingen	9	5.2	Kunnskap og kompetanse	90
			5.3	Forskning og kommersialisering .	94
			5.3.1	Strategi for bioteknologi	97
			5.3.2	FoU-strategi for nanoteknologi	98
2	Norsk næringsliv i dag	15	5.4	Næringsklynger	99
2.1	Norsk næringsstruktur	17	5.4.1	Vurdering av et nytt helhetlig program for næringsklynger	99
2.1.1	Små og mellomstore bedrifter, grunnmuren i norsk næringsliv ...	19	5.5	Gode rammevilkår for små og mellomstore bedrifter	101
2.2	Enkelt næringer	20	5.6	Miljøteknologi	102
2.2.1	Industri	20	5.7	Innovasjon og produktivtetsvekst	104
2.2.2	Energi	26	5.7.1	En innovasjonspolitikk for økt produktivitet og verdiskaping	104
2.2.3	Transport	28	5.7.2	Satsing på innovasjon	105
2.2.4	Tjenesteyting	30	5.7.3	Verktøy for vekst – det næringsrettede virkemiddelapparatet	107
2.2.5	Varehandel	35	5.7.4	Strategi for økt innovasjonseffekt av offentlige anskaffelser	109
2.2.6	Bygg og anlegg	36	5.7.5	Medarbeiderdrevet innovasjon	109
2.2.7	Primærnæringene	37	5.7.6	Immaterielle rettigheter	110
2.3	Handelsbalanse	39	5.7.7	Design som verktøy for verdiskaping	111
2.4	Ressursbruk i dag	42	5.7.8	Samarbeid mellom små og store bedrifter skaper vinn-vinn situasjoner	112
2.4.1	De store sysselsetterne	42	5.8	Tilskuddsordninger og risikokapital	113
2.4.2	Naturressurser	47	5.8.1	Gjeldende virkemidler	114
2.4.3	Teknologi og FoU	48	5.9	Nyetableringer og entreprenørskap	117
			5.9.1	Entreprenørskap i utdanningen	118
			5.9.2	Entreprenørskap blant kvinner	119
3	Bærebjelkene for norsk velstand	51	5.10	Infrastruktur	120
3.1	Historisk blikk på norsk verdiskaping	51	5.10.1	Samferdsel	120
3.2	Hele landet i bruk	52	5.10.2	Digital infrastruktur	121
3.3	Produktivitet og lønnsomhet	54	5.11	Distrikts- og regionalpolitikk	121
3.4	Naturgitte fortrinn	56	5.11.1	Svalbard	123
3.5	Kunnskap og forskning	58	5.12	Internasjonalisering	123
3.6	Klynger	59	5.12.1	Tilgang til markeder	125
3.7	Samfunnsmodell og omstillingssolidaritet	61	5.12.2	Landstrategier for utvalgte land/nye markeder	125
3.8	Sosial tillit og sosial kapital	62	5.12.3	Det indre marked – norske virksomheters hjemmemarked	126
3.9	Godt fungerende byråkrati og regelverk	63	5.12.4	Fri bevegelse av varer og tjenester	128
3.10	Innovasjon og entreprenørskap	65	5.12.5	Frihandelsavtaler	130
3.11	Finans- og pengepolitikken og handlingsregelen	66			
3.12	Effektive markeder	67			
4	De store utviklingstrendene og næringspolitikkenes rolle	69			
4.1	Miljø- og klimautfordringene	70			
4.2	Fremvoksende økonomier	74			
4.3	Utvikling i energimarkedene	77			
4.4	Teknologisk utvikling	80			
4.5	Demografiske endringer	82			

5.12.6	Næringslivsdelegasjoner og politisk besøksvirksomhet	132	6.6	Helse- og velferdsteknologi	163
5.12.7	Eksporfinansiering	132	6.6.1	Helse- og omsorgssektoren som etterspørre	163
5.12.8	Innovasjon Norges internasjonaliseringsarbeid	133	6.6.2	Morgendagens omsorg	164
5.13	Næringslivets samfunnsansvar	133	6.6.3	Styrket samarbeid mellom helse- og omsorgssektoren og næringslivet	164
5.14	Forenkling	134	6.6.4	Brytningstid for legemiddelindustrien	165
5.14.1	Elektroniske tjenester og Altinn ..	134	6.6.5	Norge satser på helseforskning og innovasjon	166
5.14.2	Unntak fra revisjonsplikt for små selskaper	135	6.6.6	Folkehelsearbeid	168
5.14.3	Forenkling av aksjeloven	136	6.7	Varehandel	168
5.15	Eierskap	137	6.8	En effektiv bygge- og anleggsnæring	169
6	Satsinger og strategier	142	6.9	Transportnæringen	173
6.1	Energi	147	6.10	Strategier for spesifikke områder	174
6.1.1	Olje- og gassnæringen	147	6.10.1	Mineralnæringen	174
6.1.2	Fornybar energi	148	6.10.2	Handlingsplan for kultur næringer	178
6.1.3	Leverandørindustrien	149	6.10.3	Romvirksomhet	179
6.2	Maritim virksomhet	151	6.10.4	Tre- og skognæringen	182
6.3	Marine næringer	154	7	Økonomiske og administrative konsekvenser ...	184
6.3.1	Havbruksnæringen	155			
6.3.2	Sjømatindustrien	155			
6.3.3	Marint kunnskapsløft	156			
6.3.4	Satsing på marin bioteknologi og bioprospektering	157			
6.4	Reiseliv	159			
6.5	IKT	160			

DET KONGELIGE
NÆRINGS- OG HANDELSDEPARTEMENT

Meld. St. 39

(2012–2013)

Melding til Stortinget

Mangfold av vinnere

Næringspolitikken mot 2020

*Tilråding fra Nærings- og handelsdepartementet 7. juni 2013,
godkjent i statsråd samme dag.
(Regjeringen Stoltenberg II)*

1 Mangfold av vinnere – innledning og sammendrag

1.1 Innledning

Arbeid til alle er regjeringens viktigste mål i den økonomiske politikken. For å skape full sysselsetting og god velstandsutvikling er det helt nødvendig med et mangfold av bedrifter som lykkes og som bidrar til en sterk verdiskaping. Derfor står en aktiv og fremtidsrettet næringspolitikk sentralt i regjeringens politikk. Gjennom næringspolitikken ønsker vi å bidra til størst mulig samlet verdiskaping i norsk økonomi og arbeid til alle.

I denne meldingen varsler regjeringen en videreføring og forsterkning av den næringspolitikken som er ført, samtidig som vi varsler nye satsingsområder og tiltak for at enda flere bedrifter lykkes i fremtiden. Den økonomiske politikken og næringspolitikken i Norge har gitt gode resultater. Midt i det kraftigste tilbakeslaget i europeisk økonomi på flere generasjoner, har Norge hatt god økonomisk vekst og kraftig økning i antall arbeidsplasser. Veksten i sysselsettingen er mangdoblet etter regjeringsskiftet i 2005. Mens det i perioden 2001–2005 ble skapt i overkant av 20.000

nye arbeidsplasser på fire år, er det blitt nær 350 000 flere arbeidsplasser i perioden 2005–2013. Nær 70 prosent av veksten i sysselsetting er kommet i privat sektor, en av de sterkeste vekstperiodene i privat sysselsetting noen gang.

De sterke resultatene i norsk økonomi er skapt midt i en alvorlig europeisk krise. EU har opplevd en langvarig nedgang, og mange land har fall i BNP. Arbeidsløsheten i EU har økt til 26 millioner mennesker, en økning på 2 millioner bare på det siste året. Regjeringen har møtt krisen aktivt. Gjennom kraftige og målrettede motkonjunkturtiltak da krisen kom, en ansvarlig økonomisk politikk for å sikre en god konkurransevne, nært samarbeid med partene i arbeidslivet og en god politikk for næringsutvikling og nyskaping, har vi bidratt til at Norge så langt har kommet gjennom krisen med den laveste arbeidsløsheten i Europa.

Det er likevel grunn til å advare mot en mer uansvarlig økonomisk politikk, eller usikkerhet om den økonomiske politikken og styringsevnen i Norge. Rundt 70 prosent av eksporten vår går til det europeiske markedet. Derfor er det mange

norske bedrifter og næringer som merker tilbakeslaget i Europa. Vi kommer ikke til å være uberørt av det som skjer, tvert imot ser vi at både bedrifter og bransjer merker krisen i Europa i form av lavere etterspørsel og dårligere lønnsomhet. Det er derfor ingen selvfølge at den enestående økonomiske utviklingen vi har hatt i Norge de siste årene fortsetter.

Denne meldingen er svaret på hvordan vi møter den internasjonale krisen. Den handler blant annet om bekymringen for at vår sterke eksponering mot petroleumsnæringen skal gjøre oss ekstra sårbar. Regjeringens mål er å styre Norge trygt gjennom krisen og at Norge fortsatt skal ha Europas laveste ledighet. Det krever bevisste valg, en aktiv offentlig politikk og en trygg styring av norsk økonomi. Regjeringen vil gå inn for fornuftige skatteendringer som gir konkurransedyktige vilkår for bedriftene, tetter skattehull, og samtidig opprettholder skattefinansiering av viktige tjenester som skole, eldreomsorg og helse. Slike endringer ble varslet i forbindelse med revidert nasjonalbudsjett.

Denne meldingen legger opp kursen for næringspolitikken i årene som kommer. Regjeringen vil føre en bred og aktiv næringspolitikk hvor næringsdimensjonen har en viktig plass i alle politikkområder som legger rammer for næringslivet. Derfor omhandler denne meldingen også de næringspolitiske sidene ved politikkområder som ligger utenfor Nærings- og handelsdepartementets ansvarsområde. Den gjennomgår også de næringspolitiske virkemidlene som NHD rår over og ser på hvordan disse i enda sterkere grad kan bidra til sysselsetting og verdiskaping.

Miljøhensynet løftes til en overordnet dimensjon i næringspolitikken. På alle samfunnsområder må vi sørge for at politiske valg og strategier tar klima- og miljødimensjonen på alvor. Samtidig vet vi at omstillingen til et klimavennlig samfunn gir store muligheter for ny næringsutvikling og nye arbeidsplasser. Som en konsekvens av denne overordnede tilnærmingen, løfter vi miljøteknologi ut av de spesifikke satsingsnæringene som ble varslet i innovasjonsmeldingen i 2007. I stedet skal miljøteknologi være en viktig dimensjon i næringspolitikken overfor alle relevante bransjer.

Meldingen løfter frem de to næringene IKT-næringen og helse- og velferdsteknologi som viktige næringer for Norge. Her er mulighetene for en sterk norsk næringsutvikling stor, og etterspørselen både i Norge og internasjonalt er økende.

Utover dette gis også tre andre viktige næringer i Norge bred plass i meldingen; varehandel, bygg- og anlegg og transportnæringen. Dette er

næringer som spiller en stor og viktig rolle i både sysselsetting og verdiskaping. En tydelig næringspolitikk for disse næringene er derfor viktig hvis vi skal nå målet om størst mulig verdiskaping og arbeid til alle. Særlig viktig er det å finne gode samarbeidsformer mellom det offentlige og næringen selv for god produktivitetsvekst, innovasjon, ordnede forhold og kompetanseutvikling for de ansatte, konkurransevne og økt lønnsomhet. Næringspolitikken på disse områdene vil bli utformet i samsvar med ulike sektordepartementers ansvar på områder som legger viktige føringer for disse næringene.

Omstillingsevne er en annen hoveddimensjon ved næringsmeldingen. Økonomiske fremskrivninger og analyser av makrotrender kan ikke gi et fullgodt svar på hva vi skal leve av i fremtiden. Tvert imot vet vi både at endringene vil gå raskere enn før, og at uventede og uforutsigbare ting vil inntreffe. Derfor er en viktig næringsstrategi å sørge for at vi har stor omstillingsevne i norsk næringsliv.

Dette er en næringsmelding, også en industri-melding. Regjeringen slår fast at målet er at Norge fortsatt skal være en industrinasjon i fremtiden. Derfor omtales strategier og tiltak som skal bidra til industriutvikling spesielt i denne meldingen. En viktig strategi for et omstillingsdyktig næringsliv er å ha et mangfold av bedrifter i ulike næringer, også i industrien. Gjennom å ha et mangfold av sterke næringsområder, kan vi lettere flytte innsatsfaktorene til vekstområder når andre næringer svikter.

Omstillingsevnen henger nært sammen med de sosiale ordningene som sikrer omstillingssolidaritet i samfunnet. Norske arbeidstakere har et økonomisk sikkerhetsnett når arbeidsplasser forsvinner eller når bedrifter må gjennom tøffe endringsprosesser. Da blir omstillingsviljen og omstillingsevnen større. En stor grad av endringsvillighet takket være god organisering av arbeidslivet og av velferdsordninger er et av de viktigste resultatene av den norske modellen. Derfor har den norske modellen vist seg svært robust gjennom den internasjonale krisen.

Skal vi utnytte Norges fulle potensial, må vi ta hele landet i bruk, og gi mest mulig av den arbeidsføre befolkningen mulighet til å delta best mulig. Denne næringsmeldingen bygger derfor på en aktiv distrikts- og regionalpolitikk, og en arbeidslivspolitik som hindrer utstøting. Et godt arbeidsliv og arbeid mot sosial dumping gjør det lettere å nå målet om høy deltakelse i arbeidslivet og bidrar dermed til høy verdiskaping. Vi vil opprettholde solidariteten for enkelt-

mennesket i velferdssystemet vårt, slik at kostnadene ved nødvendige omstillinger gir ikke bare bæres av noen få, men fordeles på hele samfunnet.

Kvinnens økte deltakelse i arbeidslivet er en av de viktigste årsakene til den økonomiske veksten i Norge de siste tiårene. Regjeringen ønsker å legge til rett for denne utviklingen kan fortsette. Målet er at kvinner skal ha likeverdige muligheter på alle nivåer i arbeidsliv, næringsliv og ledende posisjoner. Her spiller også organiseringen av velferdsgoder inn. Full barnehagedekning, gode fødselspermisjoner og pappaperm er noen av tiltakene som har gjort det lettere å kombinere familie og yrkesliv. God likestillingspolitikk er et konkurransefortrinn. Et land som gir alle muligheter til å lykkes, vil også bli gode i næringsutvikling, innovasjon og verdiskaping.

Næringsmeldingen bygger på det faktum at arbeidskraften er vår viktigste ressurs. 85 prosent av nasjonalformuen er nåverdien på dagens og fremtidig arbeidskraft. Vår konkurransekraft avgjøres av hvordan vi utnytter denne ressursen. Vi har ikke et mål om at Norge skal ha billig arbeidskraft. Vi ønsker en høy levestandard og en jevn fordeling. Det betyr høy kostnad på arbeidskraften. Da må vi være ekstra effektive i å lykkes med høy verdiskaping pr arbeidstime. Kunnskap og kompetanse, forskning, utdanning og innovasjon er nøkkelen til dette.

Meldingen viser stor oppmerksomhet til den internasjonale utviklingen og den økende betydningen internasjonaliseringen av næringslivet har for norsk økonomi og sysselsetting. Det meste av veksten foregår utenfor Europa, og de fremvoksende økonomienes rolle i verdensøkonomien kommer til å bli mye sterkere. Asia, Sør-Amerika og Afrika blir viktigere arenaer for norsk næringsliv, både når det gjelder handel, investeringer og produksjonskjeder. Gode rammebetingelser for norsk næringsliv i de fremvoksende regionene har stått sentralt i denne stortingsperioden og vil bli enda viktigere fremover.

Mange norske bedrifter er blant vinnerne i den globale konkurransen. Vi har mange eksempler på at norske bedrifter har dyktig ledelse, kompetent arbeidskraft og unike produkter som gir dem sterke fortrinn i konkurransen med bedrifter i Asia, Europa og Amerika. Konkurransedyktige bedrifter tjener også penger. I 2011 eksporterte norske bedrifter varer og tjenester for 36 000 kroner hvert eneste sekund. Det utgjør om lag 1 150 mrd. kroner i året. Norske bedrifter er stort sett små i verdensmålestokk, men de kan være store i de nisjene de opererer.

Kombinasjonen av tilgang på naturressurser, høy kompetanse og vilje til å ta risiko har vært oppskriften som har gjort mange norske bedrifter til ledende i sine bransjer.

Få kunne likevel drømme om at petroleumssektoren skulle bli så stor. I tillegg til enorme inntekter, har ressursene på kontinentalsokkelen gitt oss en helt ny næring, petroleumsrettet leverandørindustri. Norske bedrifter er verdensledende innenfor undervannsteknologi, boreutstyr og gjennomføring av kompliserte prosesser under krevende klimatiske forhold. Selv om petroleumsinntektene kan falle, vil likevel kunnskapen fra olje- og gassektoren i fremtiden kunne være grunnlaget for nye satsinger og nye næringer.

Verden er i kontinuerlig endring. Folks ønsker og behov endres over tid. Ny kunnskap og viten endrer produksjonsmulighetene. Det samme gjør endringer i tilgangen på ressurser som arbeidskraft, kapital og naturressurser. I en omskiftelig verden vil det som er en god ressursanvendelse i dag, ikke nødvendigvis være en god ressursbruk i fremtiden. Dette skaper utfordringer – både forutsette og uforutsette – for langsiktig verdiskaping.

Felles for mange vellykkede omstillinger har vært en effektiv bruk av ressursene som blir ledige. Norsk økonomi har vist en god evne til å plassere både arbeidsfolk og investeringer der lønnsomheten er størst.

Verdiene som skapes i norske bedrifter er enorme. 2,6 mill. nordmenn er hver dag på arbeid i over 363 000 foretak i Norge. For disse er arbeidet en viktig kilde til inntekt, et sosialt møtepunkt og et viktig holdepunkt i livet. Innsatsen de yter, er selve grunnlaget for den suksessen norske bedrifter har på de internasjonale markedene. Den høye arbeidskraftproduktiviteten i Norge er et viktig konkurransefortrinn som i mange tilfeller oppveier et høyt kostnadsnivå. Kombinasjonen av høy kompetanse og høy yrkesdeltagelse gjør norske arbeidstagere til den viktigste ressursen vi har.

Vi har mange dyktige gründere og entreprenører i Norge som har startet egne bedrifter som i dag sysselsetter mange flere enn seg selv. Norge har en sterk kultur for entreprenørskap innenfor mange næringer, og interessen for å starte sin egen bedrift finner vi i mange deler av landet. Dette gjelder også for de over 150 000 nordmenn som driver enkeltpersonforetak, og som skaper sin egen arbeidsplass. Mennesker som har satset på å skape noe nytt for seg selv og andre, er med på å bringe Norge videre. Gjennom å fortsette forenklingsarbeidet og redusere byråkratiet, vil vi gjøre det enda enklere for de som satser.

1.2 Mål for en fremtidsrettet næringspolitikk

Den overordnede målsetting for næringspolitikken er størst mulig samlet verdiskaping i norsk økonomi og arbeid til alle. Målsettingen om størst mulig samlet verdiskaping har implikasjoner for vurdering av næringspolitiske tiltak og for valg av næringspolitiske områder. Begrepet verdiskaping oppfattes forskjellig avhengig av den enkeltes ståsted. En bedriftseier vil ta utgangspunkt i bedriftens økonomiske resultat. På nasjonalt nivå refereres ofte til et lands brutto nasjonalprodukt, BNP. Det er nødvendig å skille mellom hvordan tiltak påvirker verdiskapingen innenfor en enkelt næring eller bedrift og hvordan tiltaket påvirker den samlede verdiskapingen i hele økonomien. Ved å definere størst mulig verdiskaping i norsk økonomi som samfunnsøkonomisk lønnsomhet¹ gis målsettingen et faglig innhold som både tar inn over seg dagens næringsstruktur med tilhørende ressursallokering og fremtidens muligheter og utviklingstrekk. I praktisk politikk kan det også være avveininger med andre målsettinger for politikken, eksempelvis nasjonal sikkerhet og beredskap, målsettinger med hensyn til bosettingsmønstre og sikkerhet for matforsyning.

I et langsiktig perspektiv er det hvordan vi utnytter våre samlede ressurser som bestemmer hva slags velferd vi vil ha i fremtiden. Vi må ha en bærekraftig økonomi som bidrar til at ressursene settes inn der de kaster mest av seg. Da er det mange politikkområder som spiller inn. Forvaltningen av ressursene frem til i dag har gitt oss et godt utgangspunkt.

Norsk næringshistorie er en historie om enorme endringer og en fantastisk evne til å utnytte de muligheter Norge har fått. Grunnlaget for utviklingen Norge har gjennomgått, må ses i sammenheng med et bredt spekter av politikkområder. Det er de store strukturene i norsk økonomi og den kultur vi har for å forvalte ressursene våre som har gitt oss det velferdsnivået vi har i dag.

I arbeidet med den overordnede målsettingen om høyest mulig samlet verdiskaping og arbeid til alle vektlegger regjeringen følgende fem delmål:

1: Høy omstillingsevne i næringslivet og gode strukturer for omstillingssolidaritet

Når vi skal utforme fremtidens næringspolitikk, er strukturene og bærebjelkene i norsk økonomi avgjørende. Slike bærebjelker er blant andre ordninger for forvaltningen av olje-

formuen, ordninger for utdanning og bruk av arbeidskraft og lønnsdannelse, evne til innovasjon og vår evne til å foreta nødvendige endringer når det er behov for det. Dette hviler igjen på vår kultur og vår evne til solidaritet.

Det er en sammenheng mellom innretningen av bærebjelkene og den verdiskapingsevnene norsk økonomi har. Vi vet ikke hva slags varer og tjenester vi vil etterspørre om 20, 50 eller 100 år. Vi vet ikke hva slags teknologi som vil være tilgjengelig for å løse de utfordringene vi kommer til å møte i fremtiden. Vi vet at det kommer endringer, men vi kan ikke forutsi alle tilpasningene næringslivet må gjøre. Viktigere enn å spå hva som vil skje, er det at næringspolitikken er utformet slik at norsk økonomi står rustet til å takle endringene som vil komme – uansett hva disse er.

Høy organisasjonsgrad i arbeidslivet kan bidra til god omstillingsevne. Den høye organisasjonsgraden i norsk arbeidsliv bidrar til at arbeidsgivere og arbeidstakere samarbeider på bedriftsnivå, regionalt og nasjonalt. Dialogen fører til at partene har en felles forståelse av arbeidslivspolitikken og utfordringene bedriftene og næringslivet står overfor. Det fører til et lavere konfliktnivå og til at man i felleskap finner gode løsninger. Dette står sentralt i den norske modellen.

Et fellestrekk i de nordiske landene er den omstillingssolidaritet som ligger i at de som rammes av omstilling, likevel har et sosialt sikkerhetsnett. Den samfunnsøkonomiske lønnsomheten av at enkeltpersoner omstiller seg er så stor at samfunnet samtidig må være villig til å bære en del av kostnadene. Dette er en omstillingssolidaritet i praksis, som både gir gevinster i dag og som også vil legge grunnlaget for fremtidig verdiskaping og for et fremtidig høyt velferdsnivå.

2: Stabile, forutsigbare og næringsvennlige rammebetingelser i den brede næringspolitikken

Stabile og forutsigbare rammebetingelser er grunnsteinen i regjeringens næringspolitikk, og det er summen av rammebetingelsene som er avgjørende for at vi skal legge best mulig til rette for fremtidens velferd. Nærings- og handelsdepartementets nedslagsfelt er således lang bredere enn den politikken departementet selv forvalter. Departementet skal jobbe for at næringsøkonomiske hensyn tas i betraktning ved utformingen av eksempelvis den makroøkonomiske politikken, skatte- og avgiftspolitikken, utdannings- og forskningspolitikken, arbeidslivspolitikken, miljøpo-

¹ Det vil si samfunnsøkonomisk optimal ressursallokering.

litikken og ved planlegging av samferdsel og infrastruktur. Det skal være enkelt å drive næringsvirksomhet i Norge og bedriftene skal kunne konsentrere seg om å skape verdier.

3: Et næringsliv som møter de store utviklingstrendene med lønnsomhet og vekstkraft

En næringspolitikk for fremtidig verdiskaping må bygge på de fremtidige utviklingstrekkene vi kjenner til. Blant de viktigste utviklingstrekkene er den økte deltakelsen i verdenshandelen til de fremvoksende økonomiene, som Kina, Brasil og India, demografiske følger av befolkningssammensetningen i de ulike land, hurtig teknologisk utvikling, og miljø- og klimautfordringene. Hva er en samfunnsøkonomisk effektiv miljøregulering og hva er næringslivets rolle i denne sammenhengen? Skal næringslivet ha en «betaler»-rolle, og hvordan er næringslivet en del av løsningen?

Den økonomiske krisen i Europa skaper usikkerhet også for Norge. En global økonomi krever og fokus på bedriftenes samfunnsansvar og de etiske og moralske spørsmålene bedriftene møter i de landene de opererer. Eldrebølgen er en samfunnsmessig utvikling det er nødvendig å finne løsninger for. Teknologisk utvikling og egnet og riktig bruk av private løsninger innenfor pleie- og omsorgssektoren er i denne sammenhengen stikkord hvor næringslivet kan gi løsninger som sikrer innovasjon, kvalitet, produktivitetsvekst og god ressursutnyttelse. Økt levealder og flere eldre i befolkningen fører til at flere lever med kroniske lidelser. Norge og resten av verden står overfor en global trend med sykdommer som i mange tilfeller er knyttet til livsstil, til hva vi spiser og drikker og til fysisk aktivitet. Norsk næringsliv kan bidra til å finne gode løsninger som svarer på disse utfordringene.

4: Et sterkt næringsliv innenfor klynger og områder med stor verdiskapingspotensial der vi har særlige fortrinn

Regjeringen har som mål at Norge skal bli en av de ledende, innovative, dynamiske og kunnskapsbaserte økonomier innenfor de områder hvor vi har særlige fortrinn. I Soria Moria-erklæringen og i Regjeringens politiske plattform for perioden 2009–2013 er det lagt vekt på potensialet som ligger i maritime næringer, energi, miljø, reiseliv og marine næringer. Nærings- og handelsdepartementet vil følge opp potensialet i disse næringene og bidra til å utvikle næringene, i tråd med gjeldende strategier.

5. Et sterkt regionalt næringsliv som bidrar til at hele landets ressurser og verdiskapingspotensial utnyttes best mulig

En forutsetning for å utnytte verdiskapingspotensialet er at hele landets ressurser tas i bruk. Norge har et relativt spredt bosettingsmønster, naturressursbaserte næringer ligger i flere landsdeler og ulike regioner har ulike kjennetegn. En god regional næringsutvikling har som forutsetning at de virkemidler som brukes, bidrar positivt til verdiskapingen og at lønnsomme bedrifter kan bygges opp. Utvikling av kompetanse og treffsikre virkemidler vil gi et lønnsomt næringsliv og skape et godt livsgrunnlag i distrikter og regioner.

1.3 Sammendrag og oppbygging av meldingen

Denne meldingen angir retningen for utvikling av næringspolitikken mot 2020. Næringspolitikken favner bredt. Meldingen redegjør for hvordan en rekke politikkområder påvirker verdiskapingen i Norge og hvordan regjeringen vurderer at næringspolitiske hensyn bør tas. Videre gjennomgås den konkrete næringspolitikken som føres i dag og hvordan denne politikken skal støtte opp om en god økonomisk utvikling fremover.

Meldingen starter med en beskrivelse av norsk næringsliv (kapittel 2), fortsetter med en prinsipiell beskrivelse av bærebjelker for norsk verdiskaping og velstand (kapittel 3) og gir så en presentasjon av viktige utviklingstrender for norsk næringsliv (kapittel 4). Politikken som føres, både den brede og den spesifikke næringspolitikken, er omtalt i de to siste kapitlene (kapittel 5 og 6).

Kapittel 2 gir en presentasjon av hvordan norsk næringsliv ser ut i dag. Norge er et godt land for næringsvirksomhet. Norsk økonomi er over sju ganger så stor i dag som på 1950-tallet (målt i faste priser). Ifølge Verdensbanken hadde Norge i 2011 verdens 24. største økonomi og nest høyeste verdiskaping i verden per innbygger. For å oppnå langvarig økonomisk vekst må ressursene forvaltes godt. Naturressursgrunnlaget og utnyttelsen av dette har bidratt til den velferden vi har i dag. Handel med andre land er også bestemmende for vår næringsstruktur og avgjørende for vår levestandard. Det er likevel verdien av den nåværende og fremtidige arbeidsinnsatsen som utgjør hovedparten av nasjonalformuen. Utvikling av ny teknologi og satsing på FoU skal bidra til å sikre produktivitetsveksten fremover.

Norsk industri er preget av store variasjoner mellom bransjene. Industrien har over tid vist god evne til å omstille seg, tenke nytt og se nye muligheter i markedet. Sysselsettingsutviklingen i industrien viser at det ikke er tale om en «industri-død».

Norge er en av Europas ledende energinasjoner. Vi er en del av det nordeuropeiske kraftmarkedet og importerer og eksporterer vannkraft til det nordiske og det nordeuropeiske kraftnettet. Norge leverer naturgass til Europa og olje fra Nordsjøen leveres over hele kloden. Våre naturbaserte energikilder har lagt grunnlaget for næringsklynger, kompetanse- og leverandørbedrifter. Kompetanse fra petroleumsvirksomheten offshore har vist seg relevant for utvikling av fornybar energi til havs.

Virksomheten på norsk sokkel har gitt grunnlag for oppbygging av en sterk norsk leverandøriindustri. Den norske leverandøriindustrien har gjennom en målrettet innsats og ved erfaringer fra norsk sokkel, skaffet seg en sterk posisjon internasjonalt. Andre deler av industrien har utfordringer blant annet i møte med en svakere europeisk økonomi

Den kraftintensive industrien opererer i krevende globale markeder og betyr mye for sysselsettingen i mange lokalsamfunn. Ofte er bedriftene lokalisert i nærhet av kraft- og naturressursene. Mineralnæringen er en typisk distriktsnæring med bedrifter i alle landets fylker og siden 2005–2006 har det vært en positiv trend i næringen med økt sysselsetting. Forbruksvareindustrien er relativ arbeidsintensiv og er i Norge redusert over tid. Deler av denne industrien har likevel klart å hevde seg i internasjonal konkurranse, som eksempelvis norsk møbelindustri. Næringsmiddelindustrien er preget av en stabil utvikling over tid og er en stor avtaker av råvarer fra landbruket og fiskeriene.

Det er de små og mellomstore bedriftene som er grunnstammen i norsk næringsliv og disse utgjør en stor andel av bedriftene i nesten alle næringer, eksempelvis innenfor primærnæringene, industrien og tjenesteytende sektor.

Transportnæringen består av ulike virksomheter som jernbane, rutebil- og drosjetransport, godstransport på vei og sjø, innenlandske kyst-ruter og innenriks lufttransport og flere tjenestene næringer tilknyttet transport. Tjenestesektoren har opplevd en kraftig vekst i takt med veksten i norsk økonomi, og det har skjedd en særlig vekst innenfor kunnskapsintensive næringer, slik som for eksempel forretningsmessig tjenesteyting og IKT. Varehandelen er blant de største og raskest

voksende sektorene i norsk økonomi. Den har mange deltids- og unge ansatte. Varehandelen har hatt en sterk produktivitetsvekst. Bygge- og anleggsnæringen står for om lag 6 pst. av verdiskapingen og sysselsetter om lag 193 000 personer (2011). Primærnæringene har stor betydning for sysselsettingen og bosetting i mange deler av landet og har hatt en høy produktivitetsutvikling.

Kapittel 3 gjennomgår viktige forutsetninger for høy verdiskaping i Norge. Produktivitet er et mål på hvor mye vi skaper av verdier relativt til hvor mye ressurser vi bruker. På lang sikt betyr produktivitetsvekst mye for vår levestandard. Økt produktivitet er noe vi strekker oss etter, samtidig som det er lønnsomheten som er det sentrale for verdiskapingen. Å være i lønnsomme bransjer – selv om man ikke er best i klassen – er det som gir oss høy verdiskaping i dag og som kan gi oss høy verdiskaping i fremtiden.

Innovasjon er en viktig kilde til verdiskaping, vekst og velferdsutvikling. Klimaet for innovasjon påvirkes av en rekke politikkområder og en helhetlig innovasjonspolitikkk fordrer et samarbeid på tvers av mange departementer og politikkområder. Forutsigbarhet i finans- og pengepolitikken er viktig for økonomiens evne til å omstille seg i samfunnsøkonomisk lønnsom retning. Handlingsregelen og inflasjonsmålet er eksempler på at det legges stor vekt på forutsigbarhet i norsk økonomi. Effektive markeder fungerer som informasjonsbærere. Informative markedspriser betinger en aktiv konkurransepolitikk og et effektivt skattesystem.

Betydningen av naturressurser i verdiskapingen er høyere i Norge enn for de fleste andre land det er naturlig å sammenligne oss med. En forutsetning for å utnytte verdiskapingspotensialet er at hele landets ressurser tas i bruk. Mulighetene for utvikling av eksisterende virksomhet og opprettelse av ny trenger ikke være begrenset av geografien.

Selvforsterkende klynger er en samling av bedrifter eller næringer som har gevinster av å lokalisere seg nær hverandre. Selve klyngemekanismen består i at lønnsomheten i en bedrift eller næring påvirkes positivt av aktiviteten i andre bedrifter eller næringer i klyngen. De selvforsterkende klyngene er viktige for verdiskapingen i et land. I meldingen gjennomgås norsk klyngepolitikk og virkemidler for næringsklynger.

De universelle velferdsordningene er kjernen i den norske velferdsmodellen. Vår velferdsmodell legger til rette for yrkesdeltakelse for grupper som ellers ville stått utenfor arbeidslivet. Et felles trekk i de nordiske landene er den omstillingsoli-

daritet som ligger i at de som rammes av omstilling, likevel har et sosialt sikkerhetsnett. Den samfunnsøkonomiske lønnsomheten som ligger i at enkeltpersoner omstiller seg er så stor at samfunnet samtidig er villig til å bære en del av kostnaden.

Norge er et land preget av tillit. Ingen andre land enn Norge har en høyere andel som i undersøkelser svarer at «folk flest er til å stole på». Det er grunn til å tro at det relativt egalitære norske samfunnet fremmer tillit mellom folk. Det er studier som viser at høy grad av tillit bidrar til økonomisk vekst. Forvaltningen skal fremme demokrati og rettssikkerhet og stå for faglig integritet og effektivitet. Samtidig er det viktig å ha en omstillingsdyktig forvaltning som tar opp i seg nye former for samarbeid og arbeidsformer.

I kapittel 4 gjennomgås de store utviklingstrendene og næringslivets rolle i dette.

Miljø- og klimautfordringene er de største utfordringene i vår tid og krever handling og omstilling av samfunnet i miljøvennlig retning. For at de globale kostnadene ved å nå ambisiøse klimamål skal være så lave som mulig, må utslippene av klimagasser reduseres på en kostnadseffektiv måte, dvs. ved at de billigste tiltakene gjennomføres først. Miljø- og klimautfordringenes mangfoldige karakter er en viktig årsak til en rekke ulike virkemidler i denne politikken. Næringslivet er en del av løsningen på miljø- og klimaproblemene, og det er myndighetene som må sette de nødvendige krav og rammer som skal til for at næringslivets skal bidra med de løsninger det er behov for.

I de fremvoksende økonomiene er arbeidskraften relativt billig, og vi har sett de siste årene at arbeidsintensiv produksjon flyttes til disse landene. Denne omstillingen har kostnader som vi må forholde oss til. Samtidig påvirkes velstandsnivået i de fremvoksende økonomiene og arbeidskraften vil også over tid der bli dyrere. Internasjonale endringer og forskyvninger i økonomiske tyngforhold er en kontinuerlig prosess.

Petroleumsvirksomhetens store betydning for norsk næringsliv gjør at utviklingen i verdens energimarkeder har stor betydning for norsk økonomi. I tillegg betyr vannkraften og den kraftintensive industrien mye, og dette gjør oss også mer påvirket av den internasjonale energiutviklingen. Nye funn av petroleumsressurser, nye utvinningsmuligheter, ny teknologi, utvikling av fornybar energi og politiske beslutninger om miljøreguleringer er noen av de faktorene som påvirker norsk økonomi.

Evnen til å ta i bruk og utvikle teknologi er stikkord for den raske utviklingen som foregår gjennom globaliseringen. Den stadig tettere sammenknytningen av verdens land og regioner bidrar til teknologispredning og bedre utnyttelse av tilgjengelige ressurser. Teknologi- og kunnskapsintensiteten i norsk næringsliv har økt enormt det siste århundret. Effektiv bruk av teknologi er avgjørende for kostnadmessig konkurransekraftig produksjon og for å opprettholde markedsandeler og lønnsomhet i stadig flere bransjer internasjonalt. Den teknologiske utviklingen stiller store krav til omstillingsevnen i bedriftene.

Demografiske endringer skjer globalt med en økende befolkning, økende middelklasse og i de industrialiserte landene – en økende eldre befolkning. Vi vet at vi i fremtiden trenger flere hender i helse- og omsorgsrelaterte tjenester. Næringslivet kan bidra til produktivitetutvikling innenfor helse- og omsorgssektoren, gitt at myndighetene lager reguleringer og forutsetninger for private aktører som gir oss de tjenestene vi trenger og den kvaliteten det er behov for.

I kapittel 5 gjennomgås den brede næringspolitikken. Næringspolitikk utformes i de fleste departementer – hver eneste dag. Det er Nærings- og handelsdepartementets rolle å være pådriver for at de overordnede rammevilkårene utformes på en måte som hensyntar den samlede verdiskapingen og næringslivets behov.

Arbeidskraften er vår klart viktigste ressurs. Arbeid til alle er et hovedmål for regjeringen. Arbeids- og velferdspolitikken skal bidra til høy sysselsetting. Norge trenger kompetanse og arbeidskraft, og arbeidsinnvandring er derfor en viktig del av arbeidslivspolitikken. Kvinner har høy yrkesdeltakelse, utgjør tre av fem studenter ved universiteter og høyskoler og utgjør en stor kundegruppe. Samtidig utgjør kvinner i underkant av 25 pst. av entreprenørene og 17 pst. av aksjeselskapenes styremedlemmene er kvinner. Kvinners ressurser og kompetanse bør utnyttes bedre i næringslivet.

Ny teknologi, nye arbeidsformer og nye produksjonsprosesser gjør at mange arbeidsoppgaver blir mer avanserte og kunnskapsintensive. Det er behov for både praktisk erfaring og teoretisk kunnskap og utdanningsløp som kombinerer dette. Å satse på utdanning og kompetanse er en av regjeringens viktigste prioriteringer. Studentene må tilbys utdanning som er relevant for arbeidslivet. Det gir riktig tilgjengelig arbeidskraft for næringslivet og trivsel for arbeidstakeren.

Bioteknologi og nanoteknologi fremheves ofte som såkalte generiske teknologier som kan ha stor betydning for fremtidig nærings- og samfunnsutvikling og for vitenskapelig utvikling generelt. For å fremme norsk næringslivs utnyttelse av disse voksende teknologiområdene la regjeringen frem en strategi for bioteknologi i 2011 og en strategi for nanoteknologi i 2012. Begge disse strategiene legger til rette for en strategisk oppfølging av feltene.

Det er regjeringens politikk å prioritere og videreutvikle våre fortrinn på områder hvor vi har naturgitte forutsetninger, kompetanse og ekspertise, og hvor vi allerede har utviklet ledende klynger og teknologimiljøer. Med utgangspunkt i det norske kostnadsnivået er det som regel ikke mulig å konkurrere på pris. Norske bedrifter kan bare bli konkurransedyktige i kraft av kvalitet og funksjonalitet i produkter og tjenester. Regjeringen vurderer nå et nytt helhetlig klyngeprogram.

Den vanlige norske bedrift er en liten bedrift med få eller ingen ansatte. Hele 99,5 pst. av alle bedrifter i Norge har færre enn 100 ansatte. De små og mellomstore bedriftene står også for brotten av sysselsettingen i Norge. Små bedrifter bidrar i stor grad til verdiskaping, tilvekst og arbeidsplasser i det norske samfunnet og lokalmiljøer er mange ganger helt avhengig av disse bedriftene. Den viktige betydningen disse bedriftene utgjør er bakgrunnen for at regjeringen i mars 2012 frem en egen strategi for små og mellomstore bedrifter; «Små bedrifter – store verdier». Med SMB-strategien settes mulighetene og utfordringene til små og mellomstore bedrifter tydeligere på dagsorden.

Miljøteknologi må være med i grunnlaget for utvikling av fremtidens samfunn. Ny miljøteknologi vil gi grunnlag for ny næringsvirksomhet og regjeringens visjon er at Norge skal utvikle seg til å bli en viktig leverandør av miljøteknologiske løsninger. Regjeringen er i ferd med å utvikle bedre virkemidler, blant annet ved å styrke dialogen og koordineringen i virkemiddelapparatet. Det er også etablert ordninger for utvikling og implementering av klimateknologi i industrien.

Det er grunn til å tro at næringslivet forsker for lite, i samfunnsøkonomisk forstand. Dette begrunner offentlig innsats og delfinansiering av FoU. Utvikling av ny teknologi og satsing på FoU skal bidra til å sikre produktivitetsveksten fremover.

Regjeringen har som mål å stimulere til næringsrelevant forskning og til økt bruk av kunnskap i næringslivet. Regjeringen vil legge til rette for at forskningsresultater fra universiteter, høyskoler og forskningsinstitutter og helseforetak realiseres og tiltrekker seg privat kapital.

Men vellykket utnyttelse av nye ideer favner videre enn FOU. Innovasjon vil si at en ny vare, en ny tjeneste, en ny produksjonsprosess, anvendelse eller organisasjonsform som er lansert i markedet eller tatt i bruk i produksjonen for å skape økonomiske verdier. Innovasjonsevnen påvirkes av en rekke politikkområder og en helhetlig innovasjonspolitikkk fordrer et samarbeid på tvers av mange departementer og politikkområder. Regjeringen arbeider kontinuerlig med å utvikle innovasjonspolitikken. Kunnskapsgrunnlaget for utformingen av en riktig innovasjonspolitikkk utvikles gjennom en rekke forskningsprosjekter og programmer. Regjeringen er opptatt av å lære av politikkkutviklingen som skjer internasjonalt. Tjenestesektorens betydning i norsk økonomi tilsier en betydelig oppmerksomhet mot innovasjon i tjenester i næringspolitikken. Videre arbeides det aktivt med å øke innovasjonseffekten av offentlige anskaffelser, legge til rette for videre utvikling av medarbeiderdrevet innovasjon som konkurransefortrinn for norske virksomheter og utvikling av design som innovasjonsverktøy. Det er også nylig lagt frem en stortingsmelding der målet er at norsk næringsliv og offentlige aktører skal bli bedre til å utnytte det verdiskapingspotensialet som ligger i en god håndtering av immaterielle rettigheter.

Virkemiddelapparatet skal være mest mulig helhetlig, effektivt og kompetent og foreta krevende avveininger av næringspolitiske tiltak. Regjeringen har ambisjoner om et enklere og mer brukervennlig virkemiddelapparat.

Kapitalvirkemidlene skal avhjelpe bedriftene med tilgang til kapital. Ordningene skal være et supplement til markedet og skal utløse samfunnsøkonomisk lønnsomme prosjekter som ellers ikke ville blitt gjennomført, gjennomført i mindre omfang, eller gjennomført på et senere tidspunkt. Virkemidlene kan deles i støtte og markedsbaserte ordninger, og består av tilskudd, låneordninger, garantiordninger, eksportkreditter og egenkapitalordninger. Riktig kapitaltilgang har blant annet betydning for nyetableringer og entreprenørskap. Regjeringen vil legge til rette for at nye og etablerte bedrifter skal bruke mest mulig av tiden på produksjon og nyskaping og ikke på papirarbeid. Entreprenørskapspolitikken inngår også egne handlingsplaner for entreprenørskap i utdanningen og entreprenørskap blant kvinner.

Mange av bedriftene vi skal leve av om 20 år, er ennå ikke etablert. Nye bedrifter vil utkonkurrere og erstatte dagens bedrifter og bidra til høyere produktivitet og økt lønnsomhet. Det betyr at tilrettelegging for entreprenørskap og etablering

av ny virksomhet har stor betydning for Norges innovasjonsevne og økonomiske vekst. Regjeringen arbeider derfor for å fremme en entreprenørskapskultur i samfunnet, styrke gründeres sosiale rettigheter og sikre entreprenørers tilgang til veiledning, nettverk og kapital.

God infrastruktur er av stor betydning for at virksomheter og samfunnet skal kunne realisere en høy verdiskaping. Effektiv infrastruktur gir virksomheter tilgang til større markeder og muligheter for økt salg og bedre betingelser på innsatsvarer. Et av hovedmålene i regjeringens transportpolitikk er å bedre fremkommeligheten og redusere avstandskostnader. Dette vil styrke konkurransekraften i næringslivet. Nasjonal transportplan viser en betydelig satsing på vei og infrastruktur. Regjeringen har også som mål at Norge skal være det landet i Europa med høyest utbredelse og bruk av bredbånd. En slik politikk er viktig for næringsutvikling i regioner og distrikter.

Norge har et spredt bosettingsmønster og de geografiske avstandene er store. Betydelige deler av næringslivet er lokalisert langt fra markedet. Dette er forhold det må tas høyde for i utformingen av næringspolitikken.

Handelspolitikken skal styrke norsk næringsliv i det globale markedet ved å bedre markedsadgangen for norske bedrifters varer tjenester og investeringer. Ikke-diskriminerende rammevilkår skal sikres gjennom Verdens handelsorganisasjon (WTO), Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS) og frihandelsavtaler med land utenfor EØS. Regjeringen arbeider med landstrategier for utvalgte land og nye markeder. Nærings- og handelsdepartementet leder arbeidet med Norges bilaterale frihandelsavtaler. EU er Norges viktigste handelspartner og tilgangen til det indre markedet skal gjøres så enkel og attraktiv som mulig for norske bedrifter.

Regjeringen har et ambisiøst mål for forenklingsarbeidet rettet mot næringslivet. Innen utgangen av 2015 skal belastningen på det norske næringslivet være redusert med 10 mrd. kroner. Norge skal være ledende i verden på å tilby elektroniske tjenester fra offentlig sektor. Forenkling av aksjeloven og unntak for revisjonsplikt for små selskaper er viktige grep for et effektivt næringsliv.

Regjeringen er opptatt av et aktivt, mangfoldig eierskap, både privat og offentlig. Et mangfold blant eiere er viktig fordi ulike næringer og forskjellige faser i en virksomhets livssyklus gjerne stiller ulike krav til eiere og deres kunnskap, kompetanse, nettverk og risikoevne og -vilje. Regjeringens politikk på dette området omfatter blant

annet såkornfondene, arbeidet med å legge til rette for eierskifter, og fokus på eierformer som samvirke og bedrifter eiet av de ansatte. Det omfattende statlige eierskapet skal forvaltes på en aktiv og profesjonell måte.

I kapittel 6 gjennomgås satsinger og strategier for enkelt næringer. Regjeringen fører en aktiv industripolitikk. Industrien skal fortsatt utgjøre en viktig del av norsk økonomi. Lønnsomme, effektive og omstillingsdyktige industribedrifter uansett bransje er betydningsfulle bidragsytere til å opprettholde velferdssamfunnet. Det er ikke et problem at det er stor aktivitet og lønnsomhet i oljeklyngen og at bedriftene lykkes i den globale konkurransen. Samtidig vil en økende andel av industrien basert på petroleumsnæringen gjøre oss mer sårbare for endringene i denne sektoren, for eksempel ved et kraftig fall i oljeprisen. Derfor er regjeringen opptatt av å bevare et mangfold av industri.

Regjeringen ønsker å opprettholde verdiskaping, sysselsetting og kompetanse på et høyt nivå i landets viktige energinæringer. Det forventes et jevnt høyt aktivitetsnivå på norsk sokkel de nærmeste årene og regjeringen har konkrete satsinger for virksomheten. For å få opp petroleumsressursene fra stadig mer krevende områder er det behov for både ny teknologi og for kostnadsreduksjoner. Regjeringen vil oppfordre til at oljeselskap og leverandørindustrien sammen må se på hvordan industrien kan tilpasse seg for å opprettholde konkurransekraften. Norge har mer enn 100 års erfaring med produksjon av fornybar energi. Kompetansemiljøene skal utnyttes videre og det er foretatt en rekke satsinger for en utvikling som kan gi grunnlag for fremtidig næringsutvikling.

Regjeringens visjon for de maritime næringene er at Norge skal være en verdensledende maritim nasjon. Gode, forutsigbare rammebetingelser er viktig for å hindre at norske maritime virksomheter flyttes ut av landet. Ut over dette har næringen egne ordninger som skal bidra til å sikre norsk rederivirksomhet. Tiltakene spenner over et bredt felt og virkemidler.

Norge forvalter enorme havområder med noen av verdens rikeste fiskeressurser. Norsk sjømatnæring har gode forutsetninger for å realisere vekst og økt verdiskaping. Regjeringen har satt ned et offentlig utvalg for å gjennomgå sjømatindustriens rammevilkår og komme med forslag til tiltak for økt lønnsomhet og verdiskaping. Regjeringen har varslet et marint kunnskaps- og kompetanseløft og vil blant annet styrke den offentlige finansieringen av marin forskning. Det satses på

ny næringsvirksomhet basert på marin bioteknologi og bioprospektering.

Regjeringen har et mål om økt verdiskaping og produktivitet i reiselivsnæringen. Det skal skapes flere helårsarbeidsplasser. Et bærekraftig reiseliv er et overordnet prinsipp for utviklingen av reiselivet.

Helse- og omsorgssektoren representerer et stort og voksende marked nasjonalt og internasjonalt. Regjeringen vil styrke samarbeidet mellom helse- og omsorgssektoren og næringslivet. Det satses også på medisinsk forskning og innovasjon, og regjeringen legger vekt på videre utvikling av helse- og velferdsteknologi.

IKT-næringen øker i omfang og betydning i Norge. Næringen er også en viktig støttenæring for teknologisk utvikling og innovasjon i andre næringer og en forutsetning for effektivitets- og produktivitetsvekst. Regjeringen vil legge frem en FoU-strategi for IKT.

Varehandelen, bygge- og anleggsnæringen og transportnæringene er viktige næringer i norsk økonomi. Regjeringen vil derfor bidra til å stimulere til god effektivitetsutvikling i disse næringene. Nærings- og handelsdepartementet har en god dialog med varehandelen og herunder hvordan næringen kan få en god produktivitetsutvikling også i årene fremover. Effektive gods- og persontransporter er av stor betydning for norsk næringsliv. Regjeringen vil styrke næringslivets konkurransekraft gjennom en langsiktig politikk gjennom transportformene. Nasjonal Transportplan 2014–2023 innebærer en økt ramme på 50 pst. sammenliknet med den forrige nasjonale

transportplanen. Bygge- og anleggsnæringen omsetter for store verdier og selv små forbedringer i produktivitet og ressursutnyttelse vil ha stor betydning. Nærings- og handelsdepartementet vil videreføre dialogen med næringen om utvikling og rammebetingelser.

Med en økende andel eldre de neste årene vet vi at vi trenger flere hender i helse- og omsorgssektoren. De store sysselsetterne må øke arbeidskraftproduktiviteten for å frigjøre arbeidskraft til helse- og omsorgssektoren.

Regjeringen har utarbeidet en rekke satsinger på spesifikke områder. Mineralnæringen bidrar med en rekke mineraler som er nødvendig for samfunnet og Norge har mineralressurser for store verdier. Regjeringen ønsker at Norge skal være et attraktivt land å drive mineralvirksomhet i og har som mål å legge til rette for en verdiskapende næring med god vekstkraft. Målet for handlingsplanen for kulturnæringer er økt verdiskaping og eksport i kulturnæringene, at flere skal kunne leve av egen virksomhet og flere attraktive lokalsamfunn i hele landet. Regjeringen har også gjennom mange år satset på å bygge opp norsk romrelatert næringsliv.

Skognæringen er en av de få komplette verdikjedene i Norge og betyr mye for verdiskaping og sysselsetting i distriktene. Treforedlingsindustrien har over lengre tid stått overfor store utfordringer og som berører hele verdikjeden. Regjeringen har fulgt utviklingen nært og har både i revidert nasjonalbudsjett for 2012 og 2013 lagt frem kraftfulle tiltakspakker.

2 Norsk næringsliv i dag

Ifølge Verdensbanken hadde Norge i 2011 verdens 24. største økonomi selv om vi bare er verdens 121. største land målt i antall innbyggere. Målt per innbygger har Norge den nest høyeste verdiskapingen i verden, kun Luxemburg har høyere. Verdiskapingen per innbygger var i 2011 86 pst. høyere enn gjennomsnittet for EU-landene og 46 pst. høyere enn i Sverige, og den har økt gradvis gjennom det siste tiåret.¹ Forskjellen skyldes delvis den betydelig olje- og gassutvinningen på norsk sokkel, men dette utgjør bare 26 pst. av all norsk verdiskaping. Også Fastlands-Norge har en klart høyere verdiskaping enn gjennomsnittet i EU-landene.²

Norge har en av verdens høyeste sysselsetningsrater. Ifølge OECD var 75 pst. av den nor-

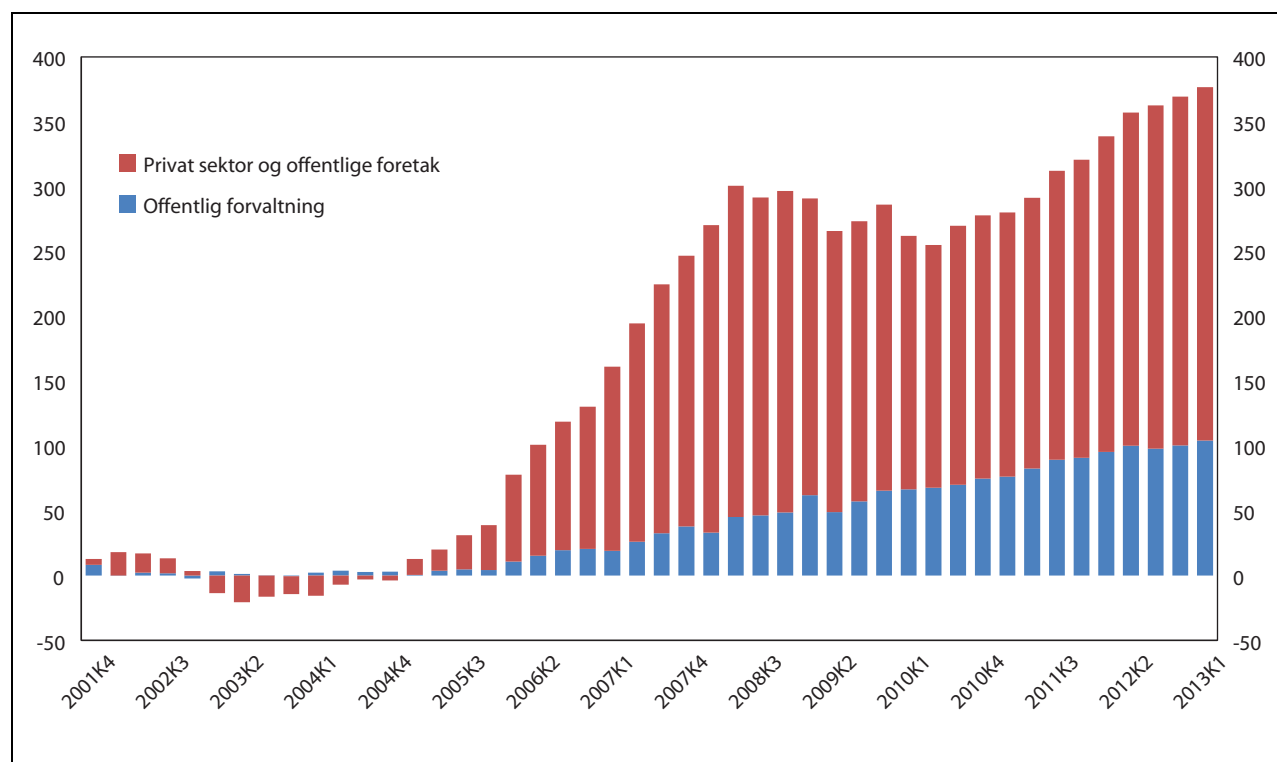
ske befolkningen mellom 15 og 64 år i arbeid fjerde kvartal 2012 sammenlignet med OECD-gjennomsnittet på 65 pst. Siden den rød-grønne regjeringen overtok i 2005, er det skapt 345 000 flere jobber, jf. figur 2.1. Dette tilsvarer en økning på 14 pst.

Tabell 2.1 gir en oversikt over i hvilke sektorer sysselsetningsveksten har skjedd. Over 300 000 av arbeidsplassene som har blitt skapt, er i Fastlands-Norge, 25 000 arbeidsplasser er blitt skapt i direkte tilknytning til utvinning av råolje og naturgass inkludert tjenester. Størst er veksten innenfor offentlig forvaltning, helse- og sosialtjenester og privat tjenesteyting som forretningsmessig, faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting, deretter innen bygg- og anleggsvirksomhet og varehandelen.

Næringslivet er i kontinuerlig endring. Målt i faste priser er norsk økonomi over sju ganger så stor i dag som i 1950. Nærings sammensetningen

¹ Eurostat. Målt i bruttoprodukt per innbygger og justert for ulike prisnivå mellom landene.

² Statistisk sentralbyrå og Eurostat.

Figur 2.1 Endring i sysselsetting fra 3. kv. 2001. Antall sysselsatte i 1000. 4. kvartal 2001 – 1. kvartal 2013

Kilder: Statistisk Sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

har endret seg betraktelig i denne perioden. Som vist i figur 2.2, på begynnelsen av 1950-tallet arbeidet i underkant av 30 pst. av alle sysselsatte i primærnæringene. Det samme gjaldt sekundærnæringen med industrien. Siden den gang har andel sysselsatte i primærnæringen sunket til i underkant av 3 pst. og andel av sysselsatte i industrien til 17 pst. Andel av totalt sysselsatte i tjenestesektoren har hatt en kraftig vekst; fra 40 pst. i 1950 til 80 pst. i 2012.

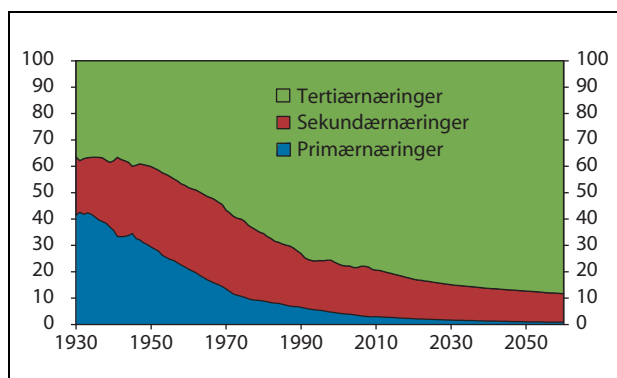
Endringene i næringsstrukturen avhenger av mange faktorer. Konkurransen mellom bedrifter bidrar til at arbeidskraft og kapital flytter til områ-

der av økonomien som gir høyere avkastning. Vi bruker kunnskap på nye måter, utvikler nye produkter og løsninger, jobber smartere og finner nye bruksområder. Produktivitetsveksten i primærnæringene og industrien har betydd at vi kan produsere det samme med færre antall hender; selv om sysselsettingen i disse næringene har falt, har ikke produksjonen falt. Effektiv og bærekraftig utnyttelse av naturressursene bidrar til en betydelig velferdsutvikling. Velstandsøkningen har ført til økt etterspørsel etter tjenester og i dag står denne næringen for om lag 77 pst. av BNP.

Tabell 2.1 Sysselsettingsvekst fordelt på næringer. I 1000. 3. kv. 2001 - 1. kv. 2013

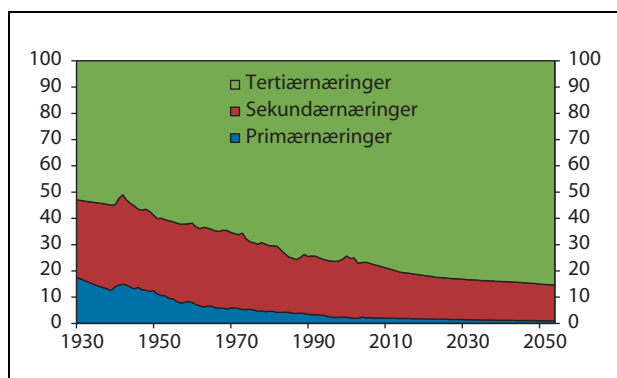
Sysselsetting i 1 000	2001K3	2005K3	2008K3	2010K3	2013K1	01K3-13K1	05K3-13K1
Totalt for næringer	2 324	2 356	2 616	2 594	2701	377	345
Bergverksdrift	4	4	5	5	5	1	1
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	26	36	51	53	61	32	25
Industri	266	245	271	246	250	-16	5
Bygg- og anleggsvirksomhet	138	164	197	188	207	69	43
Varehandel og reparasjon av motorvogner	325	350	379	370	375	50	25
Transport utenom utenriks sjøfart	106	104	110	108	113	7	9
Post og distribusjonsvirksomhet	30	24	22	22	20	-10	-4
Overnattings- og serveringsvirksomhet	72	73	83	80	84	12	11
Omsetning og drift av fast eiendom	17	18	25	23	24	8	6
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	84	90	117	116	125	41	35
Forretningsmessig tjenesteyting	87	93	124	115	123	37	30
Offentlig administrasjon og forsvar	117	166	177	183	189	12	23
Undervisning	118	180	190	194	200	19	20
Helse- og sosialtjenester	428	459	500	526	554	126	95
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	77	77	84	86	91	14	14
Fastlands-Norge	2 251	2 278	2 520	2 494	2 595	344	317
– Offentlig forvaltning	705	710	752	775	810	105	100
Industri totalt ¹	299	285	357	303	316	17	31
Privat sektor inkl. offentlige foretak	1 619	1 646	1 864	1 819	1 891	272	245

¹ Industri totalt inkluderer kategoriene bergverksdrift, utvinning av råolje og naturgass inkludert tjenester og industri.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 2.2 Sysselsatte personer etter hovednæring. Prosent. 1930–2060

Kilder: Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013 og Statistisk Sentralbyrå

Figur 2.3 BNP eksklusiv oljesektoren etter hovednæring. Prosent. 1930–2060

Kilder: Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013 og Statistisk Sentralbyrå

2.1 Norsk næringsstruktur

Mens vannkraften la grunnlaget for oppbyggingen av norsk industri i forrige århundre, har olje- og gassvirksomheten vært en viktig årsak til den sterke økonomiske veksten de siste tjue årene. Olje- og gassutvinning har stått for en økende andel av verdiskapingen i Norge siden 1970. I 2012 sto sektoren for 26 pst. av samlet verdiskaping i landet, se figur 2.4 som viser bruttoproduktet fordelt på næringer.

Næringslivets omstillingsevne har medvirket til betydelige endringer i næringsstrukturen over tid. I industrien fører mer effektive produksjonsmetoder, automatisering og bruk av ny teknologi til færre ansatte direkte knyttet til produksjonen. Økonomisk vekst og økt kjøpekraft har medvirket til økt etterspørsel etter private tjenester, reiselivs- og kulturprodukter. Aktiviteten i bygge- og

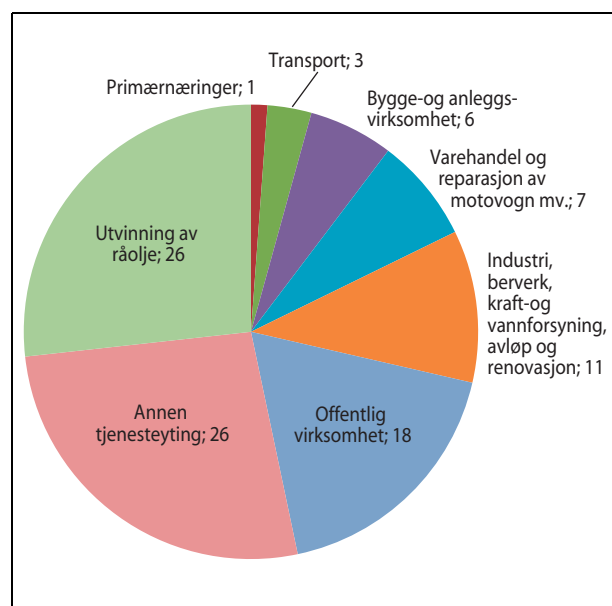
anleggsnæringen er også i stor grad knyttet til det generelle aktivitetsnivået i økonomien og behovet for næringsbygg, boliger og infrastruktur.

Eiere

Det foreligger lite nyere forskning på omfanget av det statlige eierskapet sett i sammenheng med det private eierskapet i Norge. Foretaksstrukturen i norsk næringsliv er illustrert i figur 2.5. Som man kan se, er det størst andel aksjeselskap og enkeltpersonforetak.

Kun et fåtall av aksjeselskapene i Norge er notert på Oslo Børs. De fleste analyser som er foretatt, omfatter kun de børsnoterte selskapene. En nylig publisert bok «Eieren, styret og ledelsen. Corporate Governance i Norge», analyserer imidlertid drøyt 94 000 norske aksjeselskaper. Her vises det til at tre fjerdedeler av eiendelene og bortimot 90 pst. av sysselsettingen i aksjeselskapene i undersøkelsen er i selskaper som ikke er notert på børs. Av de undersøkte selskapene er to tredjedeler selskaper som er familieeid med mer enn 50 pst. av aksjene.³

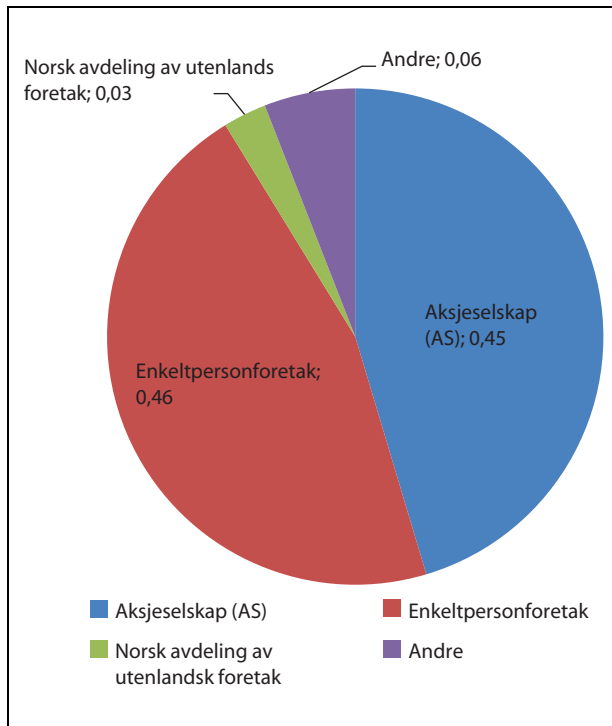
Det foreligger ikke oppdaterte tall på den totale verdiskapingen i norsk næringsliv fordelt på eierskap. Tall fra 2003 anslår verdien av selskaper i norsk næringsliv til 2 700 mrd. kroner. Av dette utgjorde statens eierskap ca. 33 pst., mens privat-

Figur 2.4 Bruttoproduct fordelt på næringer. Målt i basisverdi. Prosent andel. 2012

Kilder: Statistisk Sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

³ Bøhren. Ø (2011) Eieren, styret og ledelsen. Corporate Governance i Norge. Fagbokforlaget.

Figur 2.5 Foretaksstruktur. Andel i prosent. 2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

eide selskaper utgjorde 30 pst. Det øvrige næringslivet var eid av utenlandsk kapital med 28 pst., samvirkeorganisasjoner med 7 pst. og stiftelser med 2 pst.

Tall for eierandeler på Oslo Børs viser i perioden 2003 til 2012 en forskyvning fra offentlig eierskap til utenlandsk eie. Offentlige eiere og foretak har i perioden fra utgangen av 2003 til utgangen av 2012 redusert sin eierandel på børsen fra 42 pst. til 36 pst., mens andelen for uten-

landske eiere har økt fra 28 pst. til 36 pst. Øvrige eiergrupper har samlet holdt seg rundt 30 pst.⁴ Det offentlige, inkludert statlig eide selskaper, er blant de største eiergrupperingene i norsk næringsliv. Statens eierskap er særlig synlig i de børsnoterte selskapene hvor statens eierandeler (inkludert mindre andeler eiet av kommuner og statsforetak) utgjorde 35,3 pst. av egenkapitalinstrumentene på Oslo Børs ved utgangen av 2010.⁵ Som anslagene over viser, eksisterer det også et omfattende privat eierskap i Norge som spiller en sentral rolle for utviklingen av norsk næringsliv og verdiskaping.

Statens direkte eierengasjement i selskaper er stort i økonomisk verdi, men begrenset i antall selskaper. Et mangfold av eierskap, som vi har i Norge, er en styrke for tilgangen på kapital og kompetanse til norske selskaper. Dette samspillet mellom norsk og utenlandsk privat kapital og statlig kapital, er viktig for å utvikle norske selskaper, slik vi for eksempel har sett det i Norsk Hydro, Statoil og Telenor.

Statens direkte eierskap fordelt på strategiske næringssektorer er fremstilt i tabell 2.2.⁶

Utover disse sektorene har staten også betydelige direkte eierinteresser i forsvarsindustrien (Kongsberg Gruppen 50 pst. og Nammo 50 pst.), i gjødselindustrien (Yara 36 pst.), aluminiumsindustrien (Norsk Hydro 34 pst. og i havbruksindustrien (Cermaq 44pst.).

⁴ Oslo Børs.

⁵ Meld. St. 13 (2010–2011) Aktivt eierskap – norsk statlig eierskap i en global økonomi.

⁶ Strategiske næringssektorer er her inndelt i samsvar med OECDs inndeling (strategic service sectors) i Corporate Governance of State-Owned Enterprises. A survey of OECD countries, 2005, Annex 1.

Tabell 2.2 Selskap og statens eierandel 31.12.2012. Prosent

Post	Telekom	Jernbane	Elektrisitet	Gass/Olje/ Kull	Flytransport	Finans
Posten Norge (100%)	Telenor (54 %)	NSB (100 %) Flytoget (100 %)	Statkraft (100 %) Statnett (100 %)	Statoil (67 %) Petoro (100%) Store Norske Spitsbergen Kulkompani (99,9 %)	Avinor (100 %) SAS (14,3 %)	DNB (34 %) Argentum (100%) Investinor (100 %) Kommunal- Banken (100 %)

Kilde: Nærings- og handelsdepartementet

Et godt land for næringsvirksomhet

Norge scorer høyt på flere internasjonale næringsindekser, det er en indikator på at norske bedrifter har gode vilkår. Legatum Institute sin Legatum Prosperity Index rangerte Norge som nr. 1 av 142 land i 2012. Legatum Prosperity Index er en årlig utgivelse der Legatum Institute vurderer et lands fremgang og muligheter ut ifra velstand og velferd gjennom åtte underindekser; økonomi, entreprenørskap og mulighet, styresett, utdanning, helse, trygghet og sikkerhet, frihet, sosial kapital. Norge scorer høyt på alle underindeksene.

Verdensbankens «Doing business» er en av flere årlige publikasjoner som rangerer land etter konkurransevne. «Doing Business» rangerer Norge som sjette beste land å drive næringsvirksomhet i, av 183 land i 2012.⁷ Denne indeksen evaluerer årlig hvordan reguleringer og rammebetingelser påvirker næringslivet, og særlig driften av små- og mellomstore bedrifter, over hele verden. Norske rammebetingelser anses som næringsvennlige på de fleste områder sammenlignet med andre OECD-land, og av våre nordiske naboland er det bare Danmark som gjør det bedre.

«Doing Business» slår også fast at det regulatoriske rammeverket i Norge bidrar til å gjøre landet til et trygt sted for investeringer. Ifølge indeksen er investorer i gjennomsnitt bedre beskyttet i Norge enn i OECD-landene, og det er også lettere å håndheve kontrakter her enn i de fleste andre land. Tradisjonelt har de skandinaviske landene hatt lite korrupsjon og en effektiv offentlig forvaltning. I tillegg til den norske velferdsmodellen og arbeidslivspolitikken er det en rekke andre forhold som bidrar til god omstillingsevne og evne til høy verdiskaping. Kulturelle aspekter, måten offentlig tjenesteyting er organisert på og velferdsordninger mer generelt, er noen viktige forhold. Det er denne brede innfallsvinkelen regjeringen vil ha i arbeidet med en fremtidig næringspolitikk.

World Economic Forum utarbeider årlig en Global Competitiveness Report og rangerer Norge som nr. 15 av de 144 landene som er vurdert i 2012–2013. World Economic Forum peker på fremgang i blant annet innovasjonskapasiteten drevet av forskning og utvikling i næringslivet og bedre samarbeid mellom akademia og nærings-

livet. Organisasjonen trekker frem fallende tilgang til forskere og ingeniører som en potensiell utfordring for å holde innovasjonstakten oppe. I tillegg peker de på at det er potensielle effektivitetsgevinster ved å forbedre infrastrukturen.

De internasjonale næringsindeksene presenterer mye interessant statistikk og informasjon om hvordan ulike land presterer på ulike enkeltindikatorer. Selv om Norge rangeres høyt, og blant topp 10 i mange av disse indeksene, gjør metoden som disse rangeringene er basert på, det krevende å finne ut hva de egentlig forteller. Problemer knyttet til type data, behandling av data og definisjon av målfunksjon gjør at det er vanskelig å si konkret hva en rangering egentlig innebærer. En politikk som har som mål å få en høy rangering i slike undersøkelser, vil kanskje ikke alltid være den politikken som gir høyest samlet verdiskaping i norsk økonomi.

2.1.1 Små og mellomstore bedrifter, grunnmuren i norsk næringsliv

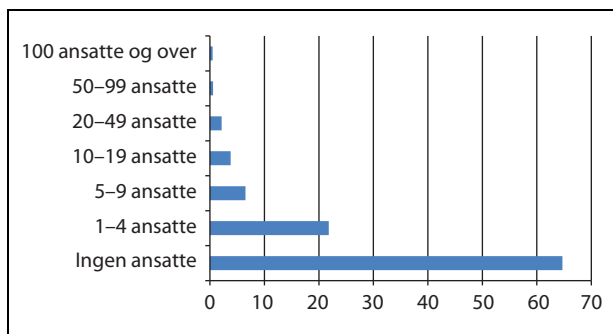
Små og mellomstore bedrifter finnes innenfor de aller fleste bransjer. Jordbruk, skogbruk og fiske, bygge- og anleggsvirksomhet og varehandel er næringene med det høyeste antall små og mellomstore bedrifter. Små og mellomstore bedrifter, det vil si bedrifter med færre enn 100 ansatte, kan betegnes som grunnfjellet i norsk næringsliv. Lokalmiljøer er mange ganger helt avhengig av disse bedriftene og de er viktige bidragsytere til verdiskapingen, til vekst og til å opprettholde arbeidsplasser og bosetting i hele landet. Små og mellomstore foretak utgjør om lag 99 pst. av alle foretak og sto i 2011 for nesten 60 pst. av omsetningen i privat sektor eksklusiv oljesektoren.⁸

I 2012 var det registrert i underkant 374 000 foretak i Norge. Som illustrert i figur 2.6, er det kun i underkant av 35 pst. av foretakene som har sysselsatte. Med sysselsatte menes her summen av tilsatte og eiere som selv arbeider i virksomheten. Av foretakene med sysselsatte har 60 pst. mellom en og fire ansatte, og 90 pst. har mellom 1 og 20 ansatte. I 2012 sysselsatte små og mellomstore bedrifter 56 pst. av alle sysselsatte i norske bedrifter.

Selv om de fleste småbedrifter forblir små, er det noen få som vokser kraftig og skaper mange nye arbeidsplasser. Disse små og mellomstore bedriftene er verdifulle «vekstmotorer» i økono-

⁷ World Bank (2012). Doing Business 2012. Washington, D.C. Hentet fra www.doingbusiness.org. Basert på indeksen for investorbeskyttelse, der Norge får karakteren 6,7 av 10, mot 6,0 i OECD-landene, og indeksen for «enforcing contracts», der Norge regnes blant de beste landene i verden (nr. 4 av 189 land).

⁸ Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.6 Foretak fordelt på antall sysselsatte.¹
Prosent. 2012

¹ Foretak unntatt offentlig forvaltning og primærnæringene
Kilde: Statistisk sentralbyrå

mien og en betydningsfull kilde til omstilling og nyskaping i norsk næringsliv.

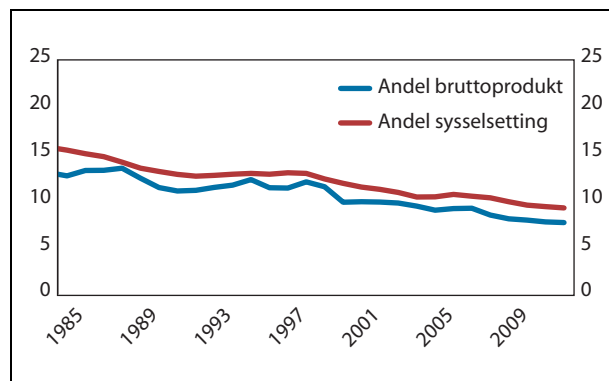
Små og mellomstore bedrifter står normalt overfor de samme kravene til regelverk og administrative oppgaver som større bedrifter, i kombinasjon med at de gjerne har mindre ressurser. Begrensede ressurser kan også gå ut over deres tilgang til ny teknikk og innovasjon. Å gjøre tilpasninger i regelverket som støtter og forenkler hverdagen til SMB, er en viktig oppgave.

2.2 Enkelt næringer

Dagens norske næringsliv kan beskrives som en kombinasjon av mangfold og spisskompetanse. Petroleumssektoren og næringer som leverer varer og tjenester til denne sektoren, har fått økt betydning i økonomien. Samtidig er det fortsatt en stor bredde i bedrifts-Norge. Et mangfold gjør økonomien mindre sårbar for svingninger i enkelt næringer. Mange norske bedrifter har utviklet seg til å bli ledende teknologisk og kompetansemessig i sine nisjer. Disse faktorene har bidratt til å gjøre norsk næringsliv produktivt og lagt grunnlaget for den høye velferden vi har i Norge.

2.2.1 Industri

Utviklingen i industrien er preget av variasjoner mellom bransjene. Tabell 2.3 viser sysselsettningstallene for ulike industrinæringer for utvalgte år siden 1985. Verkstedindustrien og petroleumsrettet leverandørindustri drar nytte av blant annet økte investeringer på norsk sokkel. Norsk leverandørindustri og norsk maritim industri er også i betydelig grad til stede i internasjonale markeder med norsk spissteknologi. Den landbruksbaserte næringsmiddelindustrien, som i hovedsak produ-

Figur 2.7 Tradisjonell industri. Sysselsetting som andel av samlet sysselsetting, bruttoprodukt som andel av samlet bruttoprodukt. Prosent. 1985–2012

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

serer for det norske markedet, har stabil utvikling over tid. Norsk treforedlingsindustri har møtt økte utfordringer som følge av blant annet en svakere europeisk økonomi og redusert etterspørsel etter enkelte papirprodukter. Samlet sett utgjør den landbruksbaserte næringsmiddelindustrien og skogsindustrien om lag 25 pst. av all industri-sysselsetting i Norge.⁹

Industri-sysselsettingen avspeiler de norske og internasjonale konjunktorene. I de senere årene har aktiviteten i industrien fått drahjelp ved høy global etterspørsel etter råvarer, slik som for eksempel metaller, fisk og energiprodukter. Mange industrivirksomheter har kommet styrket ut av den globale arbeidsdelingen og har utnyttet muligheten i fremveksten av nye markeder. Høye priser på olje og gass over tid har dessuten gitt gode muligheter for utvikling av norsk leverandørindustri. En rekke nyetableringer har også kommet til. Norsk industri fremstår i dag både som robust og omstillingsdyktig i møte med den globale konkurransen.

Også norsk industri ble rammet av finansuroen med etterfølgende reduksjon i produksjon og sysselsetting. Sysselsetningsutviklingen i norsk industri i de senere årene viser imidlertid at det på ingen måte er tale om noen «industridød». Til tross for et kontinuerlig press for å redusere kostnader og få en mer effektiv produksjon, var antall sysselsatte i industrien, inkludert bergverksdrift og utvinning av råolje og gass, i slutten av 2012 på et noe høyere nivå enn på begynnelsen av 2000-tallet, jf. figur 2.8. For industrien, eksklusiv bergverksdrift og utvinning av olje

⁹ Landbruks- og matdepartementet.

og gass, har sysselsettingen siden år 2000 blitt noe redusert og var i slutten av 2012 på om lag samme nivå som midten av 2000-tallet. Det er også et utviklingstrekk at den reduserte sysselsettingen innenfor den tradisjonelle industrien over tid har blitt fanget opp av økt aktivitet innenfor utvinning av olje og gass. Aktiviteten innenfor petroleumssektoren har stor betydning for utviklingen av norsk industri, og det er naturlig å se industriell virksomhet og petroleumsaktiviteten i nær sammenheng.

Sysselsettingen i industrien er illustrert i figur 2.8 og mer detaljert vist i tabell 2.3. Ved utgangen av 4. kvartal 2012 utgjorde sysselsettingen i industrien om lag 247 000 personer. Inklusiv bergverk og utvinning av råolje og gass utgjorde sysselset-

tingen ved utgangen av 4 kvartal om lag 311 000 personer. Sysselsettingen i tradisjonell industri som andel av samlet sysselsetting har vært fallende de siste tiårene. I 1985 var andelen om lag 15 pst., mens den i 2011 var falt til 9 pst., jf. figur 2.7. Tradisjonell industris andel av samlet bruttoproduktet har hatt et noenlunde tilsvarende fall i samme periode; fra 13 pst. til 8 pst.

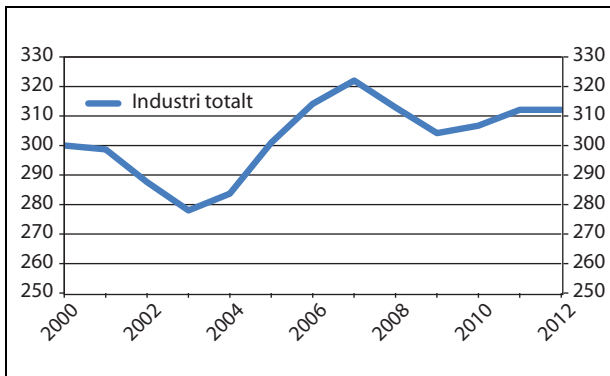
Kraftintensiv industri

Den kraftintensive industrien har siden starten av 1900-tallet betydd mye for Norge som industrialisasjon, både i form av arbeidsplasser, kompetanse, teknologiutvikling og eksportinntekter.

Tabell 2.3 Sysselsetting i industri. 1000 personer. 2012

	1995	2001	2005	2011	2012	Endring 2005–2012	Endring 2011–2012
Bergverksdrift	4,6	4,1	4,3	5,1	5,4	1,1	0,3
Utvinnning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	24	29,4	34,8	55,8	59	24,2	3,2
Industri	273,5	266,5	244,6	245,8	247,7	3,1	1,9
– Nærings-, drikkevare- og tobakksindustri	55	54,4	49,5	51,2	52,6	3,1	1,4
– Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	9,5	7,1	5,4	4,7	4,6	-0,8	-0,1
– Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	16,6	15,4	15,2	14,4	14,4	-0,8	0
– Produksjon av papir og papirvarer	11,4	9,7	7,6	5,3	4	-3,6	-1,3
– Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	12,4	11,1	8,6	6,7	6,4	-2,2	-0,3
– Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	18,3	15,9	16,6	14,6	13,8	-2,8	-0,8
– Produksjon av kjemiske råvarer	6,9	5,5	7	6,6	5,9	-1,1	-0,7
– Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	14,6	15,2	15,2	15,4	15,2	0	-0,2
– Produksjon av metaller	16,7	14,5	12,7	10,9	11,1	-1,6	0,2
– Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	59	63,2	56,9	64,8	66,2	9,3	1,4
– Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	33,8	33,8	31,7	28,7	30,2	-1,5	1,5
– Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	14,6	15,4	13,5	9,8	9,4	-4,1	-0,4
–Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	11,5	10,9	11,8	19,1	19,8	8	0,7
Industri totalt	302,1	300	283,7	306,7	312,1	28,4	5,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet.

Figur 2.8 Utvikling i industrisysselettingen, industri og industri total¹. Antall i 1000. 2000–2012

¹ Industri omfatter tradisjonell industri. Industri total omfatter tradisjonell industri, bergverksdrift og utvinning av råolje og naturgass.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Kraftintensiv industri omfatter metallindustri, kjemisk råvareindustri og treforedlingsindustri. Bedriftene produserer halvfabrikata som aluminiumsbarrer, silisium, ferrolegeringer, plastråstoffer, papp og avisepapir. Bedriftene har tradisjonelt vært lokalisert nær ressurskilder som skog og kraft og er i flere tilfeller hovedvirksomhet i lokalmiljøet. Den kraftintensive industrien består i dag av om lag 60 bedrifter, hvorav mange er lokalisert langs kysten.

Kraftintensiv industri produserer hovedsakelig homogene globale handelsvarer, og det meste av produksjonen eksporteres. Flere av virksomhetene importerer innsatsfaktorer, for eksempel mineralressurser, fra områder langt fra fabrikkene i Norge. I mange tilfeller settes produktprisen på internasjonale børser som for eksempel London Metal Exchange. Virksomhetene er følgelig konkurranseutsatte i stor grad, og det er begrensede muligheter til å ta en høyere produktpris over tid i markedet uten å miste kunder. Konkurransen i bransjene er hard, særlig fra land med lavere kraftpriser, lave lønnskostnader og lav eller ingen klimaregulering.

Produkter fra den kraftintensive industrien har en rekke anvendelser. Flere bransjer i den kraftintensive industrien har fått en oppgang i pris og volum i takt med veksten i økonomier slik som Kina og India. Dette gjelder for eksempel stål og aluminium som benyttes til bygge- og anleggsformål, og spesialmetaller som benyttes innenfor IKT-sektoren.

Innslaget av utenlandske eiere har preget sektoren helt fra begynnelsen av 1900-tallet. Det utenlandske engasjementet i den kraftintensive indus-

trien i Norge har imidlertid økt over tid, og flere norske aktører har ekspandert internasjonalt.

Kraftintensiv industri står for i underkant av 30 pst. av strømforbruket Norge. Produksjonen foregår i kjemiske prosesser ved høy temperatur og med stort forbruk av elektrisitet. Industrien har også betydelige klimagassutslipp, men har redusert utslippene med nær 40 pst. de siste 20 årene uten at den samlede produksjonen er redusert.

Lønnsomheten i sektoren har tradisjonelt vært tett knyttet til kraftprisene. Tidligere var industrien i stor grad dekket av langsiktige kraftavtaler på myndighetsvilkår. I tillegg eide industrien egne kraftverk. Bortsett fra tre leieavtaler, utløp de siste kraftavtalene på myndighetsvilkår i 2011. Omfanget av industriens egenkraft er også redusert over tid. Siden 2005 har industrien inngått 16 nye langsiktige kraftavtaler på forretningsmessige vilkår. I tillegg handler industrien en stor mengde kraft over den nordiske kraftbørsen Nord Pool.

Bedriftene er ofte store og viktige for sysselsettingen i mange distrikter. Kraftintensiv industri står for en betydelig del av eksportverdien fra norsk fastlandsindustri. I 2012 eksporterte kraftintensiv industri for om lag 75 mrd. kroner eller om lag 20 pst. av eksportinntektene fra fastlandsindustrien. For å styrke konkurransekraften har den kraftintensive industrien satset betydelig på effektivisering av produksjonen. Ny teknologi har gjort det mulig å videreutvikle og øke produksjonen uten at bedriftene bruker mer elektrisk kraft i dag enn for 25 år siden.

Metallindustrien står for ca. halvparten av sysselsettingen i den kraftintensive industrien. Primæraluminium er det viktigste enkeltproduktet, med Hydro og Alcoa som de dominerende selskapene. Produksjon av metaller hvor jern er en komponent (ferrolegeringer), er det andre tyngdepunktet i metallindustrien. Å tilsette metaller som krom og silisium gjør jernet mindre utsatt for rust og bedre egnet i produksjon av stål til biler og skip. Også i denne delen av metallbransjen er det sterk internasjonal konkurranse.

I kjemisk råvareindustri produseres blant annet kunstgjødsel, og halvfabrikata basert på petroleum. Produksjon av mineralgjødsel er den eldste delen av norsk kraftintensiv industri med røtter helt tilbake til slutten av 1800-tallet. Yara International ASA er verdens største leverandør av mineralgjødsel, og selskapet har et stort produksjonsanlegg for fullgjødsel og kalksalpeter på Herøya i Porsgrunn.¹⁰ Mineralgjødsel er viktig for landbruket over hele verden.

¹⁰ Yara International ASA.

Treforedlingsindustrien omfatter bedrifter som produserer alt fra papirmasse til papp, kartong og papir. Treforedlingsindustrien er en stor avtaker av norsk tømmer, men benytter også returpapir og flis i stor grad. Trevirke hakkes til flis og males til tremasse, som etter kjemisk behandling vales til papir. Bransjen har i flere år blitt omstrukturert, dels som følge av redusert etterspørsel etter enkelte produkter slik som avis-papir, dels som følge av overkapasitet i europeisk treforedlingsindustri og dels som følge av nye markedsmuligheter. Dette har medvirket til at bedrifter er lagt ned også i Norge og at produksjonen er blitt mer konsentrert om større og mer effektive produksjonsanlegg samt enkelte spesialiserte anlegg knyttet til for eksempel cellulose.

Mineraler

Befolkningsvekst, teknologisk utvikling og økonomisk vekst, ikke minst i folkerike land i Asia, har ført til økt etterspørsel etter mineraler og metaller. Mineraler og metaller inngår i nesten all vareproduksjon, og stabil tilgang på mineraler er derfor en forutsetning for økonomisk vekst.

Mineralnæringen er en typisk distriktsnæring med bedrifter i alle landets fylker. Næringen har noen få relativt store bedrifter, primært innenfor utvinning av jernmalm, titanmineraler, enkelte industrimineraler og kull. De fleste bedriftene er relativt små. I 2011 hadde mineralnæringen vel 6 000 sysselsatte. Næringen omsatte i 2011 for 12,4 mrd. kroner og hadde eksportandel på 60 pst. Siden 2005–2006 har det vært en positiv trend i næringen med økt sysselsetting, økt omsetning og økt eksport, avbrutt av en midlertidig nedgang som følge av virkningen av finanskrisen i 2008.

Mineralnæringen deles normalt opp etter produksjon av ulike råstoffer. Byggeråstoffbedriftene avsetter i hovedsak sine produkter, pukk, grus og sand, til bygge- og anleggsformål, og virksomheten er i stor grad påvirket av aktivitetsnivået i disse sektorene. Det meste av produksjonen går til hjemmemarkedet. Det er også en del mineralbedrifter som utvinner naturstein som benyttes i bygninger, monumenter og utearealer. Bedriften Lundhs AS i Larvik er den største produsenten av naturstein i Norge og eksporter larvikitt som pryder mange kjente bygninger i verden.

Industrimineralbedriftene produserer mineraler til industriell bruk slik som kalkstein, dolomitt, olivin, kvarts og grafitt. Nær 80 pst. av industrimineralproduksjonen i Norge går til eksport. Hustadmarmor i Møre og Romsdal er verdens største leverandør av kalksteinsfyllstoff til papir-

industrien. Norge er også verdens største produsent av mineralet olivin som brukes i blant annet stålprodukter.

Produksjon av metallmalmer har lange tradisjoner og historisk betydning i Norge. Flere lokalsamfunn er bygget på den store økonomiske aktiviteten knyttet til utvinning av malmer. I Nordland produserer Rana Gruber slig («jernpulver») og spesialprodukter med høyere bearbeidingsgrad basert på jernmalm. I Sokndal i Rogaland produserer Titania AS ilmenitt. Forekomsten i Sokndal er en av verdens største, og Titania står for om lag 6–8 pst. av årlig produksjon av dette råstoffet i verden. Utsikter til god etterspørsel etter metaller innebærer at det igjen er økt interesse for å vurdere produksjon av malmer i Norge. Gjenåpning av jernmalmproduksjonen i Sør-Varanger høsten 2009 er et eksempel på dette. Nesten hele produksjonen av metallmalmer eksporteres. Det er to selskaper som driver kullproduksjon på Svalbard. Det er Store Norske Spitsbergen Grubekompani AS og det russiske selskapet Trust Arktikugol i Barentsburg

Teknologi-, verksted- og leverandørindustrien

Leverandørindustrien til olje- og gass har blitt en av de viktigste motorene for vekst i norsk økonomi. Ved siden av olje- og gassnæringen er den petroleumsrettede leverandørindustrien Norges desidert viktigste eksportnæring. En vesentlig del av virksomheten har vokst frem i kjølvannet av skipsfarten og petroleumsvirksomheten.

Utvinning på norsk sokkel har i mange tilfeller krevd innovasjon, og det er nettopp bedriftenes evne til nyskaping over tide som har lagt grunnlaget for en høykompetent og internasjonalt konkurransedyktig leverandørindustri. Krevende operasjoner på norsk sokkel har gitt leverandørbedriftene erfaring fra operasjoner på dypt vann og i værharde områder. Leverandørindustrien har på denne måten utviklet en unik kompetanse og blitt verdensledende innenfor seismikk, undervannsproduksjonssystemer, boreutstyr og servicefartøy. I dag leverer leverandørindustrien avansert teknologi, produkter og tjenester til norsk sokkel og til internasjonale markeder. Ettersom en stadig økende del av verdens petroleumsaktivitet flyttes offshore, til mer værharde områder og til dypt vann, øker etterspørselen etter norsk kompetanse.

Den norske leverandørindustrien har gjennom en målrettet innsats og ved erfaringer fra norsk sokkel, skaffet seg en sterk posisjon internasjonalt. Samspeillet mellom oljeselskapene, myndig-

heter, leverandørindustrien og forskningsmiljøer har gitt gode resultater. Investeringsnivået på norsk sokkel har vært svært høyt de siste årene, og det forventes å være høyt i årene som kommer. Nye funn har bidratt til økt optimisme i næringen og aktiviteten på sokkelen vil skape et stort marked for leverandørindustrien i mange år fremover.

Stavangerregionen er et av tyngdepunktene for den petroleumsrettede leverandørindustrien. Det er imidlertid flere sterke teknologi- og industrimiljøer som er ledende internasjonalt innenfor denne industrien. Dette inkluderer miljøer innenfor blant annet drift og vedlikehold i Bergensregionen, undervannsutstyr i Kongsberg, avansert boreutstyr fra Sørlandet og skipsbyggingsaktivitet på Sunnmøre og i Sunnhordland. I de senere år har olje- og gassfunn i Nord-Norge bidratt til ny aktivitet og optimisme i nordnorsk verkstedindustri. Petroleumsvirksomheten gir grunnlag for utvikling av nye arbeidsplasser i kompetansemiljøer i landsdelen.

For å opprettholde konkurransekraften til norsk teknologi-, verksted- og leverandørindustri har det vært avgjørende med kontinuerlig kompetanseheving og omstilling. Denne industrien har utviklet seg fra å produsere standardiserte produkter til å produsere høyteknologiske nisjeprodukter. Menon skiller mellom produksjonskompetanse og verkstedskompetanse, der produksjonskompetanse gjenspeiler evnen til å masseprodusere store kvanta til lave priser mens verkstedskompetansen gjenspeiler evnen til å produsere skreddersydde og unike produkter tilpasset ulike behov.¹¹ Norge har i dag en rekke globalt ledende bedrifter innenfor denne delen av industrien.

Dreiningen mot produksjon av høyteknologiske produkter er i stor grad et resultat av vellykkede omstillinger bort fra tradisjonell verkstedsindustri og over mot produksjon av nisjeprodukter. Verkstedindustrien i Horten, Kongsberg og Raufoss er eksempler på vellykkede omstillinger. I Horten finnes det bedrifter som produserer navigasjonsutstyr og mikroelektronikk. På Kongsberg produseres det blant annet høyteknologisk forsvarsmateriell, flymotorer og overvåkningssystemer. Et kompetansemiljø innenfor lettmetaller og automatisert produksjon av blant annet bildeler og komposittflasker for gass har utviklet seg på Raufoss.

En medvirkende årsak til næringens vekst i de senere år er samarbeid om oppdrag med uten-

landske selskaper og datterselskaper. Det må ses i sammenheng med et høyt norsk kostnadsnivå og hvor det kan være nødvendig å sette ut de mest arbeidsintensive delene av oppdrag til utenlandske bedrifter. Arbeidsdelingen innebærer blant annet at de norske bedriftene i økende grad satser på å utvikle spisskompetanse for å sikre virksomheten. Det å opprettholde og videreutvikle den teknologiske kompetansen er dermed avgjørende for denne industrien og for å unngå at oppdrag går til utlandet.

Forbruksvareindustri

Produksjon av forbruksvarer er redusert over tid. Det må ses i lys av at slik produksjon er relativt arbeidsintensiv og det høye norske kostnadsnivået. Mange bedrifter innenfor denne delen av industrien har satset på nisjeprodukter og særpreg.

De fleste forbruksvarer som selges i Norge blir importert. Møbler, innredningsprodukter og noen sportsartikler er til dels et unntak. Selv om den norske forbruksvareindustrien er liten målt i omsetning og antall ansatte, har næringene noen markante merkevareprodusenter som også hevder seg internasjonalt.

Norsk møbel- og interiørindustri har utviklet seg fra typiske håndverksbedrifter til en moderne industri. For å hevde seg i konkurransen med andre land satses det på produktutvikling, høy kvalitet og god design.

I 2011 sysselsatte møbel- og interiørindustrien henholdsvis 8000 og 4000 årsverk. Den samlede omsetningen var på nær 15 mrd. kroner i 2011, hvorav 10 mrd. kroner var innenfor møbler. Tradisjonelt har møbelindustrien solgt sine produkter i Norge, men i 2011 ble om lag 35 pst. av produksjonen eksportert. Tyskland, Sverige, Danmark og USA er de viktigste markedene.¹²

I hovedsak er norske møbel- og interiørbedrifter relativt små bedrifter. Strukturendringene i møbelindustrien går i retning av større og færre bedrifter. Nordens største møbelprodusent, Ekornes, er likevel norsk.¹³

Tekoindustrien er i dag en liten næring i Norge, men omfatter bedrifter med stor spennvidde i produksjonen. De leverer alt fra klær og sko til strikkegarn, møbelstoffer og fiskeredskaper. Produksjonen er normalt arbeidsintensiv og dermed utsatt for sterk konkurranse fra land med lavere kostnadsnivå. Teko-bedriftene satser der-

¹¹ Jacobsen, E.W., L.A. Grünfeld & H. Ulstein (2013). Industrielle muligheter i Norge. Fra produksjons- til verkstedskompetanse. Menon-publikasjon nr. 16/2013. Oslo: Menon Business Economics.

¹² Norsk Industri.

¹³ Ekornes ASA.

for i økende grad på nye og avanserte produkter som krever høyteknologi og spisskompetanse. Flere bedrifter har spesialisert seg på nisjeprodukter.

Det produseres også kjemiske forbruksvarer i Norge, for eksempel farmasøytiske produkter. De fleste legemiddelfirmaene som opererer i Norge, er utenlandske og har konsentrert virksomheten til salg av importerte legemidler. Norsk legemiddelindustri er begrenset i europeisk og skandinavisk sammenheng, og bransjen sysselsetter i underkant av 4 000 personer. De sysselsatte er fordelt innenfor produksjon, registrering, markedsføring, forskning, salg og administrasjon. Det er ti legemiddelfirmaer som produserer legemidler i Norge. Norsk legemiddelindustri produserer for om lag 9 mrd. kroner og eksporterer legemidler til om lag 130 land til en verdi på om lag 4 mrd. kroner.¹⁴

En betydelig andel av legemiddelproduksjonen i Norge er såkalte generiske legemidler. Det er legemidler som har mistet sin patentbeskyttelse. For slike legemidler er det normalt betydelig priskonkurransen fordi flere kan produsere vedkommende legemiddel. Det utvikles og produseres få patenterte legemidler i Norge. Det må blant annet ses i lys av at utviklingskostnadene for å få frem nye legemidler er svært store, at norsk legemiddelindustri fortsatt er liten og at denne industrien er preget av store internasjonale konsern. Legemiddelindustrien i Norge står likevel for en betydelig forskningsinnsats, og det er flere spennende bedriftsmiljøer. Eksempler på dette er blant annet selskapet Pronova BioPharma som er ledende innenfor forskning, utvikling og produksjon av marin-baserte omega-3-deriverte legemidler, og miljøet knyttet til Oslo Cancer Cluster som satser på utvikling av diagnostikk og kreftmedisiner.

Næringsmiddelindustrien

Norsk næringsmiddelindustri er et godt eksempel på mangfoldet i industrien. Den består av en rekke bransjer med forskjellige særpreg. Næringen har en differensiert bedriftsstruktur fra små enkeltpersonforetak og nisjebedrifter til de aller største i norsk industri. Den er en viktig distriktsnæring og utgjør nøkkelarbeidsplasser i mange lokalsamfunn.

Næringsmiddelindustrien er Norges nest største industrigren og utgjør en viktig del av matverdikjeden. Næringsmiddelindustrien er en stor

avtaker av råvarer fra landbruket, fiskeriene og fiskeoppdrettsnæringen. Den sysselsetter om lag 20 pst. av industrisysselsettingen fordelt på knapt 2 000 bedrifter spredt over hele landet. I 2011 utgjorde produksjonsverdien 160,5 mrd. kroner.¹⁵ Verdikjedene som springer ut fra norsk landbruk er mange, og noen av dem utgjør komplette verdikjeder, med forskning og utvikling, råvare- og tjenesteproduksjon, prosessering og foredling og salg til forbruker.

Med unntak for fiskeindustrien, selger norsk næringsmiddelindustri i hovedsak sine produkter i det norske hjemmemarkedet, selv om det foregår noe merkevarebasert eksport også innefor landbruksbasert næringsmiddelindustri. Norsk matindustri har fått økt konkurranse også på hjemmemarkedet. Mens matindustriens hjemmemarkedsandel lå på knapt 90 pst. i 1995, utgjør den nå på om lag 80 pst.¹⁶

Matindustrien er sammensatt og består av mange ulike aktører fra store børsnoterte bedrifter med flere tusen ansatte, til enkeltpersonforetak som driver hjemmeproduksjon. De største bedriftene slik som Tine, Nortura, Orkla og verdens største fiskeoppdrettsselskap Marine Harvest, har opp til flere tusen ansatte. De største matindustribedriftene (100 eller flere) sto i 2010 for 45 pst. av sysselsettingen i industrien. Gjennomsnittlig hadde matindustrien i 2010 om lag 24 ansatte. Det er mer enn gjennomsnittet for øvrige industribedrifter i Norge.

Bedriftene er spredt rundt om i landet og produserer matvarer som i betydelig grad er basert på norske råvarer. Den landbruksbaserte delen av næringsmiddelindustrien som foredler kjøtt, melk, egg, korn og poteter, har nærmest tilknytning til jordbruksproduksjonen. Men også den delen av matindustrien som driver med en høyere foredlingsgrad, den såkalte bearbeidende foredlingsindustrien (RÅK-industrien), bruker i stor grad norskproduserte råvarer i sin produksjon. Også fiskeindustrien benytter i betydelig grad norskproduserte råvarer i sin produksjon.

Internasjonalt er næringsmiddelindustrien karakterisert av kostnadspress og stadig økende krav til produksjon. Utviklingen går i retning økt internasjonal konkurranse også for norsk næringsmiddelindustri. Importen av landbruksvarer øker over tid. Ikke minst møter den delen av den landbruksbaserte næringsmiddelindustrien

¹⁴ Legemiddelindustrien – LMI.

¹⁵ Hval, J. & P.C. Rålm (2012). Mat og industri 2012. Status og utvikling i norsk matindustri. Oslo: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.

¹⁶ Hval, J. & P.C. Rålm, op.cit.

som produserer bearbejdede landbruksvarer slik som pizza, yoghurt og bakervarer, økt konkurranse fra næringsmiddelindustrien i EU. Økt grensehandel er en utfordring for deler av næringsmiddelindustrien.

En konkurransedyktig næringsmiddelindustri er en forutsetning for et levende jordbruk over hele landet. Industrien sikrer avsetning for størsteparten av råvarene og dermed en stor og viktig andel av inntektene til primærnæringen. Samtidig er volumproduksjonen i norsk jord- og skogbruk en forutsetning for norsk næringsmiddel- og skogindustri. Uten norske råvarer ville norsk næringsmiddel- og skogindustri vært betydelig mindre. Det er et gjensidig avhengighetsforhold mellom råvareproduksjon og næringsmiddelindustri.

Næringsmiddelindustrien er mindre konjunkturavhengig enn store deler av øvrig industri hovedsakelig fordi etterspørselen etter matvarer er relativt stabil. Importvernet bidrar også til stabilitet i produksjonen for den landbruksbaserte næringsmiddelindustrien. Næringen ble også i mindre grad enn annen industri påvirket av finanskrisen.

Strukturen i næringsmiddelindustrien er kompleks, og næringen deles normalt opp i følgende bransjer: kjøttbransjen, fiskevarebransjen, frukt- og grønnsakbransjen, olje- og fettbransjen, meieri-bransjen, kornvarebransjen, dyrefôrbransjen, bakervarebransjen, sjokolade- og sukkervarebransjen og drikkevarebransjen. Kjøttbransjen er størst med i underkant av 12 000 ansatte og fiskevarebransjen er nest størst bransje innenfor næringsmiddelindustrien med om lag 9 000 ansatte. Meieri-bransjen har knapt 6 000 sysselsatte og bakervarebransjen har om lag 8 000 ansatte. Drikkevarebransjen har vel 4 000 ansatte.

2.2.2 Energi

Norge er en av Europas ledende energinasjoner. Vi er en del av det nordeuropeiske kraftmarkedet og importerer og eksporterer vannkraft til det nordiske og nordeuropeiske kraftnett. Norge leverer naturgass til Europa og olje fra Nordsjøen leveres over hele kloden. Virksomhet rundt våre naturbaserte energikilder har lagt grunnlag for større næringsklynger med kompetanse- og leverandørbedrifter av mange slag.

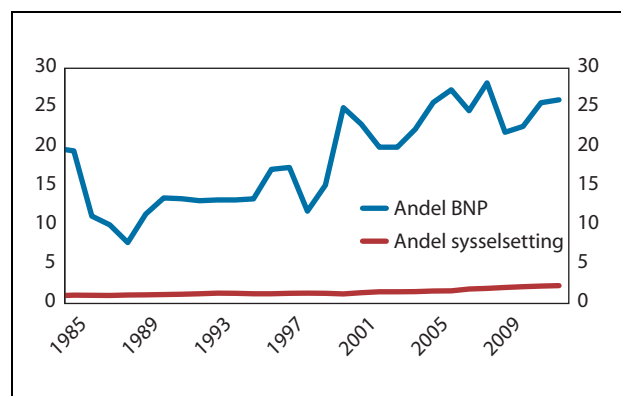
Norges rike vannressurser har også spilt en betydningsfull rolle i utviklingen av norsk økonomi. Utnyttelse av vannkraft til industrivirksomhet var på mange måter springbrettet inn i industrialderen på begynnelsen av 1900-tallet. Vann-

kraft og industri ble bygget ut samtidig. Rimelig vannkraft var regnet som et av de fremste fortrinn landet hadde for å oppnå industriutvikling og bosetting i distriktene.

Bruk av vannkraft la grunnlaget for utviklingen av ulike typer industrivirksomhet som aluminiumsproduksjon, treforedling og kjemiske råvarer. Det vokste frem nasjonale industrielle kunnskapsmiljøer og leverandørindustri basert på våre vannkraftressurser. Den særegne kompetansen har blant annet bidratt til at norsk aluminiumsindustri er blant de mest energieffektive i verden. Gjennom kontinuerlig innovasjoner er det utviklet nye, renere og mer effektive produksjonsteknologier og bedre og billigere materialer.

Kraftbransjen er den andre store delen av energisektoren. Om lag 95 pst. av kraftproduksjonen stammer fra vannkraft.¹⁷ Hvor mye kraft som kan produseres, avhenger i stor grad av tilsi- get av vann samt temperatur- og etterspørselsforhold. Kraftkabler og -ledninger til våre naboland muliggjør en kraftutveksling som både gir økt energisikkerhet og en effektiv utnyttelse av kraftsystemet. Vannkraft vil fortsatt være den viktigste energikilden. I årene fremover vil det også bli økt tilgang av energi fra andre kilder som vindkraft og bioenergi.

Som et av de første landene i verden, innførte Norge et fritt kraftmarked i 1991. Det landsdekkende overføringsnettet eies og drives i all hovedsak av Statnett. Mesteparten av regional- og distribusjonsnettet eies av kommunene og fylkeskommunene.

Figur 2.9 Olje og gass. Sysselsetting som andel av samlet sysselsetting, bruttoprodukt som andel av samlet bruttoprodukt. Prosent. 1985–2012

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet.

¹⁷ Statistisk sentralbyrå, 2011.

Boks 2.1 Bergen Engines AS: Motorer for skip og kraftverk

Bergen Engines produserer gass- og diesel-motorer for skip og landbaserte energisystemer. Selskapets produkter markedsføres globalt som en del av Rolls-Royce produktsortiment.

Bergen Engines har hovedkvarter, teknologiutvikling og produksjon i Norge. Siden starten i 1946 har Bergen Engines produsert 6 300 medium speed motorer hvorav 4 000 er fortsatt i drift. Bergen Engines utviklet motorer for gass allerede tidlig på 1990-tallet og har vært en av pionerene på dette området. Nye utslippsregler og gunstig driftsøkonomi gjør at flere skipseiere i dag velger gass, og fartøyene med gassmotorer blir stadig større, noe Fjordlines nye ferger er eksempler på.

Figur 2.10 Fjordlines nye ferger med gassmotorer fra Bergen Engines

Foto: Øyvind Risnes, Bergen Group

Et annet innovasjonsområde for Bergen Engines har vært tilpasning av teknologien til kraftproduksjon på land. Særlig for utviklingsland med tilgang på gass kan dette være en rask måte å oppnå elektrifisering på. I Bangladesh står kraftverk levert av Bergen Engines for 14 pst. av kraftproduksjonen til landets 160 mill. mennesker.

Figur 2.11 Kraftverk i Bangladesh

Foto: Bergen Engines

1. januar 2012 innførte Norge og Sverige et felles el-sertifikatmarked. Ordningen skal utløse 26,4 TWh ny fornybar kraftproduksjon i de to landene innen 2020. Sertifikatmarkedet er teknologinøytralt, men ventes å utløse mye vannkraft i Norge, biokraft i Sverige samt vindkraft i begge land. Kraftprodusentene eies også i stor grad av det offentlige. Statkraft har om lag en tredjedel av produksjonskapasiteten, mens kommuner og fylkeskommuner eier ca. 55 pst. De resterende 10 pst. eies av private selskaper. Det konsesjonsrettslige rammeverket har innvirkning på eierstrukturen i kraftsektoren.

Kompetansen fra petroleumsvirksomheten offshore har vist seg relevant ved utvikling av fornybar energi til havs. Norske verft har tidligere hatt betydelige kontrakter knyttet til bygging av understell til blant annet vindturbiner offshore. Tilsvarende har Statoils offshorekom-

petanse betydning for konsernets utvikling av flytende vindturbiner og utbygging av vindkraftparker i Storbritannia. Norske selskapers erfaringer med drift og vedlikehold av anlegg i krevende marine omgivelser kan også være et viktig fortrinn å bygge på i utviklingen av en norsk-basert offshore vindkraftnæring i internasjonale markeder.

Olje- og gassnæringen har i løpet av 40 år vokst frem fra nesten ingenting til vår største næring målt i verdiskaping, inntekter til staten og eksport. Prisene på olje og gass svinger mye. Siden årtusenskiftet har verdiskapingen i olje- og gassvirksomheten stått for mellom 18 og 26 pst. av BNP, jf. figur 2.9. Olje- og gassvirksomheten finner sted i Nordsjøen, Norskehavet og Barentshavet. Feltene ligger langt til havs, og utbyggingen har krevd store investeringer. Siden midten av 1980-tallet har investeringene

til olje- og gassvirksomhet utgjort mellom 4,5 og 8 pst. av BNP i Fastlands-Norge.¹⁸

Statoil er den største produsenten på norsk sokkel. De største eierandelene i norske olje- og gassfelt ivaretas av et annet statseid selskap, Petoro. Utenlandske selskaper har også betydelige andeler på norsk sokkel. Staten får store inntekter fra olje- og gassnæringen, i form av skatter, direkte eierandeler i olje- og gassfelt og aksjeutbytte fra Statoil, hvor staten er en stor eier.

Selv om olje og gass gir oss betydelige inntekter, er det relativt få som arbeider i denne sektoren. Petroleumsvirksomheten knyttet direkte til produksjon sysselsetter ca. 2 pst. av den norske arbeidsstyrken. Denne sysselsettingsandelen har vært relativt stabil i mange år, men som vist i figur 2.9, har andelen vært svakt økende fra 1985. Sektoren har imidlertid stor betydning for sysselsettingen i leverandørindustrien og i enkelte tjenestenæringer.

En rekke bedrifter har spesialisert seg på å levere til petroleumsvirksomheten og det har vokst frem en betydelig, kompetanseintensiv og teknologisk avansert leverandørindustri. Andre bedrifter leverer spesialiserte tjenester i form av transport, seismiske undersøkelser, ingeniørløsninger, testing og analysetjenester, sikkerhet og vedlikehold. En beskrivelse av ringvirkningene som petroleumsnæringer fører med seg er gitt i Meld. St. 28 (2010–2011) *En næring for framtida – om petroleumsvirksomheten*. Beregninger gjort av Statistisk sentralbyrå kan tyde på at om lag 8 pst. av totalt antall sysselsatte i 2009 kan knyttes til etterspørsel fra petroleumssektoren.¹⁹

Den petroleumsrettede leverandørindustrien er lokalisert over hele landet. Stavangerregionen er et tyngdepunkt for industrien med flest årsverk. Denne regionen står i en særstilling. Etter hvert har det vokst frem sterke industrimiljøer ellers i landet. Dette inkluderer miljøer innenfor blant annet drift og vedlikehold i Bergensregionen, undervannsutstyr i Kongsberg/Askerregionen, avansert boreutstyr fra Sørlandet og skipsbyggingsaktivitet på Sunnmøre og Sunnhordland. Langs hele kysten finner man driftsmiljøer knyttet til baser som er lokalisert for å betjene olje- og gassvirksomheten på kontinentalsokkelen.

¹⁸ Statistisk sentralbyrå.

¹⁹ Eika, T., J. Prestmo & E. Tveter (2010). Etterspørselen fra petroleumsvirksomheten. Betydningen for produksjon og sysselsetting i Norge. Økonomiske analyser, 3/2010, s. 30–39.

Boks 2.2 Offshoreindustrien på Sørlandet

Utviklingen av offshoreindustrien på Sørlandet er et eksempel på omstilling i industrien som har bidratt til en mer robust regional næringsstruktur og utvikling av nye regionale kompetansearbeidsplasser i verdensklasse. Helt fra starten av oljeaktiviteten i Nordsjøen var Sørlandet med, først med solid mekanisk kunnskap som modulbygger og senere som leverandør av avansert automatisert utstyr for boring, hydrauliske kraner og utstyr for lasting, lossing og forankring til bøyelastere og plattformer.

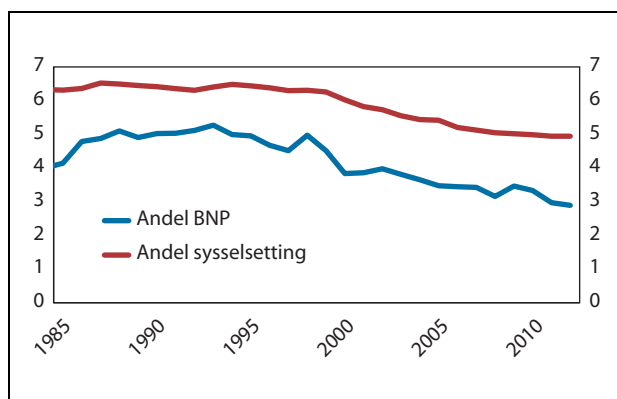
Norwegian Offshore & Drilling Engineering (NODE) ble opprettet i 2005 og er en næringsklynge på Sørlandet bestående av om lag 60 bedrifter i olje- og gassnæringen. NODE-klyngen er en del av NCE-programmet (Norwegian Centres of Expertise) i regi av blant annet Norges forskningsråd og Innovasjon Norge. Gjennom tett samarbeid med krevende kunder, målrettet FoU-arbeid, og samarbeid på tvers i klyngen har bedriftene utviklet innovative og konkurransedyktige løsninger. Omsetningen i bedriftene i NODE-klyngen økte fra 5 mrd. kroner i 2005 til om lag 42 mrd. kroner i 2011. Antallet ansatte utgjorde i 2005 om lag 1 800, mens antallet rundet 10 000 ved årsskiftet i 2012–2013.

Kilde: NCE NODE

2.2.3 Transport

Det har vært en kraftig vekst i persontransporten og godstransporten. Vi reiser stadig mer og vi reiser lenger. Siden 1965 er antall reiser nesten firedoblet, og vi reiser over fire ganger så langt. Frakt av varer er blitt effektivisert og transportnæringene har vært i sterk vekst de siste årene. Den totale godsmengden er mer enn doblet siden 1965, mens transportarbeidet målt i tonnkilometer er nesten seksdoblet.²⁰ Som følge av økt konkurranse og nye og bedre transportprodukter har også produktiviteten i innenlands transport økt

²⁰ Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.12 Transportnæringen. Sysselsetting som andel av samlet sysselsetting, bruttoprodukt som andel av samlet bruttoprodukt. Prosent. 1985–2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

mye. Det er en utvikling som er positiv ikke minst for industrien, varehandelen og reiselivet.

Transportnæringen består av ulike virksomheter som jernbane-, rutebil- og drosjetransport, godstransport på veg og sjø, innenlandske kyst-ruter og innenriks lufttransport.²¹ Næringen omfatter også flere tjenestevirksomheter tilknyttet transport som lastning og lossing, distribusjons- og logistikkjenester, reisebyråer og guiding. Vel 100 000 personer er sysselsatte i næringen. Dette utgjør om lag 5 pst. av samlet sysselsetting. Fra år 2000 har andelen blitt redusert med ett prosentpoeng, jf. figur 2.12. Transportnæringens andel av samlet verdiskaping var i 2011 om lag 3 pst.

Sjø har vært vår viktigste transportveg, både av person og gods, langs kysten eller til andre land. For godstransport over lengre strekninger har sjøtransport fortsatt stor betydning, men både veg og jernbane har også betydelige markedsandeler. Når det gjelder korte og mellomlange avstander er vegtransporten dominerende. Vegtransportens andel av transportarbeidet er mer dominerende for persontransport. De øvrige transportformene har også viktige roller i persontransportmarkedet. Det har vært en betydelig økning i personreiser med fly. Regjeringen legger opp til at veksten i de lange godstransportene skal skje med sjø og bane. Når det gjelder persontransport, legges det opp til at kollektivtransporten skal dekke transportveksten i de største byområdene. Vi finner store norske bedrifter innenfor skipsfart, landtransport og luftfart.

²¹ Utenriks sjøfart inngår ikke i Statistisk sentralbyrås definisjon av transportnæringen.

I over 150 år har Norge har vært en stormakt i internasjonal skipsfart, og norske rederier kontrollerer en av verdens største handelsflåter, med en estimert markedsandel på 3,1 pst.²² Rederiene er store innenfor segmenter som tank, bulk, kjemikalietransport og biltransport. Norske rederier kontrollerer også verdens nest største offshoreflåte.²³ Målt i antall noterte selskaper er Oslo Børs den største shippingbørsen i Europa og nest størst i verden.²⁴ Skipsbyggingsindustrien har lange tradisjoner i Norge, og er fortsatt en viktig næring i mange lokalsamfunn, spesielt langs vestlandskysten. Ved norske verft bygges det mest spesialskip, som offshorefartøy, fiskefartøy og ferger. Norge, har flere verdensledende skipsverft for bygging og utrusting av spesialiserte offshoreskip, som Vard, Ulstein Verft, Havyard Group og Kleven.

Rundt rederiene er det vokst frem et bredt spekter av virksomheter innenfor områder som skipsdesign, skipsklassifisering, skipsbygging, utstyrsindustri, skips- og fraktmegling, finansielle og juridiske tjenester og skipsforsikring. Denne bredden gir bedriftene gjensidige fordeler. Det er få land hvor maritime næringer betyr så mye for verdiskaping og eksport som i Norge.

Internasjonal skipsfart er i større grad enn de fleste andre næringer preget av global konkurranse. Størstedelen av norsk skipsfart foregår mellom utenlandske havner, og skipsfarten utgjør en betydelig andel av samlet norsk tjenesteeksport.

Veitransporten er i dag den viktigste transportformen for innenlands godstransport. I 2011 sto veitransporten for om lag 50 pst. av den innenlandske godstransporten målt i tonnkilometer, mens andelen for sjø-, bane- og lufttransport var henholdsvis om lag 42 pst., 7 pst. og 0,5 pst.²⁵

Norske godstransportører frakter fisk, kjemikalier og andre varer til og fra Norge. Mange tilbyr dør-til-dør leveranser over hele verden. Godstransport over store avstander krever ofte nært samarbeid mellom ulike selskaper og transportmidler som skip, tog og bil.

Godt utbygget kollektivtransport er avgjørende for effektive arbeidsreiser. Buss og tog er en stor del av kollektivtransporten, og i mange

²² United Nation Conference on Trade and Development (2012). Review of Maritime Transport 2012. Geneva: Unctad.

²³ IHS Fairplay World Fleet Statistics.

²⁴ Oslo Børs.

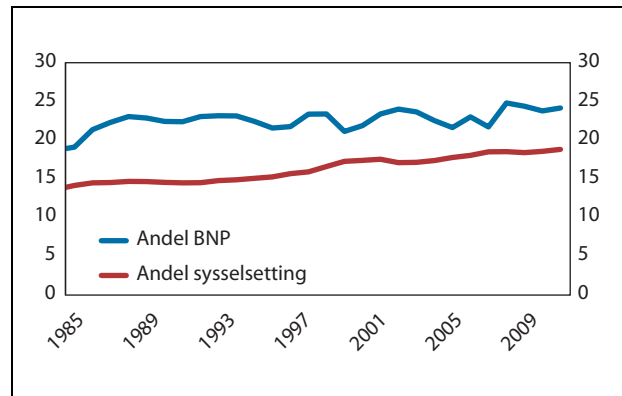
²⁵ Statens Vegvesen.

deler av landet er ferger og hurtigbåter en viktig del av kollektivtransporten. Markedene for land- og lufttransport er åpnet opp for konkurranse både nasjonalt og internasjonalt, og det er lagt til rette for konkurranse på tvers av ulike transportmidler. Kollektivtransport, herunder buss, bane og båt, har hatt en betydelig vekst de siste årene, hovedsakelig i storbyene.

Flytrafikken, som har vokst kraftig de siste tiårene, vil antakelig fortsette å vokse. Markedet er samtidig preget av hard konkurranse og så lave priser at selskapene lett kan tape penger. Dette har resultert i at selskaper er slått sammen og at et stort antall lavprisselskaper er vokst frem. Flytransporten øker både i antall passasjerer og i godstransport. Over 80 pst. av flygods ble transportert til og fra utlandet.²⁶

Et annet utviklingstrekk i transportnæringen er utvikling og bruk av ITS (Intelligente transportsystemer). ITS-området er preget av en høy innovasjonstakt, og et stadig viktigere trekk er den økende integrasjonen mellom infrastruktur og transportmiddel. Nye ITS-løsninger skapes i et internasjonalt miljø, og for Norge er det viktig å ta del i utviklingen slik at våre transportsystemer kan effektiviseres sammen med andre lands transportsystemer. ITS-området åpner også nye muligheter og potensielle markeder for norsk næringsliv på et høyteknologisk område.

²⁶ Statistisk sentralbyrå.

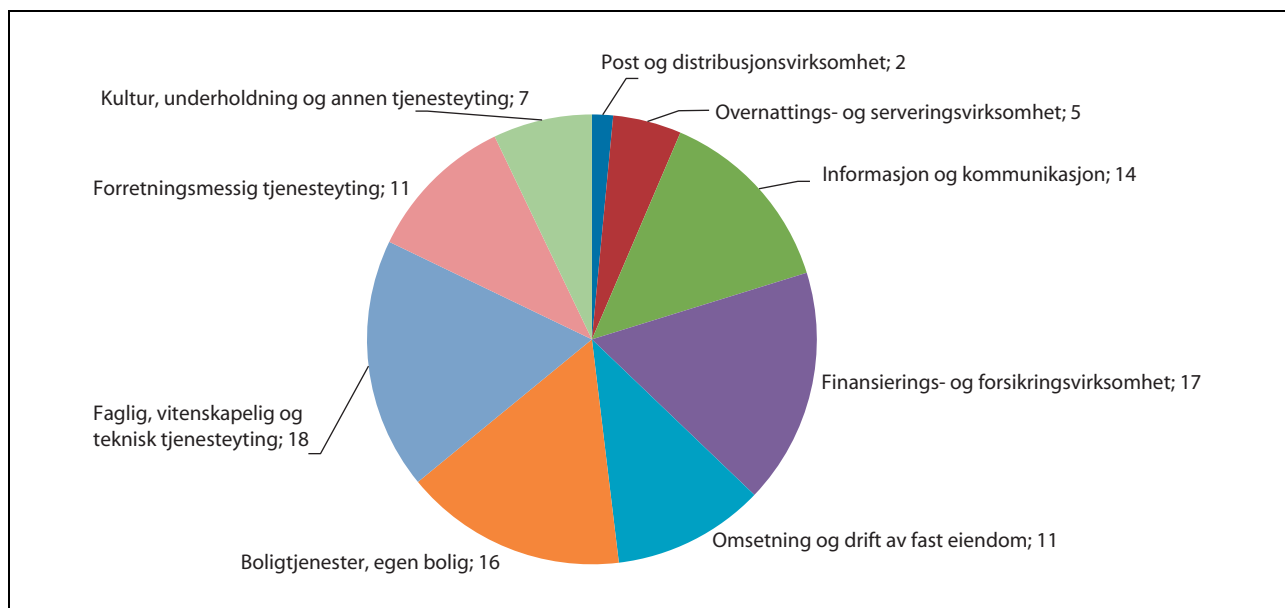
Figur 2.13 Tjenesteyting. Sysselsetting som andel av samlet sysselsetting, bruttoprodukt som andel av samlet bruttoprodukt. Prosent. Januar 1985 – desember 2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

2.2.4 Tjenesteyting

Tjenestesektoren har opplevd en kraftig vekst de senere år. Særlig har det skjedd en vekst i kunnskapsintensive tjenestehøringer som faglig, vitenskapelig, teknisk og forretningsmessig tjenesteyting og IKT og helse- og sosialtjenester.

Tjenesteytende næringer vokser i alle landsdeler og får stadig større betydning for sysselsettingen både i byer, tettbefolkede strøk og i distriktene. Tjenesteytende sektors sysselsetningsandel var ved utgangen av 2012 om lag 19 pst., mens sek-

Figur 2.14 Verdiskaping som andel av samlet verdiskaping i tjenesteytende bransjer.¹ Prosent. 2012

¹ Privat tjenesteytende sektor ekskludert helsetjenester og undervisning

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

Tabell 2.4 Sysselsetting i privat tjenesteytende sektor. I antall 1000 personer. 2012

	1995	2001	2005	2012	Endring 2011–2012
Samlet sysselsetting	424,4	507,6	503,2	605,1	18,4
Post og distribusjonsvirksomhet	36,6	30	23,5	20,1	0,2
Overnattings- og serveringsvirksomhet	69,3	73,6	72,5	82,7	2,1
Informasjon og kommunikasjon	66,9	91,5	83,3	88,9	1,6
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	53,8	49,7	47,1	52,3	0,6
Omsetning og drift av fast eiendom	8,7	16,4	18,2	24	0,6
	0	0	0	0	0
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	67,4	83,8	89,3	124,3	5,5
Forretningsmessig tjenesteyting	47,5	85,9	92,2	123,3	6,1
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	74,2	76,7	77,1	89,5	1,7

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

tores andel av samlet verdiskaping var om lag 24 pst., jf. figur 2.13. Tabell 2.4 viser sysselsettingstallene for ulike næringer innenfor privat tjenesteytende sektor for utvalgte år siden 1985. Figur 2.13 viser verdiskapingen for de enkelte tjenesteytende bransjer som andel av samlet verdiskaping i tjenesteytende sektor.

Informasjons- og kommunikasjonsteknologi, IKT

Teknologier som gjør det mulig å samle inn, lagre, behandle, visualisere, kommunisere og bruke data og informasjon på en elektronisk form, går inn under begrepet informasjons- og kommunikasjonsteknologi. Dette inkluderer blant annet mobiltelefoner, radio, tv, Internett, datamaskiner og nettbrett, i tillegg til navigasjonssystemer, styringssystemer, automatisering, robotikk, solceller, modellering med mer. Næringen kan således være vanskelig å avgrense fordi produktene inngår i andre sektors varer og tjenester.

IKT-næringen omsatte for 202 mrd. kroner i 2010 og hadde en verdiskaping på 79 mrd. kroner. Sysselsettingen innenfor IKT øker over tid, fra 2007 til 2010 økte antall sysselsatte i næringen med 8 pst. I 2010 jobbet det om lag 74 000 personer i IKT-næringen.²⁷

IKT-løsninger som kobler mennesker og teknologi som for eksempel innenfor helse, skole og velferd, er områder der Norge utmerker seg. Løs-

ninger innenfor finans og mobile betalingssystemer, spesialiserte løsninger for olje- og offshoreindustrien er også i sterk vekst. Norge Selskaper som FastSearch, Opera, Tandberg, Trolltech og Telenors satsing i utlandet viser at norsk teknologi henger med verdenseliten i utvikling innenfor telekommunikasjon og mobilteknologi.

Bruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi er nå en viktig del av nesten all næringsvirksomhet i Norge. Ny teknologi gir økt kapasitet og skaper muligheter i de fleste næringer. For flere har IKT gått fra å være en støttfunksjon til å være en del av kjernevirksomheten.

IKT er viktig for utvikling og design av nye produkter og tjenester og således viktig for omstilling og vekst i økonomien. Tjenester som tidligere ble utført manuelt, skjer nå automatisk. Samtidig har mange nye aktører etablert seg og nye varer og tjenester har sett dagens lys. Bedriftenes interne systemer og kommunikasjon digitaliseres, samtidig som kjøp og salg av varer og tjenester i økende grad skjer elektronisk. Mange små og mellomstore bedrifter og kommuner velger å overlate IT-driften til spesialiserte selskaper. I offentlig sektor digitaliseres stadig flere tjenester. Skatteetaten, Statistisk sentralbyrå, Altinn og Brønnøysundregistrene tilbyr nå elektroniske tjenester.

Rådgivning

Bransjer som leverer rettslig, økonomisk og strategisk rådgivning, har opplevd sterk vekst de siste 20 årene. Mange større bedrifter velger å kjøpe

²⁷ Meld. St. 23 (2012–2013) Digital agenda for Norge. IKT for vekst og verdiskaping og Statistisk sentralbyrå.

råd fra andre i stedet for å basere seg på egne rådgivningsenheter. Samtidig er det blitt mer komplisert å drive næringsvirksomhet. Dette har økt behovet for spesialisert rådgivning.

Blant rådgivningstjenestene finner vi advokatvirksomhet, regnskap, revisjon, skatterådgivning, markeds- og opinionsundersøkelser, bedriftsrådgivning, arkitektvirksomhet og teknisk konsulentvirksomhet. Gruppen omfatter også forskning og utvikling ved selvstendige forskningsinstitutter.

Den sterke økningen i etterspørselen etter rettslige og strategiske råd må ses i lys av en internasjonal samfunnsutvikling. Globaliseringen, den sterke rettsliggjøringen av vårt dagligliv og en tiltagende tendens til at færre og færre avtaler og forhandlinger gjennomføres uten advokaters medvirkning, har gitt et økt marked, spesielt for juridisk rådgivning. Samtidig har økt betalingsevne og -vilje både i offentlig og privat sektor økt etterspørselen etter advokatbistand og annen rådgivning.

Arkitektvirksomhet og design er andre bransjer som har hatt vekst de siste årene. Dette er områder hvor Norge etter hvert har gjort seg gjeldende også internasjonalt. Norske selskaper, som for eksempel arkitektfirmaet Snøhetta, har vunnet internasjonale priser, noe som har dannet grunnlag for vekst ut over Norges grenser. Norge har også internasjonale virksomheter med aktivitet innenfor teknisk konsulentvirksomhet.

Fremover vil vi trolig også se en sterkere internasjonalisering av eierskap, mer internasjonalt partnerskap og økt eksport. Rådgivningstjenester inngår ofte som viktige deler av internasjonale verdikjeder. For bedrifter som klarer å hevde seg i den internasjonale konkurransen, vil både teknologi og internasjonale avtaler som bidrar til ikke-diskriminerende konkurranse, gi grunnlag for internasjonal vekst.

På grunn av sin høye kunnskapsintensitet vil god tilgang på høyt utdannet arbeidskraft være avgjørende for bransjens fremtidige vekstpotensial. Innenfor alle tjenesteområdene er det grunn til å tro at ny teknologi vil endre så vel tjenester som produksjon. Alt fra tegninger til analyser og rådgivning kan leveres via Internett og lastes ned hvor som helst. Internasjonalisering, stordriftsfordeler og elektronisk handel bidrar til økt konkurranse blant tilbydere av rådgivningstjenester, selv om næringen i stor grad selger til et lokalt marked.

Spesialiserte bedriftstjenester

Mange av de raskest voksende tjenestenæringene leverer spesialiserte tjenester til bedriftsmarke-

det. Bedrifter har i økende grad gått over til å kjøpe rengjøring, sikkerhetstjenester, rekruttering og formidling av arbeidskraft fremfor å produsere slike tjenester selv.

Veksten har vært sterk, spesielt når det gjelder formidling og utleie av arbeidskraft, etterforskning og vaktjenester. Veksten innenfor arbeidskraftutleie har flere årsaker. Dels kan den skyldes liberaliseringen av regelverket for slik virksomhet, og dels kan den skyldes at mange bedrifter i større grad ønsker å håndtere topper i etterspørselen ved hjelp av innleid personale i stedet for egne ansatte.

En stor del av veksten i arbeidskraftutleie har kommet innenfor vaktjenester, der antall ansatte har økt mye. I tillegg til vakt og sikring av verdier, boliger og eiendom, arbeider vektere i resepsjoner, bomstasjoner og andre servicefunksjoner.

Renholdsbransjen er også i rask utvikling. Markedets totale verdi er anslått til 18,9 mrd. kroner. Dette deles mellom private og offentlige aktører. Bransjen sysselsetter rundt 33 800 årsverk.²⁸

Oppmerksomheten om renholdets betydning for innemiljøet har økt. Mens renhold for få år siden var en billig tjeneste, er renhold nå en av de største utgiftspostene i driften av et bygg. Renholdstjenester har gjennomgått store forandringer de siste 20 årene. Det utvikles stadig mer effektive arbeidsmetoder, og kravene til kompetanse har økt.

Finans- og eiendomstjenester

Finansnæringen, som er en viktig del av kapitalmarkedet, tilbyr tjenester til privatpersoner, næringsliv og kommuner. Dette omfatter blant annet lån, finansiering, forsikringer og annen risikoavlastning, betalingstjenester, formuesforvaltning, rådgivning og eiendomsmegling. I 2012 hadde bedriftene innenfor finansierings- og forsikringsvirksomhet en verdiskaping på 114 mrd. kroner, og de sysselsatte om lag 52 000 personer. Bedriftene innenfor omsetning og drift av fast eiendom sysselsatte om lag 24 000 personer.²⁹

Gjennom sin rolle som kapitalformidler er finansnæringen viktigere for næringsutviklingen enn hva sysselsettingen og produksjonsomfanget skulle tilsi. Finansinstitusjonene tilfører kundene viktig kompetanse, og folk fra næringslivet nevner ofte hovedbankforbindelsen som en viktig rådgiver.

²⁸ NHO Service (2012). Renhold – Bransjestatistikk 2011–2012.

²⁹ Statistisk sentralbyrå.

Finansnæringen er underlagt spesielle regler og offentlig tilsyn. Regelverket har gjennomgått omfattende endringer de senere årene. Handel med finansielle tjenester har økt betydelig, og det samme har omfanget av internasjonalt eierskap. Sammen med bruk av ny teknologi, har dette ført til endringer for næringen.

Antall selskaper er redusert, og det er etablert store konsern som tilbyr nesten hele spekteret av finansielle tjenester og eiendomsformidling. Selv om de samme konsernene tilbyr både bank- og forsikringstjenester, er disse tjenestene svært forskjellige. Mens bankenes hovedprodukter er finansiering og formuesforvaltning, tilbyr forsikringsselskapene risikoavlastning. Etter hvert som befolkningen blir mer velstående og antall eldre øker, er det en også en stigende etterspørsel etter forsikrings- og spareordninger som skal sikre en god pensjonisttilværelse.

Investeringselskaper forvalter i hovedsak egenkapital. Til forskjell fra bankene, tar investeringselskapene normalt høy risiko i form av relativt store eierposter i noen få selskaper. Ofte går de inn i styrende organer i selskapene hvor de er deleiere. I tillegg til å skyte inn kapital, vil investeringselskapene også tilføre kompetanse. Blant investeringselskapene finnes det selskaper som er spesialiserte med tanke på hvilken fase i bedriftens liv de går inn med kapital (såkorn-, venture-selskaper, mv.). De kan også være spesialiserte innen enkelte bransjer eller geografiske områder som det satses.

Eiendomsmegling vokser og utgjør sammen med forvaltning og drift av borettslag hovedtyngden av de ansatte i eiendomsbransjen. Selskaper som tilbyr forvaltning og tjenester knyttet til drift og vedlikehold av eiendommer har også vokst de senere årene. Økende etterspørsel etter eiendomstjenester bunner blant annet i at velfungerende bygg er viktige for næringslivet. Både i offentlig og privat sektor ser man en tendens til at forvaltning og drift av eiendommer utføres av spesialiserte selskaper.

Kulturnæringene

Nyheter, kunnskap og underholdning er en betydelig næringsaktivitet. Nye måter å produsere og levere på har gitt vekstmuligheter, men også hardere konkurranse mellom ulike medier. Medier og reklame omfatter forlagsvirksomhet, grafisk industri, radio- og TV-produksjon samt annonse- og reklamevirksomhet.

Forlag og grafisk industri har tradisjonelt levert trykksaker som bøker, aviser, reklame og

tidsskrifter. I dag leveres stadig flere av disse produktene også digitalt. En stor del av bransjen produserer aviser, og Norge ligger på verdenstoppen i avislesing. På grunn av svikt i annonsemarkedet og økt konkurranse fra andre mediekanaler, har flere avisbedrifter utviklet seg til mediehus med flere produkter.

Forlagsbransjen kjennetegnes av noen få store forlag samt mange små som spesialiserer seg på nisjeutgivelser. Beregnes markedsandelene med utgangspunkt i totalmarkedet, har Cappelen Damm en markedsandel på 20,6 pst., Gyldendal en markedsandel på 16,5 pst. og Aschehoug en markedsandel på 12,7 pst.³⁰ Internett har etter hvert gjort det enklere for kunder å bestille bøker direkte fra utlandet, noe som utfordrer norsk forlagsvirksomhet.

Radio og fjernsyn har også blitt preget av den digitale teknologien. Kringkastingstilbudet blir mangedoblet ved at sendinger og annen informasjon kan overføres på nye måter og ved at flere distribusjonsnett også kan benyttes til kringkasting. Konkurransen om seere og lyttere er samtidig betydelig skjerpet.

Reklamebransjen betegnes ofte som en av næringslivets mest kreative bransjer, og den er et viktig mellomledd mellom annonsørene og mediene. Tjenestene varierer fra store kampanjer basert på markedsforskning og -analyser, til enklere produksjoner av brosjyrer og annet reklamemateriell. Flere av de store byråene tilbyr både design og PR. Det omsettes reklame for store summer hvert år.

Reiseliv

Reiselivs- og opplevelsesnæringene regnes for å være blant de hurtigst voksende næringene i verden. Økt velstand medfører økt aktivitet i ferie- og fritidsmarkedet. Folk bruker mer tid på fritid, og turistene søker mer underholdning, gjerne på en aktiv måte.

I ferie- og fritiden etterspør vi et totalprodukt, eller en opplevelse, sammensatt av mange varer og tjenester fra blant annet hotell- og restaurantnæringen, underholdningsindustrien, kultur, sport og annen fritidsvirksomhet. I tillegg kommer reisebyråer og bedrifter som driver med markedsføring, produktutvikling og salg av norske reiselivsprodukter. Attraksjoner som Holmenkollen, Trollstigen, Fløybanen, Norgesparken Tusenfryd og Nordkapp er viktige drivkrefter i ferie- og fritidsmarkedet.

³⁰ Oslo Economics (2011). Utredning om litteratur- og språkpolitiske virkemidler. Oslo Economics-rapport 2011–16.

En del bedrifter preges av store svingninger i etterspørselen over året. Dette merkes spesielt i distriktene, hvor avhengigheten av ferie- og fritids-trafikken er stor.

Opplevelsesnæringene møter en stor og økende internasjonal konkurranse. Det norske kostnadsnivået er høyt i forhold til mange andre land, og dette gjør det krevende å tiltrekke seg både norske og utenlandske turister. Kronekursen og tiltak som bidrar til å dempe kostnadsnivået, er derfor viktige for disse næringene.

Et kjennetegn ved opplevelsesnæringene er at kundene i stadig større grad orienterer seg på Internett. Det betyr at virksomheter, områder eller land som er synlige på Internett, kan bli fremtidens vinnere i kampen om kundene.

Opplevelsesnæringene gir store ringvirkninger for resten av samfunnet – ikke minst i distriktene. Selv om den største verdiskapingen skjer i byer og i tettbygde strøk, betyr næringene relativt mest i distriktene, fordi de gir mulighet for arbeid og inntekt i lokalsamfunn med begrensede sysselsettingsmuligheter. Allerede nå er det mange koblinger mellom reise- og fritidsaktiviteter og primærnæringene. Samspeillet mellom disse blir viktig fremover, og dette kan bety økt oppmerksomhet om utvikling og utnyttelse av kystkultur og kulturlandskap og lokal mat fra hav og land som et aktivt landbruk og sjømatnæring gir grunnlag for.

For å gjøre produktene godt tilgjengelige er opplevelsesnæringene avhengig av et velfungerende transporttilbud i Norge og til Norge. Selv om det har vært en utvikling mot økt bruk av fly, er veitransporten fortsatt dominerende i norsk reiseliv. Enkelte transportruter, som Hurtigruta og Flåmsbanen, har utviklet seg til å bli turistattraksjoner i seg selv.

Det arbeider om lag 160 000 personer, tilsvarende om lag 132 000 normalårsverk, i reiselivsnæringen. Reiselivsnæringen sysselsetter mange mennesker og står med sine 4,4 pst. av brutto nasjonalprodukt (BNP) av fastlands-Norge for en viktig del av verdiskapingen i mange lokalsamfunn i hele Norge.³¹ Regjeringen har derfor utarbeidet en egen strategi for reiselivsnæringen, «Destinasjon Norge», som ble lansert i 2012. Strategien omtales nærmere i kapittel 6.4.

Velferdstjenester

Etterspørselen etter velferdstjenester har vokst jevnt de siste tiårene. Dels er det flere som ønsker

seg mer av slike tjenester, dels skyldes det en økning i de delene av befolkningen som trenger slike tjenester.

Hoveddelen av velferdstjenestene utføres av det offentlige. Private bedrifter og ideelle organisasjoner er likevel viktige leverandører. Ideelle organisasjoner driver så vel sykehus som pleie- og omsorgstjenester. I de siste årene har vi også sett fremvekst av private tilbud av helse-, omsorgs- og undervisningstjenester. Noe har vært i konkurranse med det offentlige. Men mye har vært som leverandører av ulike tjenester som supplerer det offentlige.

Sysselsettingen i velferdstjenestene har økt kraftig fra 1980 og frem til i dag. Dette skyldes i hovedsak økt aktivitet i kommunene. Sysselsettingen hos private leverandører av helse-, pleie- og omsorgstjenester er fortsatt relativt liten i Norge. Tilsvarende ser vi innenfor skoler og andre private undervisningstjenester. Mens private aktører har opplevd vekst, har frivillige organisasjoner og institusjoner hatt en viss nedgang. Likevel utfører frivillige organisasjoner viktige velferdstjenester i tillegg til at de mobiliserer en betydelig ulønnet innsats.

Det store innslaget av private aktører gjør at barnehagesektoren skiller seg fra de fleste andre offentlige tjenestetilbud. Ser en på eierform kan barnehagene inndeles i to hovedgrupper; kommunale og private. Blant de private barnehagene er det stor variasjon i eierform. Disse barnehagene eies av blant annet foreldre, husmorlag/sanitetsforeninger, bedrifter, pedagogiske/ideologiske organisasjoner og enkeltpersoner. De private barnehagene er organisert i forskjellige eierformer, slik som foreninger, aksjeselskap, stiftelser, ansvarlige selskap, samvirke/andelslag og eneeierforetak.³²

Ved utgangen av 2010 var det 6 579 barnehager. Per 15. desember 2010 gikk det 277 139 barn i barnehage. Private barnehager utgjør om lag 54 pst. av barnehagene og har om lag 47 pst. av barna.³³ Fordelingen mellom kommunale og private barnehager har stort sett holdt seg stabil de siste 5 årene sett under ett (KS 2010). Andelen barn i statlige og fylkeskommunale barnehager er imidlertid redusert og private eiere har i hovedsak overtatt disse barnehagene.

Historisk sett har privat barnehagedrift hatt basis i ideelle formål. I de senere årene har aksjeselskapsformen blitt en mer vanlig organisasjonsform. Andre organisasjonsformer har gradvis blitt

³¹ SSB-rapport – Norsk reiselivs økonomiske rolle, rapport 2009/32.

³² NOU 2012:1 Til barnas beste.

³³ Meld. St. 24 (2012–2013) Framtidens barnehage.

mindre utbredt. Andelen barnehager eiet av foreldre, menigheter og husmorlag har gått ned, mens andelen barnehager eiet av selskaper og andre har steget. Av de private barnehager i 2010, er den største gruppen (1 040) drevet av enkeltpersoner, dernest foreldreide barnehager (754). Videre er 624 av barnehagene drevet av bedrifter og 644 av andre. De minste gruppene finner vi i henholdsvis menighet/trossamfunn med 258 barnehager, pedagogisk/ideologisk organisasjon med 173 og husmorlag/sanitetsforening med 40.

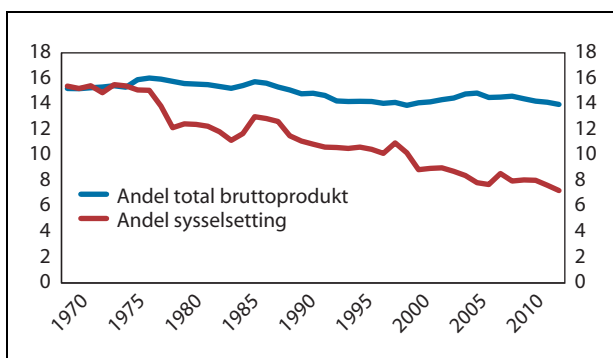
Andre tjenester

Med økt velstand bruker vi stadig mer penger på å kjøpe tjenester som frigjør tid eller dekker andre personlige behov, som hårpleie, rengjøring og fysisk trening. Personlig rettede tjenester omfatter vaskeri og renserivirksomhet, frisering, skjønnhetspleie og helsestudio. I tillegg kommer lønnet arbeid i private husholdninger, som for eksempel rengjøring.

Produksjonen av tjenestene er ofte arbeidsintensive. Leverandørene er ofte små og mellomstore bedrifter, men utviklingen går likevel i retning av flere store, landsdekkende kjeder. Et godt eksempel på dette er fremveksten av store treningssjeder.

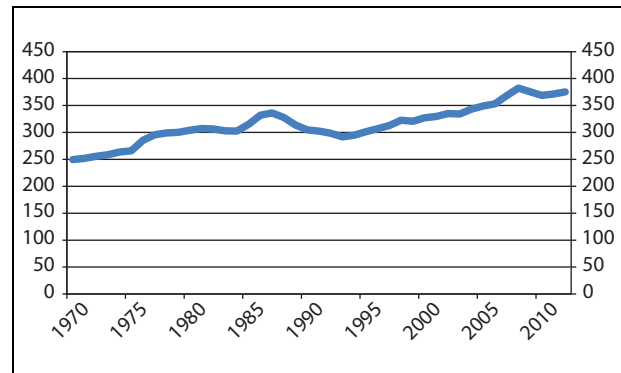
2.2.5 Varehandel

Varehandelen er blant de største og raskest voksende sektorene i norsk økonomi. Varehandelen har mange deltidsansatte og en høy andel unge ansatte. I 2011 var det om lag 370 000 sysselsatte i næringen. Det er regionale forskjeller i sysselsetningsmessig betydning. Varehandelen er i all hovedsak lokalisert i byer og tettsteder.

Figur 2.15 Varehandel. Sysselsetting som andel av samlet sysselsetting, bruttoprodukt som andel av samlet bruttoprodukt. Prosent. 1985–2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

Figur 2.16 Varehandel. Sysselsetting. I 1000. 1985–2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Næringen omfatter et vidt spekter av virksomheter med ulik størrelse og ulike produkter. Varehandelen består av agentur- og engroshandel, detaljhandel og handel med og reparasjon av motorvogner. Engroshandelen er handel med større varepartier til produsenter for bruk i produksjon eller til storforbrukere slik som for eksempel sykehus og hoteller. Detaljhandel er en betegnelse for salg av varer direkte til forbrukeren og husholdninger og er den klart største næringen innenfor varehandel når det gjelder antall foretak og sysselsatte. Detaljhandelen består blant annet av dagligvarehandel, kleshandel, møbelhandel, byggevarehandel, sportshandel, apotekene og spesialbutikker.

Varehandelen utgjør en så vidt integrert del av norsk økonomi at det er vanskelig å se utviklingstrekk innenfor næringen løsrevet fra norsk økonomi generelt. Økonomisk vekst, lav arbeidsledighet og vekst i befolkningen i Norge bidrar til økt omsetning i varehandelen. Stabilitet i norsk økonomi, lave realrenter over tid og økt kjøpekraft har positiv effekt på aktivitetsnivået i næringen.

Sammensetningen av bedrifter i varehandelen viser at det er de mange små bedrifter som dominerer i antall. Det er fortsatt et stort antall enkeltpersonforetak. De relativt få store bedriftene blir imidlertid stadig større og øker sine markedsandeler. Fra å være en relativt skjermet næring er varehandelen i ferd med å bli stadig mer utsatt for internasjonal konkurranse. Postordre og internetthandel har hatt en betydelig fremvekst i Norge de siste årene og fører også til at deler av varehandelen utsettes for økt internasjonal konkurranse. Eksempel på dette er blant annet innenfor salg av bøker, musikk og reiser.

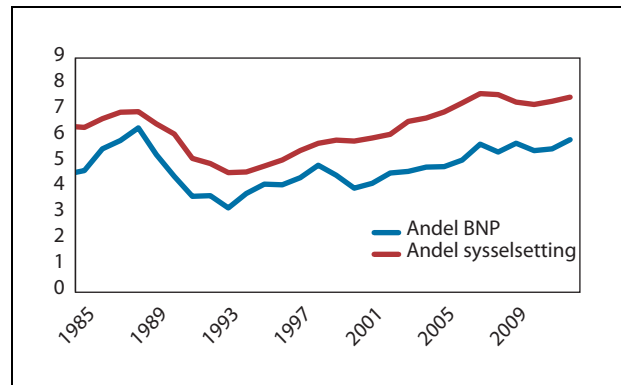
Det har vært en klar vekst i verdiskapingen i varehandelen de siste 20 årene. Hovedtrenden er også vekst i sysselsettingen samtidig som det har vært en sterk produktivitetsvekst. Konkurransforholdene har endret seg, og betydelige ressurser er benyttet for å utvikle effektive logistikksystemer. Eksempelvis har varehandelen gjennomgått omstillinger ved utvikling av IT-baserte logistikksystemer, elektronisk betalingsformidling, sentralisert kjededannelse og utvikling av nye driftsformer.

Det har også vært en utvikling med lengre åpningstider og større varehus. En stadig større andel av den samlede butikkomsætingen skjer i landets om lag 400 kjøpesentre. I 2011 sto disse for en tredjedel av butikkomsætingen. Et viktig utviklingstrekk innenfor varehandelen fra midten av 90-tallet er fusjoner eller nært samarbeid mellom bedrifter. Dette er særlig tydelig i dagligvaremarkedet som domineres av fire store dagligvaregrupperinger. Tettere integrasjon mellom grossist og butikk har vært et viktig virkemiddel for å øke effektiviteten i handelen. Utviklingen mot stordrift i alle ledd har også påvirket maktforholdet i bransjen. Effektiviseringen i dagligvarehandelen annet medvirket til at antall bedrifter i dagligvarehandelen er redusert med 25 pst. i perioden 1993–2010.

2.2.6 Bygg og anlegg

Bygge- og anleggsnæringen består av hovedområdene anlegg, oppføring av nybygg og rehabilitering. Næringen står for om lag 6 pst. av verdiskapingen og sysselsatte om lag 201 000 personer i 2012.³⁴ Dersom man inkluderer eiendom i næringen, og ser på bygg, anlegg og eiendom, sysselsetter næringen 340 000 personer.³⁵ Bygge- og anleggsnæringen er relativt jevnt spredt utover hele landet, og antall ansatte og omsetning henger nært sammen med størrelsen på befolkningen i de ulike regionene. De største bedriftene i næringen er lokalisert i byer og i tettsteder, men samtidig utgjør næringen en høy andel av de sysselsatte i flere mindre kommuner.³⁶ Sysselsettingen i næringen varierer noe mellom de ulike fylkene og utgjør mellom 8 og 12 pst. av total sysselsetting i privat sektor.

Mer enn andre europeere bor nordmenn i selveide boliger og investerer mye i hus og hytter.

Figur 2.17 Bygg og anlegg. Sysselsetting som andel av samlet sysselsetting, bruttoprodukt som andel av samlet bruttoprodukt. Prosent. 1985–2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

Boliginvesteringene svinger i takt med økonomiske oppgangs- og nedgangstider. Aktiviteten i anleggsnæringen svinger også i takt med gjennomføringen av store samferdsels- og industriutbygginger. Figur 2.17 viser hvor store svingninger det er i andelen for sysselsetting og verdiskaping i denne næringen.

Næringen inngår i en verdikjede som også består av arkitekter, eiendomsutviklere og -forvaltere, rådgivende ingeniører, ulike leverandørnæringer, transportbedrifter, byggevarehandel og finansforetak og banker som leverer forsikring eller finansiering. Flere av disse næringene har det til felles at eget aktivitetsnivå i stor grad er avhengig av aktiviteten i bygge- og anleggsnæringen. Konjunktursituasjonen og endringer i rammevilkår for bygge- og anleggsnæringen har derfor i mange tilfeller store virkninger også for andre næringer.

Tjenester for oppføring og vedlikehold av offentlige bygg som skoler, sykehus, kulturbygg, forsvarsanlegg og infrastruktur som veier, havneanlegg og jernbane kjøpes av statlige, fylkeskommunale og kommunale myndigheter og utføres av private bedrifter. Myndighetene kjøper om lag en tredjedel av alt bygge- og anleggsnæringen produserer. Gjennomføringen av offentlige investeringer er dermed en viktig rammebetingelse for næringen, både knyttet til hvordan oppdragsmengden fordeler seg mellom nedgangs- og oppgangstider, men også knyttet til utviklingen av næringen. Eksempler er krav fra offentlige byggherrer knyttet til bruk av bygningsinformasjonsmodeller i planlegging og gjennomføring av bygg, og den nylig fremlagte strategien for økt innova-

³⁴ Statistisk sentralbyrå.

³⁵ Meld. St. 28 (2011–2012) Gode bygg for eit betre samfunn.

³⁶ Espelien, A. & L. Grünfeld (2010). Byggenæringen i økonomiske nedgangstider. Forskningsrapport 4/2010. Oslo: Handelshøgskolen BI.

sjonseffekt av offentlige anskaffelser.³⁷ Myndighetene skal være en pådriver og et forbilde i utviklingen av byggenæringen, dette er omtalt i Meld. St. 28 (2011–2012) *Gode bygg for eit betre samfunn*.

Bygge- og anleggsnæringen må håndtere mange viktige samfunnsoppgaver og utfordringer i de kommende årene. Næringen må utvikle løsninger som gjør at fremtidens bygningsmasse er godt tilpasset miljø- og klimautfordringene. Det vil være behov for bygg med lavere klimagassutslipp og lavere energibruk. Samtidig må bygg og infrastruktur bygges for å tåle mer ekstremvær.

Bygge- og anleggsnæringen er en av de mest sentrale næringene for å håndtere viktige utfordringer samfunnet står overfor i de neste tiårene. Norge står overfor betydelige demografiske endringer. SSBs befolkningsfremskrivninger antyder at antallet innbyggere i Norge kan øke til 7 mill. i 2060, og samtidig vil flere flytte til byene.³⁸

Samtidig blir befolkningen eldre. Det er nå om lag 600 000 personer over 67 år i Norge og antall eldre over 67 år ventes å øke til over 1 mill. i 2030 og til 1,5 mill. i 2060.³⁹ Befolkningen over 80 år vil bli tredoblet frem mot 2060. Samtidig blir helsen bedre, og mange vil kunne bo hjemme lenge dersom boligene er tilpasset deres behov. Dette vil øke behovet for tilgjengelighet og universell utforming av boliger, næringsbygg og offentlige bygg og tilpassing av offentlig infrastruktur. Regjeringen har utformet «Norge universelt utformet 2025» som er en sektorovergripende handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet. I tillegg varslet både Meld. St. 28 (2011–2012) *Gode bygg for eit betre samfunn* og Meld. St. 17 (2012–2013) *Byggje – bu – leve* tiltak for å bedre tilgjengeligheten i eksisterende boliger og bygg.

2.2.7 Primærnæringene

Primærnæringene jord- og skogbruk, fiskeri og havbruk har stor betydning for sysselsetting og bosetting i mange deler av landet. Som figur 2.19 viser, har primærnæringenes andel av samlet sysselsetting falt fra om lag 7 pst. til drøyt 2 pst. fra 1985 til 2012. Andel av samlet verdiskaping har i samme periode falt fra 3 pst. til 1 pst.

Jord- og skogbruk og fiskeri- og havbruksnæringene har vært gjennom betydelige omstillinger og effektiviseringer av produksjonen. Siden

³⁷ Fremlagt februar 2013. Strategien er utarbeidet av NHD, FAD, AD, MD og HOD: Departementene (2013). Strategi for økt innovasjonseffekt av offentlige anskaffelser.

³⁸ Statistisk sentralbyrå.

³⁹ Statistisk sentralbyrå.

Boks 2.3 Weber: Byggeprodukter for et bærekraftig livsgrunnlag

Weber er en ledende produksjonsbedrift av byggevarer i Norge. Selskapet er en del av det franske konsernet Saint-Gobain, og har ca. 280 ansatte og omsetter i Norge for ca. 1 mrd. kroner. Bedriften har seks fabrikker og 14 lager rundt om i Norge. Bedriftens produkter og løsninger markedsføres under merkevaren Leca og Weber. Leca-produktene er basert på naturmaterialet leire som utvinnes lokalt.

Webers produkter er tilpasset norsk byggeskikk og norsk klima. Bedriftens aktivitet skal i alle sammenhenger ivareta våre felles ressurser slik at kommende generasjoner har et bærekraftig livsgrunnlag. For Weber er det viktig å samarbeide med resten av byggenæringen for å utvikle videre lønnsomhet og finne gode samfunnsmessige løsninger.

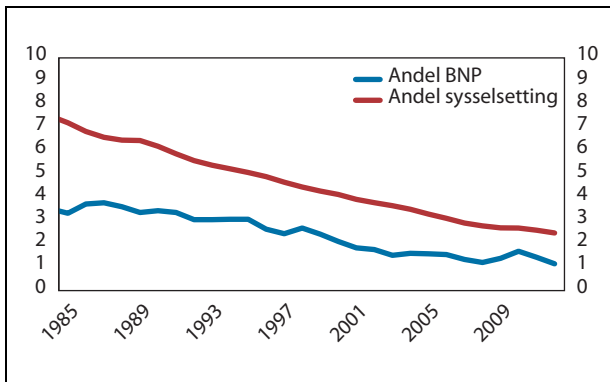
Suksessen til levedyktige bedrifter handler også om at myndighetene tilrettelegger for gode rammebetingelser for næringen. For byggevareindustrien er det viktig med et sterkt norsk markedstilsyn, og at alle aktører står overfor de samme krav. Samarbeid om innovasjon og kompetanse er avgjørende for fremtidig bærekraft

Figur 2.18 Byggematerialer tilpasset norsk klima

Foto: Bygg-Konsult Ballangen AS

de første forsøkene på å oppdrette laks og ørret startet på 1970-tallet, har havbruksnæringen hatt en kraftig produksjons- og eksportvekst og er blant våre mest produktive næringer. Næringen opererer i markeder der god kostnadmessig konkurransekraft er avgjørende for å lykkes.

Figur 2.19 Primærnæringer. Sysselsetting som andel av samlet sysselsetting, bruttoprodukt som andel av samlet bruttoprodukt. Prosent. 1985–2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

Jordbruket sto i 2011 for om lag 1,8 pst. av samlet sysselsetting.⁴⁰ Næringen har gjennomgått en rask utvikling mot færre, større og mer effektive og spesialiserte jordbruksbedrifter. Ny kunnskap og teknologi har sammen med den generelle samfunnsutviklingen bidratt til store omstillinger i landbruket. Manuelt arbeid er erstattet med maskiner og mer rasjonelle driftsformer. Omstillingene har gitt store produktivetsforbedringer i næringen. De siste 30 årene har antall utførte årsverk i jordbruket blitt mer enn halvert og gjennomsnittlig jordbruksareal per driftsenhet tredoblet. Gårdsbrukene blir færre og mer spesialiserte. Den samlede jordbruksproduksjonen har aldri vært så stor som nå.

Landbruket spiller en viktig rolle for bosetting og sysselsetting i store deler av landet og bidrar til verdiskaping gjennom produksjon av varer, tjenester og fellesgoder. Landbruk over hele landet er et overordnet mål for regjeringens landbrukspolitikk. For å nå målsettingen om økt jordbruksproduksjon må jordbruksressursene tas i bruk der de finnes og produseres på en effektiv måte. Norsk jordbruksproduksjon er viktig for å opprettholde en stor og livskraftig næringsmiddelindustri i Norge.

Høye tollsatser på mange landbruksprodukter i Norge bidrar til at bøndene oppnår høyere priser i Norge enn verdensmarkedspriser for sine produkter. Dette har medvirket til at den innenlandske jordbruksproduksjonen har blitt større enn den ville ha vært uten importvern.

Sysselsettingen i skogbruket og skogbrukets betydning i økonomien er redusert over tid. Også

her har moderne arbeidsmetoder og bedre maskiner ført til redusert behov for arbeidskraft. Skogbruket er likevel en viktig distriktsnæring.⁴¹ Den samlede årlige avvirkningen av industrivirke utgjør vel 8 mill. kubikkmeter per år. Den stående kubikkmassen i norske skoger er mer enn fordoblet siden begynnelsen av 1930-tallet, og den årlige tilveksten av skog nær tre ganger mer enn hugsten. Det årlige hugstkvantumet har vært forholdsvis stabilt de siste 80-årene. Inntektene i skogbruket er avhengig av tilbud og etterspørsel etter tømmer på verdensmarkedet og tømmerprisene har omregnet i dagens kroneverdi blitt vesentlig redusert over tid.

Norge har store havområder med verdifulle fiskebestander og kanskje verdens beste kyst for å drive havbruk. I dag etterspør verden mer norsk sjømat enn noensinne. I sjømatnæringen er produksjonen på verdensbasis i betydelig vekst, og norsk sjømatnæring har hatt en eventyrlig utvikling. Den norske sjømatnæringen er verdens største produsent av atlantisk laks. Det ble i 2010 for sjuende år på rad satt ny eksportrekord for sjømat. Ifølge Norges Sjømatråd utgjorde den samlede sjømateksporten 51,6 mrd. kroner i 2012, hvorav eksporten av havbruksprodukter, laks og ørret, utgjorde i alt 31,5 mrd. kroner.

Sjømatnæringen hadde en verdiskaping i 2010 på 28 mrd. kroner. Sysselsettingen i næringen var på om lag 24 000 årsverk. Sjømatnæringen med tilhørende leverandørindustri har stor betydning for bosetningsmønsteret langs kysten.⁴²

Jordbruket, skogbruket og sjømatnæringen gir også grunnlag for en betydningsfull industriell produksjon. Jord- og skogbruk leverer råvarer til den landbruksbaserte næringsmiddelindustrien, treforedling og tre- og trevareindustrien og er av vesentlig betydning for aktivitetsnivået i disse næringene. Sjømatnæringen gir grunnlag for fiskeindustrien som fortsatt har stor betydning i de tre nordligste fylkene.

Primærnæringene har også gitt grunnlag for utvikling av leverandørindustrien. Fremveksten av en globalt ledende fiskeri- og havbruksnæring og en effektiv norsk fiskeriflåte som ligger langt frem i bruk av ny redskaper, ny kunnskap og fangstmetoder, har bidratt til utvikling av marin leverandørindustri som har hele verden som

⁴¹ I 2011 var det rundt 24 300 årsverk i skogbruk, trelast- og trevareindustri og treforedlingsindustri. Kilde: Landbruks- og matdepartementet.

⁴² Sandberg, M.G., K. Henriksen, H. Bull-Berg, U. Johansen & A. Stokka (2011). Betydningen av fiskeri- og havbruksnæringen for Norge i 2009 - en nasjonal og regional ringvirkingsanalyse. Rapport S19673. Trondheim: SINTEF.

⁴⁰ Statistisk sentralbyrå.

marked. Tilsvarende har jordbruksnæringen gitt grunnlag for utvikling av nye tjenester og utstørsproduksjon til landbruket.

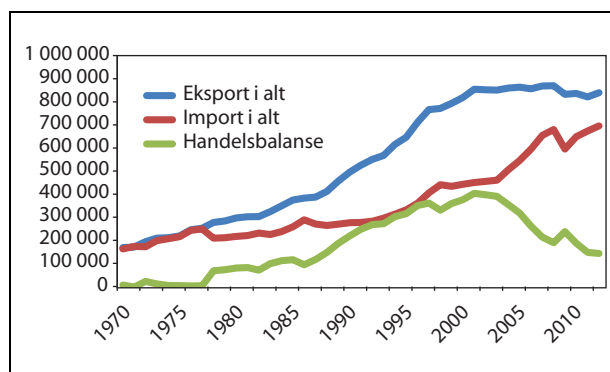
Bygdenæring er næringsaktivitet utenom jord- og skogbruk basert på landbrukets ressurser. Mangfoldet av bygdenæring er stort. Eksempler kan være utleie av jakt og fiske, naturbaserte reiselivstilbud, produksjon og salg av matspesialiteter, opplevelses- og kulturtilbud, vann- og vindkraftproduksjon og helse- og avlastningstilbud («Inn på tunet»). Mer fritid, økt oppmerksomhet om sunnhet og helse og økt kjøpekraft i befolkningen har medført stor vekst i etterspørselen etter denne typen næring de siste årene. Dette åpner nye muligheter både for landbruket og bygdene til å skape konkurransefortrinn og etablere nye virksomheter og arbeidsplasser. I tråd med Meld. St. 9 (2011–2012) *Landbruks- og matpolitikken* skal regjeringen legge til rette for økt verdiskaping basert på landbrukets ressurser og de muligheter som finnes i dette markedet.

2.3 Handelsbalanse

For et lite land som Norge er handel med andre land både bestemmende for vår næringsstruktur og avgjørende for vår levestandard. Uten handel ville vi hatt betydelig lavere verdiskaping og velferd og et begrenset utvalg av varer tilgjengelig. Internasjonal handel sikrer at vi får avsetning for naturressurser i store kvanta. Utenrikshandel utgjør en stor del av den norske økonomien. I 2012 var eksportens andel av brutto nasjonalprodukt på 40 pst., mens importens andel av BNP var 27 pst.

Handelsbalanse defineres som eksportverdi fratrukket importverdi. Overskuddene i handelsbalansen som vi har hatt i Norge siden slutten av 70-årene, faller sammen med petroleumsinntektene fra sokkelen. I figur 2.20 vises handelsbalansen målt i faste 2005-priser siden 1970. Overskuddene var spesielt store på 90-tallet, og begynnelsen av 2000-tallet. De siste ti år er det en klar tendens til reduserte handelsoverskudd. Dette skyldes hovedsakelig økt import.

Verdi av eksport og import bør under normale omstendigheter være noenlunde i balanse i et generasjonsperspektiv. Vedvarende positive handelsoverskudd som Norge har hatt de siste årtier, hvor vi konsekvent eksporterer mer enn vi importerer betyr at vi utsetter importen. Siden handelsoverskuddene i stor grad skyldes utnyttelse av petroleumsressursene, dvs. uttapping av en ikke-

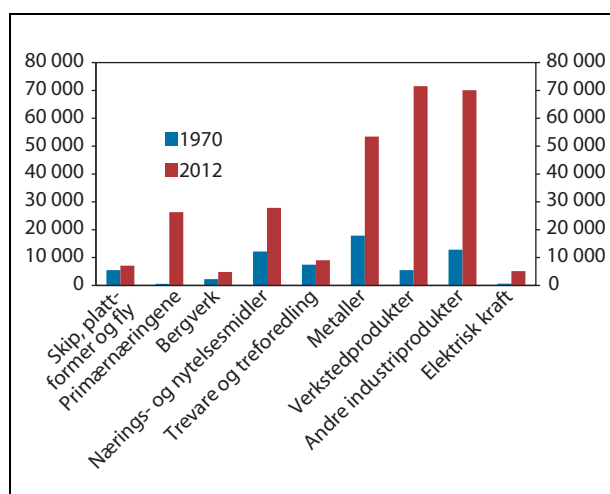
Figur 2.20 Import, eksport og handelsbalanse. Millioner kroner. Faste 2005-priser. 1970–2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

fornybar ressurs, er det imidlertid naturlig at mesteparten av overskuddet som disse ressursene gir, spares for fremtiden.

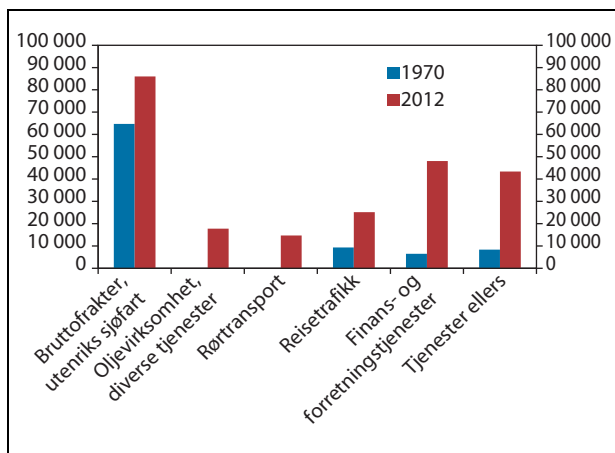
Importen må bestå av et mangfoldig utvalg av varer og tjenester for å dekke mange ulike konsumbehov. Vår eksport skal skaffe inntekter som finansierer importen. Produksjon for eksport kan derfor i prinsippet spesialiseres med sikte på å få størst mulige inntekter, for eksempel ved å utnytte våre komparative fortrinn eller skalafordeler i produksjonen. En svært ensidig eksportindustri kan imidlertid være uheldig ut fra en risikovurdering; det gjør oss sårbare for endringer i etterspørsel eller priser på eksportvarene. Etter en slik vurdering bør eksporten også være preget av et visst mangfold.

Figur 2.21 viser verdien av vareeksporten for enkelte sektorer i henholdsvis 1970 og 2012.

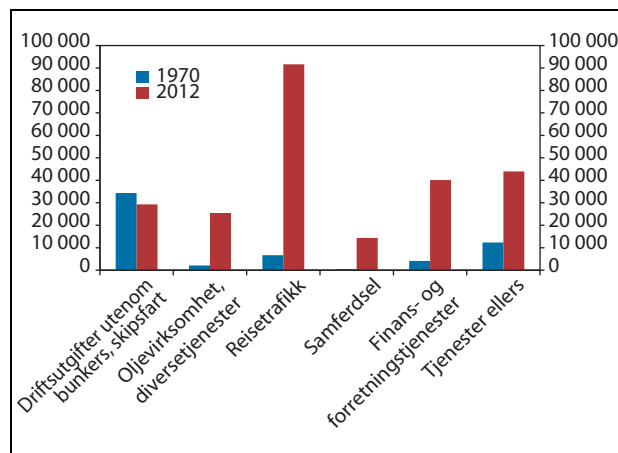
Figur 2.21 Eksport av varer. Millioner kroner. Faste 2005-priser. 1970 og 2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 2.22 Eksport av tjenester. Millioner kroner. Faste 2005-priser. 1970 og 2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå

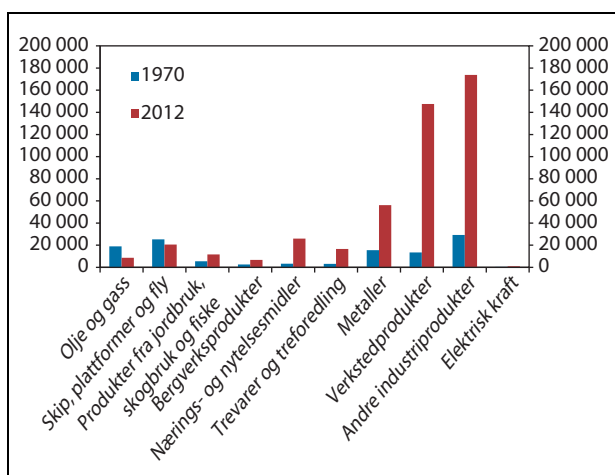

Figur 2.24 Import av tjenester. Millioner kroner. Faste 2005-priser. 1970 og 2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 2.22 viser verdien av tjenesteeksporten for de samme to år. Tilsvarende viser figur 2.23 og figur 2.24 verdien av henholdsvis vare- og tjenesteimporten.

Vi har en betydelig spesialisert eksport. Vi hører til de største netto eksportører av blant annet olje, gass, sjømat og skipsfartstjenester. Inntekter fra utvinning av petroleumsforekomstene utgjør en spesielt stor andel av inntektene fra vareeksporten; i 2012 var andelen om lag 70 pst. Dette medfører at Norges vareeksport er dominert av råvarer, og gjør at vi skiller oss ut fra andre OECD-land. Ifølge tall fra OECD⁴³ utgjorde bearbejdede produkter i 2004 om lag

Figur 2.23 Import av varer. Millioner kroner. Faste 2005-priser. 1970 og 2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå

85 pst. av OECD-landenes totale eksport av varer; for Norges del utgjorde de om lag 28 pst. Bildet av at Norge har en hovedsakelig råvarebasert eksportindustri må imidlertid nyanseres. Utnyttelse av råvarene krever avansert teknologi og høy kompetanse. Rundt spesielt oljeindustrien er det vokst frem en høyteknologisk leverandørindustri som i økende grad er eksportrettet. Et uttrykk for utviklingen er at varegruppen maskiner og transportmidler utgjorde drøyt en fjerdedel av vareeksporten i 2012 når en holder petroleumssektoren utenfor. Utviklingen mot mer eksport av bearbejdede produkter har også sammenheng med mindre restriksjoner generelt i det internasjonale varebyttet. Handelspolitisk har det vært en utvikling med nedbygging eller avskaffelse av høye tollsatser i omtrent alle land.

Videre er inntektene fra eksport av tjenester økende. Mens skipsfarten tidligere sto for nesten all tjenesteeksport og dessuten utgjorde en stor andel av totaleksporten, har det nå vokst frem flere tjenestenæringer som har betydelige eksportinntekter. Figur 2.22 viser inntektene fra tjenesteeksport fordelt på hovedsektorer i henholdsvis 1970 og 2011. Den viser at eksportverdien har økt betraktelig for enkelte tjenestesektorer. I 1970 utgjorde utenriks sjøfart nesten 80 pst. av all tjenesteeksport. I 2011 er andelen redusert til 30 pst. Finans- og forretnings tjenester har derimot økt sin andel fra 5 til 22 pst. av samlet eksportverdi av tjenester. Tjenesteeksporten utgjorde i 2011 nesten 250 mrd. kroner, i løpende priser.

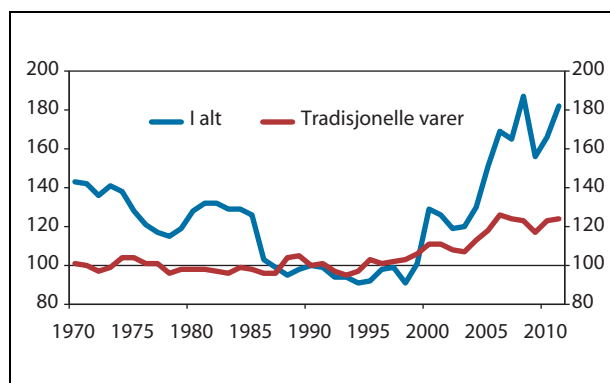
Tabell 2.5 viser utviklingen i andel av verdien av vareeksport fordelt på verdensdeler. Det skiller

⁴³ Utenriksdepartementet.

mellom varer i alt og varer fra fastlandet, dvs. uten olje og gass. 84 pst. av vår totale vareeksport går til Europa. Denne andelen har vært noenlunde stabil fra 1988 til 2012. Ser vi bort fra olje og gass, har imidlertid Europas andel av vår vareeksport blitt redusert fra 80 til 69 pst. i den samme perioden. Samtidig er det slik at norsk totaleksport er mer enn seksdoblet fra 1988 til 2012. Nordens betydning for norsk eksport av varer har falt siden 1988. Av fastlandseksporten har andelen falt fra 27 til 19 pst. Asia med 16 pst. er snart på høyde med Norden som eksportmarked for varer. I 1988 var Asias andel på kun 7 pst., dvs. at andelen har mer enn doblet seg fra 1988 til 2012. Tilsvarende utvikling kan man se for BRICS-landene. I 1988 mottok de 1 pst. av Norges fastlandseksport. I 2012 var andelen åttedoblet.

Et forhold av stor betydning for landets samlede realinntekt er bytteforholdet overfor utlandet. Bytteforholdet er forholdet mellom prisene på eksport- og importvarer. I praksis brukes prisindekser der vekten en pris har er i samsvar med den vekt varen har i utenrikshandelen. Det betyr at råoljeprisen tillegges stor vekt i Norges eksportprisindeks. Bytteforholdet forbedres blant annet dersom prisene på våre eksportvarer øker mer enn importprisene eller dersom de faller mindre. Figur 2.25 viser utviklingen i bytteforholdet de siste 40 år for både den totale utenrikshandelen og for tradisjonelle varer.

Utviklingen siden tusenårsskiftet er en sterk forbedring av bytteforholdet. Den viktigste årsaken er den sterke prisøkningen på råolje vi har opplevd i denne perioden, men utviklingen har blitt forsterket av fallende importpriser. Også for

Figur 2.25 Norges bytteforhold med utlandet. Indeks 1990 = 100. 1970–2011

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013

tradisjonelle varer har det vært en betydelig bedring. Her er det grunn til å tro at de fallende importprisene har betydd mye for utviklingen.

Et bedret bytteforhold gjør at vi for det samme kvanta eksportvarer kan finansiere et større kvanta importvarer. Utviklingen det siste tiåret har bidratt til at disponibel realinntekt har vokst mer enn verdiskapingen. De utfordringer som kostnadsnivået representerer for mange eksportbedrifter, og som de senere år har blitt dempet av det bedre bytteforholdet, vil imidlertid bli mer følbare ved en forverring av bytteforholdet.

Gitt den store betydning som utenrikshandelen har, er regjeringen opptatt av å legge forholdene til rette for eksportindustriens markedsgang. I kapittel 5.12 gis det en gjennomgang av handelspolitikken.

Tabell 2.5 Andel av verdien av vareeksport fordelt på verdensdeler. Prosent. 1988–2012.

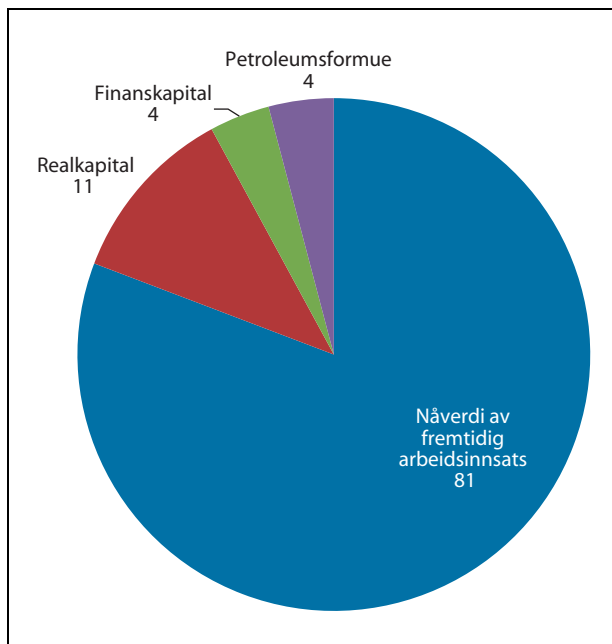
	Varer i alt			Fastlandseksport		
	1988	2000	2012	1988	2000	2012
Norden	21	15	12	27	24	19
Europa	83	80	84	80	77	69
Afrika	2	1	1	1	1	2
Asia	5	5	8	7	10	16
Amerika	9	14	7	11	12	12
Oseania	1	0	0	1	0	0
BRICS	1	1	3	1	3	8
USA	6	8	5	8	8	8

Kilde: Statistisk sentralbyrå

2.4 Ressursbruk i dag

Petroleumsnæringen er en viktig årsak til at vi er et av verdens rikeste land, og næringen har bidratt til opprettelse av en rekke arbeidsplasser i Norge. Samtidig viser beregninger basert på de langsiktige makroøkonomiske fremskrivingene fra Finansdepartementet, at det er verdien av vår nåværende og fremtidige arbeidsinnsats som utgjør hovedparten av nasjonalformuen, se figur 2.26. Petroleums- og finansformuen utgjør om lag åtte pst. Beregningen understreker hvor avgjørende høy yrkesdeltaking og arbeidsinnsats og videre oppgang i arbeidsproduktiviteten er for vår levestandard.

Begrenset tilgang på ressurser gjør at vi er opptatt av hvordan de ressursene vi har, kan anvendes bedre. For å oppnå langvarig økonomisk vekst, må ressursene forvaltes godt. Den norske samarbeidsmodellen har bidratt til en kunnskapsrik arbeidsstyrke og gitt bedriftene fleksibilitet til omstilling og nytenkning. Det har åpnet for vekst og nye næringsmuligheter. Eiere og bedriftenes ansatte i hele landet har vist evne og vilje til å satse og samarbeide om utfordringer. Arbeidslivets parter og myndighetene har spilt på lag med bedriftene. Samtidig har virksomhetenes evne til å anvende ressursene på en effektiv måte vært avgjørende. Gode bedriftseiere har investert i ny og lønnsom virksomhet. De har tatt imot og

Figur 2.26 Netto nasjonalformue per innbygger. Prosent. 2010

Kilde: Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013 og Statistisk sentralbyrå.

utviklet ny teknologi. Sammen har dette bidratt til å gjøre norsk økonomi til en av de mest produktive i verden.

2.4.1 De store sysselsetterne

Virksomhetenes tilgang på kvalifisert arbeidskraft bestemmes hovedsakelig av befolkningsutviklingen, yrkesdeltakelsen og kompetansenivået blant de som deltar i arbeidslivet. Pensjonsalder, innvandring og andre forhold påvirker også arbeidstilbudet. Etterspørselen etter arbeidskraft preges av blant annet utviklingen i sektorens betydning for norsk økonomi, etterspørsel av produktet, og prisutviklingen på verdensmarkedet.

Yrkesdeltakelse

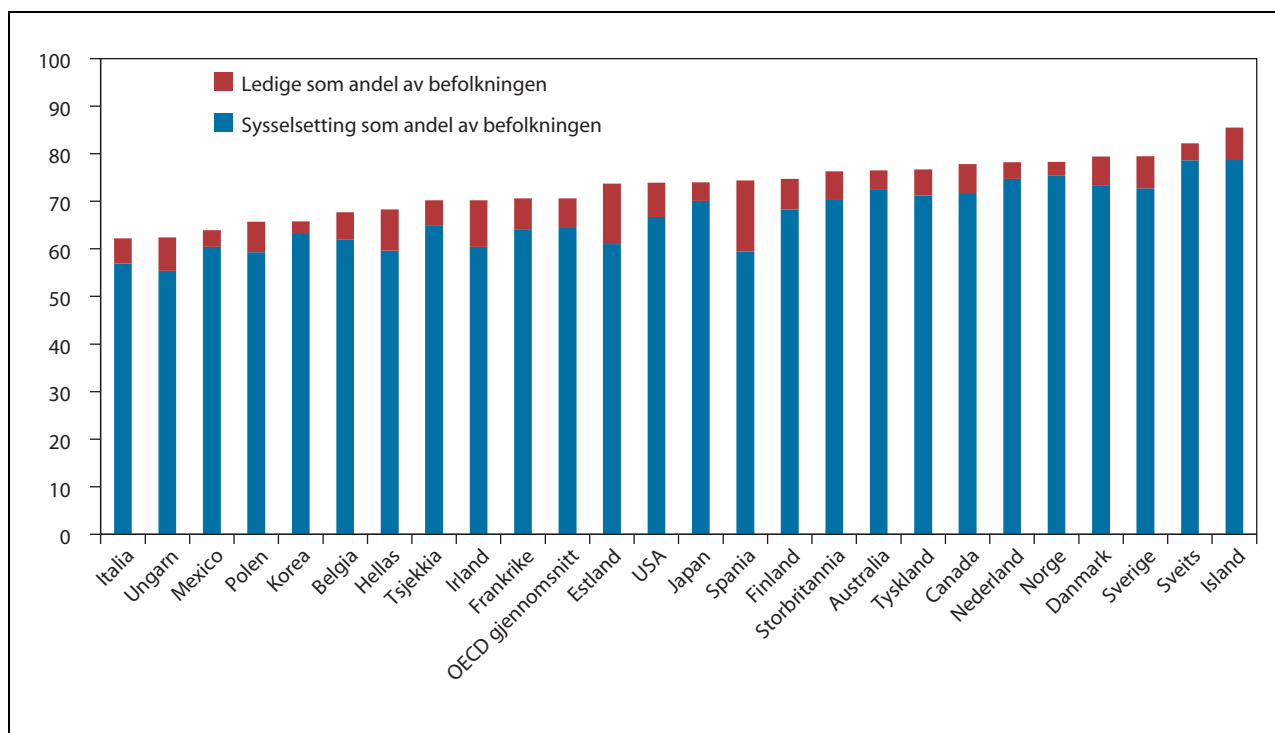
Antall arbeidstimer per innbygger har ikke endret seg mye de siste 40 årene. Utviklingen i samlet arbeidstilbud er preget av to motstridende tendenser. På den ene siden har andelen av befolkningen mellom 15 og 74 år som er yrkesaktive, steget. På den andre siden har gjennomsnittlig antall timer hver arbeider utfører, sunket.⁴⁴

Arbeidsstyrken, som er summen av sysselsatte og arbeidsledige, var i 2012 på i underkant av 2,7 mill. personer. Arbeidsstyrken har økt mye de siste årene. I perioden 2006–2012 økte arbeidsstyrken med 9,7 pst., i hovedsak på grunn av økning i antall personer i arbeidsdyktig alder og nettoinnvandring.⁴⁵ Som figur 2.27 illustrerer, har Norge en av de høyeste yrkesdeltakelsesratene blant OECD-landene. I 2011 deltok 78,3 pst. av den voksne befolkningen mellom 15–64 år i arbeidsstyrken. Gjennomsnittlig deltakelse i arbeidsstyrken i OECD-landene var 70,6 pst.

Norge har hatt en økning i andelen som er yrkesaktive, de siste tiårene. Dette skyldes først og fremst at flere norske kvinner er yrkesaktive. Mer enn sju av ti kvinner og nesten åtte av ti menn i yrkesaktiv alder er aktive i arbeidslivet. For menn er yrkesdeltakelsen omtrent uendret siden midten av 1970-tallet, og svingningene er i større grad konjunkturbaserte, mens under halvparten av norske kvinner var yrkesaktive for 40 år siden. I tillegg skiller Norge, i likhet med andre nordiske land, seg ut fra mange OECD-land med en høy yrkesdeltakelse blant eldre. Hver sysselsatt i Norge arbeider imidlertid gjennomsnittlig færre timer enn i de fleste OECD-land. Det er knyttet både til lavere

⁴⁴ Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013.

⁴⁵ Statistisk sentralbyrå (2011). Økonomiske analyser 1/2011.

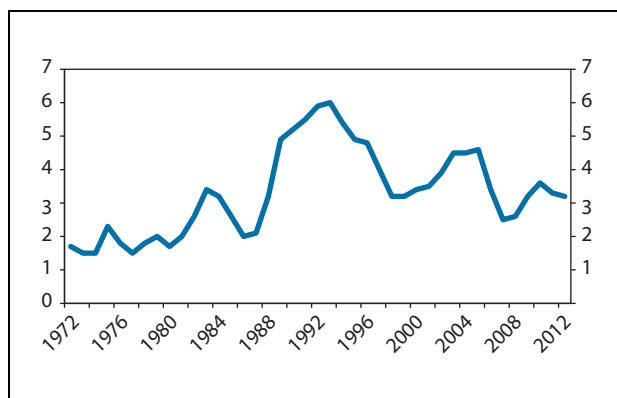

Figur 2.27 Andel av befolkningen 15–64 år som deltar i arbeidsstyrken fordelt på sysselsatte og arbeidsledige. Prosent. 2011

Kilder: Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013 og OECD

normalarbeidstid enn gjennomsnittet i OECD, høyere fravær knyttet til permisjoner og sykefravær, samt noe høyere andel som arbeider deltid.

Norge har også hatt lav arbeidsledighet de siste årene. For tiden er drøyt tre pst. av arbeidsstyrken ledig, jf. figur 2.28 som viser utviklingen siden 1972. Lav arbeidsledighet betyr at vi utnytter humankapitalen godt. At mange mennesker går ledig er en sløsing med ressurser og tapt verdiskaping, i tillegg til de

Figur 2.28 Arbeidsledighet. Andel av arbeidsstyrken mellom 15–74 år. Prosent. 1972–2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå Arbeidskraftundersøkelsen

problemer det skaper for dem som går ledig. Den lave arbeidsledigheten vitner om at det går godt med norsk økonomi.

Investeringer i humankapital

Norsk næringsliv har vært tjent med at stadig flere har fullført en utdanning og blitt bedre kvalifisert for arbeidslivet. Det formelle kompetansenivået i befolkningen har steget betydelig det siste århundret. I 1911 var det rundt 1 500 studenter ved Norges eneste universitet. I dag har Norges største universitet alene nesten 28 000 studenter, og en tredjedel av befolkningen mellom 19–24 år er under høyere utdanning.⁴⁶ Utdanningsnivået i Norge er høyt i sammenligning med andre land. 37 pst. av befolkningen (i alderen 25–64 år) har høyere utdanning, mot et OECD-gjennomsnitt på 30 pst.⁴⁷

Ifølge OECD, er det en klar sammenheng mellom utdanningsnivå og arbeidsledighet. Høyt utdannet arbeidskraft er i mindre grad arbeidsledig enn lavt utdannet arbeidskraft. Gjennom-

⁴⁶ Statistisk sentralbyrå.

⁴⁷ OECD (2011). Education at a Glance 2011: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing.

snittlig arbeidsledighet i OECD-landene var i perioden 1997–2009 under 4 pst. for personer med høyere utdanning, under 7 pst. for personer med videregående opplæring og ofte mer enn 10 pst. for personer med kun grunnskoleutdanning. For Norge er de tilsvarende tallene 1,8 pst. (høyere utdanning), 2,5 pst. (videregående opplæring) og 3,9 pst. (grunnskole). Videre er det en klar tendens til at gapet mellom menn og kvinners yrkesdeltakelse reduseres med et høyere utdanningsnivå.⁴⁸

Kompetanse tilegnes ikke utelukkende i det formelle utdanningssystemet. Arbeidslivet er også en viktig læringsarena. Flere studier antyder en sammenheng mellom opplæring og bedriftens produktivitet.⁴⁹ De nordiske landene er i europa-toppen når det gjelder opplæring. I 2007 tilbød hele 86 pst. av norske foretak i privat sektor sine ansatte en eller annen form for opplæring. Undersøkelser viser at om lag 60 pst. av de yrkesaktive i Norge deltar i «formell eller uformell utdanning», mot et gjennomsnitt på 47 pst. i OECD-landene.⁵⁰ Videre anslås det at rundt 4–5 pst. av arbeidstiden går med til opplæring, det vil si rundt 80–90 arbeidstimer per ansatt.⁵¹

Det har særlig skjedd en vekst innenfor kunnskapsintensive næringer, hvor sysselsettingen har økt fra under 200 000 personer i 1990 til om lag 500 000 i 2011.⁵² Kunnskapsintensive næringer består blant annet av faglig, vitenskapelig, teknisk og forretningsmessig tjenesteyting, IKT og private helse- og sosialtjenester.

Norge har en høyt utdannet befolkning, noe som er et konkurransefortrinn i kunnskapsintensive næringer. Globaliseringen vil kunne bety økt press på at ressursene brukes der de kaster av seg mest. Endringer med sikte på å stimulere til et mer innovativt næringsliv er nødvendig for å kunne opprettholde vår høye velstand i fremtiden, og dette er blant annet utgangspunktet for prosjektet «Et kunnskapsbasert Norge».⁵³

⁴⁸ OECD (2011), op.cit.

⁴⁹ Tobiassen, A.E. & og E. Døving (2006). Kompetanseutvikling i arbeidslivet: forskning med implikasjoner for offentlig politikk, i Søkelys på arbeidsmarkedet 1–2006, ISF; Eurostat (2008). Adult Education Survey (AES), statistikk om livslang læring/opplæring i bedrifter, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education/data/database>; OECD (2011). Education at Glance 2011, Paris.

⁵⁰ OECD (2011), op.cit.

⁵¹ Kaloudis, A, T. Næss & T. Sandven (2008). Kompetanseinvesteringer i norsk arbeidsliv. Rapport 31/2008. Oslo: NIFU STEP.

⁵² Abelia konjunkturbarometer 2011.

Oversikt over de store sysselsetterne.

Det skjer stadige omstillinger og strukturendringer i norsk næringsliv som følge av økt velstand, endret etterspørselsmønster, internasjonal konkurranse og behov for økt produktivitet. Noen næringer har fått økt betydning for økonomien, mens andre næringers betydning er redusert. Antall sysselsatte i en næring er avhengig av næringens betydning i økonomien og hvor arbeidsintensiv produksjonen er.

Økt arbeidskraftproduktivitet i de fleste sektorer har ført til at færre hender trengs for å produsere et gitt kvanta. Produktivitetsvekst har gjort sektorer mer effektive i produksjonen, og antall sysselsatte har blitt redusert per kvanta produsert. Et eksempel er primærnæringen som har gått fra å være arbeidsintensiv til å være kapitalintensiv. Stadig færre hender trengs i primærnæringene hvor sysselsettingen har blitt redusert fra om lag 212 000 i 1970 til 68 000 i 2011.

Industrien har hatt en produktivitetsvekst på nesten 50 pst. siden 1990 og sysselsettingen har falt. Internasjonal konkurranse har vært en drivkraft for mer effektive produksjonsmetoder, automatisering og bruk av ny teknologi, som har ført til at færre ansatte er direkte knyttet til produksjonen. Reelt sett har antall sysselsatte med tilknytning til industrien likevel falt mindre enn hva statistikken tyder på. Utviklingen i industrisysselsettingen kan også knyttes til mer effektiv bruk av arbeidskraft og endret organisering. Bedriftene søker å tilpasse produksjonen til lønnsom virksomhet. Over tid har vi også sett en trend der norske industrivirksomheter har skilt ut tjenesteaktiviteter, slik som for eksempel kantinedrift, rengjøring, regnskapstjenester, IKT-tjenester og vedlikeholdsoppgaver, for deretter å kjøpe slike tjenester tilbake. Det er grunn til å tro at slike endringer er motivert i ønsker om mer konkurransedyktig industri og større fleksibilitet. Samtidig kan dette bidra til en bedre flyt av kompetanse mellom industri og tjenesteytende sektor, og gi større og mer lønnsomme fagmiljøer.

Redusert antall sysselsatte i primærnæringen og industrien betyr at det har blitt frigjort arbeidskraft til andre næringer. Selv om olje- og gassnæringen har blitt stadig viktigere for samlet verdiskaping i Norge er det kun to pst. av totalt sysselsatte som jobber i denne næringen.⁵⁴ De fleste sysselsatte arbeider i andre næringer som indus-

⁵³ Ledes av professor Torger Reve. Etablert etter initiativ fra Abelia og Handelshøyskolen BI, finansiert av NHD mfl.

⁵⁴ Statistisk sentralbyrå, Nasjonalregnskap 2011.

Boks 2.4 Et mer kunnskapsbasert Norge

Konkurranssevne og høy velstand vil i stadig større grad avhenge av vår evne til å utnytte kunnskap til innovasjon. Dette er blant annet utgangspunktet for prosjektet «Et kunnskapsbasert Norge» som ble gjennomført på Handelshøyskolen BI i perioden 2009–12 og som resulterte i en bredt oppsummerende fremstilling med samme navn (T. Reve og A. Sasson, «Et kunnskapsbasert Norge», Universitetsforlaget 2012). I dette prosjektet har man arbeidet med å kartlegge kunnskapsbruk og kunnskapsstrømmer i ulike norske klynger, og innsikt og sammenhenger fra dette vil kunne bidra til å bedre beslutningsgrunnlaget for næringspolitikken i fremtiden.

I prosjektet gir Reve og Sasson uttrykk for at det er behov for en ny måte å snakke om sammenhengen mellom forskning/kunnskap, innovasjon og næringsliv. De mener den nye begrepsmodellen må innebære sterkere sammenkopling av et innovativt forsknings- og utviklingsmiljø med et kompetent kapital- og kommersialiseringsmiljø, og dermed en kunnskapsallmenning som tiltrekker seg store multinasjonale bedrifter og alle former for tjenestebedrifter. Et miljø som oppfyller dette, blir gitt navnet «global knowledge hub» (kunnskapsnavn eller kunnskapsklynge).

I boken beskrives norsk næringsliv basert på denne modellen, med oversikt over viktige nor-

ske kunnskapsklynger og hvilke strategiske utfordringer disse står overfor. Beskrivelsen avspeiler hvor attraktivt det er for arbeidstakere, forskere, investorer mv. å satse på næringsutvikling innenfor klyngen. Dimensjonene som klyngen karakteriseres etter, inkluderer miljømessig attraktivitet, klyngeattraktivitet, utdanningsattraktivitet, FoU- og forskningsattraktivitet, talentattraktivitet og eierattraktivitet. Alle er nødvendige for at klyngen skal utvikle seg videre.

Arbeidet rangerer de tre norske kunnskapsklyngene olje og gass, maritim og sjømat, som globale kunnskapsnavn. Disse tre er globale spillere på sine områder, også i kunnskapssammenheng.

Kunnskapsklyngene innen finans, IKT og forretningsmessig tjenesteyting karakteriseres som komplementære næringer. Disse er store hjemme, med høy verdiskaping, men går ikke internasjonalt uten i samarbeid med de globale kunnskapsnavnene eller der de eventuelt finner egne globale nisjer.

Den tredje lovende gruppen er de fremvoksende kunnskapsnæringene. De omfatter energi og miljø, helse og inkluderer områder som cleantek og biotek. Disse kan utvikle seg videre ut fra egen styrke.

For en detaljert gjennomgang av prosjektet, vises det til nettstedet www.ekn.no

tri, varehandel, bygge- og anleggsnæringene – og ikke minst tjenestenæringene. Økt kjøpekraft og vekst i norsk økonomi bidrar til vekst for de fleste tjenesteytende næringer, varehandelen og bygge- og anleggsnæringen som har bidratt til økt etterspørsel etter arbeidskraft.

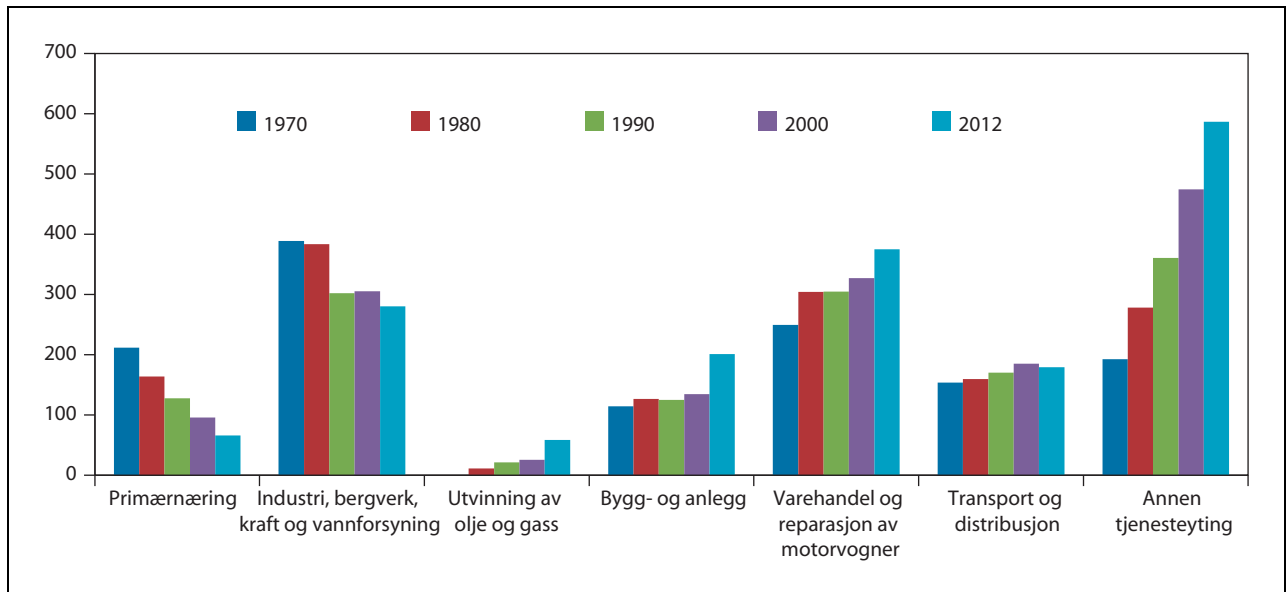
Det har vært en betydelig økning i sysselsettingen innenfor private tjenesteytende næringer i perioden 1970–2012, fra 200 000 til om lag 600 000, jf. figur 2.29. Her er offentlig tjenesteyting ekskludert, og næringen består av posttjenester, overnatting og servering, faglig og tekniske tjenester samt finans-, eiendoms-, forretnings-, informasjons- og kulturtenester.

Som fig. 2.30 illustrer har produktiviteten i privat tjenestesektor har økt med 50 pst. siden 1990. IKT-næringene er den med høyest produktivitsvekst i denne perioden. Det har også vært høy produktivitsvekst i finansierings- og forsikrings-

virksomhet med gjennomsnittlig produktivitsvekst på rundt 5 pst. de siste to tiårene. I tillegg har omsetning av drift og fast eiendom hatt høy produktivitsvekst.

Det har også vært vekst i sysselsettingen innenfor bygge- og anleggsvirksomhet og petroleumsnæringen. Aktiviteten i bygge- og anleggsnæringen er knyttet til det generelle aktivitetsnivået i økonomien og behovet for næringsbygg, boliger og infrastruktur. Sysselsettingen i denne næringen har særlig økt det siste tiåret og i 2012 var om lag 201 000 sysselsatt i næringen.

Vi vet at vi i fremtiden kommer til å trenge flere i helserelaterte tjenester og i eldreomsorgen. Ytterligere produktivitsvekst i næringer, slik vi har sett i primærnæringen og varehandelen, er vesentlig for å opprettholde velferdstilbudene. Her må man se etter muligheter til produktivitsvekst i for eksempel varehandel, bygge- og anleggsnæringen og annen

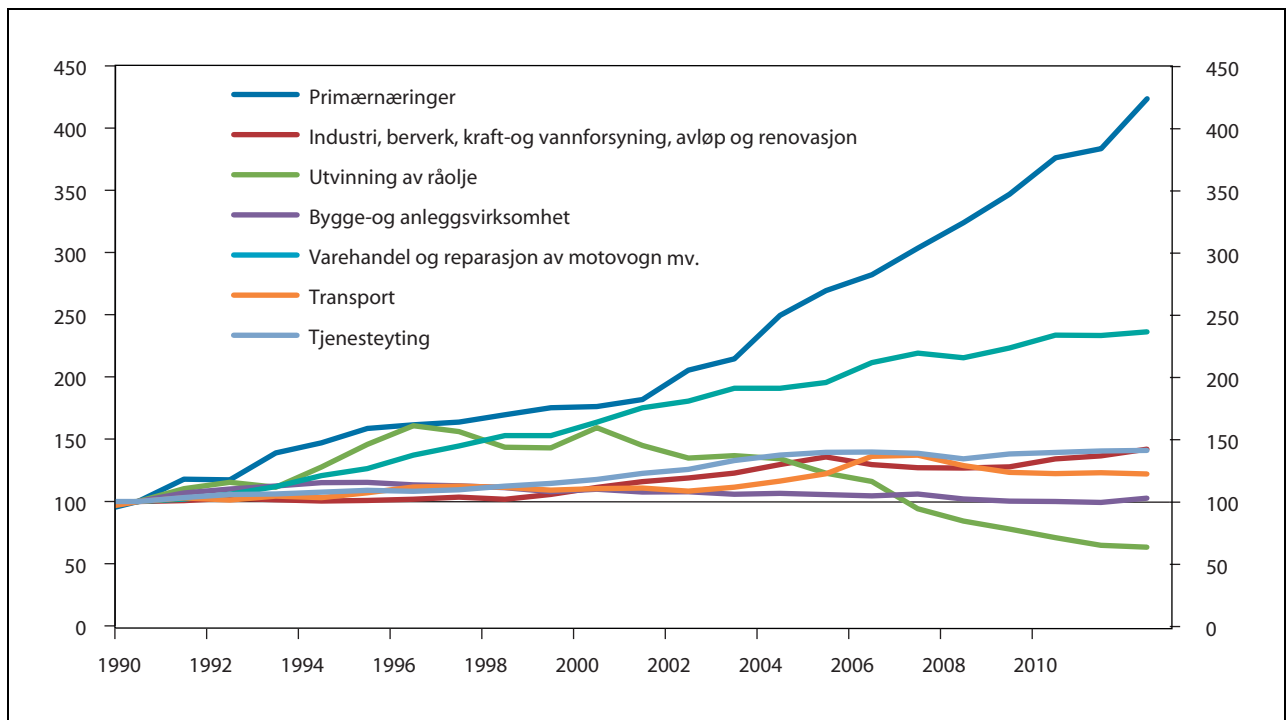

Figur 2.29 Utviklingen i sysselsettingen i privat sektor og offentlige foretak. Antall i 1000 heltids-ekvivalenter. 1970–2012.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

tjenesteyting for å bruke ressursene best mulig. Som man kan se ut fra figur 2.30, er produktiviteten i bygg- og anleggsnæringen på samme nivå som i 1990. Kommunal- og regionaldepartementet og

Rådet for Bygg, Anlegg og Eiendomsnæring satte i 2005 ned Byggekostnadsprogrammet. Dette var et femårig program med formål å redusere veksten i byggekostnader og øke produktiviteten i næringen.

Figur 2.30 Utvikling i arbeidskraftproduktiviteten¹. Indeks 1990=100. 1990–2012

¹ Arbeidskraftproduktivitet målt som bruttoprodukt i basisverdi per utførte timeverk.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

2.4.2 Naturressurser

Norge er fra naturens side svært ressursrikt. Vi er rike på sjømat, skog, mineraler og energikilder som råolje, naturgass og vannkraft, dette er også gjenspeilet i eksportvarene våre. Naturmessig ligger også forholdene til rette for energiproduksjon fra vind og bioenergi. Mange av disse ressursene har bidratt til utviklingen av samfunnet vårt og muliggjort dagens velferdssamfunn. Her skiller Norge seg fra mange land med betydelige naturrikdommer der kampen om å få en del av rikdommen har medført sløsing, redusert økonomisk vekst og hindret samfunnsutviklingen. For noen land har derfor naturressurser vært mer en forbannelse enn en velsignelse.⁵⁵ Vår evne til å forvalte nasjonens naturressurser har vært, og vil være, avgjørende for verdiskaping og samfunnsutvikling.

Det finnes argumenter både for og imot ønskeligheten av en næringsstruktur som konsentrerer seg rundt naturressurser. I henhold til teori om utnyttelse av komparative fortrinn og internasjonal handel vil land høste gevinster fra å spesialisere seg i produksjon av varer som relativt sett er rimeligere å produsere hjemme, og heller importere varer som kan fremskaffes relativt rimeligere ute. Samtidig er det mange eksempler på ensidige råvareeksportører som har svak økonomisk utvikling.

Norge har lyktes godt som et land med et næringsliv basert på råvarer. Norge var i 2011 verdens 14. største produsent og syvende største eksportør av olje. For gass ble Norge i 2011 rangert som verdens tredje største eksportør og den sjette største produsenten i verden. Siden oljeproduksjonen startet på Ekofisk i 1971, har olje- og gassvirksomheten skapt verdier for mer enn 9 000 mrd. kroner. Det tilsvarer om lag ni statsbudsjetter.⁵⁶ Vi har i løpet av de siste 40 år hentet opp i overkant av 40 pst. av våre forventede, utvinnbare petroleumsressurser.⁵⁷ Det er knyttet usikkerhet til beregning av størrelsen på utvinnbare ressurser da den kan endres ved økt utvinningsgrad og funn av nye felt. Et eksempel på dette er funnet av Johan Sverdrup-feltet som ble oppdaget i 2011 og som er et av de største funnene på norsk sokkel til nå. De gjenværende res-

sursene gir muligheter for utvikling av norsk næringsliv i mange år fremover.

Krevende utbygginger har bidratt til utvikling av nye teknologier og materialer i norsk næringsliv. Norsk sokkel har fungert som en viktig base for norske oljeselskaper og leverandørindustri, og kompetansen som er utviklet, har skapt gode eksportmuligheter. Flere steder i Norge er det vokst frem klynger av petroleumsbaserte bedrifter som er verdensledende innenfor sine nisjer. Offshorenæringen er i dag et av lokomotivene i norsk økonomi og omsatte i 2011 for 361 mrd. kroner. Mer enn 40 pst. av dette er internasjonal omsetning.⁵⁸

Norges rike vannressurser har også spilt en betydningsfull rolle i utviklingen av vår økonomi.⁵⁹ Norge er i dag verdens sjette største vannkraftprodusent og den største i Europa. I 2011 kom hele 95 pst. av elektrisitetsproduksjonen fra vannkraft. Norges store vannreservoarer sikrer vår energitilførsel gjennom hele året. I tillegg har Norge betydelig kraftutveksling mot andre land, noe som bidrar til å sikre vår kraftforsyning og øke verdien av kraftproduksjon.

Norge har råderett over et havområde som er sju ganger så stort som det norske fastlandet.⁶⁰ Sjøen har alltid vært en viktig transportåre for Norge. Norge har maritime tradisjoner og høy kompetanse på området. I dag har vi virksomheter innenfor maritime områder, som skipsbygging og utstyrsindustri, skipsklassifikasjon og skipsmekling. Den norske maritime næringen leverer i økende grad til det maritime offshoremarkedet i inn- og utland. De siste 150 årene har Norge vært en av hovedaktørene i internasjonal skipsfart, og vi er i dag verdens sjette største aktør.⁶¹

Samlet verdiskaping i maritim næring var på 145 mrd. kroner i 2011.⁶² Dette utgjorde om lag 5,3 pst. av BNP, og maritim næring er Norges nest største konkurranseutsatte næring. Rederier for skip og rigger sto for den største andelen av verdiskapingen i næringen.

De norske havområdene inneholder noen av verdens rikeste fiskeressurser og har vært avgjørende

⁵⁵ For en omtale av hvordan institusjoner kan være en forutsetning for å få nytte av naturressurser, se for eksempel Mehlum, H., K. Moene & R. Torvik (2006). Institutions and the Resource Curse, *Economic Journal*, 116, 1–20.

⁵⁶ Olje- og energidepartementet og Oljedirektoratet (2013). Fakta norsk petroleumsverksemd 2013.

⁵⁷ Olje- og energidepartementet og Oljedirektoratet (2013). Fakta norsk petroleumsverksemd 2013.

⁵⁸ Rystad Energy. (2012) Internasjonal omsetning fra norske oljeserviceselskaper.

⁵⁹ Alle tall om norsk vannkraft: NVEs Energistatus 2010 (om ikke annet oppgitt).

⁶⁰ Fiskeri- og Kystdepartementet.

⁶¹ Målt i dødvekttonn etter Hellas, Japan, Kina, Sør-Korea og USA, jf. Prop. 1 S (2011–2012) Nærings- og handelsdepartementet.

⁶² Tallene inkluderer riggselskaper, flytende produksjons- og lagringsenheter (FPSO) og undervannsentreprenører. Jacobsen, E.W. (2011). Maritim verdiskaping 2000–2010. Menonpublikasjon nr. 35/2011. Oslo: Menon Business Economics.

for bosetting og vekst i Norge. Tørrfisk er Norges eldste eksportartikkel og omtales i vikingsagaene. Med utviklingen av større handelsfartøy ble fisk tidlig eksportert i stor skala fra Norge til de fleste verdensdeler. Kysten er i tillegg godt egnet til havbruk, noe som har gjort det mulig for Norge å bli verdens nest største eksportør av sjømat. Oppdrettsfisk utgjør nå over 60 pst. av samlet eksportverdi.

Norsk sjømateksport var i 2012 på 51,6 mrd. kroner, noe som tilsvarer 36 mill. måltider norsk sjømat hver dag levert til mer enn 134 land. Sjømatnæringen har vært en av de store vekstnæringene i norsk økonomi de siste ti årene. I perioden 2000–2009 var den årlige økningen i verdiskapingen for fiskeri og havbruk på 5,5 pst., sammenlignet med 1,9 pst. for alle næringer.

Skogressursene er fornybare og skogbruk er en viktig distriktsnæring med økonomisk betydning nasjonalt, regionalt og lokalt. I 2011 var stående volum rundt 880 mill. m³ og en årlig tilvekst på om lag 25 mill. m³. Avvirkningen har ligget på 35–40 pst. av tilveksten de siste årene. Skogbruk, trelast- og trevareindustri og treforedlingsindustrien produserte varer for i underkant av 46 mrd. kroner i 2011.⁶³

Utvinning av mineraler er en næring som er i ferd med å få en renessanse i Norge grunnet internasjonal knapphet og økte priser på en rekke naturressurser. Jernmalforekomstene i Sør-Varanger er et eksempel på en gjenåpnet gammel gruve. Utvinning av mineraler i Norge har lange tradisjoner. Gruvevirksomhet startet opp på 1500-tallet med sølv-, kobber og jernutvinning. På 1600-tallet startet utvinning i større skala. Sølvutvinning fra gruvene på Kongsberg kan trekkes frem, og den ga i mange år viktige inntekter til staten. På 1600-tallet førte teknologisk utvikling også til jernproduksjon mange steder i Sør-Norge. I de kommende hundreårene ble de mange bergverkene hjørnesteinsbedrifter i sine lokalsamfunn. På 1700- og 1800-tallet startet utvinning og bearbeiding av en rekke ulike mineraler, som svovelkis til svovelsyre, kobolt til blåfarge og magnetkis til nikkelproduksjon. I dag er det igjen optimisme i norsk mineralnæring med vekst i sysselsettingen, økt omsetning og eksport. Det er økt mineralkartlegging og leting etter mineraler og nye mineralbedrifter vurderes etablert.

Med utgangspunkt i vårt rike naturressursgrunnlag er det betydelige muligheter for å videreutvikle det som både i Norge og internasjonalt omtales som en kunnskapsbasert bioøkonomi. Dette handler om å utnytte de ulike regionenes biologiske ressurser til å utvikle nye industrier og

virksomheter som bearbeider biomasse til mat, helseformål, produkter fra fiber, samt industrielle produkter og energi. Forskning, utvikling og innovasjon må brukes med sikte på at naturressurser anvendes på nye og smartere måter til produkter som markedet etterspør.

2.4.3 Teknologi og FoU

Produktivitetsvekst og lønnsom næringsutvikling tett knyttet til teknologisk utvikling. Utvikling av ny kunnskap og bedre og ny teknologi kan gi oss de smarte løsningene som gjør at ressursene utnyttes mer effektivt.

Vi har tatt i bruk flere og bedre maskiner, vi har fått flere personer i arbeid og vi fortsetter å høste av naturens ressurser. Økt verdiskaping har også vært avhengig av at vi bruker kunnskap på nye måter, utvikler nye produkter og løsninger, jobber smartere og finner nye bruksområder.

Effektiv bruk av teknologi opprettholder lønnsomhet og markedsandeler i stadig flere bransjer. Blant annet har økt konkurranse og strengere miljøkrav gitt bedriftene insentiver til å ta i bruk ny teknologi for å effektivisere produksjonen, finne bedre logistikk-løsninger og fremstille helt nye varer og tjenester.

Teknologi- og kunnskapsintensiteten i norsk næringsliv har økt enormt det siste århundret. Elektrisitet (1895–1935), teknologi for masseproduksjon (1935–1970) og IKT (1975 til i dag) har endret produksjonsmetodene betydelig. De siste årene har vitenskapelige oppdagelser bidratt til videre utvikling av blant annet nano-, bio- og miljøteknologi, og kommersialiseringen av disse teknologiene er i gang.

Forskning og utvikling (FoU) bidrar til å utvikle og å ta i bruk ny kunnskap. For samfunnet kan spredning og bruk av forskningen utgjøre et grunnlag andre kan bygge videre på, innen eller på tvers av fagområder. Egen avansert kunnskapsanvendelse er også nødvendig for å kunne forstå og anvende all den kunnskapen som utvikles internasjonalt.

Samlede utgifter til forskning og utviklingsarbeid i Norge utgjorde 45,5 mrd. kroner i 2011. Næringslivet utførte FoU for 20,1 mrd. kroner i 2011, noe som tilsvarer 44 pst. av de totale FoU-utgiftene. Dette er et lavt tall sett i forhold til andre nordiske land der næringslivets andel av FoU-utgiftene er rundt to tredjedeler. Norge har relativt lite aktivitet innenfor en del næringer som internasjonalt er store FoU-næringer, slik som elektronikkindustri, farmasøytisk industri og bilindustri.⁶⁴ Sammenlikner vi næring for næring, investerer norske bedrifter omtrent like mye i

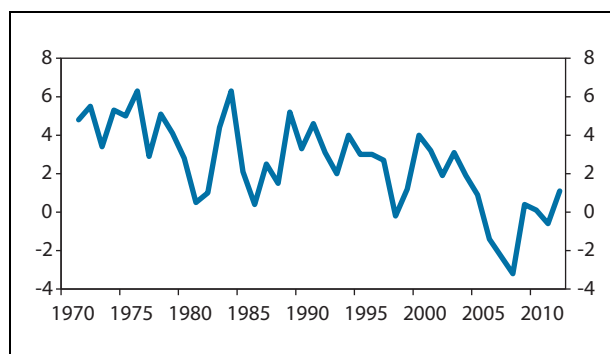
⁶³ Landbruks- og matdepartementet.

forskning og utvikling som i andre land, likevel er det et mål å øke næringslivets FoU-innsats, blant annet ved å utvikle FoU-intensive næringsgrener. Tjenestesektorens andel av næringslivets FoU-utgifter er nå størst og samtidig den raskest voksende.

I tillegg til omfanget av FoU-aktiviteten, vil forskningsinnhold og kvaliteten være av betydning for om forskningsaktivitet kan omsettes til innovasjon. Både utviklingsarbeid og mer grunnleggende forskning kan bidra til å løse omstillingsutfordringer i næringslivet. Skal Norge som et høykostland konkurrere, må det skje på kunnskap og produktivitet. Da må FoU-innsatsen være tilstrekkelig i nivå og riktig innrettet slik at vi sikrer at vårt verdiskapingsnivå opprettholdes i fremtiden. Siden 1948 har en norsk arbeider økt sin produksjon med gjennomsnittlig 3,1 pst. hvert år. En arbeider i 2012 er derfor nesten sju ganger så produktiv som en arbeider var rett etter krigen. Produktivitsveksten kan forklares ved teknologisk fremgang som gjør at vi får mer ut av innsatsfaktorene i produksjonen og at kvaliteten på arbeidskraften har økt. I tillegg har vi fått flere maskiner og annet utstyr og bedre organisering av arbeidet, som gjør oss mer effektive.

I Norge var produktivitsveksten høy i etterkrigstiden frem til begynnelsen av 1970-tallet. Potensialet for økt produktivitet ble utnyttet ved import av ny teknologi og utenlandske direkte investeringer. Kapitalbeholdningen økte raskt i denne perioden. Fra 1959 til 1973 økte bruttoprodukt per arbeidstime med i gjennomsnitt 5 pst. årlig. Deretter fulgte en periode med betraktelig lavere vekst i produktiviteten. Utviklingen i arbeidskraftproduktiviteten 1970–2012 er illustrert i figur 2.31.

På slutten av 1980-tallet tok produktivitsveksten seg opp igjen. Økt internasjonalisering ga økt konkurranse i arbeidslivet, noe som igjen førte til omstillinger og strengere krav til økt lønnsomhet og produktivitet. Investeringene ble mer effektive etter avvikling av lavrentepolitikken på 1980-tallet og skattereformen av 1992. Ved siden av disse faktorene bidro økt bruk av IKT-basert teknologi til økt produktivitet. Produksjonen ble mer kapitalintensiv. Det største bidraget til veksten i arbeidskraftproduktivitet kom i de sektorene som tok i bruk ny teknologi.⁶⁵

Figur 2.31 Produktivitsvekst.¹ Prosent endring fra foregående år. 1970–2012

¹ Produktivitsveksten er målt som veksten i bruttoprodukt per utførte timeverk.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Nærings- og handelsdepartementet

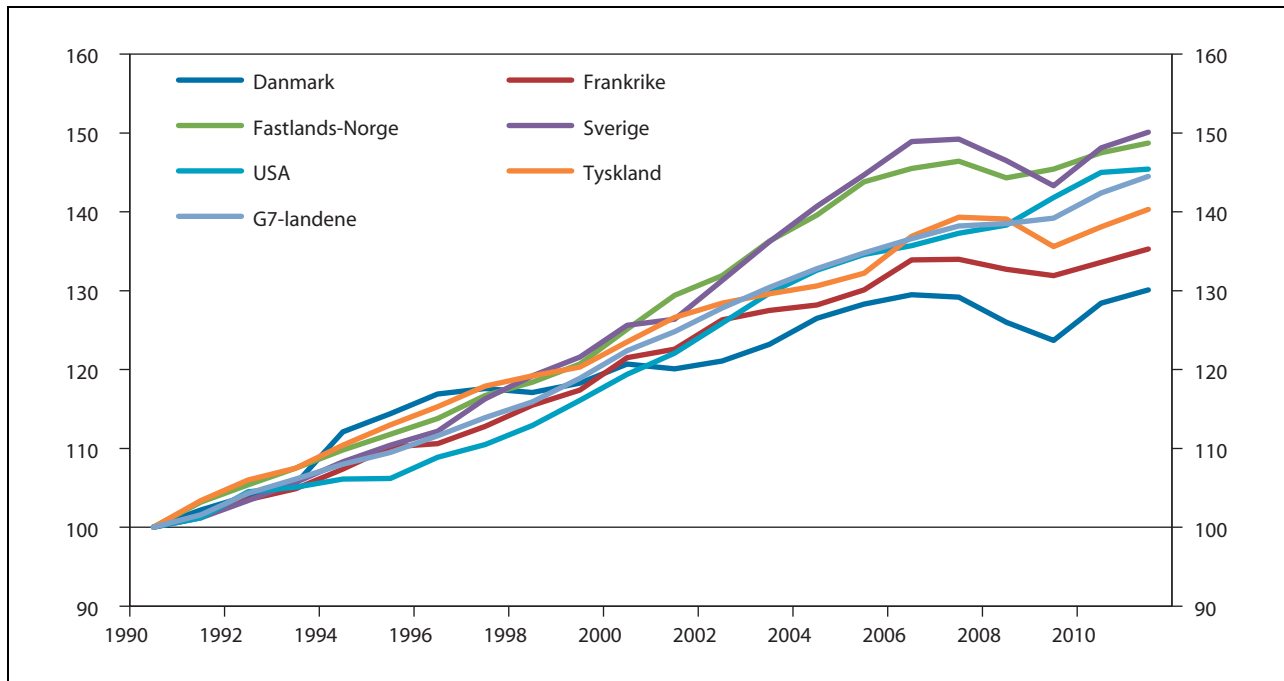
Boks 2.5 IKT i bank og forsikringssektoren; en driver for produktivitsforbedringer

Innenfor bank- og forsikringssektoren var det i perioden 1994–2004 en rivende utvikling som følge av ny bruk av teknologi. Blankettbaserte betalinger ble erstattet av autogiro, nettbank og e-faktura. Bankene hadde i denne perioden en gjennomsnittlig årlig produktivitsforbedring som var på mer enn det dobbelte av økonomien for øvrig. I toppåret 1987 arbeidet nesten 68 000 personer i finansnæringen. I 2004 var det færre enn 48 000 tilbake. Det innebar at nesten en av tre forlot bank og forsikring til fordel for jobber andre steder i økonomien. De to tredjedelene som er igjen produserer nesten 40 pst. mer enn hele arbeidstokken gjorde i 1987.

Gjennomsnittlig produktivitsvekst fra 2000–2009 var lavere enn gjennomsnittet i tidligere tiår, dette kommer blant annet av utviklingen under finanskrisen, lav tilvekst i kapitalbeholdningen og den økte arbeidsinnvandringen de senere årene. Finanskrisen i 2008 førte til fall i omsetningen til de fleste bedrifter, likevel var det mange som beholdt store deler av arbeidstokken sin. Dette bidro til å dra produktivitsveksten ned under krisen, men førte også til lavere arbeidsledighet i denne perioden og til at bedriftene hadde tilgjengelige arbeidskraftsressurser når markedet tok seg opp igjen de påfølgende årene. Tilvekst i kapitalbeholdning per timeverk fører ofte til vekst i

⁶⁴ Norges forskningsråd (2011). Det norske forsknings- og innovasjonssystemet – statistikk og indikatorer 2011.

⁶⁵ K. Haglund (2009): Produktivitsutviklingen i Norge 1948–2008. Penger og Kredit 2/2009. Norges Bank.

Figur 2.32 Utvikling i arbeidsproduktivet siden 1990. Indeks 1990=100.1990–2011

Kilder: Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013, OECD og Statistisk sentralbyrå

arbeidskraftsproduktiviteten. Lavere vekst i realkapital per timeverk mellom 2000 og 2009 kan ha bidratt til fall i veksten i arbeidskraftsproduktiviteten. I tillegg har økt arbeidsinnvandring fra EØS de siste årene ført til tilgang på billigere arbeidskraft. Dette har åpnet for høyere produksjon i næringer med relativt lav produktivitet som også kan ha bidratt til at produktivitsveksten har falt.⁶⁶ Det ser imidlertid ut til at produktivitsveksten nå er på vei opp igjen i Norge.

Norge hadde relativt høy produktivitsvekst sammenliknet med handelspartnerne frem til 2007. I 2008 avtok produktivitsveksten i Norge

⁶⁶ Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013.

og i flere andre europeiske land. En av forklaringsene er at noen av sektorene med liten produktivitsvekst, som privat og offentlig tjenesteyting, øker andelen av sysselsettingen. Som illustrert i figur 2.30 holdt produktivitsveksten seg oppe i USA under og etter finanskrisen. Dette skyldes mest sannsynlig at amerikanske bedrifter nedbeholdt raskere enn de europeiske. Økt arbeidsinnvandring fra EØS de siste årene har ført til tilgang på billigere arbeidskraft. Dette har åpnet for høyere produksjon i næringer med relativt lav produktivitet.⁶⁷ Det ser ut til at produktivitsveksten nå er på vei opp igjen i Norge.

⁶⁷ Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013.

3 Bærebjelkene for norsk velstand

Norge er et rikt land. Vi har en sterk økonomi og en høy levestandard. Norge gjør det svært godt i en rekke internasjonale rangeringer. Ikke bare har vi et høyt BNP pr innbygger, vi har klart å kombinere dette med jevn fordeling og et sterkt felles velferdstilbud for alle. Den norske modellen har vist seg svært robust og vellykket, med sterke organisasjoner og et godt trepartsamarbeid, en sterk velferdsstat og et godt samspill mellom et konkurransedyktig næringsliv og en aktiv næringspolitikk. Mye kan ennå bli bedre, men sammenlignet med så å si alle andre land, har Norge klart seg svært godt, særlig gjennom de siste årenes internasjonale økonomiske krise.

Målet i årene fremover er å legge til rette for en utvikling som tar vare på og videreutvikler disse resultatene. Alle land ønsker økonomisk fremgang og en høy levestandard. Ikke alle lykkes. I dette kapitlet ser vi på noen av de viktigste grunnene til at Norge har lyktes så godt. Hvis vi forstår hva våre suksessfaktorer er, kan vi lettere vite hvilke strategier vi skal velge for å lykkes i fremtiden.

Det har ikke manglet på spådommer om at den norske modellen stod for fall. I flere tiår har mange ment at det er umulig å skape et konkurransedyktig næringsliv i et land med en så sterk offentlig velferdssektor, sterk fagbevegelse, aktiv fordelingspolitikk og et relativt høyt skattenivå. Vår erfaring viser det motsatte. Norge har lyktes svært godt både med verdiskaping og sysselsetting. Det er viktig å forstå hvilke faktorer som har bidratt til at det er slik. Den norske modellen inneholder mange virkemidler og kjennetegn som har gitt oss de resultatene vi ser. Målet er å forsterke, tilpasse og bygge videre på Norges suksesskriterier, samtidig som vi gjør en enda bedre jobb der vi har forbedringspotensial.

3.1 Historisk blikk på norsk verdiskaping

Norsk næringsliv har gjennomgått enorme endringer de siste 150 år. Frem til 1800-tallet hadde Norge stort sett et samfunn med en økonomisk og

sosial struktur som hadde vart gjennom generasjoner. Teknologit utvikling og endringsprosesser gikk sakte, og velstand og folketall endret seg lite. Fra midten av 1800-tallet gikk norsk økonomi inn i en sterk og langvarig oppgangsperiode. Den markerte på flere måter overgangen til en ny og varig trend – modernisering av næringslivet og vedvarende økonomisk vekst.

Industrialisering og handel i Europa skapte muligheter for de tradisjonelle norske eksportnæringene. Rundt 1870 sto sjøfart, fiske og trelast for omtrent hele eksportvolumet og nesten en fjerdedel av nasjonalinntekten. En kombinasjon av kompetanse, lave lønninger og spesialisering gjorde Norge til en av verdens største sjøfartsnasjoner. Større og bedre båter gjorde fiske mer effektivt. Økt etterspørsel etter tømmer, som var mangelvare i de fleste land, ble møtt med bedre utnyttelse av skogsressursene og mekaniske sager.¹

Tidlig på 1900-tallet ble utnyttelse av rimelig vannkraft til industrivirksomhet et springbrett til industrialderen. Industriproduksjonen ble nesten doblet i perioden 1905–1916 og passerte landbruk og fiske i verdiskaping. Kraftverk og industri ble bygget ut i samme periode og la grunnlaget for utviklingen av virksomhet som treforedling og produksjon av aluminium og kjemiske råvarer. Samtidig gjennomgikk de tradisjonelle eksportnæringene en teknisk revolusjon. I 1935 kom Hovedavtalen mellom NHO og LO, en grunnpilar i norsk arbeidsliv som sammen med arbeidstvistloven fortsatt har stor betydning. Denne epoken er starten på samarbeidsmodellen mellom partene og mellom partene og myndighetene som vi kjenner i dag som den norske arbeidslivsmodellen eller samfunnsmodellen.

Liberaliseringen av verdenshandelen etter 2. verdenskrig endret de internasjonale rammebetingelsene. Det var særlig industri med produksjon for det norske markedet som møtte skjerpet konkurranse. For eksempel ble produksjonen i læringstjenesten omtrent halvert fra 1950 til 1952. Men norsk industri klarte også å finne nye marke-

¹ Nerbøvik, J. (1996). Norsk historie 1870–1905. Oslo: Samlaget.

der ute og utviklet ny eksportindustri. I løpet av 1960-tallet økte industrien volumet med om lag 60 pst.² En rekke små bedrifter som ikke klarte å vokse ble borte eller fusjonerte. Konsentrasjon og stordrift skjedde også på havet. De nye supertankerne fraktet betydelig flere tonn med langt mindre mannskap.

Funnet av Ekofisk i 1969 startet det norske oljeeventyret for alvor. For første gang på over hundre år gikk industriens andel av BNP tilbake. Ved inngangen til 1980-tallet var verdiskapingen i petroleumsnæringen og industrien jevnstore.³ Sysselsettingen i olje og gass har alltid vært lav sammenlignet med verdiskapingen.

Siden 1994 har Norge vært en integrert del av det indre marked gjennom EØS-avtalen. Dette har sikret norsk næringsliv stabile og forutsigbare rammebetingelser. Norges deltakelse i det indre marked har medført at norsk næringsliv i dag har et hjemmemarked på mer enn 500 mill. mennesker.

Sysselsetting har økt med om lag 605 000 personer siden 1994. Økningen har særlig kommet innenfor kunnskapsintensive næringer, hvor sysselsettingen har økt fra under 200 000 personer i 1990 til om lag 500 000 i 2011.⁴ I de senere år er det omtrent 200 000 personer fra EØS/EU som til enhver tid har arbeidet i Norge.⁵

Gjennom to hundre år har næringslivet hele tiden tilpasset seg store strukturelle endringer. Hvilke utviklingstrender og hendelser som vil ha størst betydning for verdensøkonomien i de neste tiårene, er vanskelig å vite. Store hendelser i verdensøkonomien, som dagens gjeldskrise, finanskrisen i 2008, fallet i IKT-sektoren i 2000 og oljekrisen på 1970-tallet, har det til felles at få hadde forventet det som skjedde.

Verdiskapingen i Norge er om lag 80 pst. høyere enn gjennomsnittet for EU-landene og 45 pst. høyere enn i Sverige, og den har økt gradvis gjennom det siste tiåret.⁶ Norge har verdens 25. største økonomi selv om vi målt i antall innbyggere bare er verdens 116. største land. Forskjellen skyldes delvis den betydelig olje- og gassutvinningen på norsk sokkel som utgjør 22 pst. av all norsk verdiskaping. Om vi

bare ser på Fastlands-Norge, er verdiskapingen likevel 40 pst. høyere enn gjennomsnittet i EU-landene.⁷

Vi vet at norsk næringsliv må omstille seg også i fremtiden. For Norge kan det være en utfordring at det beste utgangspunktet for å bli best ikke nødvendigvis er å være best. Om 30 år vil teknologien og kunnskapsnivået, som er grunnlaget for dagens høye velferd, ikke være tilstrekkelig til å gjøre at vi forblir et av verdens rikeste land. Teknologisk utvikling vil fortsatt være en forutsetning for vekst. Det økonomiske tyngdepunktet flytter seg fra vest til øst, vi har høy befolkningsvekst og en aldrende befolkning, og miljøutfordringen stiller krav til nye løsninger.

3.2 Hele landet i bruk

En forutsetning for å utnytte verdiskapingspotensialet er at hele landets ressurser tas i bruk. God utnyttelse av tilgjengelige ressurser er utgangspunktet for å lykkes med å oppnå et høyt bærekraftig velferdsnivå over tid. I Norge har vi lykkes godt i utnyttelsen av stedbundne naturressurser og av vår samlede arbeidskraft. En næringspolitikk for regioner og distrikter har nettopp dette som utgangspunkt – en god utnyttelse av ressursene og et lønnsomt næringsliv i hele landet.

Næringsliv over hele landet

Næringslivet har stor betydning for sysselsetting og bosetting i alle lokalsamfunn. Den geografiske plasseringen av industrien i Norge har vært avhengig av tilgang til energiressurser i området og steder med gode kommunikasjonsmuligheter for å transportere råstoffer eller skipe ferdige produkter til andre land. I byene dominerer tjenestenæringene. Rådgivning og andre bedriftsrettede tjenester vokser i de store byene hvor det er god tilgang på høyt utdannet arbeidskraft. Vår natur har bidratt til at reiselivsnæringen vokser i mange distrikter. Likevel sysselsetter reiselivsnæringen flest mennesker i byene.

Mulighetene for utvikling av eksisterende virksomhet eller opprettelse av ny trenger ikke være begrenset av geografien. Eksempelvis bør tiltak og støtte for etableringer og gründervirksomhet ha hele landet som nedslagsfelt. Samtidig kan ulike regioner ha ulike utfordringer, både ut fra eksisterende næringsliv, kompetanse, arbeidskraft og naturressurser. Dette må virkemiddelapparatet ta høyde for.

² Furre, B. (1996). Norsk historie 1905–1990. Oslo: Samlaget.

³ http://www.ssb.no/vis/magasinet/norge_sverige/art-2005-04-25-01.html

⁴ Antall sysselsatte er beregnet med utgangspunkt i Abelian bruk av Eurostats definisjon av «kunnskapsnæringen». For utfyllende informasjon, se Abelian Konjunkturbarometer 2011.

⁵ NOU 2012: 2 Utenfor og innenfor, s. 450.

⁶ Meld. St. 18 (2012–2013) Lange linjer – Kunnskap gir muligheter.

⁷ Statistisk sentralbyrå og Eurostat.

Lokaliseringsmønsteret i industrien og næringslivet forøvrig er delvis et resultat av historiske føringer og av lokalisering nær naturressurser. Reiselivsnæringen utnytter lokal natur og ressurser og kan bety mye for sysselsettingen i både byer og distriktskommuner. Primærnæringene, jordbruk, skogbruk og fiske med tilhørende foredlingsindustri, er i hovedsak distriktsnæring. Bygge- og anleggsnæringen har størst omsetning i byene, men næringen er representert i alle kommunene i landet og er relativt sett den næringen som har størst innvirkning på sysselsettingen utenfor byene.

Industrien følger ikke noe entydig sentrum-periferi-mønster. Kraftintensiv industri er normalt lokalisert nær vannkraftressursene i distriktene og har ofte avgjørende betydning for sysselsetting og bosetting i de lokalsamfunnene der den ligger. Vi har også eksempler på at enkelte næringer er særlig representert i visse områder. Dette gjelder blant annet prosessindustrien i Porsgrunn og Bamble kommune i Telemark, petroleumsnæringen i Rogaland, smelteverkindustrien i Rana kommune og møbelindustrien i Møre og Romsdal. Norsk industri har en sterk posisjon i mange markeder, både innenfor metall og kjemisk industri, men også innenfor noen særlige teknologiniser.

Sterke tradisjoner og kompetanse i sjøfart gjør at Norge er verdens femte største skipsfartsnasjon. Den maritime næringen bidrar til arbeidsplasser langs hele kysten, men næringen har også virksomhet som gjør at den har stor betydning for næringsutviklingen i de større byene. I tillegg til maritime næringer, er både petroleumssektoren, petroleumsrettet leverandørindustri og fiskerinæring og havbruk sterkt representert langs kysten.

Næringspolitikk og distriktpolitikk

En politikk for å stimulere til vekst og sysselsetting i hele landet har vært viktig for verdiskapingen. Næringspolitikken har derfor hele landet som virkefelt. En næringspolitikk med satsinger på næringer hvor vi har naturlige fortrinn, er en politikk for distriktene. Virkemidlene, som omtales i denne næringsmeldingen, har hatt og vil fortsette å ha relevans for ulike distrikter og regioner.

Som påpekt i Meld. St. 13 (2012–2013) *Ta heile Noreg i bruk – Distrikts- og regionalpolitikken* er det viktig med regional balanse for å få mest mulig verdiskaping ut av både arbeidskraften og de naturgitte ressursene. De distriktpolitiske mål-

settingene som legger vekt på fremtidig verdiskaping, kompetanseutvikling og lokal samfunnsutvikling representerer derfor også god næringspolitikk.

Utfordringer fremover

Endringer i næringsstruktur har konsekvenser for hvordan arbeidsplassene fordeler seg i landet. Veksten i kunnskapsintensive næringer har i hovedsak skjedd i sentrale strøk. Andelen som er sysselsatt i privat tjenesteyting er 40 pst. i sentrale strøk og 25 pst. i spredtbygde regioner.⁸

Varehandel, privat- og forretningsmessig tjenesteyting er i betydelig grad lokalisert i byer og tettbebygde regioner. Dette kan ses på som en naturlig arbeidsdeling mellom by og land. Men kompetansearbeidsplassutvalget mener at det er vesentlig for regional og nasjonal verdiskaping at det legges til rette for omstilling til kompetanseintensiv virksomhet i hele landet.⁹ Det skyldes nettopp at det er disse næringene som har vokst mest de siste årene, og vi kan også forvente at det er her mange nye arbeidsplasser vil komme.

Tilgjengelig kompetent arbeidskraft vil også være viktig for utvikling av de ressursbaserte distriktsnæringene. Mineralnæringen er et eksempel på en bransje som vil kreve mye kompetanse. En politikk for å sikre distriktsnæringene den nødvendige arbeidskraft vil måtte være en bærebjelke for verdiskapingen i fremtiden. Distriktpolitiske og næringspolitiske interesser er her sammenfallende. Et viktig tiltak for å få flere kompetansearbeidsplasser i distriktene er å bedre både den fysiske og digitale infrastruktur. Investeringer i samferdsel vil kunne koble arbeidsmarkeder sammen slik at tilgang på spesiell kompetanse bedres for det lokale næringsliv og slik at en samlet sett kan få en bedre tilpasning mellom tilbud av og etterspørsel etter arbeidskraft. Utbygging av den digitale infrastruktur, særskilt en utbygging av Internett, vil være et nødvendig tiltak for å øke bo- og etableringslyst generelt.

Lykkes vi med en utbygging av hensiktsmessig infrastruktur og med å etablere arbeidsmarkeder som trekker til seg kompetent arbeidskraft, er det lagt et godt fundament for videre verdiskaping i hele landet.

⁸ NOU 2011: 3 Kompetansearbeidsplasser – drivkraft for vekst i hele landet.

⁹ NOU 2011: 3 Kompetansearbeidsplasser – drivkraft for vekst i hele landet.

3.3 Produktivitet og lønnsomhet

Produktivitet er et mål på hvor mye vi skaper av verdier relativt til hvor mye ressurser vi bruker. Økt produktivitet er generelt den viktigste kilden til velstandsvekst. Økt produktivitet er derfor noe vi strekker oss etter, men det er likevel et mål som må brukes riktig. Målet gir ingen direkte politikimplikasjoner. Lønnsomhet er det sentrale for verdiskaping. Det går an å være produktiv uten å være spesielt lønnsom, for eksempel fordi man opererer i et marked med sterk konkurranse og lave driftsmarginer. Tilsvarende er det mulig å være lønnsom uten å være særlig produktiv. En slik situasjon kan for eksempel være et resultat av at det er mangelfull konkurranse eller at man høster en grunnrente. Siden 1972 har produktiviteten (bruttoprodukt per time) i fiske, fangst og akvakultur steget med 1710 pst. Samtidig har produktiviteten falt med 49,4 pst. i utvinning av råolje og naturgass.¹⁰ Likevel er det sistnevnte sektor som i dag er viktigst for oss med hensyn til inntekter. Betydningen av å være i lønnsomme bransjer kan ikke understrekes nok. Å være i lønnsomme bransjer – også om man ikke alltid er best – er det som gir oss høy verdiskaping i dag og som også kan gi oss høy verdiskaping i fremtiden. Tilsvarende uheldig er det å være innelåst i en ulønnsom bransje; *innelåst* i betydningen at en har mye investert realkapital, og eventuelt humankapital, som har dårlige alternative anvendelser.

På lang sikt betyr produktivitetsvekst svært mye for vår levestandard. Økonomen Paul Krugmans ofte siterte utsagn er verdt å legge seg på minnet: «Productivity isn't everything, but in the long run it is almost everything. A country's ability to improve its standard of living over time depends almost entirely on its ability to raise its output per worker.»¹¹ Flere mål på produktivitet brukes. Det som kjennetegner de ulike målene, er at de viser vår verdiskaping i forhold til en eller flere innsatsfaktorer.¹² Ettersom arbeidskraft og kapital er våre viktigste innsatsfaktorer, blir to ulike produktivetsmål verdiskaping per arbeidstime (mye brukt) eller verdiskaping per kapitalenhet (lite brukt). Et tredje mål er såkalt total faktor-

produktivitet; det er et mål som fanger opp den del av verdiskapingen som ikke kan tilskrives noen direkte målbar innsatsfaktor. I kapittel 2 gis en oversikt over produktivitetsveksten i Norge over tid og innenfor enkelte næringer. Den norske velferden og det norske lønnsnivået er et tegn på at vi samlet sett har høy produktivitet i norsk økonomi.

Det vanligste begrepet, og det som er enklest å beregne, er arbeidskraftproduktivitet, det vil si verdiskaping per sysselsatt eller verdiskaping per timeverk. Det siste målet omtales også som timeverkproduktivitet. Begrepet arbeidskraftproduktivitet kan være noe misvisende. Det er ikke bare mer effektiv arbeidsinnsats som vil øke arbeidskraftproduktiviteten, det samme vil for eksempel mer kapitalinnsats i produksjonen. Arbeidskraftproduktivitet er altså et generelt mål på verdiskaping per enhet arbeidsinnsats; det er ikke et mål som kun reflekterer hvor effektiv arbeidskraften er. Norges arbeidskraftproduktivitet er 58 pst. høyere enn snittet i EU, målt i 2011. Den høye arbeidskraftproduktiviteten kan delvis tilskrives den spesielt høye avkastningen som petroleumsvirksomheten gir. Men selv korrigert for dette ligger Norge godt over gjennomsnittet i EU. Produktiviteten i Fastlands-Norge var 23 pst. lavere enn for norsk økonomi totalt i 2011.

Total faktorproduktivitet (TFP) skiller seg prinsipielt fra andre produktivetsmål ved at den ikke kan måles direkte; i stedet fremkommer den beregningsmessig som en restfaktor, det vil si som den del av verdiskapingen som ikke kan forklares med bruk av arbeidskraft, kapital eller innsatsvarer. Vekst i TFP kalles ofte «ren» produktivitetsvekst.

Ren produktivitetsvekst oppnås gjerne gjennom mange former for innovasjon som teknologisk fremgang, bedre ledelse og «smartere» produksjonsmetoder. Nært knyttet til dette er forskning og at vi har institusjoner som legger til rette for at kunnskap og nyvinninger blir anvendt til lønnsom produksjon. For at teknologisk fremgang skal bidra til økonomisk vekst, må arbeidsstokken ha relevant kompetanse til å utnytte den nye teknologien. Produktiviteten per sysselsatt øker med kompetansenivået i arbeidsstyrken og/eller med økt kapitalinnsats per arbeider. Mens arbeidskraft og realkapital er begrensede innsatsfaktorer, er det knapt noen grense for hvor mye innovasjon, bredt definert, kan bidra til produktivitetsvekst.

Partssamarbeid, flate strukturer og kompetente medarbeidere er tre faktorer som spesielt kan pekes på for å fremme innovasjon. Produktiviteten avhenger således av alle forhold som påvir-

¹⁰ Bruttoprodukt per arbeidstime, i faste 2005-priser. Nasjonalregnskapet 1972–2011, Statistisk sentralbyrå.

¹¹ Krugman, P. (1990). *The Age of Diminished Expectations: U.S. Economic Policy in the 1990s*. Cambridge, MA: The MIT Press.

¹² Et vanlig brukt mål på verdiskaping er det fagøkonomiske begrepet bruttoprodukt som defineres som produksjon fratrukket produktinnsats, dvs. fratrukket de varer og tjenester som brukes i produksjonsprosessen.

ker vår produksjonsevne. God omstillingsevne som medfører at produksjonen blir mer lønnsom eller at ledige ressurser tas i bruk, er viktig. Bedre infrastruktur gir økt produktivitet.

Sammenliknet med andre OECD-land er BNP per innbygger høyt i Norge.¹³ I OECD er det kun Luxembourg som har høyere BNP per innbygger enn Norge, og i euroområdet er BNP per innbygger i gjennomsnitt om lag 2/3 av Norges. Dette reflekterer høyere arbeidsproduktivitet i Norge enn i de fleste andre land.¹⁴

Produktivitet betyr mye på lang sikt for vår levestandard. Men på kort sikt kan vi ikke lese så mye ut av produktivitetutviklingen siden den vil påvirkes av konjunkturbevegelsene. Produktivitet per arbeidstime kan øke dersom arbeidsledigheten øker og BNP reduseres fordi de minst produktive arbeidsplassene forsvinner først. Og tilsvarende vil produktivitet per arbeidstime lett synke ved økt sysselsetting fordi de arbeidsplassene som kommer til, i utgangspunktet er marginalt lønnsomme. Også litt flaks kan fremstå som at vi har økt produktiviteten vår. For eksempel har Norge nytt godt av at en del innsatsvarer som importeres, har blitt billigere. Dette vil fremtre som produktivetsvekst dersom det ikke kontrolleres for, noe som kan være vanskelig å gjøre. I realiteten bidrar ikke billigere innsatsfaktorer til økt produktivitet, men økt lønnsomhet. Norsk produksjon av solcellepanel derimot er et eksempel på hvordan en kan få prisutviklingen imot seg. Her har verdiskapingen gått ned fordi prisen på ferdigproduktet har sunket; da hjelper det ikke at bedriftene samtidig kan ha blitt langt mer effektive i sin produksjon.

Den sterke produktivetsveksten og det høye produktivetsnivået i fastlandsøkonomien kan ha en rekke årsaker. Det kan tyde på at norsk økonomi har lyktes i å utnytte eksisterende teknologi og at landet har en godt kvalifisert arbeidsstyrke. Norsk næringsstruktur har endret seg betydelig i takt med globaliseringen. I 1970 var det like mange sysselsatte i industrien som innenfor helse og omsorg. Helt siden Norge begynte å utvinne olje og gass har imidlertid dette vært i kraftig endring. Samtidig har industrinæringen utviklet seg til en mer kompetansekrevende sektor. Norge er nettoeksportør av olje og gass, av kapital- og energiintensive varer, og av sjøtransporttjenester. Samtidig er vi nettoimportør av en rekke arbeidsintensive varer.

Vi har tilpasset næringsstrukturen over tid. Norsk næringsliv har beveget seg bort fra enkle arbeidsintensive industriprosesser og beveget seg mot stadig mer kapital- og kompetansekrevende næringer. Den økte globale arbeidsdelingen har, særlig i de senere år, fremskyndet endringene i norsk næringsstruktur. Virksomhetene har som konsekvens blitt mer spesialiserte. Arbeidsdeling innenfor skipsbygging, outsourcing av it-tjenester samt økt bruk av underleveranser innenfor bygg og anlegg er eksempler på dette. Dette kombinert med en gunstig endring i bytteforholdet mellom norske og utenlandske varer over perioden, med blant annet en tre- til firedobling av oljeprisen, kan forklare den gunstige utviklingen for norsk økonomi. Bedringen i bytteforholdet siden 2000 skyldes først og fremst den markerte oppgangen i oljeprisen etter årtusenskiftet og lave importpriser. Begge deler har sammenheng med Kinas fulle inntreden i verdensøkonomien og landets sterke økonomiske vekst. Vi kan imidlertid ikke basere oss på at den gunstige utviklingen i bytteforholdet vil fortsette. I de andre skandinaviske landene, OECD og USA er bytteforholdet om lag uendret siden første halvdel av 1990-tallet.¹⁵

Det er potensial for produktivetsvekst i alle sektorer. Produktivetsvekst i en sektor frigjør ressurser som kan anvendes i andre sektorer hvor det er behov for det. Slik sett er det like stort behov for produktivetsvekst i tjenesteytende næringer som i industrien.

Når vi taler om produktivetsvekst, er det viktig å ha klart for seg ulikheter mellom vareproduksjon og tjenesteytende produksjon. Det kan være lettere å oppnå økt produktivitet for kapitalintensiv vareproduksjon enn det er for arbeidsintensiv tjenesteproduksjon. Dette har sammenheng med i hvilken grad arbeidsinnsatsen kan substitueres med andre innsatsfaktorer; eller uttrykt på en annen måte, om arbeidsinnsatsen er et instrument for å frembringe et sluttprodukt eller om arbeidsinnsatsen konstituerer en hoveddel av selve sluttproduktet.¹⁶ En tjenesteytende sektor som, helse og omsorg er for eksempel dominert av sistnevnte type arbeidsinnsats. Følgelig kan vi ikke forvente den samme produktivetsutvikling i slike sektorer som i sektorer preget av en (stadig mer) mekanisert vareproduksjon.¹⁷ I

¹³ Jf. figur 3.1 i Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013.

¹⁴ Perspektivmeldingen 2013.

¹⁵ Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013.

¹⁶ Baumol, W.J., (1967). *Macroeconomics of Unbalanced Growth: The Anatomy of Urban Crisis*. *American Economic Review*, 57(3), 415–426.

¹⁷ Det er for eksempel ikke tilrådelig at et symfoniorkester spiller dobbelt så fort for å øke sin produktivitet.

Norge tilbys mange av disse tjenestene av det offentlige.

Også tjenesteytende næringer kan stå for god produktivtetsvekst. Varehandel med sine innovasjoner innen logistikk, og telekommunikasjon der utviklingen i stor grad er teknologisk drevet, er eksempler på tjenestenæringer med produktivtetsvekst. Også i arbeidsintensive næringer er det rom for produktivtetsøkninger, ikke nødvendigvis i form av at den enkelte arbeidstaker skal yte mer, men i form av bedre organisatoriske og administrative løsninger.

Den kontinuerlige prosess med at enkelte gamle bedrifter legges ned, og nye bedrifter og arbeidsplasser oppstår, er viktig for produktiviteten; spesielt i de tilfeller der utdatert og ineffektiv teknologi erstattes med ny teknologi. Jevnt over står det mye moderne teknologi bak tjenesteproduksjon i Norge. Vi benytter «den humane kapital» effektivt; ny teknologi tas ofte hurtig i bruk.

3.4 Naturgitte fortrinn¹⁸

Norge har rik tilgang på naturressurser sammenlignet med innbyggertallet. Vi er rike på fisk, sjømat, skog, mineraler og energikilder som råolje, naturgass og vann. Naturmessig ligger også forholdene til rette for fornybar energiproduksjon fra vind og bioenergi. Betydningen av naturressurser i verdiskapingen er høyere enn for de fleste andre

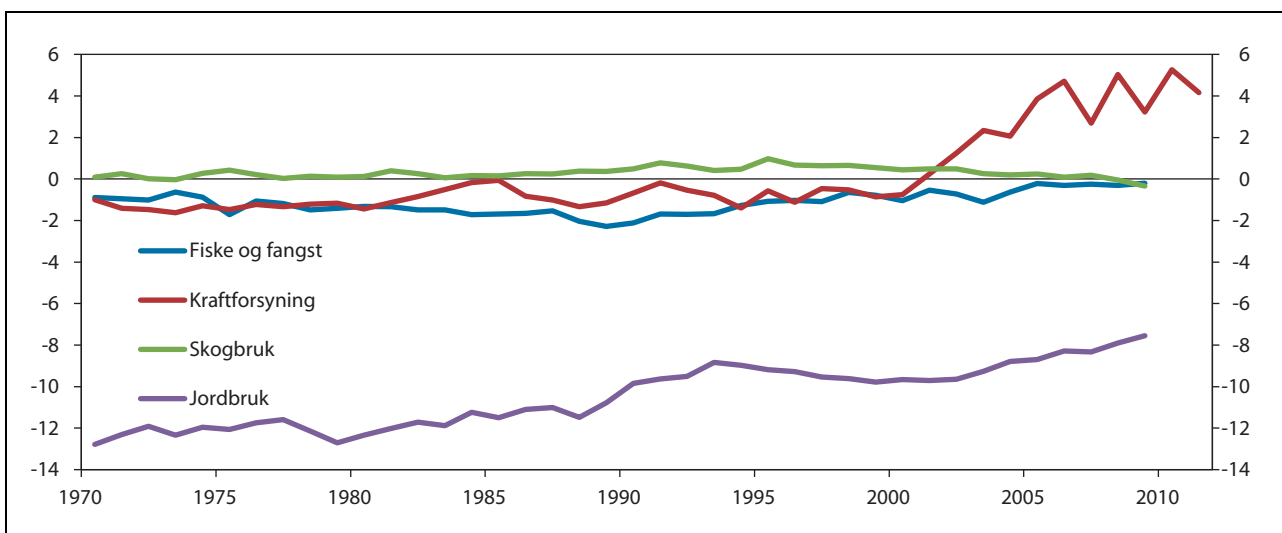
land det er naturlig å sammenligne oss med. Ikke minst har petroleumsressursene bidratt til dette. En betydelig andel av norsk verdiskaping er basert på utnyttelse av olje/gass, kraft, fisk/marine ressurser og skog.

Norges næringsstruktur bærer, naturlig nok, preg av naturressursgrunnlaget. Skogbruk, fiske og fangst er basert på god tilgang på fornybare ressurser. Jordbrukets forholdsvis begrensede økonomiske betydning i Norge er et resultat av klimaet og av at vi har begrenset med dyrkbare arealer egnet for matproduksjon. Også industrialiseringen av Norge var preget av tilgangen på naturressurser, særlig vannkraft. Vårt spredte bosettingsmønster må ses i lys av naturressurstilgangen.

Norges ressursrikdom gir oss noen fortrinn som vi har utnyttet i handel med andre land. Å utnytte våre komparative fortrinn og ved å spesialisere seg i næringer hvor vi relativt sett har mest effektiv produksjon og deretter handle med andre land, har vi sørget for en effektiv utnyttelse av vårt lands ressurser i produksjonen samtidig som forbrukernes behov dekkes gjennom både egenproduksjon og import. Kombinert med at våre komparative fortrinn har vært knyttet til næringer med høy lønnsomhet, har det bidratt til vår levestandard

Ressursbaserte næringer kan gi opphav til særlig god lønnsomhet utover normal avlønning av arbeidskraft og realkapital. Denne ekstraavkastningen omtales gjerne som grunnrente eller ressursrente. Grunnrente kan trekkes inn gjennom beskatning eller gi grunnlag for ekstra

¹⁸ Fremstillingen i dette avsnittet bygger i stor grad på Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013, avsnitt 3.6, og til dels på NOU 2001: 29 Best i test?, kapittel 5.

Figur 3.1 Beregnet grunnrente fra fornybare naturressurser i utvalgte næringer i fastlandsøkonomien. Faste tusen 2010-kroner per innbygger. 1970–2011

Kilder: Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013 og Statistisk sentralbyrå

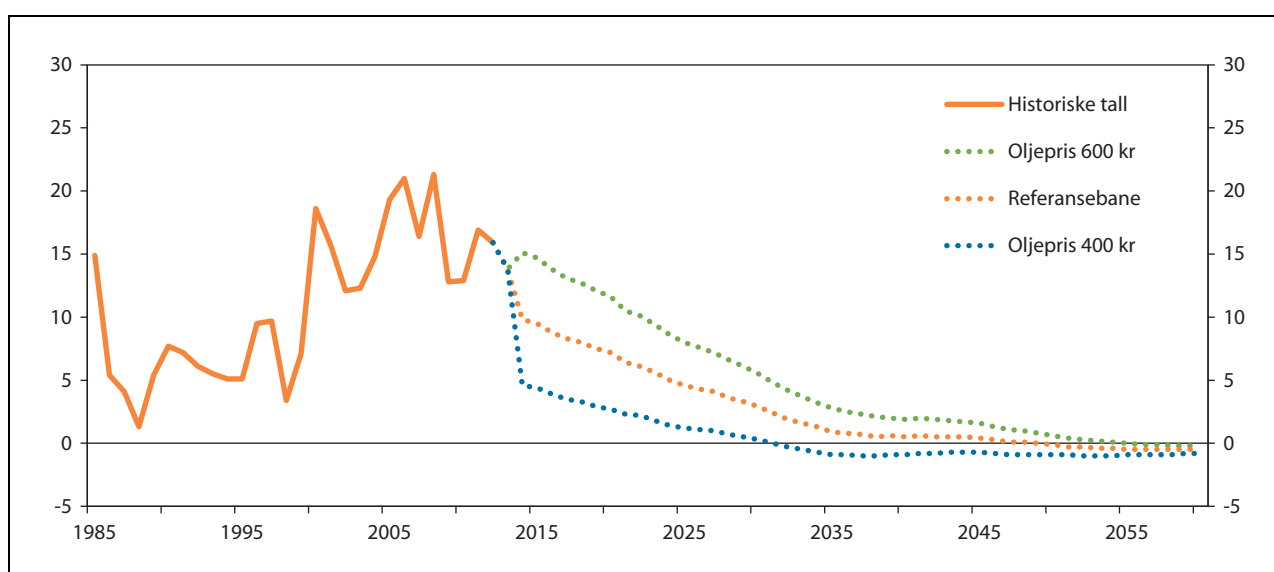
avkastning på arbeidskraft eller kapital. Betydningen av naturressursene for Norges disponible inntekt kan anslås ved å beregne grunnrenten i ulike næringer som benytter naturressurser. Figur 3.1 viser anslag over grunnrenten i enkelte næringer som benytter fornybare naturressurser, beregnet med utgangspunkt i tall fra nasjonalregnskapet. Ved denne beregningen er det lagt til grunn en antatt normalavkastning på 7 pst., som om lag tilsvarende den gjennomsnittlige kapitalavkastningen i industrien siden 1985, og en normalavlønning av arbeidskraften lik gjennomsnittlig timelønnskostnad i Fastlands-Norge ganger faktisk antall arbeidstimer i næringen. Beregningene viser at det av disse næringene særlig er produksjon av vannkraft som har bidratt med grunnrenteinntekter de siste årene, men at det i perioder også har vært positive grunnrenteinntekter i skogbruk. Innenfor landbruk, og i mindre grad i fiske og fangst, er den beregnede grunnrenten negativ, dvs. at avkastningen ligger lavere enn forventet normalavkastning. I disse næringene har imidlertid avkastningen bedret seg de siste ti årene.¹⁹

Petroleumsvirksomheten på norsk sokkel er den næringen i Norge som innebærer klart størst inntekter fra grunnrente. I 2008 tilsvarte grunnrenten i petroleumsutvinningen, når en normalavkastning på realkapitalen på 7 pst. er trukket fra, om lag 100 000 kroner per innbygger, målt i 2012-priser, eller om lag 20 pst. av samlet disponibel realinntekt for Norge, jf. figur 3.2. Med den spare-

rate vi har for statens petroleumsinntekter i form av investeringer foretatt av Statens pensjonsfond utland, kan uttaket av olje og gass karakteriseres som en omplassering av formue fra en råvarebeholdning til en finansiell fordring.

En høy samlet grunnrenteinntekt betyr at naturressursene bidrar mye til landets inntekt. Erfaringer fra land som har hatt store grunnrenteinntekter, viser imidlertid at rike naturressurser ikke er noen garanti for høy samlet inntekt eller velferd på lang sikt. Bruken av inntektene gir typisk en endring i næringsstrukturen som ikke er hensiktsmessig når grunnrenteinntektene med tiden reduseres: En plutselig inntektsøkning fra en naturressurs fører til økt samlet etterspørsel, og til en oppbygging av skjermet sektor; når en blir rikere, ønsker en forholdsvis mer av de tjenester som tilbys i skjermet sektor. Gjennom relative prisendringer som etterspørselsøkningen fører til, vil skjermet sektor trekke til seg ressurser fra konkurranseutsatt sektor som bygges ned. Men når inntekten fra naturressursen reduseres eller faller bort, oppstår det et underskudd i handelsbalansen som må dekkes inn, enten ved å redusere samlet etterspørsel eller ved å øke eksportinntektene. Det er vanskeligere å bygge opp igjen konkurranseutsatt sektor enn det var å bygge den ned. Å redusere samlet etterspørsel i en slik situasjon fører til arbeidsledighet. Å fortsette som før fører til store underskudd i handelsbalansen, gjeldsoppbygging mot utlandet og redusert økonomisk handlefrihet. Endringer i næringsstrukturen tar erfaringsmessig lang tid. Fenomenet går

¹⁹ Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013.

Figur 3.2 Grunnrente fra utvinning av petroleum på norsk sokkel. Prosent av disponibel realinntekt. 1985–2011

Kilder: Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013 og Statistisk sentralbyrå

under navnet Hollandsk syke etter den nedbygging av tradisjonell industri som Nederland opplevde på 1970-tallet etter at inntekter fra det store gassfeltet Groningen strømmet til. Å unngå en slik situasjon er et viktig mål for næringspolitikken.

Utviklingen i grunnrenteinntektene fra de fornybare naturressursene ventes også i årene fremover å være forholdsvis beskjedne sammenliknet med den samlede disponible realinntekten for Norge. Det videre forløpet for petroleumsinntektene vil imidlertid ha stor betydning. Produksjonen vil avta etter hvert som olje- og gassressursene tappes ut. Også avkastningen på den delen av oljeformuen som er omgjort til finansformue, har stor betydning for disponibel realinntekt fremover.

Naturressursene gir grunnlag for og har bidratt til annen næringsvirksomhet. Dette gjelder oppstrøms virksomhet som leverer til investeringer og drift til utnyttelse av naturressursen, som for eksempel leverandørindustri til norsk kontinental-sokkel, og nedstrøms virksomhet hvor naturressurser er innsatsfaktor eller gir grunnlag for videreforedling, som i petrokjemisk industri, kraftintensiv industri, treforedling og fiskeforedling.

Flere av våre naturressursbaserte næringer er store produsenter og eksportører både i europeisk og global sammenligning. Norge er blant verdens 10 største nettoeksportører av råolje, verdens nest største gasseksportører og dessuten en stor vannkraftprodusent i Europa. Norge er en av verdens største sjømateksportører, og innenfor flere kraftintensiv næringer som metall- og papirindustrien, er Norge en betydelig aktør.

Et lands velstandsnivå er avhengig av en god, langsiktig forvaltning av alle landets ressurser. Bruk av ikke-fornybare naturressurser reduserer nasjonalformuen dersom det ikke samtidig bygges opp andre ressurser som minst gir det samme grunnlaget for fremtidig levestandard. Fornybare ressurser, for eksempel biologiske ressurser, må forvaltes slik at de overlates til kommende generasjoner i god stand. Noen natur- og miljøressurser kan gå tapt uten at dette kan kompenseres med en økning i andre ressurser. Et eksempel på det er tap av biologisk mangfold. Målet om en bærekraftig utvikling stiller i slike tilfeller særlige krav, bl.a. til forvaltningen av økosystemene og de økologiske kretsløpene. Mange av disse ressursene er ikke nasjonale ressurser, men globale fellesressurser.

Våre naturgitte fortrinn medfører at Norge ofte omtales som en råvarebasert økonomi. Det kan være gunstig å være råvarebasert. Spesielt fornybare råvarer som fisk og vannkraft represen-

terer ressurser som det sannsynligvis vil være sikker etterspørsel etter. Olje og gass gir normalt høy avkastning, og skog bør ha gode utsikter som en miljømessig gunstig råvare for ulike produkter. Å være en råvarebasert økonomi betyr ikke nødvendigvis at en stort sett skal eksportere råvarene. Mange råvarer kan bearbeides før de eksporteres. Hvorvidt en bearbeider råvarene, og omfanget på slik bearbeiding, vil bestemmes av lønnsomhetsbetraktninger. Det ligger mye avansert teknologi og kunnskapsbaserte produksjonsprosesser bak vår råvareeksport.

3.5 Kunnskap og forskning

En nøkkelfaktor til økonomisk utvikling er arbeidsstøkkens kunnskap og kompetanse. Verdien som ligger i norsk arbeidskraft er så verdifull at den utgjør mesteparten av vår nasjonalformue. Utdannings- og forskningspolitikken skal bidra til at arbeidskraften har relevant og tilstrekkelig høy kompetanse.

Mesteparten av den vitenskapelige produksjonen og teknologiutviklingen i verden skjer utenfor Norge. Det er derfor nødvendig med en bred generell kompetansebase for at vi skal kunne nyttiggjøre oss denne kunnskapen.

Det er en allmenn oppfatning at forskning er avgjørende for økonomisk vekst og velferd, og at Norge må være på høyde med utviklingen i internasjonal forskning dersom vi skal fortsette å være blant verdens rikeste land. I et verdiskapingsperspektiv er forskning viktig fordi det kan legge grunnlag for å finne ut nye måter å frembringe eksisterende produkter på til lavere kostnader eller skape nye varer eller tjenester som det er, eller blir, etterspørsel etter. Samtidig er næringslivsrettet forskning i sin natur karakterisert ved betydelig usikkerhet om det faktisk vil frembringe noe som kan kommersialiseres og således gi lønnsomme innovasjoner.

Ressurser er knappe i alle økonomier. For forskningspolitikken del betyr dette at på tross av økte satsinger og et internasjonalt forskermiljø, er tilgangen på ressurser begrenset. Dette begrenser igjen hvor mye og hvor mange områder vi kan forske på.

I næringslivet ligger det privatøkonomiske lønnsomhetsvurderinger til grunn for bedriftenes bruk av ressurser på forskning og utvikling (FoU), og utvelgelsen av FoU-prosjekter skjer etter forventninger om fremtidig avkastning på disse investeringene. Det er grunn til å tro at næringslivet forsker for lite i samfunnsøkonomisk

forstand, fordi den privatøkonomiske gevinsten av forskningen ofte er lavere enn den samfunnsøkonomiske gevinsten av samme forskning. Dette begrunner offentlig innsats og (del)finansiering av FoU. En nylig evaluering av Norges forskningsråd viser at forskningsrådets finansiering av FoU-prosjekter i næringslivet ikke har fortrent den private finansiering.²⁰

Nye kunnskapsområder utvikles i all hovedsak i utlandet. Men også vår egen forskning er viktig fordi det er vanskelig å vite hvilke av disse områdene som vil ha stor betydning i fremtiden og som det derfor er viktig å holde seg oppdatert på. Det kan likevel argumenteres for at enkelte av disse områdene bør plukkes ut på bakgrunn av et førevar-prinsipp, slik at man blir i stand til å anvende den aktuelle teknologien i fremtiden. Denne problematikken kan spesielt knyttes til samfunnets behov for å ha en tilstrekkelig absorberingsevne av forskning, slik at det kan legges til rette for kunnskapsimport på nye områder.

Nye kunnskapsområder ses ofte i sammenheng med såkalte generiske teknologier. Disse kjennetegnes ved at de har mange anvendelsesområder, stort potensial for videreutvikling og at anvendelser ofte krever komplementære innovasjoner. Generiske teknologier kjennetegnes derfor ved at de genererer spesielt sterke eksterne effekter,²¹ og dette kan igjen begrunne offentlig finansiering. Det er imidlertid viktig å være klar over at kunnskapsområder kan være nye, og viktige, uten å ha disse kjennetegnene.

Empiriske undersøkelser støtter at det er stort avvik mellom samfunnsøkonomisk og privatøkonomisk avkastning av grunnforskning.²² En oversikt over økonomisk avkastning av forskning viser at privat avkastning på investeringer i FoU i gjennomsnitt ligger over normal kapitalavkastning og at den samfunnsøkonomiske avkastningen er høyere enn den privatøkonomiske.²³

Det er flere samfunnsøkonomiske begrunnelser til at private aktører ikke i tilstrekkelig grad

utfører grunnforskning. Det kan være betydelige eksterne effekter, i tillegg til at en del kunnskapsproduksjon vil kunne karakteriseres som et kollektivt gode.²⁴ Det er også ofte stor usikkerhet knyttet til den kommersielle verdien av grunnforskning, mens anvendt forskning i større grad er rettet mot bestemte praktiske mål eller anvendelser og således befinner seg nærmere muligheten for privatøkonomisk avkastning gjennom omsetning i markedet.

På tross av at grunnforskning ikke nødvendigvis er direkte anvendbar, kan slik forskningsinnsats styrke vår evne til å hente inn – absorbere – relevante resultater utenfra og anvende disse og slik utgjøre en viktig aktivitet i en liten åpen økonomi som vil bygge opp absorberingsevne.

Mesteparten av næringslivets FoU er knyttet til utviklingsarbeid, og mesteparten av den forskningen som skjer er anvendt. Det at mye av FoU-aktiviteten i næringslivet er knyttet til utviklingsarbeid ivaretar behovene for omstilling og innovasjon i etablert næringsliv. På den annen side kan FoU-aktivitet med et høyere forskningsinnhold være bedre egnet til å utløse omstilling mot et betydelig mer kunnskapsintensivt næringsliv.

En forskningspolitikk som utelukkende fokuserer på dagens næringsstruktur vil kunne virke konserverende på næringsstrukturen og begrense vår evne til å møte nye utfordringer i fremtiden. For å legge grunnlag for nye næringer og nye teknologier bør midler til grunnforskning derfor kanaliseres bredere enn hva den eksisterende næringsstruktur tilsier.

3.6 Klynger

Når vi snakker om klynger, tenker vi som oftest på geografisk opphopning av økonomisk aktivitet. Men geografisk samlokalisering trenger ikke bety at vi har med en selvforsterkende klynge å gjøre. Det kan også skyldes andre forhold, som naturgitt tilgang på ressurser eller andre immobile produksjonsfaktorer. I USA er bilindustrien i Detroit et eksempel på en tradisjonell klynge, mens de mange databedrifter i Silicon Valley er et nyere eksempel. I Norge har maritim sektor i bred forstand vært fremhevet som en klynge av enkelte.

²⁰ Se side 86 i: Arnold, E. & B. Mahieu (2012). *A Good Council? Evaluation of the Research Council of Norway*. Brighton: Technopolis Group.

²¹ En ekstern effekt oppstår ved at en aktørs økonomiske aktivitet påvirker andres nytte eller profit utenom markedssystemet og uten at aktøren tar hensyn til det i sin egen økonomiske tilpasning. For forskningsinvesteringene kan gevinstene for samfunnet være større enn gevinstene for de private. I så fall vil private ikke generere nok forskning, samfunnsøkonomisk sett.

²² Hægeland, T. & J. Møen (2000). *Betydningen av høyere utdanning og akademisk forskning for økonomisk vekst. En oversikt over teori og empiri. Rapporter 2000/10. Statistisk sentralbyrå.*

²³ Hall, B., J. Mairesse & P. Mohnen (2010). *Measuring the returns to R&D*. I: Halle, B. & N. Rosenberg: *Handbook of the Economics of Innovation*. Amsterdam: Elsevier.

²⁴ Et kollektivt gode er kjennetegnet ved at det ikke kan bli brukt opp og ved at man ikke kan stenge noen ute fra å bruke godet.

For at en klynge skal være interessant i næringspolitisk sammenheng, må det være tale om en selvforsterkende klynge, dvs. en samling av bedrifter eller næringer som har gevinster av å lokalisere seg nær hverandre. Selve klyngemekanismen består i at lønnsomheten i en bedrift eller næring påvirkes positivt av aktiviteten i andre bedrifter eller næringer i klyngen, fortrinnsvis gjennom positive eksterne effekter. Den enkelte bedrifts lønnsomhet avhenger altså av at andre bedrifter er lokalisert samme sted. Det er først og fremst bedriftene selv som høster gevinstene fra de positive effektene som oppstår mellom aktørene i klyngen. Klyngens spesielle lønnsomhet gir en alternativ finansieringsform for enkeltbedriftene, i form av egne oppsparte midler eller den inntektsstrømmen den genererer, i tillegg til finansiering via kapitalmarkedet.

Klyngebegrepet har ikke en rolle i næringspolitikken som det er alminnelig enighet om. Faglig sett er det to ulike tilnærminger til analyse av klynger, som assosieres med henholdsvis Michael Porter og Paul Krugman.

Det som vi kan kalle Porter-klynger, består av bedrifter i alle ledd av verdikjeden eller verdinettverket, og det er en rekke spesialiserte leverandør- og tjenestebedrifter som betjener et antall små og store hovedbedrifter i næringsklyngen. Et typisk eksempel er den maritime klyngen i Norge. Metoden til Porter dreier seg om å telle og analysere relasjoner mellom aktørene. Man kan dermed se nærmere på samspillet mellom ulike bedrifter og næringer.

Krugman tar utgangspunkt i etablert økonomisk teori. En næringsklynge oppstår ved at det enten er positive eksterne effekter mellom bedrifter, eller stordriftsfordeler. Et eksempel på en positiv ekstern effekt kan være kunnskapsoverføring mellom bedriftene. Disse effektene er opphav til et klyngeoverskudd som kan gi økt avkastning til innsatsfaktorene (for eksempel høyere lønnsnivå).

Porter og Krugman har ulik metodisk tilnærming. Som påpekt i Bergo-utvalget, legger Porter vekt på at klynger er verdifulle fordi de bidrar til eksport og innovasjon, mens Krugman vektlegger at klynger bidrar til at samlet verdiskaping blir større enn den ellers ville vært.²⁵ Tilsvarende forskjeller er det i synet på konkurranse. Porter har som utgangspunkt at krevende kunder og skarp konkurranse er viktig for å fremme innovasjon. Krugman påpeker at konkurranse senker produk-

sjonskostnadene for klyngebedriftene og dermed bidrar til å styrke den selvforsterkende klyngen.

De selvforsterkende klyngene er viktige for verdiskapingen i et land. Alt annet likt fører de til høyere realinntekt i et land i form av økte lønninger (i næringen eller generelt) eller økt overskudd og kapitalavkastning. Generelt sett vil samlet verdiskaping i en økonomi bli større i en økonomi med en eller flere slike klynger. Merinntekten klyngen skaper kan ta ulik form, avhengig av markedsstrukturer i produkt- og faktormarkeder. Merinntekten kan ta form av renprofitt i bransjen, bli reflektert gjennom lavere konsumpriser, slå ut i høyere avlønning av klyngespesifikke innsatsfaktorer eller slå ut i høyere generell avlønning av innsatsfaktorene i økonomien. Fordelingen av klyngeoverskuddet mellom innsatsfaktorene i økonomien vil avhenge av relativ faktorintensitet i klynge- og ikke-klyngebransjer. Hele klyngeoverskuddet, og mer til, vil typisk tilflyte den faktoren som klyngebransjen er relativt mest intensiv i bruken av.

Økt grad av internasjonal mobilitet i faktormarkeder og i vare- og tjenestemarkedet gjør at klyngene blir mer sensitive med henblikk på faktorpriser og rammevilkår. Slik kan vi få økt konsentrasjon av klyngenæringer, det vil si at antall klynger kan forventes å gå ned samtidig som deres størrelse øker. Dette kan gi betydelige konsekvenser for land og regioner som taper næringer og eventuelt hele industrielle miljøer.

Fordi bedrifter i selvforsterkende klynger skaper større samfunnsøkonomiske gevinster enn andre bedrifter, utledes det ofte at deres områder av den grunn bør utgjøre satsingsområder. Selv om forekomsten av klynger kan gi gevinster for samfunnet, er det trolig et mindre avvik mellom den samfunnsøkonomiske og den bedriftsøkonomiske lønnsomheten for klynger enn hva som kan være tilfellet for andre bedrifter eller næringer. Dette skyldes at aktørene i en klynge som gruppe internaliserer de omtalte positive effektene.

En riktig utformet næringspolitikk overfor en klynge krever god informasjon om hva som kjennetegner bransjen og klyngemekanismene. Generelt kan det ut fra kjennetegnene til selvforsterkende klynger, være riktig at politikken innrettes for å støtte opp om å etablere klynger, der det er grunnlag for det.

Eksistensen av selvforsterkende klynger gir noen næringspolitiske utfordringer. Klyngeeffektene gjør at konsekvensene av omstillinger i bedrifter eller næringer kan bli adskillig mer drastiske enn i en verden uten klynger. Det vil ikke bare være enkeltstående bedrifter som flytter,

²⁵ NOU 1996: 17 I Norge – for tiden?

hele næringer kan bli «utslettet». Det kan gi konsekvenser for lønnsomhet og konkurransedyktighet i relaterte næringer. En gjenoppbygging kan videre bli betydelig mer krevende enn avviklingen var i utgangspunktet.

3.7 Samfunnsmodell og omstillingssolidaritet

Den høye graden av omstilling, både innad i og mellom næringer, har hatt stor betydning for den samlede verdiskapingen i norsk økonomi. Aktørene i næringslivet har vært flinke til å bruke arbeidskraft og naturressurser der de har gitt høyest avkastning og flyttet innsatsfaktorene fra lavproduktive til høyproduktive anvendelser. Dette er en betydelig forklaringsfaktor for den høye verdiskapingen vi har i dag.

Ved å legge til rette for en god omstillingsevne har den norske samfunnsmodellen fremmet næringslivets konkurransevne og åpnet for vekst og nye næringsmuligheter. En stabil makropolitikk, universelle velferdsordninger og en arbeidslivspolitikktuftet på samarbeid mellom partene i arbeidslivet og fleksibilitet har bidratt til gode rammebetingelser for næringslivet. I et arbeidsliv i kontinuerlig endring har også utdannings- og kompetansepolitikken en sentral rolle ved å gi folk flere muligheter og ved å tilrettelegge for at næringslivet får den kompetansen det er behov for.

De universelle velferdsordningene er kjernen i den norske velferdsmodellen. Gratis utdanning på alle nivå har bidratt til et høyt kunnskapsnivå og økt kompetanse i befolkningen. Universelle trygdeordninger og et sosialt sikkerhetsnett har også økt risikoviljen og stimulert viljen til nyskaping gjennom nyetableringer.²⁶ Det at retten til utdanning og helsetjenester anses å være et offentlig ansvar, og ikke knyttes til verken arbeidsplass eller (sosioøkonomisk/familie-) bakgrunn, antas også å fremme entreprenørskap. En årlig kartlegging av gründervirksomhet internasjonalt viser at i 2011 var 6,9 pst. av Norges befolkning involvert i gründervirksomhet. Norske gründere skiller seg ut ved at en stor andel oppgir nye muligheter som den viktigste drivkraften til å starte egen bedrift. Dette i motsetning til mange andre land hvor en høy andel oppgir at de er gründere fordi de er uten arbeid.²⁷

Vår samfunnsmodell legger til rette for yrkesdeltakelse for grupper som ellers ville stått utenfor arbeidslivet, og vi har en høy sysselsettingsrate.²⁸ Det er en høy andel eldre yrkesaktive sammenlignet med andre land, og norske kvinners yrkesaktivitet ligger godt over gjennomsnittet for OECD. Den gruppen som fremfor noen har økt sin yrkesfrekvens etter 1980, er kvinner med små barn. Dette er i stor grad et resultat av velferdsordninger som har gjort det mulig å kombinere familie og jobb. Høy barnehagedekning og lang fødselspermisjon, delt mellom foreldrene, er gode eksempler.

Den norske modellen kjennetegnes av omfattende fellesskapsløsninger, et godt sosialt sikkerhetsnett og en jevn inntektsfordeling. Landsomfattende fagforeninger og arbeidsgiverorganisasjoner, koordinert lønnsdannelse og inntektspolitisk samarbeid er viktige deler i den norske modellen. Dette har gitt grobunn for lav arbeidsledighet og stor omstillingsevne. Den høye omstillingsevnen i arbeidslivet er et resultat av en bevisst arbeidslivspolitikkt og en god inntektssikring. Oppsigelsesvernet i forbindelse med omstillinger og nedbemanning er svakere i Norge enn i mange andre land. Samtidig stilles det strenge krav til individuelle oppsigelser av andre grunner. Et slikt stillingsvern kombinert med inntektssikring gir trygghet og dermed vilje og evne til omstilling. I tillegg viser forskning av medbestemmelse, innflytelse og bedriftsdemokrati har stor betydning for omstillingsevnen.

Det omfattende samarbeidet, både lokalt, på bransjenivå og sentralt mellom arbeidslivets parter, har ført til konstruktive løsninger for virksomhetene, arbeidstakerne og samfunnet. Den norske modellen kjennetegnes av at partene gis innflytelse på hele den økonomiske politikken. Dette sikrer ivaretagelse av et samfunnsansvar og gir vanskelige avgjørelser legitimitet.

Et fellestrekk i de nordiske landene er den omstillingssolidaritet som ligger i at de som rammes av omstilling, likevel har et sosialt sikkerhetsnett. Når gevinstene ved høy omstillingsevne tilfaller samfunnet som helhet, kan det ligge effektivitetsgevinster i tiltak som sikrer omstillingsdyktige arbeidstakere slik at man unngår at omstillingskostnadene bæres av enkeltindivider alene. Med andre ord er den samfunnsøkonomiske lønnsomheten av at enkeltpersoner omstiller seg så stor at samfunnet samtidig må være villig til å

²⁶ Berge, Ø., J. Christiansen, J.E. Dølvik, T. Fløtten, J.M. Hippe, H. Kavli & S. Trygdestad (2009). De nordiske modellene etter år 2000 – en sammenliknende oppsummering, FAFO-notat 2009:11. Oslo: Fafo.

²⁷ GEM Global Report 2011, Adult Population Survey (APS).

²⁸ OECD Employment Outlook 2011: yrkesdeltakelsen for kvinner i alderen 15–64 år var 75,6 pst. i 2010.

bære en del av kostnadene. Dette er en omstillingssolidaritet i praksis, som både gir gevinster i dag og vil legge grunnlaget for fremtidig verdiskaping og for et fremtidig høyt velferdsnivå.

Det blir likevel tidvis hevdet at det nordiske arbeidsmarkedet er rigid, preget av sterkt stillingsvern og for høy grad av jobbtrygghet. Her må flere aspekter ses i sammenheng. Det utstrakte samarbeidet mellom arbeidslivets parter har bidratt sterkt til et lavt konfliktnivå i arbeidslivet. Fagbevegelsen og arbeidsgiverorganisasjonene har tradisjonelt tatt samfunnsansvar og manet til samarbeid om fellesløsninger, både sentralt og på den enkelte arbeidsplass.

Man skulle videre tro at høye lønninger, høye skatter og stor offentlig sektor skulle gjøre norsk næringsliv ute av stand til å konkurrere. Høye skatter kan bidra til ineffektivitet, mens enkelte skatter kan være effektivitetsfremmende dersom de er riktig utformet. Når man sammenlikner land med høyt og lavt skattetrykk holder det ikke å se på skattetrykket alene. Det er viktig å vurdere hvordan skattene er innrettet og hvordan skattepengene blir forvaltet. Gode velferdsordninger trenger ikke være sementerende på arbeidsmarkedet dersom de kombineres med fleksible ordninger for arbeidsgiverne og tiltak for å bringe arbeidsledige tilbake i arbeid.

Et velfungerende arbeidsmarked er en viktig forutsetning for fremtidens verdiskaping. Lønnsdannelsen og arbeidslivspolitikken bør generelt sett være utformet slik at arbeidskraften utnyttes best mulig. Dette innebærer høyest mulig sysselsetting, lavest mulig arbeidsledighet og dessuten yrkesmessig og geografisk mobilitet i arbeidsstyrken. Regjeringen vil legge til rette for at folk satser på et livslangt yrkesliv og mener at et inkluderende arbeidsliv og et godt utbygd sikkerhets- og sosialnett går hånd i hånd med næringslivets behov for kompetent arbeidskraft.

Norge har valgt en modell for lønnsforhandlingene, frontfagsmodellen, der lønnsevnen i konkurranseutsatt sektor er retningsgivende for lønnsutviklingen ellers i økonomien. Det er næringspolitisk viktig at lønnsutviklingen i Norge er slik at den er opprettholdbar over tid og at konkurranseutsatt sektor er tilstrekkelig stor. En like viktig side av dette er behovet for stadige produktivetsforbedringer. Det er slik vi kan møte kapitalavkastningskrav og samtidig forsvare det norske lønnsnivået.

Modellen har bidratt til at de nordiske landene har verdens minste lønnsforskjeller. Lønnslikhet innebærer at «prisen» på høyt utdannet arbeidskraft er relativt sett lavere i Norge enn hos en del

av våre viktige handelspartnere. Lønnslikhet fremmer de mest produktive næringene og legger således til rette for verdifulle omstillinger.

Små lønnsforskjeller har bidratt til et lavt konfliktnivå. Universelle velferdsordninger som sikrer inntekt også for dem som mister jobben ved omstillinger, trekker i samme retning. Sosial samhörighet er gunstig for samfunnets stabilitet og dermed også for investeringer. Kvalitet på arbeidsstyrken og infrastrukturen og det teknologiske nivået er andre viktige faktorer for investorer som også fremmes av den norske samfunnsmodellen.

Den norske samfunnsmodellen bidrar til verdifulle omstillinger. Den norske modellen gir trygghet til å satse. Velferdsstaten trygger arbeiderens velferd, men bidrar samtidig til nødvendig omstilling. Det sosiale sikkerhetsnettet og arbeidslivsreguleringene gir næringslivet fleksibilitet slik at det er enklere å omstille virksomheter. Dette er viktige forutsetninger for den verdiskapingen vi har oppnådd i dag og er også avgjørende bærebjelker for verdiskapingen fremover.

3.8 Sosial tillit og sosial kapital

For å forklare økonomisk utvikling og verdiskaping har en tradisjonelt lagt vekt på et samfunns beholdning av arbeidskraft, realkapital og naturressurser og evnen til å utnytte disse innsatsfaktorene. Hvor effektiv arbeidsstyrken er, avhenger både av den enkeltes kompetanse og av hvordan enkeltpersoner samhandler. Begrepet sosial kapital har fått økt oppmerksomhet de siste 20 år som en beskrivelse av økonomisk viktige sider ved samhandling. Begrepet brukes noe ulikt, men i vår sammenheng er vi opptatt av sosial kapital som et uttrykk for den verdi som normer, sosiale nettverk og kulturen generelt genererer, uavhengig av direkte handlingsinsentiver.

Enkelte faktorer som inngår i sosial kapital, som normer og kulturelle trekk, kan være vanskelig å måle. Det kan imidlertid hevdes at begrepet *tillit* representerer den økonomisk mest relevante komponenten i et samfunns sosiale kapital.²⁹ Og hvor utbredt tillit er i et samfunn kan måles. Økt grad av tillit blir i denne sammenheng noe som øker den sosiale kapital.

Norge er et land preget av tillit. Vi skiller oss ut, sammen med de andre nordiske landene, i

²⁹ Francois, P. & J. Zabjnik (2003). Trust, Social Capital and Economic Development. CentER Discussion Paper 2003-116.

undersøkelser om i hvilken grad folk stoler på andre. Ingen andre land har en høyere andel som svarer «Folk flest er til å stole på».³⁰ Visse kjennetegn ved det norske samfunnet kan trekkes frem som mulige forklaringer på det høye tillitsnivået vi har. Det er en negativ sammenheng mellom sosial kapital og ulikhet i et samfunn; dersom de sosiale forskjeller øker, så svikter den sosiale kapital. Vi har, sammenlignet med mange andre land, vært forskånet for massearbeidsløshet og sosial uro i nyere tid. Det er derfor grunn til å tro at det relativt egalitære norske samfunnet fremmer tillit mellom folk. En annen forklaring dreier seg om det omfattende organisasjonslivet som særpreger de nordiske landene. Gjennom kontakt og samarbeid i frivillige organisasjoner oppstår det, etter denne hypotesen, generell tillit som preger folk i møte med fremmede også. Et høyt utdanningsnivå i befolkningen kan også være en forklaringsvariabel for et høyt tillitsnivå.

Robert Putnam hevder at de tillitsskapende mekanismer i det amerikanske samfunn er under press og at den sosiale kapital er i ferd med å forvitte.³¹ Han mener blant annet å konstatere en nedgang i det aktive organisasjonsliv. Andre hypoteser er at urbanisering, nye generasjoner med en individuell livsstil, sekularisering og migrasjon utgjør trusler mot tillitsnivået. Spørsmålet er om vi kan spore noen slike tendenser i det norske samfunnet. Konklusjonen til Wollebæk (2011) er at vi ikke har noen tilsvarende forfallstendenser.³² Det kan ikke påvises noen negativ sammenheng mellom sekularisering og tillit og tesen om at urbanisering er negativt for tillitsnivået synes å ha liten støtte. Når det gjelder innvandring, og mulige effekter av en mer heterogen befolkning, viser det seg at det bare er i to andre europeiske land at tilliten til mennesker av en annen religion eller nasjonalitet er høyere enn i Norge. Det store bildet som avtegner seg, er at tillit mellom mennesker øker i Europa, og den øker aller mest i Norden.³³

Det har vært påvist at høy grad av tillit bidrar til økonomisk vekst.³⁴ I en studie fra 2010 undersøkes sammenhengen nærmere.³⁵ Ved å kontrol-

lere for andre faktorer som kan være korrelert med tillitsnivået, for eksempel geografi, religion eller historiske institusjoner, finner en at ulike grader av tillit som karakteriserer ulike land, delvis kan forklare de ulike vekstratene til landene. En forklaring på hvorfor tillit påvirker økonomisk utvikling er at tillit medfører at økonomiske aktiviteter kan finne sted til lave transaksjonskostnader. Ved lav tillit mellom parter er det behov for omfattende dokumentasjon, sikkerhet og kontrollmekanismer. En annen hypotese er at høytillitssamfunn synes å fremme utvikling av store organisasjoner og foretak. En tolkning av dette er at samfunn kjennetegnet av tillit oppnår en mer hensiktsmessig arbeidsdeling.

Tillit kan kjennetegne mange relasjoner. I tillegg til generell tillit mellom folk, har en blant annet tilliten som eksisterer mellom befolkning og myndigheter, og mellom befolkningen og sentrale institusjoner. Det er grunn til å tro at vi hører fordeler av den store grad av tillit som gjennomsyrer mange relasjoner i det norske samfunnet.

3.9 Godt fungerende byråkrati og regelverk

Et godt fungerende byråkrati og regelverk er en grunnleggende forutsetning for næringsutvikling og verdiskaping. Klare og lett tilgjengelige regler som administreres av en brukerrettet og åpen forvaltning utgjør et godt grunnlag for å nå målet om høy verdiskaping.

Misnøye med et ineffektivt byråkrati har vært et gjennomgangstema og har i de senere tiår gitt opphav til reformer av offentlig forvaltning, også i Norge, der organisering, insentivsystemer og målformuleringer er inspirert av den private sektor. Hvor vellykkede slike reformer har vært er noe uklart. En utbredt bruk av sektorvise reformer som ikke har vært del av overordnede og gjennomgående reformer, ledet Makt- og demokratiutredningen (1998–2003) til å omtale staten som fragmentert. Dette er noe av bakgrunnen for at regjeringen i St.meld. nr. 19 (2008–2009) *Ei forvaltning for demokrati og fellesskap* slo fast at det klassiske byråkratiet representerer enkelte

³⁰ World Values Survey, www.worldvaluessurvey.org. Jf. figur 5.2 i Perspektivmeldingen 2013, Finansdepartementet.

³¹ Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, NY: Simon & Schuster.

³² Wollebæk, D. (2011). Norges sosiale kapital i nordisk og europeisk kontekst. I D. Wollebæk og S.B. Seggaard (red.), *Sosial kapital i Norge*. Oslo: Cappelen Damm.

³³ For en nærmere diskusjon av tillitens betydning i det norske samfunnet, se Skirbekk, H. & H. Grimen (2012). *Tillit i Norge*. Forlaget Res Publica.

³⁴ Knack, S. & P. Keefer (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-country Investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112, 1252–88.

³⁵ Algan, Y. & P. Cahuc (2010). Inherited Trust and Growth. *American Economic Review*, 100, 2060–2092.

grunnleggende verdier som det er nødvendig å ta vare på.

De grunnleggende verdier som forvaltningen skal målbære, springer ut fra vår demokratiske styreform og rettsstatlige tradisjoner. Forvaltningen skal fremme *demokrati og rettssikkerhet* og stå for *faglig integritet og effektivitet*.³⁶ Forvaltningen skal være politisk styrt og lojal mot de demokratiske valgte organer slik at politiske vedtak blir satt ut i livet. Viktig for rettssikkerheten er en forvaltning som er bundet av lov, og som står for lik behandling av like tilfeller. Rettssikkerheten styrkes av en forvaltning som er åpen for innsyn og som gir god veiledning. I tillegg er det nødvendig at vi har en betryggende klageadgang slik at feil kan rettes. En forvaltning med faglig integritet innebærer at det er kunnskap og godt faglig skjønn som skal styre enkeltvedtak. Forvaltningen skal opptre partipolitisk nøytralt. En forvaltning som legger vekt på effektivitet, bruker ressursene i samsvar med politiske vedtak, men søker å oppnå de politiske målene på den mest ressursbesparende måten.

Samtidig som det er et ønske å styrke byråkratiets kjerneverdier, er det viktig å ha en omstillingsdyktig forvaltning som tar opp i seg nye former for samarbeid og arbeidsformer preget av økt brukermedvirkning. Norge har en velfungerende og omstillingsdyktig forvaltning. Fra et næringspolitisk synspunkt må forvaltningen utvikle seg i samsvar med det som næringslivet trenger og i samsvar med endrede politiske mål. Spesielt gir Internett og informasjonsteknologi rom for nye løsninger for samarbeidet mellom forvaltning og næringsliv. I tillegg til kostnadseffektive rapporteringsmåter, gjør de digitale løsningene at forholdene nå ligger godt til rette for å gi viktig informasjon og veiledning til næringslivet, noe som reduserer kostnadene og fremmer produktivitet.

Regelverk og forenkling

Norge har et omfattende regelverk. Styring på grunnlag av regler medvirker til likebehandling og til at det er mulig å forutsi hvordan vedtak truffet av myndighetene vil falle ut. Et godt regelverk har en god struktur og retts teknisk kvalitet slik at reglene er forståelige og lette å følge. Rettslige regler skal gi de tilsiktede virkninger og ikke medføre unødvendig ressursbruk. Utredningsinstruksen er et viktig virkemiddel for å sikre at nytt regelverk blir mest mulig treffsikkert. Nærings-

og handelsdepartementet har et særlig ansvar for å vurdere om nye forslag til regler påvirker næringslivet. Etter utredningsinstruksen skal et tiltak legges frem for NHD før det utredes dersom de første vurderingene tilsier at saken har konsekvenser for næringslivet.

En viktig del av regelverksarbeidet i de senere år har vært å gjøre regelverket enklere. Opp gjennom årene har det vært en rekke initiativ og tiltak for regelforenkling. Regjeringen satte i 2012 i gang et forenklingssprosjekt med klare og ambisiøse mål for hvordan forenkling av regelverket skal gi økonomiske besparelser for næringslivet; det vises til omtalen av dette i kapittel 5.13. Enkelte forhold gjør arbeidet med regelforenkling krevende. Rettsregler brukes på stadig flere samsfunnsområder, og spesielt får vi et jevnt tilsig av regler fra EU gjennom EØS-avtalen. Makt- og demokratiutredningen (1998–2003) omtalte denne utviklingen som en rettsliggjøring av samsfunnsstyringen; makt forskyves fra demokratisk valgte organ til rettslige organ. Utviklingen tyder på at det er nødvendig med et vedvarende arbeid for forenkling, og at en styrker politikken for en samlet og konsistent styring gjennom reguleringer.

Internasjonale sammenligninger

Det finnes mange undersøkelser om forvaltning og regelverksutforming som sammenligner land. Siden både statistikkgrunnet varierer mellom land, og de enkelte land organiserer oppgavene på ulike måter, er det metodiske problemer knyttet til mange av disse sammenligningene. Slike undersøkelser beregner typisk en indikatorverdi som brukes til å rangere landene langs en dimensjon. En gjennomgående svakhet ved de fleste av målingene er at de ikke gir noe mål på hvilken usikkerhet eller feilmargin som knytter seg til de enkelte indikatorverdiene eller punkttestimatene.

Verdensbankens årlige undersøkelse *The Worldwide Governance Indicators* (WGI) sammenligner land innenfor flere bredt definerte områder. Datakildene er basert på omfattende spørreundersøkelser og oppfatninger til eksperter i offentlige institusjoner, private foretak og organisasjoner. Undersøkelsen har fått økende oppmerksomhet de senere år; antakelig fordi den fremstår som et av de best konstruerte indikatorsettene som er tilgjengelig. Undersøkelsen dekker over 200 land, den bruker et vidt tilfang av datakilder og den rapporterer hvilken usikkerhet som knytter seg til indikatorverdiene, slik at en har relevant informasjon ved sammenligning av verdier. I det følgende

³⁶ Fremstillingen bygger på kapittel 3 i St.meld. nr. 19 (2008–2009) Ei forvaltning for demokrati og fellesskap.

rapporterer vi resultatet for tre av de mest relevante indikatorene; disse måler henholdsvis myndighetenes effektivitet, kvalitet på regulering, og kontroll med korrupsjon.

Indikatoren for myndighetenes effektivitet måler blant annet oppfatninger om kvalitet på offentlige tjenester, kvalitet på politikktutforming og gjennomføring, og myndighetenes troverdighet når det gjelder en konsekvent og forpliktende politikk. I 2011 var Norges skår på denne indikatoren 96,2. Skåren går fra 0 til 100 der 100 er best. En skår (eller persentil) på 96,2 betyr at 96,2 pst. av landene som er med i undersøkelsen, har en lavere skår enn Norge. Kun seks land har en høyere skår. Indikatoren for reguleringskvalitet dreier seg om oppfatninger om myndighetenes evne til å lage og gjennomføre gode reguleringer som fremmer utvikling av privat næringsliv. Norges skår er her 91, og vi rangeres som nummer 20 av 212 land. Når det gjelder indikatoren for korrupsjon, som måler oppfatninger om i hvilken grad myndighetsutøvelse brukes til privat vinning, rangeres Norge på en 7. plass med en skår på 97,2.

Norge er altså gjennomgående blant de beste i disse rangeringene. Et visst rom for forbedring er det riktignok når det gjelder reguleringskvalitet. Men det er ofte små forskjeller i beregnede indikatorverdier blant landene i toppen, og sammen med den usikkerhet eller feilmargen som knytter seg til rangeringene, tilsier dette at resultatene må tolkes med forsiktighet. Som nevnt rapporterer WGI feilmarginer for verdiene. Tar en hensyn til feilmarginene, viser det seg at det ikke er noe sikkert grunnlag for å si at den beste plasseringen reelt sett er bedre enn den Norge inntar for disse tre indikatorene.^{37, 38}

3.10 Innovasjon og entreprenørskap

Velstanden vi har i Norge i dag er basert på en effektiv utnyttelse av ressursene gjennom arbeidsdeling og spesialisering. Vi har økt velstanden ved å bli mer produktive og ved å ha utviklet et konkurransedyktig næringsliv i lønnsomme bransjer.

³⁷ Feilmargen beregnes ved et såkalt 90 pst. konfidensintervall for indikatorverdi, dvs. at det er 90 pst. sannsynlighet for at sann indikatorverdi er innenfor konfidensintervallet. En tommelfingerregel er at dersom feilmarginen overlapper for to land, da er ikke de beregnede forskjeller i indikatorverdi statistisk signifikante, dvs. vi kan ikke være «sikre på» at det reelt sett er en forskjell mellom landene.

³⁸ En annen global undersøkelse er Doing Business, som også gjennomføres i regi av Verdensbanken, denne er omtalt i kapittel 2.1.

De siste tretti årene har fastlands-BNP økt med 2,1 pst. i året, samtidig som samlet arbeidsinnsats har gått ned.³⁹ Økningen i produktiviteten per arbeidstime har med andre ord vært avgjørende for velstandsutviklingen. Økt verdiskaping skjer først og fremst gjennom fornyelse: Når mennesker bruker kunnskap på nye måter, utvikler nye produkter og løsninger, jobber smartere og finner nye bruksområder. Innovasjon er en samlebetegnelse for vellykket fornyelse.

Innovasjon har alltid vært en viktig kilde til verdiskaping, vekst og velferdsutvikling. Fra menneskene begynte å jakte og bygge, har vi utviklet samfunnet ved å gjøre ting på nye og bedre måter. Samtidig står vi overfor en utvikling som skjerper kravene til Norges innovasjonsevne. Klima- og miljøutfordringene krever omstilling og nye løsninger. En aldrende befolkning fører til nye behov i utviklingen av velferdsordninger. Utfordringene gir oss også muligheter for utvikling av ny, renere teknologi og nye løsninger innenfor helse, pleie og omsorg.

Innovasjon handler også om hvordan vi kan utnytte eksisterende ressurser bedre. Arbeidskraften kan for eksempel forbedres ved at kompetansen hos den enkelte ansatte styrkes. Vi kan også finne nye og bedre måter å benytte allerede anvendte ressurser på.

For å møte utfordringene og gripe mulighetene som oppstår for norsk næringsliv, har innovasjon høy prioritet hos regjeringen. Klimaet for innovasjon i norsk økonomi påvirkes blant annet av politikkområder som konkurranse-, skatte-, infrastruktur-, utdannings- og forskningspolitikken, regional-, handels- og arbeidslivspolitikken og den offentlige innkjøpspolitikken. I tillegg er sektorpolitikk på områder som for eksempel olje og energi, maritime næringer, marine næringer, landbruk og kultur av betydning. En helhetlig innovasjonspolitik avhenger av samarbeid på tvers av mange departementer og politikkområder.

Økonomisk vekst avhenger av at nye bedrifter etableres, eksisterende bedrifter vokser og ulønnsomme bedrifter avvikles. Nyetablerte virksomheter medvirker til at nye produkter og mer innovative løsninger og virksomheter vokser frem og erstatter dem som nedlegges. Denne dynamikken fører til endring, vekst og økt produktivitet i økonomien. Nye og innovative bedrifter står for en stadig større andel av samlet sysselsetting og verdiskaping, både i Norge og andre land.⁴⁰

³⁹ Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013, s. 43.

⁴⁰ OECD (2001). OECD Growth Project.

Mulighetene til å starte og utvikle nye bedrifter påvirkes av en rekke forhold. Samfunnets holdninger til nyetablerere kan påvirke det private engasjementet. Å starte egen bedrift kan være mer risikofyllt enn å være ansatt. Entreprenørskapsundervisning i skole og utdanning er blant virkemidlene for å skape en kultur for entreprenørskap.

Innovasjon og entreprenørskap er ikke mål i seg selv. Politikk som skal fremme innovasjon og nyetableringer, må vurdere ressursenes alternative anvendelse og kartlegge både kostnader og gevinster ved tiltaket. I praksis betyr dette at et tiltak som har som målsetting å styrke innovasjonssystemet, også må vurderes ut fra tiltakets effekt på økonomien og verdiskapingen samlet sett.

3.11 Finans- og pengepolitikken og handlingsregelen

Forutsigbarhet i finans- og pengepolitikken er viktig for økonomiens evne til å omstille seg i samfunnsøkonomisk lønnsom retning. Svingninger i rente- og inflasjonsnivå berører all næringsvirksomhet og kan også føre til svingninger i valutakursen, noe det konkurranseutsatte næringslivet er særlig sårbart for. En forutsigbar og balansert finans- og pengepolitikk kan gjøre rente- og inflasjonsnivået mer stabilt, noe som er viktig for bedriftenes investeringsbeslutninger.

Siden tidlig på 1970-tallet har oppbyggingen av oljevirkosomheten gitt Norge en stor og lønnsom ressursbasert næring. Næringen har bidratt til betydelig aktivitet også i fastlandsøkonomien. Ressursene på norsk sokkel tilhører den norske stat, og det er derfor viktig at en stor del av inntektene fra aktiviteten på norsk sokkel tilfaller fellesskapet. Petroleumsskattesystemet og Statens direkte økonomiske engasjement på norsk sokkel er de viktigste virkemidlene for å sikre dette. Handlingsregelen har til hensikt å disiplinere budsjettpolitikken og sikre en jevn og forsvarlig innfasing av oljeinntektene i norsk økonomi. I handlingsregelen ligger det således en føre var holdning – naturressursen skal brukes over tid slik at annen verdiskaping opprettholdes og offentlige budsjetter ikke blir for avhengig av oljeinntektene. Dernest ligger det en solidaritet i at fremtidige generasjoner også skal ta del i gevinstene fra denne naturressursen.

Handlingsregelen og inflasjonsmålet for pengepolitikken er eksempler på at det legges stor vekt på forutsigbarhet i styringen av norsk økonomi. Et troverdig inflasjonsmål i pengepolitikken

innebærer at aktører i økonomien kan forvente at sentralbanken vil holde inflasjonen lav og stabil over tid. Dette følger blant annet av at myndighetene forplikter seg på en troverdig måte for å oppnå langsiktige mål. Sammen med handlingsregelen for finanspolitikken og Statens pensjonsfond utland bidrar pengepolitikken også til å forankre forventningene i blant annet valutamarke- det. Nivået på Norges Banks styringsrente påvirker bedriftenes finansieringskostnader, og renteforventningene er en viktig faktor i deres investeringsbeslutninger.

Finansielle markeder spiller en viktig rolle i moderne økonomier. Finansmarkedene bidrar til å kanalisere sparemidler til de mest lønnsomme investeringsprosjektene, omfordele risiko mellom aktører og gjennomføre betalinger på en effektiv måte. En velfungerende finansiell sektor er viktig for vekstevnen i økonomien. Norske myndigheter legger vekt på å fremme soliditet, likviditet og god adferd gjennom offentlig regulering og tilsyn. I Norge har vi lagt vekt på en enhetlig finansmarkedsregulering som dekker hele finanssektoren og som regulerer ulike deler av finansmarkedet på en konsistent og helhetlig måte. Norske myndigheter vil fortsatt legge vekt på å utnytte det nasjonale handlingsrommet for å ha et regelverk som bidrar til solide banker.

Hoveddelen av statens inntekter kommer fra skatter og avgifter. Skatte- og avgiftssystemet er et viktig rammevilkår for norsk næringsliv, og innretningen av skattesystemet har stor betydning for norsk verdiskaping. Retningslinjene for skatte- og avgiftspolitikken er at skatter og avgifter skal sikre inntekter til fellesskapet, bidra til rettferdig fordeling og et bedre miljø, fremme sysselsetting og bedre økonomiens virkemåte.

Utformingen av skattesystemet påvirker blant annet bedriftsetableringer, tilgang til kapital og omfanget og sammensetningen av investeringer, har betydning for arbeidsstyrken og er et virkemiddel i miljøpolitikken. Tatt i betraktning at skattesystemet skal sørge for en viss grad av omfordeling og sikre inntekter til fellesskapet, bør systemet utformes slik at det samfunnsøkonomiske tapet ved skattlegging blir minst mulig.

For at samfunnets ressurser skal anvendes slik at de gir høyest mulig avkastning, er det viktig å ha et prinsipielt forankret skattesystem med lave formelle skattesatser og brede skattegrunnlag. Skattesystemet er lite egnet for å støtte bestemte aktiviteter eller virksomheter. Jo mer målrettet støtten skal være, desto mindre egnet er skatte- og avgiftssystemet som virkemiddel sammenlig- net med direkte støtte over statsbudsjettet.

I en næringspolitisk kontekst er det viktig å synliggjøre hvordan skatteendringer påvirker næringslivet og bidrar til at skatte- og avgiftspolitikken støtter opp om målsettingen om høyest mulig samlet verdiskaping i norsk økonomi.

3.12 Effektive markeder

Å forberede seg på fremtiden handler om mer enn å ta tak i de utfordringene vi kjenner til. Med dagens endringstakt i de fleste markeder kreves det at bedrifter må kunne omstille seg raskt og effektivt til varierende etterspørsel, skiftende tilgang på arbeidskraft og kapital, endrede konkurransevilkår, teknologisk fremgang og nye rammebetingelser, både nasjonalt og internasjonalt. Det er viktig å ha en god konkurranseposisjon i utgangspunktet, men det er enda viktigere å takle endringer.

En forutsetning for å få til samfunnsøkonomisk lønnsom omstilling i næringslivet er at markedene fungerer godt. Konkurransen er et virkemiddel for effektiv ressursbruk og verdiskaping. Fungerer konkurransen godt, vil prisene sende riktige signaler om lønnsomheten av ulike økonomiske virksomhetsområder og ulønnsomme bedrifter vil bli skiftet ut til fordel for mer lønnsom virksomhet. Effektive markeder fungerer som informasjonsbærere. Markedene sender signaler om hva som etterspørres og derfor også hva som bør produseres. Det er imidlertid en del forutsetninger som må være oppfylt for at markedene skal fungere effektivt. Markedssvikt, i form av for eksempel ufullkommen konkurranse, fellesgoder, ulik tilgang på informasjon og eksterne virkninger, vil føre til at prisene i markedet ikke reflekterer den samfunnsøkonomiske nytten og kostnaden ved produksjon av en vare eller tjeneste. Informative markedspriser betinger en aktiv konkurransepolitikk og et effektivt skattesystem. Rammebetingelsene bør være utformet slik at omstillingsprosessen kan pågå uten å medføre unødige samfunnsøkonomiske kostnader.

Konkurranse krever at bedriftene hele tiden presterer sitt ytterste, og det gjør aktørene i næringslivet vant til å leve med kontinuerlige forbedringer. Dette kan bidra til at vi alle får varer og tjenester med høy kvalitet og lave priser, og er et viktig virkemiddel for at samfunnets ressurser skal kunne anvendes der de kaster mest av seg.

Norge er en liten, åpen økonomi. Europa er det desidert viktigste markedet for norsk næringsliv. Gjennom EØS-avtalen er Norge med i

det indre marked med fri bevegelse av varer, tjenester, personer og kapital. Konkurransereglene i det indre marked sørger for at aktører fra alle land i EØS blir behandlet på like vilkår. Dermed har norsk bedrifter og entreprenører forutsigbare og stabile rammebetingelser for samhandel og økonomisk aktivitet i store deler av Europa.

Nye markeder vokser frem, internasjonal konkurranse vil øke og betingelsene for den endres. Det er viktig at norske bedrifter får så gode rammebetingelsene i internasjonal handel som mulig, med tilgang til nye markeder på gode vilkår. Det er viktig at næringslivet har god tilgang til produkt- og tjenestemarkedene, men også til kapital- og arbeidsmarkedene. Tilgangen på innsatsfaktorer er avgjørende for fleksibiliteten i næringslivet og lønnsomheten og produktiviteten i en bedrift.

Kapitalmarkedets hovedoppgaver er å spre risiko, kanalisere investeringsvillig kapital til de anvendelser hvor den kaster mest av seg og ivareta betalings- og oppgjørsfunksjoner. Kapitalmarkedene har vært i rask endring siden midten av 70-tallet. Kapitalmarkedet har blitt deregulert, og markedene har blitt åpnet for kapitalmobilitet mellom land. Etableringer og virksomhet på tvers av landegrensene har økt og nasjonale finansmarkeder har blitt mer internasjonale. Teknologiske endringer, spesielt økt bruk av IKT, har hatt stor betydning for markedets virkemåte. Finansinstitusjoner som banker og forsikringsselskap har fått endret sine roller, og verdipapirmarkedene har økt sin betydning.

Kapital er en knapp ressurs. Bedriftene hevder ofte at det er for lite kapital i markedet. Banker og investorer kan derimot oppleve at det er knapphet på gode investeringsobjekter. Kapitalmarkedet kan likevel være velfungerende selv om aktørene opplever knapphet på hhv. kapital og aktuelle prosjekter.

I 2004 vurderte en ekspertgruppe Norges kapitalstyrke.⁴¹ Gruppen argumenterte for at det på et aggregert nivå ikke er mangel på kapital i Norge. En viktig årsak til dette er petroleumsformuen som bidrar til store overskudd i statsbudsjettene. Ekspertgruppen påpekte også at tilgjengelige kapitalavkastningstall kan tyde på at lønnsomheten og kapitalavkastningen i Norge ikke er spesielt høy i internasjonal sammenheng, noe som peker i retning av at vi ikke har lav tilgang til risikokapital til norsk næringsliv. I den grad kapitaltilgangen kan anses å være knapp, gjelder dette

⁴¹ Jf. Finansdepartementet (2004). Kapitaltilgang og økonomisk utvikling. Rapport fra en ekspertgruppe som har vurdert Norges kapitalstyrke.

for Norges del først og fremst for bedrifter i oppstartsfasen.

Kapitalmarkedet kan likevel være sårbart for markedssvikt. Tillitssvikt i banksektoren kan spre seg raskt, og problemer her kan ha negative konsekvenser for den økonomiske aktiviteten generelt. Den internasjonale finanskrisen viste hvor lett forstyrrelser kan inntreffe i penge- og kapitalmarkedene. Norske banker og andre norske finansinstitusjoner kom bedre ut av finanskrisen enn tilsvarende institusjoner i andre land, noe som til dels skyldtes at de norske finansinstitusjonene på viktige områder var underlagt bedre regulering og godt tilsyn.

Tilstrekkelig tilgang på kapital er viktig for næringslivet, og i et verdiskapingsperspektiv er det nødvendig med tilstrekkelig kapital til prosjekter med forventet positiv nåverdi. Dette betyr at man må ha et fornuftig finanssystem og tiltak på kapitalmarkedssiden som bidrar til at samfunnsøkonomisk lønnsomme prosjekter får finansiering. God regulering av finansmarkedene er viktig for kapitaltilførselen til bedriftene.

I kjølvannet av finanskrisen har det pågått et arbeid som tar sikte på ny regulering av finansinstitusjoner. En lærdom man trakk av krisen var at bankene må bli mer robuste. Det vil si at de må besitte mer ansvarlig kapital, slik at de bedre tåler tap. Dette har resultert i internasjonale anbefalinger om blant annet nye krav til kapitaldekning, de såkalte Basel III-reglene, som norske myndighe-

ter er i ferd med å innføre. Kravene medfører at enkelte banker må bygge opp sin egenkapital. Bankene kan møte de nye kravene på ulike måter; en mulighet er å redusere sine utlån, en annen å tilbakeholde deler av overskuddet. Det er blant annet av den grunn en fordel for bankene at krav om høyere kapitaldekning innføres i gode økonomiske tider som Norge for tiden opplever. For stabiliteten i bankenes utlån vil det være en fordel om banken øker kapitaldekningen i gode tider, fremfor i en nedgangskonjunktur hvor det kan være behov for å tære på egenkapitalen, blant annet som følge av økte utlånstap. Nærings- og handelsdepartementet er opptatt av at vi forebygger en bankkrise, der dette i seg selv kan resultere i lite tilgjengelig kapital for norske bedrifter. Samtidig er departementet opptatt av at vi som en følge av mulige uhensiktsmessige reguleringer, ikke opplever en markedssvikt i kapitalmarkedet i form av for lite tilgjengelig kapital til lønnsomme prosjekter. Spesielt er det grunn til å følge med på kapitaltilgangen for små og mellomstore bedrifter, grunnmuren i norsk næringsliv. For å bidra til at små og mellomstore bedrifter har et treffsikkert og tilstrekkelig finansieringstilbud, vil Regjeringen løpende vurdere eksisterende og eventuelle nye virkemidler.⁴²

⁴² Nærings- og handelsdepartementet (2012). Små bedrifter – store verdier. Regjeringens strategi for små og mellomstore bedrifter.

4 De store utviklingstrendene og næringspolitikkenes rolle

En robust og konkurransedyktig økonomi er en økonomi som møter de utfordringene og utnytter de mulighetene som fremtiden gir. Jo bedre vi kan forutse fremtidige utviklingstrekk, jo mer i stand vil bedrifter, forskningsinstitusjoner og statlige virkemidler kunne innrettes mot de nye mulighetene. Politiske beslutninger påvirker også i seg selv utviklingen, og et innovativt og kunnskapssterkt næringsliv kan bidra til å forme fremtiden gjennom ny ny teknologi og nye løsninger. Norge skal være et land som ligger i forkant av store utviklingstrekk og som har bedrifter og myndigheter som er omstillingsdyktige og klare til å bruke de nye mulighetene dette gir.

De siste 20 årene har det skjedd store omveltninger i verden av betydning for norsk økonomisk utvikling. Blant disse er den sterke integrasjonen av de østeuropeiske landene og flere asiatiske land i verdensøkonomien, tilveksten av nye oljeproduiserende land i Afrika og Sør-Amerika, og ny informasjons- og transportteknologi.

Historien har vist at det er vanskelig å forutse konsekvensene av endringene. Dette har betydning for næringspolitikken. Enda viktigere enn å forsøke å spå hva som vil skje, er det at næringspolitikken er utformet slik at norsk økonomi står rustet til å takle endringene som vil komme – uansett hva de er. Det er imidlertid noen viktige trender som vi med stor sannsynlighet vet vil ha innvirkning på norsk økonomi i årene som kommer. Blant de viktigste endringene er miljø- og klimautfordringene, den økte deltakelsen i verdenshandelen til de fremvoksende økonomiene, som Kina, Brasil, India med flere, utviklingen i energimarkedene, teknologisk utvikling, og den demografiske utviklingen i Norge og andre land.

I disse langsiktige utviklingstrekkene ligger det både muligheter og utfordringer for norsk næringsliv. Næringspolitikken har et ansvar for å se næringslivets rolle i å løse utfordringene og bidra til at det settet av politikkområder som påvirker næringslivet, støtter og ikke hemmer en bærekraftig verdiskaping. Næringspolitikken må derfor fremover legge vekt på den brede næringspolitikken og de større økonomiske trendene som vi vil se komme.

De politiske retningsvalgene i denne meldingen er blant annet utformet for å svare på de store utviklingstrekkene. Klima- og miljøutfordringen krever at vi har et miljøperspektiv på all relevant næringsutvikling, og at vi blant annet satser på miljøteknologi, fornybar energi og energieffektivitet. Utviklingen i internasjonale energimarkeder er et annet utviklingstrekk som vil påvirke oss sterkt. Det er vanskelig å forutse hvilken vei den utviklingen vil ta, og krever desto mer av oss i omstillingsdyktighet og robusthet i å møte endringer.

Fremveksten av sterke økonomier utenfor Europa og Nord-Amerika krever at vi løfter blikket i vår internasjonale aktivitet, og at vi blant annet legger til rett for norsk næringsliv gjennom handelsavtaler og internasjonalt arbeid. Den teknologiske utviklingen går raskere, kunnskapen øker kraftig, og implementeringen av ny teknologi går fortere enn før. Dette har konsekvenser for hvordan vi legger til rette for en mer kunnskapsintensiv økonomi, ikke minst hvordan vi raskt kan nyttiggjøre oss teknologi- og kompetanseutvikling som skjer utenfor Norge.

Den siste store utviklingstrenden som omtales i dette kapitlet, demografiske endringer, er også den mest forutsigbare. Demografiske utviklingstrekk kan forutsees med stor sikkerhet, og vi vet at andelen eldre i de vestlige land øker kraftig i årene fremover. Samtidig vet vi at behovet for helse- og omsorgstjenester vil vokse kraftig. Det er dermed svært sikkert at mulighetene for en betydelig næringsutvikling knyttet til helse- og velferdsteknologi vil bli stor i årene fremover, dersom det legges til rette for dette. Da snakker vi ikke om å overlate de grunnleggende helse- og omsorgstjenestene til private, men å utnytte innovasjonskraften i bedriftene til å utvikle nytt utstyr, nye løsninger og nye tjenester som gjør kvaliteten på velferdstjenestene bedre, sørger for at vi får mer igjen for pengene og samtidig åpner for en solid næringsutvikling, ofte også med et betydelig eksportpotensial.

De offentlige virkemidlene og beslutningene må ta høyde for vår evne til å møte de internasjonale utviklingstrekkene, og også at overraskende ting vil skje.

I likhet med økonomien samlet sett har imidlertid det offentlige en avgrenset mengde midler eller ressurser tilgjengelig, og det er konkurranse om ressursene til ulike formål. Dette legger rammer for hvordan offentlige midler kan brukes. Best mulig utnyttelse av ressursene for å nå våre målsettinger må være gjennomgående i den offentlige virkemiddelbruken.

4.1 Miljø- og klimautfordringene

Miljø- og klimaspørsmål er blant de største utfordringene i vår tid og krever handling og omstilling av samfunnet i miljøvennlig retning med lavere utslipp. Tar vi ikke miljøutfordringene på alvor, risikerer vi at klimaet endres, at arter forsvinner og at miljøgifter skader kvaliteten på jord og i luft. Ut fra et generasjonsperspektiv bør det være et mål at vi skal etterlate et samfunn som er i minst like god stand som det vi selv overtok. Strategier for å gjøre utviklingen bærekraftig, ofte omtalt som grønn vekst, legger til grunn at økonomiske beslutninger i større grad må ivareta miljøhensyn siden miljøskade ikke alltid kan rettes opp.

Betegnelsen miljøutslipp brukes gjerne både om utslipp av klimagasser og miljøgifter. Felles for begge typer utslipp er at de kan påføre andre personer eller virksomheter kostnader som forurenseren uten markedsinngrep ikke har økonomiske insentiver til å hensynta i sine beslutninger. Dette omtales gjerne som negativ ekstern virkning, og er ofte grunnlaget for offentlige virkemidler som avgifter, kvoter og direkte regulering. Videre kan miljøtiltak og utvikling av miljøteknologi også ha gevinster for andre enn den som gjennomfører tiltaket, uten at aktøren som gjennomfører tiltaket, premieres av denne positive eksternaliteten. Det kan derfor fra myndighetenes side være ønskelig å stimulere utvikling av miljøteknologi.

Utslipp av klimagasser og miljøgifter skiller seg fra hverandre på enkelte grunnleggende måter ved at utslipp av klimagasser gjerne har en global effekt, mens miljøgifter ofte har en lokal/regional effekt. Mens utslippssted for CO₂ og andre klimagasser med lang atmosfærisk levetid ikke er avgjørende for oppvarmingseffekten, vil utslippsstedet for kortlivede klimadrivere, som sot og miljøgifter, kunne ha betydning for oppvarmings- og miljøeffekt lokalt og regionalt. Det er derfor viktig å finne en global løsning på klimautfordringen. Dette har som konsekvens at klimautfordringene først og fremst krever en global tilnærming, mens andre miljøutfordringer vil i større grad kunne løses ved lokal og nasjonal til-

nærming. Samtidig stammer miljøutslipp i mange tilfeller fra import av forbrugsgoder, en internasjonal tilnærming er derfor også viktig for denne typen utfordringer. Videre kan det argumenteres for at naturmangfoldet utgjør en del av vår felles arv, og således har global betydning.

De fleste industriland har kommet langt med å løse nasjonale og regionale miljøproblemer. Derimot har verdenssamfunnet ikke løst de store globale miljøproblemene, som bare kan løses gjennom bredt internasjonalt samarbeid. Av disse står klimaproblemer i en særstilling. Det forhandles i regi av FN om en internasjonal klimaavtale som har som mål å begrense økningen i den globale middeltemperaturen til under to grader sammenlignet med førindustrielt nivå. Ifølge FNs klimapanel krever målet at verdens samlede utslipp av klimagasser må reduseres med 50–85 pst. frem mot 2050. Så store utslippskutt vil kun være mulig dersom alle store land reduserer utslippene betydelig. Det vil bl.a. kreve økt produksjon av fornybar energi, mer energieffektivisering, mindre bruk av fossil energi og økt bærekraftig bruk av skogressursene. Det legges her til grunn at en bærekraftig skogforvaltning, som tar sikte på å øke skogens karbonlager, samtidig som det årlige produseres virke til tømmer, fiber og bioenergi, vil gi størst klimaeffekt i et langsiktig perspektiv.

Miljøutfordringenes mangfoldige karakter er en viktig årsak til at en rekke ulike virkemidler benyttes i miljøpolitikken. Hvilke virkemidler som er mest hensiktsmessige, avhenger blant annet av miljøskadens art, kostnadene og nytten av det enkelte tiltak og hvordan miljøskadene varierer med utslippskilde. Bruken av miljøavgifter, kvoter, miljøavtaler og direkte reguleringer påvirker utslippene og verdiskapingen på ulike måter. I et verdiskapingsperspektiv vil det som utgangspunkt være ønskelig å oppnå utslippsreduksjoner til lavest mulige kostnader for samfunnet. Samtidig vil det være ønskelig å ha kontroll over at utslippsreduksjonene faktisk finner sted.

Det er viktig med et effektivt samspill og en god koordinering mellom miljø- og næringspolitikken. En riktig regulering av miljøskadelig utslipp bidrar til en bedre ressursbruk i samfunnet og er derfor positivt for verdiskapingen. Videre har næringslivet en avgjørende rolle i å utvikle og ta i bruk ny miljøteknologi og å utvikle og ta i bruk mer miljøvennlige produkter. Ny teknologi er en nødvendig del av løsningen på miljø- og klimautfordringene. Utviklingen av miljøteknologi vil typisk springe ut av og bygge videre på kunnskap i eksisterende virksomheter og forskningsmiljøer.

Klima- og miljøproblemene er en utfordring, men også en mulighet for norsk næringsliv. Norge har en rekke virksomheter som ligger langt fremme i arbeid med miljøteknologi i dag, og som bør kunne ha gode forutsetninger for å ta sterkere markedsposisjoner på dette feltet i årene som kommer. For eksempel er norsk prosessindustri i mange tilfeller ledende i sine bransjer når det kommer til energieffektivitet og lave utslipp, i tillegg til å være basert på fornybar kraft. Norske virksomheter ligger langt fremme i utvikling av materialer som kan bidra til vesentlige utslippsreduksjoner i global målestokk. Videre er Norge en ledende fornybarprodusent gjennom vannkraften, og tar stadig større andeler i utviklingen av havvind. Norske virksomheter har bidratt sterkt i utviklingen og kommersialiseringen av solcelleindustrien globalt. Norsk petroleumsvirksomhet har gjennomgående relativt lave utslipp per produsert enhet sammenlignet med andre petroleumsproduserende land; dette er et resultat av streng regulering gjennom mange år. Norsk erfaring og norsk teknologi på dette området kan derfor spille en vesentlig rolle i å redusere utslippene fra petroleumsvirksomhet og maritime virksomheter globalt.

Næringslivets evne til å frembringe mer bærekraftige produksjonsprosesser og produkter påvirkes av de reguleringsmyndighetene iverksetter. Siden gevinstene av å investere i anlegg, teknologi bygninger og transportmidler med lave utslipp ofte strekker seg ut i tid, kan det være nødvendig at prisen på utslipp og andre rammevilkår på miljøområdet er troverdige over tid. Dette vil redusere tilpasningskostnadene for næringslivet og bidra til at næringslivet foretar riktige investeringer.

Å løse utfordringen med å utvikle og ta i bruk mer miljøvennlig teknologi er en oppgave for næringslivet. Myndighetenes oppgave er å utforme riktige rammebetingelser som skaper insentivene og etterspørsel etter miljøteknologi. Riktige prisning av miljø- og klimakostnader gjør det dyrere for bedriftene å forurense og vil være et insentiv til å investere i miljøvennlig produksjon.

Den mest miljøvennlige teknologien er ikke nødvendigvis den mest samfunnsøkonomisk lønnsomme. Til gitt miljøeffekt bør vi bruke de rimeligste tiltakene. Teknologi som skal redusere miljøskadelige utslipp bør også utvikles med tanke på kommersialisering og spredning. Formålet med teknologiutvikling er ikke teknologien i seg selv, men de positive effektene den gir når teknologien tas i bruk.

Boks 4.1 Saint-Gobain Ceramic Materials AS: Løser miljøproblemer

Saint-Gobain Ceramic Materials AS er en av de største aktørene i prosessindustrien på Sørlandet. Ved avdelingene i Lillesand og Arendal dreier en stadig større del av virksomheten seg om å utvikle avanserte produkter som løser miljøproblemer.

Foredlet silisiumkarbid brukes blant annet i dieselpartikkelfiltre, som hittil har redusert støvutslipp fra flere mill. nye biler i Europa. Bedriften satser også på å være et viktig ledd i solcelleproduksjonen. Saint-Gobain har sammen med annen prosessindustri i Eyde-nettverket satt bærekraft som strategisk satsingsområde. Nøkkelen ligger i å produsere med minst mulig ressursbruk og dermed redusert miljøbelastning. Bedriften fokuserer sterkt på involvering av alle ansatte gjennom programmet World Class Manufacturing for å sikre effektiv drift, kontinuerlig forbedring og kompetanseheving.

Med røtter tilbake til Sam Eydes første fabrikk har bedriften vært en del av norsk industrihistorie i over 100 år. Denne erfaringen har gjort bedriften godt rustet til å løse fremtidens utfordringer.

Figur 4.1 Silisiumkarbid i varierende farge og partikkelstørrelse

Foto: Dannevig Foto AS

Bedret miljøbeskatning gir muligheter for en grønn skatteomlegging. Økte inntekter fra miljøavgifter kan gi rom for å redusere skatter og avgifter som bidrar til ineffektiv bruk av samfunnets ressurser. Slik kan en omlegging både gi miljøgevinst og økt verdiskaping. Spesielt kan en slik politikk være til fordel for den kostnadmessige konkurranseevnen til eksportrettet industri og være et godt alternativ til avgiftsfritak for enkeltbransjer.

Klima

Klimaendringer er et globalt fellesproblem. Det er særlig industrilandene som har bidratt til at konsentrasjonen av CO₂ i atmosfæren nå ligger nærmere 40 pst. over før-industrielt nivå. OECDs seneste analyse viser at uten nye tiltak ligger det an til at de årlige utslippene av klimagasser i verden øker med om lag 50 pst. frem mot 2050. Mesteparten av utslippsveksten forventes å komme i fremvoksende økonomier og utviklingsland. Alleerede i dag står disse landene for 60 pst. av de samlede globale utslippene.

Målet for den globale innsatsen gjennom FNs klimakonvensjon er å stabilisere konsentrasjonen av klimagasser på et nivå som er lavt nok til å hindre farlig, menneskeskapt påvirkning av jordens klima. Det er regjeringens overordnede mål å bidra til at de FN-ledete klimaforhandlingene fører frem til en bred klimaavtale som sikrer en utvikling i tråd med togradersmålet. En slik utvikling vil ifølge FNs klimapanel kreve at verdens samlede utslipp av klimagasser reduseres med 50–85 pst. frem mot 2050 sammenliknet med nivået i 2000. Det vil bare være mulig hvis utslippene reduseres både i industrilandene, fremvoksende økonomier og utviklingsland. For hvert år som går uten at utslippstrenden snus, og uten at flere tiltak som øker karbonopptaket settes i verk, blir det stadig mer krevende og kostbart å unngå de mest alvorlige klimaendringene.

De norske innenlandske klimagassutslippene utgjorde 53,4 mill. tonn CO₂-ekvivalenter i 2011, noe som var 5,8 pst. høyere enn i 1990. Utslippene har i perioden dreid seg bort fra metan, lystgass og fluorgasser og over mot mer CO₂. Utslipp fra olje- og gassvirksomhet, industri og veitrafikk utgjorde til sammen rundt to tredeler av klimagassutslippene i både 1990 og 2011, men det innbyrdes forholdet mellom disse kildene er kraftig endret i løpet av perioden. I 1990 var utslippene fra industri større enn olje- og gassvirksomhet og veitrafikk til sammen, men fra 2007 har olje- og gassvirksomhet alene vært den viktigste kilden.

Utslippene fra industri var nesten 40 pst. lavere i 2011 enn i 1990. Nedgangen kan tilskrives både bedriftsnedleggelse, mindre bruk av oljeprodukter og teknologiforbedringer.

I dag er om lag 80 pst. av norske klimagassutslipp ilagt avgifter og/eller omfattet av EUs kvotesystem. I tillegg til tiltak nasjonalt bidrar Norge med betydelige utslippsreduksjoner i utlandet, bl.a. gjennom klima- og skogprosjektet og gjennom arbeid som støtter opp under utvikling av globale karbonmarkeder. Innenfor EUs kvotesystem er samlede utslipp i utgangspunktet gitt i forpliktelsesperioden frem til 2020. På kort sikt kan derfor de samlede utslippene i kvotesystemet bare reduseres gjennom å redusere den samlede kvotemengden.

Klimautfordringene er blitt kalt tidenes største markedssvikt. Virkningen på klimaet av tiltak i ett land vil i de fleste tilfeller være begrenset, samtidig som tiltak koster. I slike tilfeller kan det være vanskelig å få til et samarbeid fordi enkeltland vil kunne være tjent med å overlate ansvaret for å redusere utslipp til andre land. Samtidig vil land som ikke bidrar med utslippsreducerende tiltak, høste gevinsten fra andre lands klimatiltak. I litteraturen omtales gjerne situasjonen som gratispassasjerproblematikk eller allmenningens tragedie.

For at de globale kostnadene ved å nå satte klimamål skal bli så lave som mulig, må utslippene av klimagasser reduseres på en kostnadseffektiv måte, dvs. at de billigste tiltakene gjennomføres først. I fraværet av en ambisiøs global klimaavtale har flere land satset på nasjonale og regionale tiltak for å redusere klimagassutslippene.

En stram klimapolitikk kan føre til at virksomheter nedskalerer sin aktivitet, legger ned eller lokaliserer seg i land med svake eller ingen klimareguleringer. Hvis et land eller en gruppe land reduserer sine utslipp som følge av klimapolitikk, og dette fører til at utslippene i minst ett annet land uten tilsvarende klimapolitikk øker, har vi karbonlekkasje. Karbonlekkasjeutfordringen er særlig aktuell for virksomheter som konkurrerer på verdensmarkedet, og hvor det er få muligheter til å overvelte utslippskostnader i salgsprisene. Størrelsen på karbonlekkasjen er usikker. Det er krevende å anslå totaleffekten av klimatiltak. Generelt er karbonlekkasjen større for et lite geografisk område og for energiintensive næringer. Karbonlekkasjeutfordringen innebærer at man i klimapolitikken bør ha oppmerksomhet rettet mot bidrag til reelle globale utslippskutt på kort og lang sikt.

Størrelsen på karbonlekkasje er usikker. Det er krevende å anslå totaleffekten av klimatiltak.

Tabell 4.1 Norske klimagassutslipp

Sektor	Endring i pst.		
	2011	Siden 1990	2010–2011
Utslipp fra norsk territorium	53,4	5,8	-2,1
Olje- og gassutvinning	13,6	75,9	-1,8
Industri og bergverk	11,8	-38,7	-2,4
Energiforsyning	2,1	549,8	-10,2
Oppvarming i andre næringer og husholdninger	1,6	-40,0	-18,2
Veitrafikk	10,1	29,5	-0,4
Luftfart, sjøfart, fiske, motorredskaper m.m.	7,3	29,4	0,0
Jordbruk	4,5	-10,1	0,7
Andre kilder	2,5	13,6	0,9
Opptak og utslipp fra skog og arealer i Norge	-32,9	279,7	.
Utslipp fra utenriks luft- og sjøfart	12,4	-13,0	-14,6
Utenriks luftfart	1,8	191,4	20,6
Utenriks sjøfart	10,6	-22,2	-18,6
Utslipp fra norsk territorium	53,4	5,8	-2,1

Kilde: Statistisk sentralbyrå februar 2013

En rekke faktorer spiller inn, og karbonprisen vil normalt bare være en av mange faktorer som bedrifter tar hensyn til i en beslutning om lokalisering. Det er gjort flere studier som forsøker å anslå størrelsen på karbonlekkasje. De fleste studier ser på innføring eller økning av karbonskatt på alle utslippkilder. Flere av studiene viser lekkasjeeffekter på 10–30 pst. Dette innebærer at utslippene samlet sett reduseres med 70–90 pst. av den direkte utslippseffekten som utslippsprisen medfører. Noen studier viser negative lekkasjeeffekter ved at utslippene ute reduseres i tillegg til utslippsreduksjonene i tiltakslandet, mens andre studier gir lekkasjeeffekter høyere enn 100 pst.

Vista Analyse har vurdert karbonlekkasjen til å være 10–30 pst. på kort sikt og 20–40 pst. på lang sikt ved generelle klimatiltak.¹ Det påpekes i rapporten at lekkasjeraten ved sektorspesifikke tiltak kan i noen tilfeller være betydelig høyere enn lek-

kasjeraten ved generelle tiltak, særlig for utslippsintensive konkurranseutsatte sektorer.

Copenhagen Economics har vurdert karbonlekkasjen for de nordiske landene til å være om lag 100 pst.² Det hevdes i rapporten at mange studier underestimerer karbonlekkasjen, særlig vurdert på lang sikt. Det hevdes videre at mange studier overser at mange karbonlekkasjeutsatte virksomheter produserer homogene produkter (stål, aluminium og papir) som er globale handelsvarer med begrensede muligheter for prisforskjeller mellom regioner over tid.

Rapporten fra faggruppen Klimakur 2020, som ble levert i februar 2010, viser at det er mulig å redusere utslippene betydelig i Norge. Rapporten fra faggruppen Klimakur 2020 viste at potensialet for utslippsreduksjoner i Norge er om lag det samme som i andre sammenliknbare land, men at tiltakskostnadene vil være vesentlig høyere i Norge. Dette skyldes vår næringsstruktur og

¹ Hoel, M., A. Bruvoll & H. Vennemo (2012). Betydningen av karbonlekkasjer for norsk næringsliv. Rapport 2012/06. Oslo: Vista Analyse.

² Næss-Schmidt, S., M.B. Hansen & J.S. Kirk (2012). Carbon Leakage from a Nordic Perspective. København: Nordisk ministerråd.

energisammensetning og at mange av de billigste tiltakene i Norge allerede er utløst, herunder at vi har høy fornybarandel i kraftforbruket på land.

Det er både fordeler og ulemper ved nasjonale utslippskutt. Det er enklere å kontrollere egne utslipp enn utslipp i andre land. Samtidig kan utslippsreducerende virkemidler tilpasses nasjonale forhold. Reduksjon i utslipp i Norge som er innenfor EUs kvotesystem, gir ikke en faktisk utslippsreduksjon fordi kvotemengden i EU er gitt. Støtte til langsiktig utvikling av banebrytende miljøteknologi kan være viktig. Nasjonale utslippskutt i Norge er mer kostbare enn utslippskutt i andre land. Tilsvarende innsats kan derfor gi vesentlig større utslippsreduksjoner dersom den innrettes mot utslippsreducerende tiltak i andre land. Norge har valgt å satse både på utslippskutt i Norge, og bruker samtidig mye ressurser på utslippsreducerende tiltak i andre land. Dersom virksomheter flytter til land uten klimatiltak, kan vi risikere tap av arbeidsplasser og kompetanse, omstillingskostnader og karbonlekkasje.

Byggsektoren står for 35 pst. av klimagassutslippene globalt. Regjeringen har i klimameldingen sagt at bygningsmaterialer er et viktig element i å redusere utslippene fra byggsektoren. Fremstilling av treprodukter er lite energikrevende og gir mindre klimagassutslipp enn andre alternative produkter. Regjeringen vil legge til rette for økt bruk av tre som byggemateriale.

Naturmangfold

Naturmangfoldet går tapt i høyt tempo. Det er anslått at dersom tapet av arter fortsetter som i dag, kan hver tiende av verdens dyre- og plantearter være historie om 25 år. Arealbruksendringer er den viktigste årsaken til tapet av naturmangfold. Mange arter vil også være utsatt for endringer i temperatur og klima. Samtidig vil klimaendringer føre til at arter flytter seg til nye områder. Klimagassen karbondioksid gjør havet surere, noe som truer en rekke livsformer og dermed produksjonen av mat fra havet. Dette viser at miljøutfordringer henger sammen.

Et av hovedvirkemidlene i regjeringens innsats for å stanse tapet av naturmangfold i Norge er naturmangfoldloven som trådte i kraft i 2009. Loven har regler om bærekraftig bruk og vern av naturmangfoldet og virker sammen med andre lover som påvirker eller regulerer bruken av norsk natur, for eksempel plan- og bygningsloven. Ettersom loven virker på tvers av sektorer, vil den bidra til bedre samordning av forvaltningen av

naturmangfoldet. Dette vil gi bedre forutsigbarhet i utvikling og bruk av næringsarealer.

Internasjonalt arbeides det for å øke kunnskapene om tap av naturmangfold og om verdsetting av tjenester fra naturen. Det globale naturpanelet (IPBES) skal drive kunnskapsformidling basert på tematiske, globale og regionale vurderinger av naturmangfold og økosystemtjenester. Panelet skal utvikle felles metoder og rammeverk og benytte seg av moderne vitenskapelig og tradisjonell kunnskap, på lignende måte som FNs klimapanel. En viktig oppgave for IPBES vil være å formidle erfaringer fra bruken av ulike typer virkemidler.

Det internasjonale prosjektet *The Economics of Ecosystems and Biodiversity* (TEEB-prosjektet) legger vekt på at økosystemene har stor økonomisk verdi, og at dette må integreres i rammevilkårene for næringsliv og forbrukere. Prising av tjenester fra økosystemer kan være effektivt for å bevare artsmangfoldet og for å redusere faren for ikke-bærekraftig bruk. De økonomiske kostnadene ved at slike tjenester ødelegges, kommer i dag ikke klart frem i bedrifts- eller nasjonalregnskap. Regjeringen har nedsatt et ekspertutvalg om verdier av økosystemtjenester (økosystemutvalget). Utvalget skal beskrive status og utviklingstendenser for naturmangfold og økosystemtjenester i Norge og blant annet peke på økosystemer som er under press eller i nedgang, og hovedårsakene til dette. Det skal legges særlig vekt på tjenester som er viktige for å møte forventede klima- og arealbruksendringer.

De offisielle miljømerkeordningene, slik som det nordiske svanemerke og EUs blomstermerke, gjør det enkelt for forbrukere og innkjøpere å ta miljø- og klimabevisste valg ved innkjøp av varer og tjenester. Miljømerking er også et verktøy for produsenter og importører som vil ta miljøansvar. Kravene til å kunne miljømerke et produkt er basert på livssyklusvurderinger, og alle relevante miljøaspekter vurderes. Det er viktig at næringslivet tar i bruk ordningene slik at flere miljømerkede produkter kommer på markedet.

4.2 Fremvoksende økonomier

Verdiskapingspotensialet ved internasjonal handel ligger i at land som er forskjellige fra hverandre, kan utnytte dette og oppnå høyere konsum og inntekter ved å handle med hverandre. Det er to hovedeffekter. Den ene er at land kan spesialisere seg og utnytte sine komparative fortrinn. Dette innebærer

at ulike land kan produsere mer av varer og tjenester som de produserer relativt billigere enn handelspartnerne, og kjøpe varer av andre land som produserer disse billigere enn dem selv. Det andre er at konsum- og produksjonsmulighetene utvides. Når Norge handler med andre land, trenger vi ikke lenger å konsumere kun det som produseres her i landet, og bedrifter kan produsere mer enn det som konsumeres på hjemmemarkedet.

Internasjonal handel innebærer også at land og områder bindes tettere sammen, slik at hendelser ett sted raskt forplanter seg på tvers av landegrensene og kontinenter.

For omtrent 150 år siden ga reduserte utgifter til kommunikasjon og transport opphav til noe som i dag kan regnes som en tidlig forløper for globalisering. Frem til da hadde mesteparten av handelen skjedd lokalt.³ Globalisering er et uttrykk for en økende grad av samhandling, integrasjon, påvirkning og gjensidig avhengighet mellom folk og stater. I denne prosessen knyttes de nasjonale markedene tettere sammen. Globaliseringsprosessen vi er inne i nå, startet i industri-landene rundt 1950 med bl.a. Japans inntreden i verdensøkonomien. De siste 25 årene er det særlig to store omveltninger som har gjort at prosessen har skutt fart. Den ene var Sovjetunionens sammenbrudd ved inngangen til 1990-årene. Som følge av denne omveltningen orienterte land i den tidligere østblokken seg i retning av vestlige land, både politisk og økonomisk. Den andre store omveltningen var at Kina, India og andre fremvoksende land valgte å åpne seg mot verden.

Norge nyter godt av globaliseringen og spesialiseringen den har medført. Norge har en liten, åpen økonomi, og vår velferd er avhengig av lave tollmessige, rettslige og administrative handelsbarrierer, slik at vi kan utnytte våre konkurransemessige fortrinn og dermed øke verdiskapingen. Handelssamarbeid er viktig for å få tilgang til produkter og tjenester fra andre land på områder der de har et komparativt fortrinn, slik at vi ikke bruker unødig mye ressurser på å produsere tilsvarende varer og tjenester her. Handel er også en viktig kanal for overføring av teknologi.

De siste tiårene er Norge knyttet tettere sammen med andre land, gjennom handel, arbeidsinnvandring og kapitalstrømmer. Flere land utenom de tradisjonelle industrilandene har åpnet seg mot verdensøkonomien, og flere av disse landene ser ut til å ha startet på en gradvis innhenting av industrilandenes inntektsnivå.

I de fremvoksende økonomiene er arbeidskraften relativt billig, og vi har de siste tiårene sett at en stor del av særlig arbeidsintensiv produksjon er flyttet til de disse økonomiene. Ut fra veksten i utdanningsnivå i fremvoksende økonomier og økningen i velstandsnivå i disse landene, vil også arbeidskraften over tid bli dyrere.

Flere vestlige land har i stor grad lagt ned arbeidsintensiv industri og foretatt omstillinger fra arbeidsintensiv industri til kapitalintensiv industri og til tjenestenæringer, men det er også mange land som ikke har kommet like langt i denne prosessen som det Norge har klart.

Omstilling har kostnader. Ved nedleggelse for arbeidsplasser flyttes ut eller blir utkonkurrert av lavkostnadsland, kan en stor del av arbeidsstokken bli arbeidsledig. I små bo- og arbeidsmarkedsregioner kan dette gi betydelige utfordringer. I Norge har vi i stor grad tatt slike omstillinger når de har kommet, slik at vi har god erfaring med hvordan gode omstillingsprosesser gjennomføres. Den norske samfunnsmodellen medvirker til at slike prosesser kan gjennomføres smidig. Bedriftseiere og ansatte i hele landet har vist evne og vilje til å satse og samarbeide om utfordringene. Arbeidslivets parter og myndighetene har spilt på lag med bedriftene. Samtidig har virksomhetenes evne til å anvende ressursene på en effektiv måte vært avgjørende. Gode bedriftseiere har satt opptjent kapital inn i ny og lønnsom virksomhet. De har tatt imot og utviklet ny teknologi. Det har bidratt til å gjøre norsk økonomi til en av de mest produktive i verden.

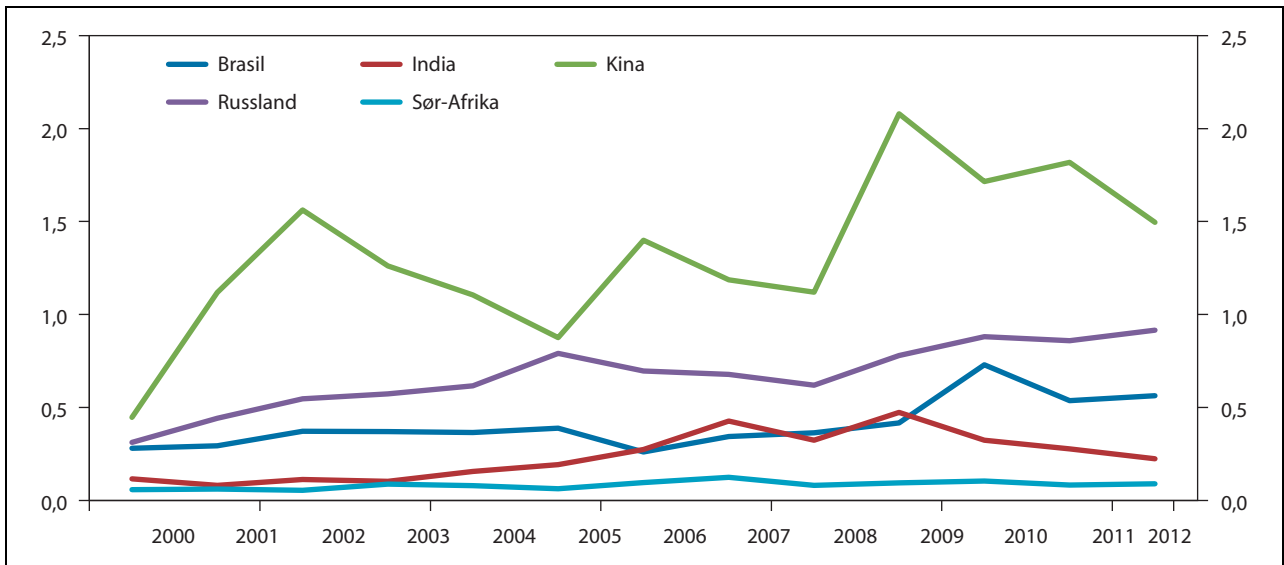
Våre viktigste eksportvarer selges til priser som bestemmes i internasjonale eksportmarkeder. Prisene på råvarer av stor betydning for oss, som olje og gass, metaller, fisk og andre råvarer, og for de fleste har prisene økt sterkt de siste årene. I mars 2012 rapporterte Statistisk sentralbyrå om tidenes største handelsoverskudd for Norge.⁴ Mye av oppgangen skyldes høye oljepriser. Høye råvarepriser har også medvirket til at interessen for andre norske råvarer slik som mineralressurser, igjen har økt. Det blir i dag utvunnet mineralske råstoffer i Norge til en omsetningsverdi av rundt 11 mrd. kroner, noe som er en økning på over 55 pst. siden årtusenskiftet.⁵

Samtidig som vi har fått gode priser for våre eksportvarer, har vi kunnet kjøpe billige importvarer fra lavkostland som Kina. I hovedsak er dette varer som i liten grad produseres i Norge. Både

⁴ Statistisk sentralbyrå.

⁵ Norges geologiske undersøkelser (2011). Mineralressurser i Norge 2010. Mineralstatistikk og bergindustriberetning.

³ Stiglitz, J. (2008). Globalisering som virker. Oslo: Pax.

Figur 4.2 Norsk eksport til BRICS-landene. Andel av total eksport av varer. Prosent. 2000–2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå

høye eksportpriser og lave importpriser betyr at bytteforholdet overfor utlandet har bedret seg.

Globaliseringen innebærer at norsk næringsliv i hele landet blir stadig mer internasjonalt rettet. Bedrifter spiller viktige samfunnsroller og påvirker samfunnsutviklingen der de opererer. Gjennom større internasjonal tilstedeværelse og innflytelse øker også næringslivets ansvar.

Bedriftenes samfunnsansvar kan knyttes til en målsetting om bærekraftig utvikling, herunder målsettinger for å styrke menneskerettigheter, forbedre arbeidsvilkår, ta vare på miljøet og bekjempe fattigdom og korrupsjon. Næringslivets medvirkning er en avgjørende del av løsningen på de globale utfordringene. Samtidig har bedriftene behov for internasjonale kjøreregler slik at de i størst mulig grad kan konkurrere på like vilkår.

Økt internasjonalisering gir både utfordringer og muligheter for norsk næringsliv. Økt spesialisering gir mer handel med varer og tjenester over landegrensene. Selskaper vil fremdeles flytte produksjon etter lønns- og generelt kostnadsnivå. Og for Norges konkurranseevne vil utvikling i valutakurs, kostnadsnivå og rammebetingelser spille en betydelig rolle.

Markeder i øst som drivkraft for verdensøkonomien

Den økonomiske veksten i fremvoksende økonomier og utviklingsland har tatt seg markert opp de siste tiårene. Veksten i disse landene har vært betydelig høyere enn i de tradisjonelle industrilandene. Utviklingen i Kina, Brasil, Russland og India er av

særlig interesse fordi disse landene har en stor del av verdens befolkning. De har hatt en sterk vekst og en økende deltakelse i verdensøkonomien.

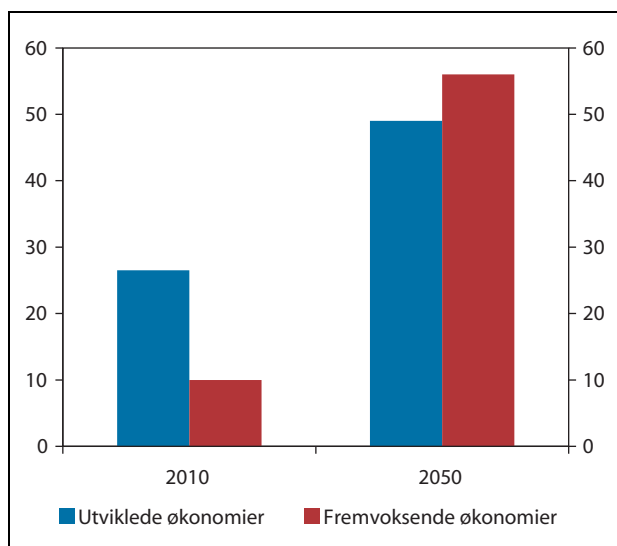
Selv om eksporten til fremvoksende økonomier fortsatt er lav sammenliknet med EU, er det en klar trend som indikerer at særlig BRIC-landene (Brasil, Russland, India og Kina) vil bli stadig viktigere handelspartnere for norsk næringsliv. De fremvoksende økonomiene etterspør både råvarene Norge har, og tjenester og kunnskap som norsk næringsliv tilbyr. Samtidig som andelen av norsk eksport til EU har sunket, har flere av de fremvoksende økonomiene fått økt betydning.

Figur 4.2 viser utviklingen i norsk eksport til BRIC-landene de siste ti årene. Eksporten startet på et lavt nivå, men den er stigende, og Kina, Brasil og Russland begynner å bli viktigere markeder for norsk eksport.

I tiden fremover vil en større andel av verdens verdiskaping skje utenfor dagens utviklede økonomier. Ifølge prognoser fra HSBC vil de fremvoksende økonomiene femdoble seg i perioden 2010 til 2050, se figur 4.3. I 2050 vil de fremvoksende økonomiene være større enn dagens utviklede økonomier (målt i BNP). Kina vil være verdens største økonomi og India verdens tredje største.⁶

Det vil mest trolig medføre en rekke endringer og generere nye forretningsmuligheter. Den økte veksten som skjer i de fremvoksende økonomiene, kommer også selskapene i disse

⁶ HSBC (2011). The World in 2050.

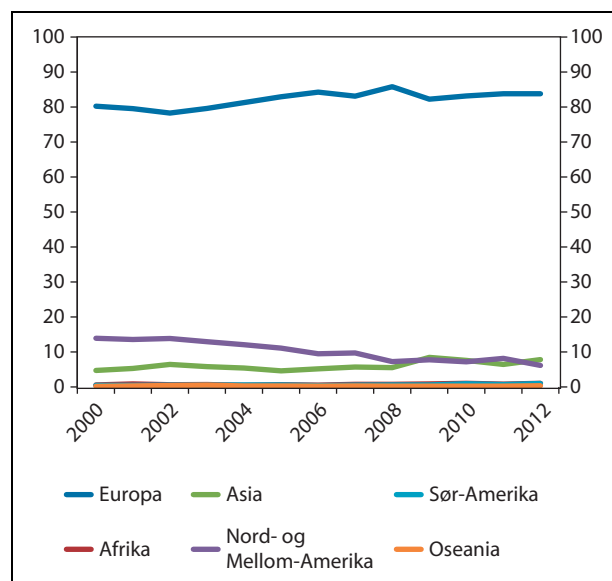
Figur 4.3 BNP i utviklede og fremvoksende økonomier. USD mrd. i faste 2000-priser. 2010 og 2050
Kilde: HSBC

landene til gode. Det er derfor ikke usannsynlig at asiatiske multinasjonale selskaper blir større og viktigere aktører i den vestlige verden.⁷ Som en liten åpen økonomi er Norge avhengig av investeringer fra utenlandske eiere. Det kan dermed bli en økning i asiatiske investorer og eiere av selskaper lokalisert i Norge. Økte investeringer i Norge, også fra utenlandske eiere, er et positivt tilskudd til norsk økonomi. Økt vekst i de fremvoksende økonomiene betyr også at de får en økt middelklasse med økt kjøpekraft. Det vil kunne vokse frem større markeder for forbruksvarer. Norge produserer mye råvarer og innsatsfaktorer i dag.

4.3 Utvikling i energimarkedene

Petroleumsvirksomhetens store betydning for norsk næringsliv gjør at utviklingen i verdens energimarkeder har stor betydning for norsk økonomi. I tillegg betyr vannkraften og den kraftintensive industrien mye, og dette gjør oss også mer påvirket av den internasjonale energiutviklingen. Nye funn av petroleumssressurser, nye utvinningsmuligheter, ny teknologi, utvikling av fornybar energi og politiske beslutninger om miljøreguleringer er noen av de faktorene som påvirker norsk økonomi.

⁷ Det Norske Veritas (2011). Technology Outlook 2020.

Figur 4.4 Norsk eksport av varer etter verdensdel. Andel av total eksport av varer. Prosent. 2000–2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Mellom 2000 og 2011 har petroleumsvirksomheten stått for mellom 18 og 26 pst. av verdiskapingen i Norge.

Til tross for nylige funn og utbygginger av nye olje- og gassfelt de siste årene, vet vi at aktiviteten knyttet til petroleumsvirksomheten i Norge på lang sikt vil reduseres. Aktivitetsnivået på sokkelen vil blant annet være avhengig av mengden av gjenværende utvinnbare ressurser, teknologiutvikling samt olje- og gassprisen. En høy oljepris over lengre tid vil gjøre flere felt lønnsomme og øke insentivene til leting, noe som bidrar til at aktivitetsnivået vil holde seg høyt lenger. Lav oljepris vil ha motsatt effekt. Nedtrapping av utvinning og oljeinvesteringer vil føre til omstillingsbehov for norsk økonomi. Beregninger fra Statistisk sentralbyrå viser at det er flere næringer enn leverandørindustrien som blir påvirket av aktivitetsnivået til petroleumsvirksomheten. For å kunne oppfylle leveransene til petroleumsvirksomheten benytter leverandørindustrien selv en rekke innsatsfaktorer fra andre næringer, dette betegnes som indirekte leveranser. Tar man hensyn til både direkte og indirekte leveranser leverer, de fleste næringer i Norge til petroleumsvirksomheten.⁸

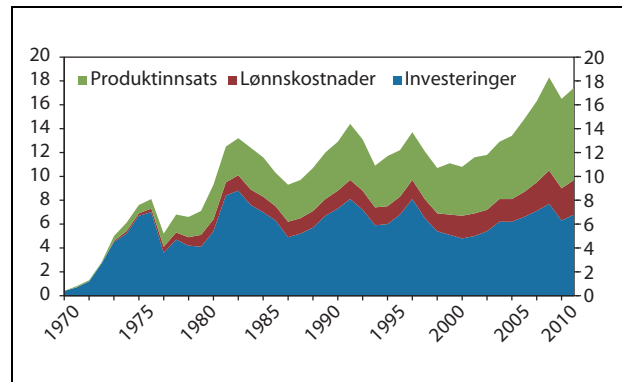
Petroleumsvirksomheten påvirker fastlandsøkonomien gjennom bruken av petroleumsinntek-

⁸ Eika, T., J. Prestmo & E. Tveter (2010). Ringvirkninger av petroleumsvirksomheten. Hvilke næringer leverer? Rapport 8/2010. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

tene og gjennom etterspørselen fra virksomheten. Petroleumsinntektene til staten plasseres nå i Statens pensjonsfond utland (SPU). Handlingsregelen som ble innført i 2001, innebærer en gradvis økning i bruken av petroleumsinntekter, om lag i takt med forventet realavkastning på fondskapitalen i SPU, som er anslått til 4 pst. De varierende innbetalingene fra petroleumsvirksomheten overføres i sin helhet til SPU, mens uttaket over tid bestemmes av handlingsregelen. På denne måten skjermes statsbudsjettet og fastlandsøkonomien bedre fra kortsiktige svingninger i petroleumspriisen. Til nå har SPU vokst grunnet økt utvinning og høyere petroleumspriis. Handlingsregelen har gitt rom for økt bruk av petroleumsinntekter over statsbudsjettet. En nedgang i petroleumsinntekter til staten vil bremse *veksten* i fondet og dermed *veksten* i petroleumspengebruken. Ettersom vi bare bruker avkastningen av fondet, gir dette en varig inntektsstrøm til statsbudsjettet, også etter at petroleumsvirksomheten på norsk sokkel er over.

I tillegg til at vi bruker inntekter fra petroleumsvirksomheten over budsjettet, etterspør oljeselskapene også varer og tjenester direkte fra bedrifter på fastlandet. Etterspørselen fra petroleumsvirksomheten tilsvarte om lag 13,5 pst. av BNP for Fastlands-Norge i 2011. Deler av etterspørselen importeres, men en stor del rettes mot bedrifter på fastlandet. Etterspørselen kan deles inn i tre komponenter som vist i figur 4.5; investeringsetterspørsel, etterspørsel etter produktinnsatser og etterspørsel etter arbeidskraft. Etterspørselen etter investeringer, inkludert leting, utbygging av nye felt og videreutvikling av eksisterende felt, har vært høy de siste årene. Fra 1970 til 2006 har direkte og indirekte import som andel av totale investeringer falt fra 90 pst. til om lag 40 pst. Det betyr at endringer i investeringer i større grad slår ut i leverandørindustrien nå enn tidligere, og således norsk økonomi.⁹

Etterspørselen etter produktinnsatser, som betegner leveranser i form av vare- og tjenesteleveranser knyttet til den daglige driften, vil opprettholdes i den grad aktiviteten på sokkelen opprettholdes. En nedtrapping av utvinning og drift på sokkelen vil påvirke næringer som leverer direkte og indirekte til petroleumsvirksomheten, altså alle næringer. Hvor mye den enkelte næring blir påvirket av dette avhenger av andelen av omsetningen som leveres til petroleumsvirksomheten, andre sektorer næringene leverer til, samt

Figur 4.5 Etterspørsel fra petroleumsvirksomheten. Prosent av BNP for Fastlands-Norge. 1970–2011

Kilder: Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013 og Statistisk sentralbyrå

eksportmuligheter. Nedtrapping av aktiviteten sokkelen vil også skje over tid og leverandørindustriene vil få tid til å omstille seg. 30 pst. av produktinnsatsen importeres direkte eller indirekte, dette vil virke dempende på innvirkningen på norske leverandører.

Ressursene brukt i petroleumrelaterte næringer må flyttes tilbake til andre deler av økonomien. Omstillingskostnadene knyttet til dette vil avhenge av i hvilken grad petroleumsvirksomheten i Norge faktisk må avvikles og hvor raskt ressursene lar seg anvende på nye måter. I den grad høyt utdannet arbeidskraft ikke finner tilsvarende utfordringer (og avkastningsmuligheter) i andre deler av arbeidsmarkedet, vil det være et tap både for bedrifter, arbeidstakere og samfunn. Det er spesielt to forhold som kan bidra til å dempe disse kostnadene. Leverandørnæringen er i økende grad internasjonalt orientert og internasjonaliseringen vil fungere som en buffer i en omstillingsprosess så lenge internasjonal etterspørsel opprettholdes. Det er også rimelig å ha som utgangspunkt at høy kompetanse i leverandørnæringene vil bidra til at bedriftene lettere kan omstille sin produksjon mot andre markeder og at kompetanse hos arbeidstakerne gjør at disse lettere har en alternativ anvendelse i arbeidsmarkedet. I tillegg er det slik at omstillingskostnadene ved en nedbygging av sektoren vil påvirke regionalt næringsliv svært forskjellig.

Generelt er det slik at enhver sektor konkurrerer om ressurstilgangen med andre næringer. I dag er det få, om noen, andre næringer som gir tilsvarende avkastning som petroleumssektoren, samtidig som vi vet at sektoren ikke vil vare evig. Det er likevel vanskelig å argumentere for at det

⁹ Eika, T., J. Prestmo, E. Tvetter (2010). Etterspørselen fra petroleumsvirksomheten. Betydningen for produksjon og sysselsetting i Norge. Økonomiske analyser 3/2010, 30–39.

Boks 4.2 Energikilder og energipriser

Fossile energikilder dekker i dag en stor del av energietterspørselen. Fossile energikilder forventes fortsatt å spille en stor rolle i mange år fremover.

Konvensjonell olje og gass, som utvinnes f.eks. i Nordsjøen, ligger i reservoarer av sandstein eller kalkstein av den type som har produsert det meste av oljen og gassen til nå. Såkalte ukonvensjonelle ressurser som skifer-gass, skiferolje, tjæresand og tungolje, regnet man tidligere med at man ikke kunne utvinne, bl.a. pga. kompleksitet og kostnader, men dette representerer nå store reserver rundt i verden. Blant de ukonvensjonelle gassressurser er de mest vanlige: skifer-gass, gass i tett sandstein (tight sands) og gass i kull (coalbed methane/CBM).

I motsetning til de tradisjonelle petroleumsreservoarene som er lommer av sand eller kalkstein dekket av en bergart, utvinnes skifer-gassen fra bergarten direkte. Gassen er tørr med få tyngre komponenter. Produksjon av skifer-gass har foregått i vel 100 år i USA, men inntil nå i mindre skala. Teknologitviking med utvikling av metoder for horisontal boring, kombinert med sandblåsingsteknikk for å sprekke opp steinen og frigjøre gassen, har bidratt til å øke produksjonen av ukonvensjonell gass samtidig som kostnadene er redusert.

I USA utgjør nå produksjon av ukonvensjonell gass rundt halvparten av total gassproduksjon. Forekomstene kan gjøre USA selvforsynt med gass i lang tid. Det er også store forekomster i Kina, India, Russland, Australia og i land i Midtøsten og Sør-Amerika. Også i enkelte europeiske land er det trolig store forekomster. Det er imidlertid et spørsmål hvor mye det vil være samfunnsøkonomisk lønnsomt å utvinne. Det stilles bl.a. spørsmål ved mulige miljøeffekter. I tillegg finnes slik gass, særlig i Europa, i tett befolkede områder. Utvikling av miljøvennlig teknologi kan ta tid.

Produksjon av flytende naturgass (Liquefied Natural Gas, LNG) har økt de senere år. Mens LNG utgjorde 24 pst. av samlet gasseksport i verden i 2006, er andelen økt til nesten 40 pst. i

2011. Handel med LNG kan bidra til å binde de regionale gassmarkedene sammen. Det kan gi en utjevning av prisene, som i dag varierer betydelig mellom markedene. Nedkjøling, transport og mottak av LNG gir likevel et betydelig kostnadspåslag som kan føre til at det fortsatt vil være prisforskjeller mellom markeder.

Det er derfor stor usikkerhet ved mulig utvikling i pris på gass på sikt. Den avhenger bl.a. av tilbud og etterspørsel og miljøhensyn, teknologi, transportkostnader m.m. Naturgass har miljømessige fortrinn sammenliknet med både olje og kull. Det, og forventet økt etterspørsel etter energi, kan gi økt etterspørsel etter gass. På den annen side er det usikkerhet rundt tilbudet av ukonvensjonell gass, utvikling i økonomien m.m.

Det har vært store svingninger i gassprisen. De siste ti årene har gjennomsnittlig pris på norsk gasseksport vært 1,8 kroner per Sm³ målt i faste 2013-priser. Gjennomsnittsprisen i 2012 var rundt 2,2 kroner per Sm³ (faste 2013-priser). I juli 2008 var gassprisen i industrien i USA på 13,06 dollar per tusen kubikkfot; prisen falt til 3,55 i juli 2012, dvs. over 70 pst., ettersom industrien knyttet til utvinning av naturgass, og dermed også tilbudet i landet, har vokst.¹

Fremtiden er usikker; det viser utviklingen i priser og også fortidens syn på fremtiden. I NOU 1998: 11 kapittel 24 heter det at «Olje finnes også bundet i oljesand og oljeskifer, og i mengder som meget vel kan tenkes å overgå det som finnes i mer konvensjonelle oljekilder. Omkostningene for fremstilling av olje fra sand og skifer antas imidlertid å være forholdsvis høye, og det er derfor ikke vanlig å ta med slik olje i oppgaver over kjente eller anslåtte oljereserver». Det er fortsatt betydelig usikkerhet ved dette, og det eneste som vel er sikkert er at fremtiden er usikker. Samfunnet og næringslivet må derfor fortsatt søke å realisere ønsket omstilling og innovasjon og være innstilt på å se utfordringene og mulighetene ved risikoen og usikkerheten.

¹ Kilde: <http://www.eia.gov/dnav/ng/hist/n3035us3m.htm>

ligger store fremtidige gevinster i å la være å tilpasse næringsstrukturen mest mulig hensiktsmessig i dag. Det relevante utgangspunktet må derfor være at ressursene, også i dag, anvendes

der de kaster mest av seg. Samtidig er det viktig å sørge for at vi har en mangfoldig industri- og næringsvirksomhet som ikke er påvirket av utviklingen i petroleumsnæringen.

Todeling av industrien?

Det har vært en ujevn utvikling i industrien de siste årene. Leverandører av varer og tjenester til petroleumssektoren opplever vekst, mens noen næringer som er avhengige av etterspørsel fra markedene for tradisjonelle eksportvarer er hardere rammet av den internasjonale krisen og opplever svakere utvikling. Metall, papir (inkl. treforedling) og kjemiske råvarer har opplevd redusert internasjonal etterspørsel, svekket kostnadsmessig konkurranseevne og overkapasitet i enkelte bransjer.

Det er særlig oljeprisen som gjør at petroleumssektoren opplever slik vekst. Tidligere ulønnsomme funn er blitt lønnsomme, det har vært økt leteaktivitet og teknologiske fremskritt som har medvirket både til flere funn og økt utvinning fra eksisterende felt. Sektoren trekker til seg kapital og mye av den beste kompetansen. Sektorene data, elektrisk utstyrsindustri, maskinindustri og maskinreparasjon og installasjon leverer mye til petroleumssektoren og opplever også vekst. Noen bedrifter i andre sektorer vrir sin virksomhet mot petroleumssektoren. Ellers skjer veksten i petroleumssektoren og tilknyttede sektorer på bekostning av øvrig næringsliv, inklusiv offentlig sektor, og da særlig de minst lønnsomme sektorene.

Det er redusert internasjonal etterspørsel for sektorene metall, papir (inkl. treforedling) og kjemiske råvarer. Velstandsutviklingen som oljen har medført i Norge, er jevnt fordelt i befolkningen, blant annet gjennom økte lønninger. Dette har svekket den kostnadsmessige konkurranseevnen til eksportindustrien. Varene disse sektorene har produsert, kan i stor grad produseres billig der hvor arbeidskraften og kapitalen er billig. Disse sektorene bygges derfor ned, med tidvis større nedleggelse.

Vi kan oppleve at andelen av Fastland-Norges næringsliv som er knyttet til petroleumssektoren, har økt ytterligere i årene som kommer. På tross av dette bør vi ikke forsøke å forhindre redusert virksomhet i de næringer med dårlige utsikter. Å bruke offentlige midler på å opprettholde ulønnsomme virksomheter vil svekke den samlede verdiskapingen i Norge. I stedet bør man omstille ulønnsom virksomhet til næringer med høyere verdiskapingsevne. Når arbeidsmarkedet er stramt, er kostnadene ved slik omstilling minst fordi arbeidskraften ikke går ledig i lange perioder.

Det er også samspill mellom petroleumsnæringen og andre næringer. Norsk Industri peker på at leverandørindustrien leverer produkter og tjenes-

ter som er anvendbare også i andre næringer. I sin konjunkturrapport for 2013 viser de til at leverandørindustrien også leverer til andre industriområder som for eksempel prosessindustrien og næringer innenfor fornybar energi som offshore vindkraft. I tillegg er leverandørindustrien eksportrettet og eksporter en stor andel av produksjonen. Således vil kompetansen og kvaliteten denne industrien opparbeider seg være til nytte også for andre industrier og markeder.¹⁰

Regjeringen satt i desember 2012 ned Holden III-utvalget som har fått i oppdrag å se på lønnsdannelsen i Norge. For å videreføre velstands- og velferdsnivået i landet er man avhengig av at Norge kan hevde seg i den internasjonale konkurransen. Frontfagsmodellen som innebærer at konkurranseutsatt sektor forhandler først i de årlige lønnsoppgjørene, er ment å sikre en lønnsvekst som er bærekraftig for konkurranseutsatt sektor. Likevel har lønnsveksten de siste årene vært betraktelig høyere enn hos handelspartnerne våre. Dette har vært mulig blant annet fordi bytteforholdet vårt mot utlandet har bedret seg. Utvalget skal ta utgangspunkt i at frontfagsmodellen videreføres. De skal se på erfaringene med lønnsdannelsen de siste 12 årene siden handlingsregelen og inflasjonsmålet ble innført, samt drøfte utviklingstrekk som kan skape utfordringer for norsk økonomi og lønnsdannelsen fremover.

4.4 Teknologisk utvikling

Utvikling i teknologi har påvirket økonomisk utvikling til alle tider. Nye jordbruksredskaper ga muligheter tidligere tider ikke ga. Utvikling i skip og våpenteknologi ga stormakter herredømme over råvarer og internasjonale handelsruter. Nye kommunikasjonsteknologier og transportløsninger binder verden sammen på en helt annen måten enn før. Et viktig kjennetegn ved dagens og fremtidens samfunn er at den teknologiske utviklingen går raskere og raskere. Det gjelder også vår evne til å ta i bruk ny teknologi. Endringene går ikke fra en plattform til en annen, konstant endring er blitt plattformen for all avansert økonomisk aktivitet.

Teknologisk utvikling og fall i transport- og kommunikasjonskostnader er en viktig medvirkende årsak til den økte globaliseringen. Den teknologiske fremgangen og utbyggingen av Internett og telekommunikasjon har i betydelig grad redusert kostnadene ved å behandle og overføre

¹⁰ Norsk Industri (2013). Konjunkturrapport 2013.

informasjon. Det at kommunikasjon skjer raskere, enklere og over større avstander fører til at menneskelig samhandling over landegrensener blir lettere. Den teknologiske utviklingen har muliggjort raskere flyt av både fysiske varer, mennesker og informasjon.

Globaliseringen har gitt økt levestandard både i industriland og utviklingsland. En rekke studier peker i retning av at globaliseringen har bidratt til å øke omstillingstakten, men også at teknologiske endringer er en viktig årsak til denne økningen.¹¹

Evnen til å ta i bruk og etter hvert også utvikle teknologi er også stikkord for den raske utviklingen som foregår gjennom globaliseringen. Stadig tettere økonomisk sammenknytning av verdens land og regioner bidrar til teknologispredning og bedre utnyttelse av tilgjengelige ressurser. Ny teknologi når stadig raskere ut til forbrukerne, slik figur 4.6 illustrer. Det tok ca. 60 år før rundt 60 pst. av alle mulige brukere hadde telefon, mens det for mobiltelefon har tatt kun 25 år.

Verdiskaping og ressursutnyttelse utvikler seg ikke jevnt over tid. Variasjoner i den økonomiske aktiviteten kan ha en sammenheng med endringer i tilgjengelige teknologier. På kort sikt vil endringer i egen eller konkurrenters teknologitilnærming være opphav til vekst eller fall både for

enkeltbedrifter og for hele næringer. På lang sikt er omstilling og fremvekst av nye næringsområder eksempler på dette. Økonomiens evne til omstilling er påvirket både av oppbygging av kunnskap på nye områder og tilgangen til innsatsfaktorer som kan anvendes på de nye områdene.

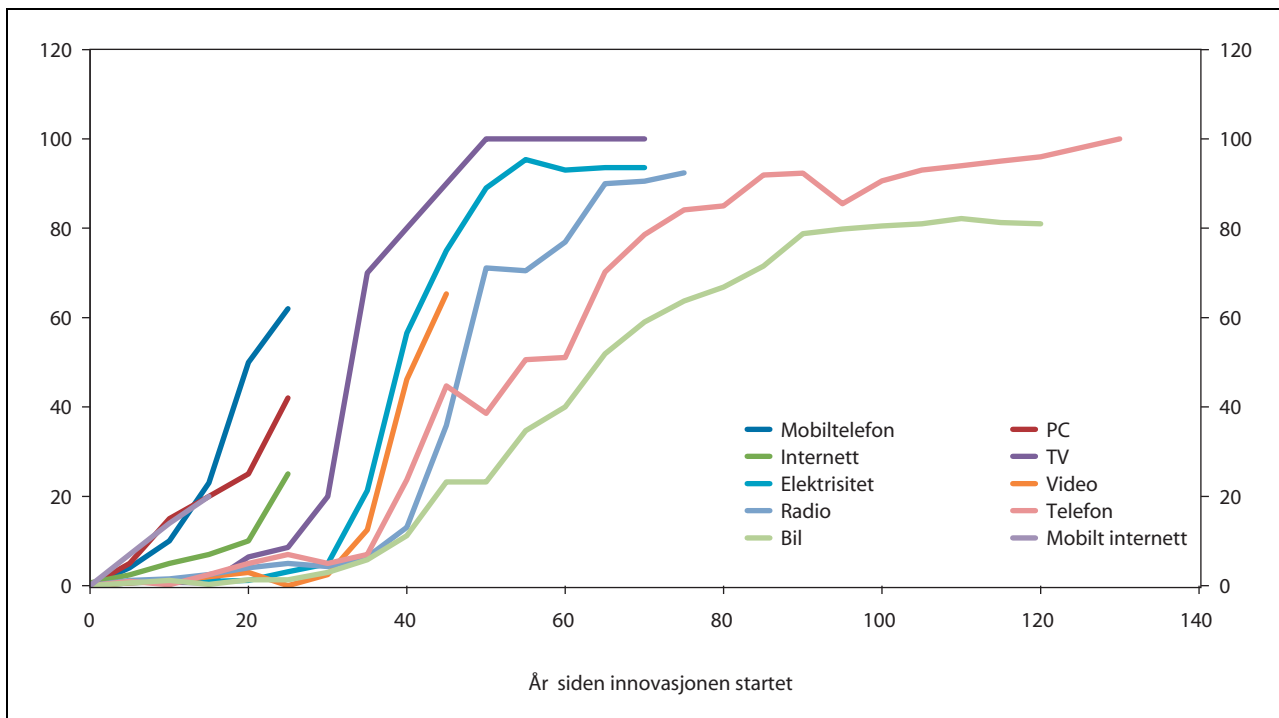
Norge har en høyt utdannet befolkning og forutsetninger for å være en vesentlig leverandør av tjenester og kompetanse. Satsinger mot nye internasjonale markeder må også skje innenfor nye områder, ikke bare de hvor norske bedrifter tradisjonelt har vært sterke som råvarer, industrivarer og skipsfart.

Teknologi- og kunnskapsintensiteten i norsk næringsliv har økt enormt det siste århundret. Kontinuerlig utvikling av nye teknologier har preget næringslivet de siste tiårene. Særlig gjelder dette i næringer som industri, olje og gass og varehandel.

Et høyt utdanningsnivå i arbeidsstyrken og satsing på kompetanseutvikling og læring hos de ansatte har gjort det lettere for norsk næringsliv å anvende eksisterende og ny teknologi mer effektivt. Økt kunnskap i befolkningen har også vært medvirkende årsak til at norsk næringsliv får flere bein å stå på.

Effektiv bruk av teknologi er blitt avgjørende for å opprettholde lønnsomhet og markedsandeler i stadig flere bransjer internasjonalt. Blant annet har økt konkurranse og strengere miljøkrav gitt

¹¹ St.meld. nr. 9 (2008–2009). Perspektivmeldingen 2009.

Figur 4.6 Andel konsumenter som har tatt i bruk innovasjoner etter antall år siden innovasjonen startet. Prosent

Kilde: McKinsey & Company 2011: Statlig Eierskap

bedriftene insentiver til å ta i bruk ny teknologi for å effektivisere produksjonen, utvikle fortrinn i distribusjonen av varer og tjenester og i fremstillingen av helt nye varer og tjenester.

Den teknologiske utviklingen stiller store krav til omstillingsevne i bedriftene, krav til fleksibel spesialisering og ikke minst en kultur for læring. Dette er en utfordring for de ansatte i bedriftene, og den krever nettverksbygging og samarbeid med forsknings- og teknologiinstitusjoner og andre bedrifter.¹²

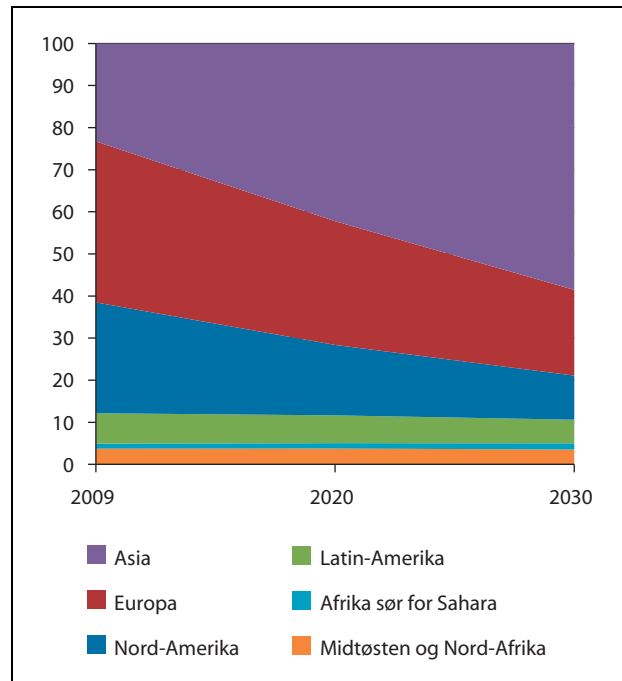
Teknologisk utvikling, norsk kostnadsnivå og flytting av produksjoner har medført at norske selskaper har vært flinke til å bevege seg oppover i verdikjeden. I flere bransjer har bedrifter gått fra å produsere for eksempel enkeltdele til heller å levere komplette systemer eller spesialiserte sammensatte leveranser.

4.5 Demografiske endringer

Demografiske endringer vil ha stor påvirkning på fremtidens økonomi, både her i Norge og internasjonalt. Andelen av verdens befolkning i arbeidsfør alder vil i fremtiden i mye sterkere grad befinne seg i Asia, Afrika og Sør-Amerika. Dette vil i sterk grad påvirke den internasjonale økonomien, handelsmønstre, produksjon og investeringer. Samtidig vil andelen av eldre i befolkningen i vestlige land stige kraftig. Dette vil ha betydning for hvilke varer og tjenester det vil bli vekst i etterspørselen etter, og gi utfordringer og muligheter for næringslivet.

Ifølge FN vil verdens befolkning være i underkant av 7,7 mrd. personer i 2020 og nå 9,1 mrd. personer i 2050; en økning sammenlignet med dagens befolkning på henholdsvis 0,8 mrd. og 2,2 mrd. personer. Frem til 2020 vil verdens befolkning øke tilsvarende hele dagens befolkning i Europa. Frem til 2050 vil antall mennesker øke like mye som summen av dagens befolkning i Europa og Kina.

Som følge av økt befolkning og forventning om økonomisk vekst, er verdens middelklasse forventet å øke fra sitt nåværende nivå på omkring 1,8 mrd. mennesker til 3,2 mrd. mennesker rundt 2020. Det meste av denne økningen vil komme i Kina, India og andre asiatiske land. Asias andel av verdens middelklasse kan øke fra dagens 25 pst. til mer enn 50 pst. på ti år og til rundt 2/3 på 20 år.¹³

Figur 4.7 Andel av forbruk hos verdens middelklasse (PPP US\$). 2009–2030

Kilde: Kharas, Homi (2010). The Emerging Middle Class in Developing Countries, OECD Working Paper No. 285

Middelklassen i fremvoksende økonomier vil ha en lavere absolutt inntekt enn middelklassen i industrialiserte land. Likevel forventes det at middelklassen i Asia vil stå for 42 pst. av forbruket til verdens middelklasse i 2020 og 59 pst. i 2030, se figur 4.7.

Det store tilskuddet til verdens middelklasse vil øke etterspørselen av forbruksgoder, infrastruktur, velferdstjenester, kommunikasjonstjenester m.m. Dette kan skape muligheter for nye markeder, også for norsk næringsliv.

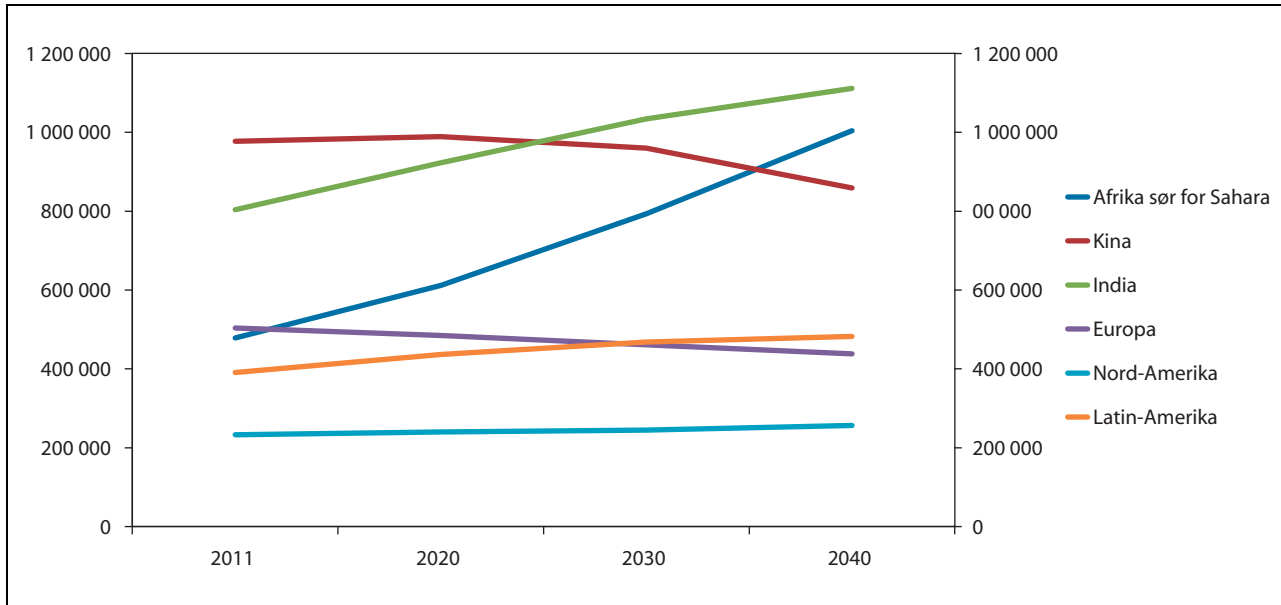
En aldrende befolkning

Om lag hele veksten i befolkningen frem til 2050 vil komme i det som i dag er utviklingsland. Kina og India er landene med størst befolkning. Som figur 4.8 viser, vil India og Afrika sør for Sahara i årene som kommer, få en kraftig vekst av mennesker i yrkesaktiv alder (15–64 år). I de industrialiserte landene blir befolkningen derimot eldre.

Fremover vil stigende levealder og fallende fødselsrate føre til stadig høyere gjennomsnittsalder for verdens befolkning. I 2011 var 13 pst. av verdens befolkning over 60 år. Denne andelen er

¹² Chaffey, P. (2011). Velferdsteknologiens fem utfordringer. Hentet fra: abelia.no/ikt/velferdsteknologiens-fem-utfordringer-article1751-137.html

¹³ Kharas, H. (2010). The Emerging Middle Class in Developing Countries, OECD Working Paper No. 285.

Figur 4.8 Mennesker i yrkesaktiv alder. Antall i 1000. 15–64 år

Kilde: FNs Befolkningsfremskrivinger fra 2011, for perioden 2011–2040, middelalternativet.

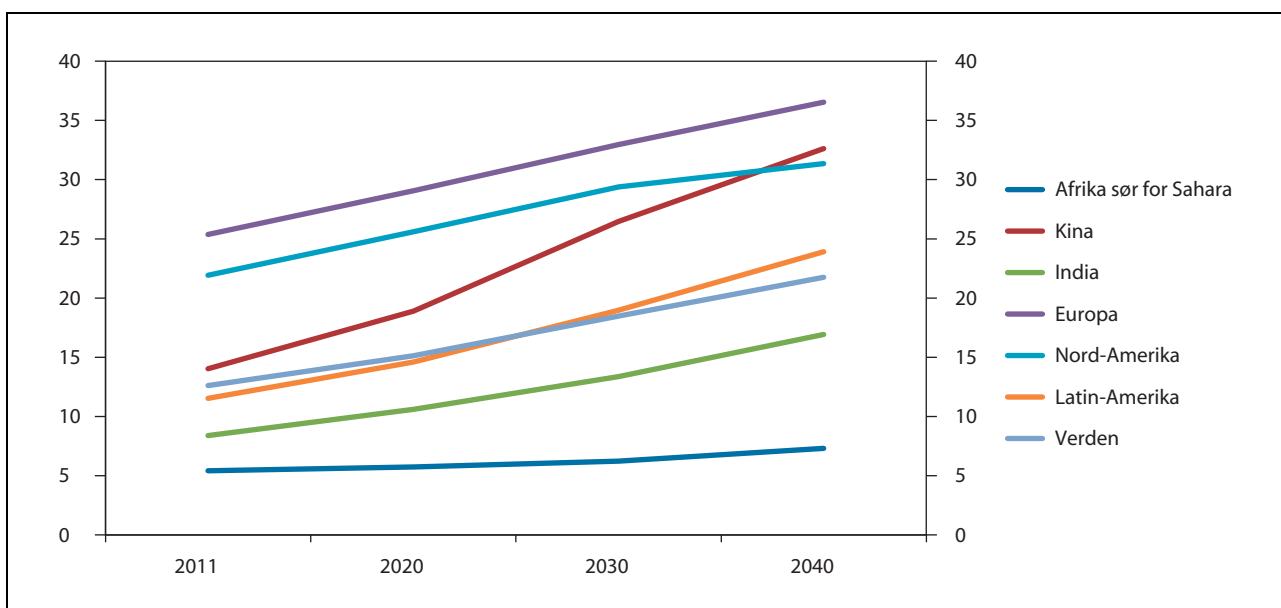
ventet å øke til 15 og 22 pst. i henholdsvis 2020 og 2040.

Som figur 4.9 viser, er aldringen ujevnt fordelt geografisk. Land som fortsatt har relativt høy fruktbarhet, vil ha en yngre befolkning i 2050 enn andre land. I de landene som opplever den raskeste aldringen, vil økningen i forsørgelsesbyrde bli sterkest. Særlig i Japan, Europa og Kina minker andelen personer i yrkesaktiv alder (15–59) raskt. I disse landene ventes en absolutt nedgang i antallet

personer i yrkesaktiv alder frem mot 2050. I Japan og Europa har denne nedgangen allerede startet.

Også i Norge ventes folketallet å øke betydelig. Ifølge SSB passerte folketallet fem mill. våren 2012, og det forventes å nå seks mill. i 2028.¹⁴ I henhold til SSBs hovedalternativ vil befolkningsveksten bli særlig høy de første årene, for deretter

¹⁴ Statistisk sentralbyrås hovedalternativ, Økonomiske analyser 4/2011.

Figur 4.9 Andel av befolkningen eldre enn 60 år. 2011–2040

Kilde: FNs Befolkningsfremskrivinger fra 2011, for perioden 2011–2040, middelalternativet.

å synke noe. Dette skyldes først og fremst at innvandringen, spesielt fra EØS-området, er antatt å øke de nærmeste årene frem mot 2060.

Forsørgelsesbyrden i Norge, det vil si antall barn og eldre per yrkesaktive person, vil stige. Eldrebølgen gir betydelige utfordringer knyttet til finansiering av offentlig tjenesteproduksjon. Høy sysselsetting betraktes som en forutsetning for høy verdiskaping og dermed for bevaring av velferdsgodene på sikt. At det ventes høy immigrasjon og arbeidsinnvandring i Norge har imidlertid begrenset virkning på forsørgelsesbyrden. I et langsiktig perspektiv kan ikke arbeidsinnvandring ventes å kunne avhjelpe de statsfinansielle utfordringene knyttet til befolkningens aldring, da også arbeidsinnvandrerne blir eldre.

Med en videreføring av dagens velferdsordninger vil aldringen av befolkningen ifølge Perspektivmeldingen 2013 gi betydelig oppgang i utgiftene til alderspensjon, helse og omsorg i tiårene fremover. Overføringene til husholdningene anslås å øke fra 18 til 23 pst. av fastlands-BNP fra 2011 til 2060 mens offentlig konsum anslås å øke fra 28 til 31 pst. av fastlands-BNP. Dette er imidlertid ikke bare en finansieringsutfordring. En gradvis høyere levealder og endringer i befolkningens alderssammensetning med færre unge yrkesaktive mennesker per eldre vil også gi behov for økt ressursbruk i helse- og omsorgssektoren.

Det er i denne sammenheng flere momenter av næringspolitisk relevans. Ressursbehovet i pleie- og omsorgssektoren er økende, og næringslivet har allerede en betydelig rolle innenfor denne sektoren. Det er en rimelig forventning at det offentlige også i fremtiden har behov for at det private næringslivet bidrar med tjenester og tilbud innenfor sektoren. I dag arbeider hver femte yrkesaktiv innenfor helsesektoren. I referanseforløpet i Perspektivmeldingen 2013 bidrar aldringen av befolkningen til at bruken av arbeidskraft i offentlig tjenesteyting utenom forsvar øker til 220 timer per innbygger i 2060. Dette vil da utgjøre en tredel av samlet arbeidsinnsats. Økningen kommer i hovedsak i omsorgssektoren. Tradisjonelt har en overvekt av tjenestene vært offentlig organisert. Å lage private løsninger som ivaretar tjenestene og sikrer kvalitet og god ressursutnyttelse, er viktig. Det er derfor slik at vi må lage reguleringer og forutsetninger for private aktører som gir oss de tjenestene og den kvaliteten det er behov for.

Et annet moment er knyttet til teknologisk utvikling. Tradisjonelle analyser av spesielt omsorgssektoren legger sjelden inn forventninger om produktivitetsvekst, blant annet begrun-

net med behovet for omsorg og menneskelig kontakt i tjenestene. Gitt den finansieringsbyrden som ligger i eldrebølgen, kan imidlertid teknologiske forbedringer gi betydelige produktivitetsgevinster. Et godt samspill og riktig bruk av private tjenesteytere kan bidra til dette.

Vi opplever at nye vitenskapelige og teknologiske fremskritt innen det medisinske området gjør det mulig å øke levealderen gjennom ny behandling og mer intensiv pleie. En betydelig del av helsekostnadene er knyttet opp til sykdommer hvor gjennombruddene innen diagnostikk og behandling ikke har vært så betydelige som man kunne ha håpet. Ikke-smittsomme kroniske sykdommer som diabetes, hjerte- og karsykdommer, kroniske respirasjonsproblemer og kreft utgjør alle viktige utfordringer for helsen til en stadig aldrende befolkning og for helsebudsjettene. I 2005 anslo Verdens helseorganisasjon (WHO) at 60 pst. av dødeligheten globalt sett skyldtes kroniske sykdommer og dette forventes å øke kraftig i tiden fremover.

Det er behov for både å få kontroll over utgiftene og arbeidskraftbehovet til helse- og omsorgssektoren sett i sammenheng med det fremtidige behovet på andre samfunnsmessige områder. Helse- og omsorgssektoren er en stor sektor med krevende oppgaver, stort ressursbehov og høyt kvalifisert arbeidskraft. Derfor er en godt utviklet helse- og omsorgssektor viktig, ikke bare velferdsmessig, men også for å sikre en tilstrekkelig tilgang på ressurser i andre deler av samfunnet og næringslivet.

Seniormarkedet

Vi står derfor overfor en nødvendig omstilling av en sektor som til nå har vært svært arbeidsintensiv. Samtidig skjer det også en endring i de eldres preferanser og behov der flere trolig vil ønske å klare seg selv. Det er positivt at mange eldre ønsker å være aktive, selvstendige, uavhengige og bo hjemme under trygge omstendigheter. Ved hjelp av ny teknologi, utforming av boliger slik at de blir tilgjengelige, og nye organisatoriske løsninger, kan det skje omstillinger både innen helse- og omsorgspleien og hos den enkelte bruker slik at flere kan klare seg selv lenger. Dette gir også viktige signaler til næringslivet. Dette skaper forretningsmuligheter også for innovative små og mellomstore bedrifter som er i stand til å levere produkter og tjenester som kan bidra til omstillingene.

De store «etterkrigstidskohortene» vil være opptatt av å betale for å bo trygt og få god service.

De er ofte godt utdannet, med god økonomi og vil neppe opptre som en homogen gruppe.

Endrede etterspørselsmønstre vil skape grunnlag for næringsutvikling. Utviklingen av nye produkter og tjenester vil skje naturlig gjennom markedet. Det er flere eksempler på dette. For eksempel har bankene sett nye muligheter overfor eldre og tilbyr i dag blant annet seniorlån. Vi kommer videre til å få se innovasjoner i bransjer som ser verdien i den nye kjøpesterke gruppen av

eldre, og mye av dynamikken vil oppstå naturlig ettersom en stor gruppe konsumenter vil uttrykke sine behov og stille krav til produkter og tjenester som næringslivet vil se seg tjent med å levere. Dette er en positiv og ønskelig utvikling.

Regjeringens politikk på feltet er nedfelt i Meld. St. 29 (2012–2023) *Morgendagens omsorg* som er omtalt i kapittel 6.6 Helse- og velferdsteknologi.

5 En bred og aktiv næringspolitikk

Næringspolitikken favner bredt. Nesten alle politikkområder påvirker næringslivets rammevilkår. Derfor er det viktig at en bred og aktiv næringspolitikk legger vekt på næringsdimensjonen ved de ulike politikkområdene. Regjeringens mål er at alle politikkområder også skal bidra til å bygge opp under målsettingen om arbeid til alle og en sterk økonomisk utvikling. Samtidig ser vi hvordan andre viktige mål gir rammer og muligheter for næringsutviklingen. For regjeringen er det særlig viktig at miljø- og klimadimensjonen står sentralt i utviklingen av den brede og aktive næringspolitikken på alle relevante områder.

Finans- og pengepolitikken, miljøpolitikken, arbeidslivspolitikken, samferdselspolitikken, og kunnskapspolitikken er alle viktige rammebetingelser for næringslivet. Andre viktige rammebetingelser følger også av EØS-avtalen. Regjeringens prioriteringer fremgår av Meld. St. 5 (2012–2013) *EØS-avtalen og Norges øvrige avtaler med EU – Sentrale prioriteringer og virkemidler i norsk europapolitikk*.

Gode rammebetingelser og ordninger som stimulerer til innovasjon og nyskaping gjør at de beste bedriftene har muligheten til å lykkes. Dette er en forutsetning for vår fremtidige velstand.

Selv om vi ikke vet nøyaktig hva vi skal leve av i fremtiden, vet vi hva næringslivet er gode på i dag og hva norsk næringsliv derfor vil bygge videre på. Et område hvor norsk næringsliv i dag er verdensledende, er offshore-næringen der norsk teknologi og kompetanse er etterspurt i hele verden. Da oljealderen i Norge var i sin begynnelse, var kompetansen som allerede fantes i norsk næringsliv, en forutsetning for å utvikle næringen til å bli det verdensledende industrimiljøet vi kjenner i dag. Det samme var samspillet mellom myndighetene og næringslivet.

De valgene vi tar i dag, får konsekvenser for våre muligheter i fremtiden. Det er næringslivet selv som utvikler de områdene vi er gode på, og ivaretar den kompetansen som er bygd opp. Samtidig er det viktig å ha et langsiktig perspektiv som sikrer at kortsiktige svingninger ikke ødelegger for mulighetene vi har i fremtiden.

Det er lettere å bygge ned næringsliv, kultur og kompetanse enn å bygge det opp. Det er derfor viktig for regjeringen å ivareta den kompetansen og de miljøene som finnes i ulike næringer, som bidrar til sysselsetting og som er viktige for å løse fremtidens store samfunnsmessige utfordringer. Regjeringen har i Soria Moria-erklæringen valgt å fremheve noen områder av stor betydning for Norge: energi, miljøteknologi, maritime næringer, marine næringer og reiseliv. Regjeringen fører en aktiv næringspolitikk og satsinger for å realisere potensialet for vekst og økt verdiskaping på disse områdene. Næringspolitikken er imidlertid ikke begrenset til disse satsingene. Regjeringen fører en bred og aktiv næringspolitikk for å stimulere veksten og verdiskapingen i hele næringslivet i hele landet.

De overordnede rammevilkårene og de næringspolitiske virkemidlene skal sammen gi næringslivet de beste forutsetningene for å skape verdier og bidra til vekst. De næringspolitiske virkemidlene skal bidra til å finansiere forskning, innovasjon og internasjonalisering som markedet ellers ikke ville finansiert i tilstrekkelig grad. Koordinerte satsinger kan på enkeltområder gjennom utdanning, kunnskap, infrastruktur og finansiering, gi enkeltbedrifter og næringsklynger muligheter de ikke kan skape alene.

Det er en forutsetning at bedrifter som ikke er lønnsomme på sikt legges ned for å frigjøre ressurser til et nytt, fremvoksende næringsliv. Den samlede politikken skal imidlertid bidra til et klima der folk tør å satse og at de som satser har mulighet til å lykkes.

5.1 Arbeidskraften

Arbeidskraften er vår klart viktigste ressurs, og god utnyttelse av denne ressursen er essensielt for vår samlede verdiskaping og velferd. Regjeringen legger stor vekt på å fremme et velfungerende arbeidsmarked som bidrar til høy sysselsetting. Å få folk som er ledige, raskest mulig tilbake i jobb er viktig av flere grunner. Først og fremst er det viktig for den enkelte. Men samfunnsøkon-

misk representerer ledighet en sløsing av ressurser som ikke kan vinnes tilbake; ledighet reduserer verdiskapingen. For næringslivet representerer en god arbeidslivspolitik et gode og et konkurransemessig fortrinn. Gode velferdsordninger og arbeidsmarkedstiltak kan skape større trygghet for den enkelte i arbeidsmarkedet. Innovasjon, entreprenørskap og nyskaping kan bli lettere å velge når man ikke risikerer å miste alt dersom man mislykkes. Velferds- og arbeidslivspolitikken kan derfor ha stor betydning for vår verdiskapingsevne.

Arbeid til alle er hovedmålet for regjeringens økonomiske politikk. Høy yrkesdeltakelse er en forutsetning for høy verdiskaping. Det muliggjør opprettholdelse og videreutvikling av velferds-samfunnet. Dette ligger til grunn for utformingen av den økonomiske politikken, det inntektspolitiske samarbeidet, arbeidslivspolitikken og et inkluderende arbeidsliv.

Arbeids- og velferdspolitikken skal bidra til høy sysselsetting og sikre økonomisk trygghet for personer som står varig, eller midlertidig, utenfor arbeidslivet. Den norske velferdsmodellen er kjennetegnet av gode velferdsordninger som blant annet sikrer livsopphold for personer som ikke kan arbeide, eller bare delvis kan være i arbeid. Norge har sammenliknet med andre land klart å kombinere høy yrkesdeltakelse med et relativt høyt nivå på ytelse. At vi i stor grad lykkes med dette skyldes flere forhold, blant annet har vektleggingen av arbeidslinja blitt trukket frem.

Tilknytning til arbeidslivet er en vesentlig faktor for den enkeltes helse. Dette er også omtalt i den nye stortingsmeldingen som regjeringen la frem i april, Meld. St. 34 (2012–2013) *Folkehelsemeldingen*. Det er nettopp i tider med lav ledighet som er gode tider for å få flere inn i arbeidslivet.

I Meld. St. 29 (2010–2011) *Felles ansvar for eit godt og anstendig arbeidsliv* understreker regjeringen hvor viktig det er med en god arbeidslivspolitik. Meldingen viser at arbeidsforholdene i Norge er gode for det store flertallet. Det blir pekt på viktigheten av samarbeidet mellom partene i arbeidslivet. En bred dialog mellom arbeidstaker- og arbeidsgiver-organisasjonene fører til en felles forståelse for arbeidslivspolitikken og utfordringene man står overfor. Samarbeidet har bidratt til utviklingen av et godt og inkluderende arbeidsliv. I meldingen legges det også vekt på at det regelverket som eksisterer i dag, er godt balansert og fleksibelt i den forstand at det gir mulighet for tilpasning til forholdene og behovene i de ulike virksomhetene.

Godt arbeidsmiljø og trygge og stabile arbeidsplasser er et mål i seg selv, men virker

også positivt på verdiskapingen i den enkelte bedrift. Stabile arbeidsforhold vil gjøre det mer gunstig for bedriftene å investere i arbeidstakernes kompetanse. Godt arbeidsmiljø og trygge arbeidsplasser vil trolig føre til lavere sykefravær.

En god politikk knyttet til arbeidsinnvandring er en viktig del av arbeidslivspolitikken. Etterspørselen etter arbeidskraft varierer og mange bedrifter har vekslende ordretilgang. Muligheten for midlertidige ansettelser og bruk av utenlandsk arbeidskraft medvirker til å gjøre norske virksomheter mer fleksible overfor svingninger i etterspørselen. Samtidig er trygge og stabile arbeidsforhold viktig for integreringen og for at arbeidsinnvandrere skal lære seg språket og den norske arbeidskulturen. Norsk arbeids- og næringsliv vil ha behov for spesialkompetanse for å klare seg i konkurransen med internasjonale selskaper. Norske bedrifter må derfor kunne tiltrekke seg personer med relevant kompetanse fra utlandet for å styrke innovasjons- og verdiskapingsevnen i årene fremover. Samtidig har det vært tilfeller hvor utenlandske arbeidstakere har fått lønns- og arbeidsvilkår som er uakseptable sammenliknet med standarden ellers i norsk arbeidsliv. For regjeringen er det derfor viktig å fortsette innsatsen mot sosial dumping. Alle arbeidstakere skal være sikret anstendige arbeidsforhold. Det er viktig for seriøse aktører i næringslivet at det finnes regelsett og tiltak mot sosial dumping og useriøse aktører i markedet. Slik sikrer man likere konkurransevilkår. Åpenhet for arbeidsinnvandring og innsats mot sosial dumping var viktige utgangspunkt for regjeringens utforming av en samlet arbeidsinnvandringspolitikk slik den er beskrevet i St.meld. nr. 18 (2007–2008) *Arbeidsinnvandring*. Her er flere politikkområder drøftet, og både behovet for endringer i utlendingsregelverket, enklere og raskere saksbehandling, bedre informasjon og synliggjøring, integrering og videreutvikling av arbeidet mot sosial dumping påpekes. Mye av dette er senere fulgt opp med konkrete endringer i regelverket for arbeidslivet.

Norge trenger kompetanse og arbeidskraft. Gevinstene ved en mer mangfoldig befolkning avhenger av hvordan arbeidslivet og myndighetene legger til rette for at innvandrere får brukt sin kompetanse og arbeidskraft. Dette er et viktig perspektiv også i Meld. St. 6 (2012–2013) *En helhetlig integreringspolitikk – Mangfold og fellesskap*. Meldingen peker på at det er særlig utfordringer på tre områder – godkjenning av utdanning og yrkeskvalifikasjoner fra utlandet, rekruttering av innvandrere og etablering av egne bedrifter. Et viktig tiltak i meldingen er at det i 2013 skal legges frem en ny

handlingsplan med konkrete tiltak for bedre bruk av innvandreres kompetanse i arbeidslivet.

Arbeidslinjas grunnlag ligger i den betydningen arbeid har for privat og kollektiv velferd. Deltakelse i arbeidslivet har betydning for den enkeltes muligheter til selvrealisering og forsørgelse. For den enkelte er arbeid en kilde til inntekt, økonomisk trygghet og selvrealisering. Samtidig bidrar deltakelse i arbeidslivet til å øke den kollektive velferden, redusere økonomiske og sosiale forskjeller og hindre fattigdom, jf. også Meld. St. 30 (2010–2011) *Fordelingmeldingen*. Selv om petroleumsinntektene setter Norge i en gunstig situasjon sammenliknet med mange andre land, er det utviklingen i den totale økonomien som over tid er hovedgrunnlaget for produksjon, sysselsetting og inntekt. Det understrekes klart i Meld. St. 12 (2012–2013) *Perspektivmeldingen 2013* at høy sysselsetting er en forutsetning for å kunne opprettholde og videreutvikle den norske velferdsmodellen.

Arbeids- og velferdspolitikken omfatter en bred innsats på en rekke områder og med ulike tilnæringer for å fremme målet om arbeid til alle. Hovedelementer i realiseringen av arbeidslinja er:

- At det føres en aktiv politikk for høy yrkesdeltakelse.
- At forholdene i arbeidslivet legger til rette for å hindre utstøting.
- At det skal lønne seg å arbeide.

Et velfungerende arbeidsmarked med stabile rammebetingelser er viktig for å fremme målet om arbeid for alle. Den generelle utviklingen på arbeidsmarkedet har innvirkning også på utsatte gruppers muligheter i arbeidslivet, selv om høy arbeidskraftterspørsel ikke er en garanti for økt sysselsetting blant marginale grupper. Den aktive arbeidslivspolitikken har som mål å legge til rette for høy yrkesdeltakelse og god utnyttelse av arbeidskraften. Vekt på formidling av arbeidskraft, informasjon og rådgiving om arbeidsmarkedet, og bruk av aktive, arbeidsrettede tiltak overfor arbeidsledige og personer med nedsatt arbeidsevne, bidrar til å motvirke langvarig ledighet og helserelatert fravær og hindre utstøting fra arbeidslivet. Oppfølgingstiltak, kvalifiseringstiltak, ulike former for tilrettelegging, motivasjonstiltak mv. er viktige virkemidler i realiseringen av arbeidslinja. Den aktive arbeidslivspolitikken er således en viktig del av arbeidet med å sikre flere mulighet til arbeid. Den aktive innsatsen for å få innvandrere i arbeid gjennom tiltak i integreringspolitikken inngår også i arbeidslinja.

Videregående opplæring blir en stadig viktigere forutsetning for å få en stabil tilknytning til arbeidslivet, og for å dekke arbeidsmarkedets behov for kompetanse. Dette ble blant annet diskutert i St.meld. nr. 44 (2008–2009) *Utdanningslinja* hvor regjeringen blant annet legger vekt på tidlig innsats som en hovedstrategi for å sikre alle en god utdanning og forhindre frafall. Styrking og systematisering av samarbeidet mellom arbeidsmarkeds- og utdanningsmyndighetene har derfor også vært viktig de siste årene.

Arbeidsplassen er den viktigste arenaen for å forebygge utstøting fra arbeidslivet, og det er på den enkelte arbeidsplassen at utstøting skal hindres og inkludering virkeliggjøres. Et godt arbeidsliv er viktig for å sikre at folk ikke blir syke av jobben og faller ut av arbeidslivet. Det er også en forutsetning for at personer med nedsatt arbeidsevne skal kunne delta i arbeidslivet. Gode arbeidsvilkår og et godt arbeidsmiljø er således viktige verktøy for å oppnå målet om at flest mulig skal delta i arbeidslivet. Dette ansvaret deler myndighetene med partene i arbeidslivet, og samarbeidet om oppfølging av IA-avtalen er derfor viktig i arbeidet med å øke deltakelsen i arbeidslivet. Dette er drøftet i Meld. St. 29 (2010–2011) *Felles ansvar for eit godt og anstendig arbeidsliv*.

At det skal lønne seg å arbeide, gir føringer for utformingen av velferdsordningene og inntektssikringssystemet. Disse skal være utformet slik at man opparbeider rettigheter gjennom arbeid og at det skal lønne seg å gå over til arbeid. Deltakelse i arbeidslivet gir god inntektssikring ved ledighet, sykdom og eventuell uførhet siden stønadsinntekter ofte avhenger av tidligere arbeidssinntekt. Siden ytelsesnivået for de aller fleste er basert på tidligere inntekt, er nivået i inntektssikringsordningene i dag slik at de fleste vil få høyere inntekt dersom de går fra trygd til arbeid. Dette stimulerer til deltakelse i arbeidslivet og bidrar til å underbygge arbeidslinja.

Selv om sysselsettingen er høy og ledigheten er lav, er det et mål å få inkludert flere av de som står utenfor arbeidslivet. I de senere årene er det derfor gjennomført en rekke reformer og tiltak i arbeids- og velferdspolitikken med sikte på å støtte opp under arbeidslinja. Et viktig mål for mange av reformene er å få flest mulig til å stå lengst mulig i arbeid. Det gjelder blant annet NAV-reformen, innføring av ny alderspensjon, ny uførepensjon, satsingen på Inkluderende arbeidsliv (IA-avtalen) og innføring av flere nye tiltak og virkemidler i arbeids- og velferdsforvaltningen. Forebyggende tiltak på arbeidsplassen for å hindre utstøting, tettere oppfølging av syk-

meldte, mer vekt på den enkelte brukers arbeids- evne enn på helsemessige og sosiale hindringer, og økt vekt på tett og individuelt tilpasset oppføl- ging, er viktige reformelementer for å styrke arbeidslinja de senere årene. Etter regjeringens vurdering er det lagt et godt rammeverk. Flere av reformene og tiltakene har virket i kort tid. Pensjonsreformen, som står i en særstilling blant de endringene som er gjennomført de siste årene, er forventet å virke sterkere over tid. Den nye uførepensjonen vil først innføres i 2015. Det er derfor for tidlig å konkludere om de langsik- tige virkningene av reformene.

5.1.1 Likestilling

Regjeringen har som mål å gi alle kvinner og menn i Norge like rettigheter og muligheter til å delta i samfunnet. Alles interesser, perspektiver og kompetanse skal ivaretas og brukes. Regjerin- gen vil legge til rette for at kvinner på lik linje med menn skal kunne delta i næringslivet. Målet for regjeringens næringspolitikk er størst mulig sam- let verdiskaping i norsk økonomi. Sett i et sam- funnsøkonomisk perspektiv lønner det seg å gjen- nomføre likestilling mellom kjønnene. Det at kvin- ner deltar i yrkeslivet, nesten på lik linje som menn, har ført til økt verdiskaping for det norske samfunnet.

Kvinner har høy yrkesdeltakelse, utgjør tre av fem studenter ved universiteter og høyskoler og utgjør en stor kundegruppe. Samtidig utgjør kvin- ner i underkant av 25 pst. av entreprenørene og 17 pst. av aksjeselskaperes styremedlemmene er kvinner i Norge. Kvinners ressurser og kompe- tanse bør utnyttes bedre i næringslivet. Økt entre- prenørskap blant kvinner vil kunne skape et mer mangfoldig og likestilt næringsliv, med større evne til omstilling og innovasjon. Regjeringen lan- serte i 2008 en handlingsplan for økt entreprenør- skap blant kvinner. Handlingsplanen inneholdt 12 tiltak, og var forankret i sju departementer. Planen ble midtveisevaluert i 2011. Hovedkonklusjonen er at tiltakene har bidratt til å styrke arbeidet med likestilling i næringslivet.

Når det gjelder styresammensetning, legger regjeringen vekt på forskjeller i erfaringsbakgrunn. Et kompetent og relevant mangfold gir et bredere beslutningsgrunnlag, og regjeringen mener dette hever kvaliteten på styrearbeidet. Dette var motiva- sjonen da det i 2003 ble innført krav om kjønnsba- lanse i styrene i alle offentlig eide foretak, enkelte særlovsselskaper, interkommunale selskap samt ASA. Dette har vist seg å være et effektivt virkemid- del for å øke andelen kvinner i disse styrene; i 2003

Boks 5.1 Kvinner i næringslivet

Sweco har under en 10-års periode doblet andelen kvinner i bedriften: fra 14 pst. kvinner i 2001 til 28 pst. i 2012. Dette har de lykket med gjennom:

- Like rettigheter for menn og kvinner ved uttak av foreldrepermisjon. Tidligere hadde kun kvinnene hatt tilgang på full foreldrepensning og derfor sterkere incentiver for å ta foreldrepermisjon enn mennene.
- Oppfordret menn (med en ekstra innsats på ledere) å ta foreldrepermisjon for å foregå med godt eksempel.
- Identifiserte talentfulle kvinner og forbe- rede de til lederskap, blant annet gjennom kursing/utdanning.
- Ved hver ansettelse av ledere intervjuet minst én kvinne. Dette for å oppfordre ledere til å velge kandidater ut fra et større mangfold og ikke ut fra karakteristika som i større grad ligner på de selv.
- Åpne for større grad av fleksibilitet, blant annet i form av muligheter for å arbeide hjemmefra. Dette har vært viktig for å beholde foreldre, særlig kvinner.
- Deltakelse i Female Future¹

¹ NHOs program for å styrke likestillingen i arbeidslivet, bedre kvinners representasjon i ledelse og styrer, samt trekke flere kvinner til privat sektor er et ledd i arbeidet med å sikre bedriftene tilstrekkelig kvalifisert arbeids- kraft.

var andelen på 7 pst. og allerede i 2008 hadde den steget til 40 pst. I henholdsvis 2008 og 2010 ble det også innført krav om kjønnsbalanse i styrene i sam- virkeforetak og kommunale aksjeselskaper. Et til- svarende lovkrav gjelder ikke for privateide aksje- selskaper (AS).

De fleste aksjeselskap, AS, har få eiere og neste halvparten av alle AS hadde ett styremed- lem i 2012 og vil derfor aldri kunne oppnå jevn kjønnsfordeling.

Andelen kvinner i aksjeselskapsstyrene er per i dag 17 pst., 72 pst. av selskapene har bare mann- lige styrerepresentanter.¹ Det er gjerne eierne selv som sitter i styret, og som står for forvaltning- en av selskapet. Dette gir et markant skille mel- lom aksjeselskapene og allmennaksjeselskapene,

¹ Statistisk Sentralbyrå.

ASA. Selskapsformen ASA ble innført nettopp for å trekke et hensiktsmessig skille mellom «små» og «store» aksjeselskaper, med ASA som de store aksjeselskapene med mange aksjeeiere og flere styrerepresentanter per selskap.

Det er flere årsaker til at sammensetningen av menn og kvinner i AS-styrer er ujevn. Med en relativt jevn fordeling i utdanningsnivået, kan den ujevne fordelingen av menn og kvinner i ledende posisjoner, som styreverv, være et tegn på at kvinners investering i utdanning gir lavere avkastning enn menns.² Samfunnsøkonomisk er det et ressurstap at kompetanse ikke tas i bruk. Utdanning er imidlertid ikke den eneste variabelen som kvalifiserer til kompetanse og styreverv. Kravet til relevant kompetanse er sentralt for alle styreverv. Det er fortsatt en overvekt av menn som starter opp, driver og er ansatte i private bedrifter. I 2011 hadde 57 pst. av de nyetablerte foretakene kun menn som ansatte.³ Noen virksomheter har over tid systematisk arbeidet for å øke andelen kvinner på ledernivå, og disse kan i dag vise resultater med en jevn kjønnsbalanse i ledelse og styrer. Det å lære av disse bedriftene, og gjøre metodene/lærdommen tilgjengelig for andre bedrifter, kan være en effektiv måte å øke rekrutteringen av styredyktige kvinner på, se boks 5.1.

Endringer i kjønnsbalansen i ASA-styrer og andre offentlige selskapsstyrer etter at loven trådte i kraft, har hatt begrensede ringvirkninger til styrer i andre selskapsformer. Regjeringen mener imidlertid at kjønnsbalanse er målet også i aksjeselskapsstyrene. Hensynet til arbeid, ressursutnyttelse, demokrati og likestilling er sentrale begrunnelser for å nå det målet. Regjeringen vil i første omgang legge opp til en innsats der man i dialog med næringslivet og arbeidslivets parter vurderer ikke-rettslige tiltak for å styrke kjønnsbalansen. Dette er en utvikling vi også ser internasjonalt blant annet i EU.

5.2 Kunnskap og kompetanse

Ny teknologi, nye arbeidsformer og nye produksjonsprosesser gjør at mange arbeidsoppgaver blir mer avanserte og kunnskapsintensive. I mange bedrifter er de ansattes kunnskap den aller viktigste kapitalen. Næringslivet konkurrerer derfor i økende grad på arbeidsstyrkens kvalitet, både i form av kunnskap og kompetanse. Kravene til god kompetanse er viktig i alle deler

av arbeidsmarkedet. Beregninger fra Statistisk sentralbyrå anslår at Norge vil trenge både flere personer med relevant fagopplæring og høyere utdanning i årene frem mot 2030, mens andelen av de sysselsatte med kun ungdomsskole vil falle med 50 pst. i samme periode.⁴

Å satse på utdanning og kompetanse er en av regjeringens viktigste prioriteringer. Et kunnskapsbasert arbeidsliv og varierte arbeidsoppgaver gjør at kompetansen i virksomhetene heves kontinuerlig. Flat struktur og korte maktavstander på norske arbeidsplasser åpner for kontinuerlig kompetanseutvikling, noe som i neste omgang styrker innovasjonsevnen i norske bedrifter. Kunnskap og kompetanse gjør også hver enkelt av oss friere. Friere til å skifte arbeid og friere til å forme vår egen arbeidshverdag. Det at vi som arbeidstagere får stadig mer kunnskap og kompetanse er altså ikke bare bra for økonomien og konkurranseevnen. Det er også en del av et større frihetsprosjekt. Et utdanningssystem av høy kvalitet er en av de viktigste forutsetningene for utviklingen av et konkurransedyktig næringsliv. Ettersom andelen av den norske befolkningen med høyere utdanning stiger, vil en av de største utfordringene være å få ungdom til å velge utdannelse som gir kompetanse som arbeidslivet har behov for. Utvikling av ny teknologi vil være en forutsetning for innovasjon og omstilling, og for å sikre at vi også i fremtiden har et kunnskapsbasert næringsliv som hevder seg i internasjonal konkurranse. Utviklingen innenfor bl.a. olje- og gassnæringen, prosessindustrien, maritime næringer, landbruksnæringen, marine næringer og andre teknologidrevne næringer avhenger i stor grad av tilgangen på realfaglig kompetanse. En aldrende ingeniørstand bidrar til at rekrutteringsbehovet blir ekstra sterkt. Næringslivet opplever mangel på ingeniør- og realfagskompetanse, derfor har regjeringen fremmet en rekke tiltak for å øke søkningen til disse studieretningene i sin realfagsstrategi.⁵ De siste fem årene har vi sett en økning i opptaket til ingeniør- og teknologiutdanning. Mens det ble tatt opp om lag 5000 studenter årlig på første halvdel av 2000-tallet, ble det tatt opp nesten 7500 studenter i 2012, jf. figur 5.1.

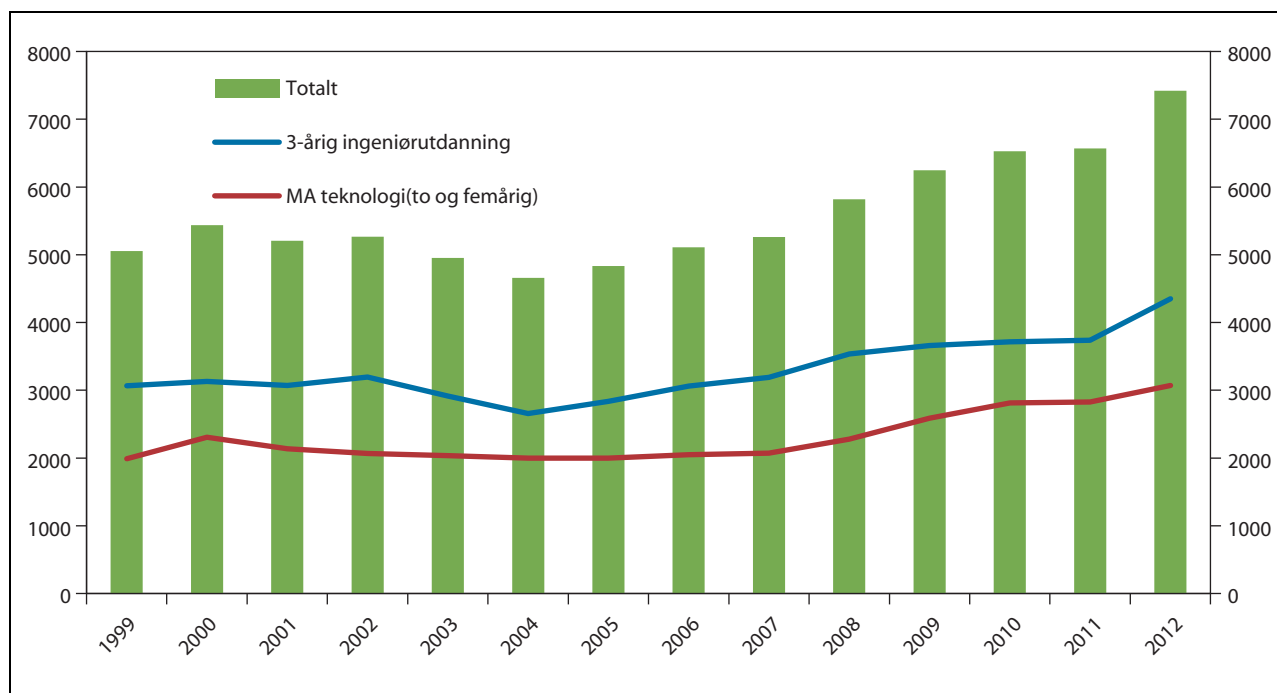
Norske høyere utdanningsinstitusjoner har høy grad av selvbestemmelse, og er avhengig av å selv sikre relevant informasjon om samfunnets

² Statistisk Sentralbyrå.

³ Statistisk Sentralbyrå.

⁴ Bjørnstad, R. M. L. Gjelsvik, A. Godøy, I. Holmd & N. M. Stølen (2010). Demand and supply of labor by education towards 2030. Statistics Norway, Report 39/2010.

⁵ Kunnskapsdepartementet (2010). Real FAG for framtida – Strategi for styrking av realfagene 2010–2014.

Figur 5.1 Opptak ingeniør- og teknologiutdanning, 1999–2012

Kilde: Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste, database for statistikk om høgre utdanning

behov for utdanninger. For å fremme samarbeid mellom høyere utdanningsinstitusjoner og arbeidsliv, og for å sikre at studenter får utdanning som er relevant for arbeidslivet, har regjeringen vedtatt at alle utdanningsinstitusjonene skal ha opprettet Råd for samarbeid med arbeidslivet (RSA).

Etter hvert som befolkningen blir eldre, blir andelen yrkesaktive mindre. De neste femti årene kan antallet personer over 67 år nesten fordobles i forhold til personer i yrkesaktiv alder ifølge Meld. St. 12 (2012–2013) *Perspektivmeldingen 2013*. Knapphet på arbeidskraft krever at vi får enda mer ut av hver enkelt medarbeider. Dette forutsetter god organisering, involvering og kontinuerlig utvikling av kompetanse gjennom hele livsløpet. Derfor er det avgjørende at arbeidstakerne har gode muligheter for kompetanseutvikling, både gjennom det daglige arbeidet og formell etter- og videreutdanning.

Næringslivet har behov for arbeidskraft med både praktisk erfaring og teoretisk kunnskap. Det gjøres nå en viktig jobb for å utvide den såkalte Y-veien fra yrkesfag, der personer med relevante fag- og svennebrev gis mulighet til å søke opptak til ingeniørutdanninger. En annen ordning, TAF, Teknisk allmennfag, startet som et forsøksprosjekt i Hordaland i 1992, og er en fireårig kombinasjonsutdanning basert på teoriundervisning i skole og praksis i bedrift. Elevene får opplæring

på begge opplæringsarenaene i alle fire årene. Tilbudet innebærer at elevene etter fire år oppnår både yrkeskompetanse og studiekompetanse. Ordningen krever utstrakt samarbeid med lokalt næringsliv og er prøvd ut i flere fylker.

Mesterutdanningen bygger på fag- eller svennebrev. Utdanningen er en etablererutdanning. Den gir en faglig og merkantil kompetanse som gir kunnskap og innsikt i å utvikle, lede og drive virksomhet. Utdanningen kan gjennomføres samtidig som man er i fullt arbeid. Det innebærer at man likevel bidrar til verdiskaping selv om man er under utdanning.

Mesterbrevet er den høyeste kompetansen en håndverker kan oppnå innen eget fag. Formålet med ordningen er å sikre status, styrke rekrutteringen og opplæringen i håndverksfagene, samt sikre etablering og sunn drift av bedriftene. Det er om lag 17 500 aktive mestere fordelt på 73 forskjellige fag, og ved utgangen av 2012 var 77 pst. av mesterne tilknyttet fag innenfor bygge- og anleggsnæringen. Ordningen har derfor stor betydning for kompetanse og faglig oppdatering i bygge- og anleggsnæringen.

Mesterutdanningens særpreg er at den utvikles og holdes løpende oppdatert i samarbeid med partene på bransjenivå. For å imøtekomme sterkt økende kompetansekrav, både nasjonalt og internasjonalt, satses det nå på fornying av både innhold og struktur i utdanningen. Nye krav fra

myndighetene, spesielt overfor byggenæringen, understreker dette behovet. Mesterbrevordningen er et næringspolitisk virkemiddel, og siktemålet med mesterutdanningen er å gi kunnskap og kompetanse til å drive en lønnsom og seriøs virksomhet og utføre tjenester i henhold til myndighetskrav.

God rekrutteringen til, og å hindre frafallet fra yrkesfagopplæringen er avgjørende for rekrutteringen til mesterbrevutdanningen. I tillegg er det viktig at mesterbrevordningen videreutvikles og fornyes. Nærings- og handelsdepartementet har dialog med Mesterbrevnemnda om utvikling av mesterbrevordningen. Departementet vil bidra til å finne løsninger som legger til rette for en god utvikling av mesterbrevordningen, og vurdere konkrete forslag fra Mesterbrevnemnda til tiltak for å utvikle mesterbrevordningen.

Statistisk sentralbyrås fremskrivningsrapport fra 2010 viser at etterspørselen etter arbeidstakere med fag- og yrkesopplæring vil øke frem mot 2030. Med denne etterspørselsveksten som bakteppe, er det viktig at arbeidet med å få flere til å gjennomføre yrkesfaglig utdanning lykkes. Den norske fagarbeideren er kjent for stor grad av selvstendighet, og kan ikke erstattes fullt ut av ufaglært arbeidskraft. Det er imidlertid ikke like stor etterspørsel etter arbeidskraft fra alle opplæringstilbudene i fag- og yrkesopplæringen. Kunnskapsdepartementet vil gjennomgå tilbudsstrukturen i samarbeid med partene i arbeidslivet og andre relevante aktører for å forbedre kvaliteten på og relevansen av fag- og yrkesopplæringen.

Vi vet at mange elever faller fra etter grunnkurset i fag- og yrkesopplæringen fordi de ikke får tilbud om læreplass, og mange av disse mangler motivasjonen for videre teoretisk skolegang. Regjeringen og partene i arbeidslivet inngikk i 2012 en forpliktende samfunnskontrakt om å øke antallet godkjente lærlinger med 20 pst. frem til 2015. Det vil si fra 15 000 lærlingplasser årlig i dag, til 18 000 plasser i 2015. Regjeringen vil også styrke fag- og yrkesopplæringen gjennom å legge til rette for tidligere og hyppigere veksling mellom opplæring i skole og arbeidsliv, for at elevene tidligere kan få innblikk i de arbeidsoppgavene som kjennetegner de ulike lærefagene.

Internasjonalisering av utdanning er et verktøy for å nå opp i den globale konkurransen. Mange norske bedrifter har en internasjonal orientering, og til dette kreves kompetente arbeidstakere med internasjonal kunnskap og erfaring. Studentmobilitet er et viktig aspekt ved internasjonalisering av utdanning. I et næringsperspektiv er det viktig at studenter både velger land

som er strategisk viktige handelspartnere for Norge, samt studier som gir den kompetansen som Norge faktisk trenger. Nye markeder også utenfor Europa får stadig større betydning, noe som også reflekteres i utdanningspolitikken. Fra og med undervisningsåret 2012–2013 er det derfor innført rett til støtte til det første året av bachelorutdanning ved utdanningsinstitusjoner av høy kvalitet i Brasil, Russland, India og Kina (BRIK-landene). I Russland og Kina er det også innført en forsøksordning om støtte til språkkopplæring når søkeren planlegger en etterfølgende gradstudium. Bedriftene må også anerkjenne kompetansen som arbeidstakere med internasjonal erfaring har. Dette gjelder både norske arbeidstakere med utdanning fra utlandet, men også utenlandske arbeidstakere som ønsker å jobbe i Norge. Kampen om de beste hodene er en kamp om de globale talentene, og dette krever en aktiv rekrutteringsprosess også utenfor Norges landegrensener.

Målet for regjeringens kompetansepolitikk er å bidra til at den menneskelige kapitalen forvaltes best mulig. Kompetansepolitikken påvirker utvikling og anvendelse av kompetanse i utdannings-systemet, arbeidslivet og i samfunnet. Sammenliknet med utdanningspolitikken for øvrig, preges kompetansepolitikken av et tydeligere anvendelses- og arbeidslivsperspektiv. Størsteparten av kompetanseutviklingen i norsk arbeidsliv skjer i forbindelse med jobben og er initiert av arbeidsgiver. Offentlige virkemidler kan imidlertid være nødvendig for å oppveie for underinvestering i kompetansen til enkelte grupper. Program for basiskompetanse i arbeidslivet (BKA) er et eksempel på et statlig finansiert opplæringsprogram for voksnes opplæring.

Like muligheter til livslang læring er begrunnet i behovet for å hindre sosial ulikhet, fremme trygghet for arbeid og samfunnsdeltakelse og sikre at samfunnet skal få dekket sine kompetansebehov. Behovet for å oppdatere kompetanse og tilegne seg ny kunnskap er viktig for alle voksne, uavhengig av utdanningsnivå. Det må derfor legges til rette for at det blir utviklet gode og fleksible etter- og videreutdanningstilbud, og for læring i arbeidslivet.

En sentral del av samfunnsrollen til utdanningsinstitusjonene er høyere utdanning som gjøres tilgjengelig utover de ordinære, campusbaserte grunnutdanningene. Dette kan også være en kilde til ekstern finansiering for institusjonene. En universitets- og høyskolesektor som tilrettelegger for livslang læring, tar høyde for at høyere utdanning ikke bare er noe som skjer i en avgren-

set periode i tidlig voksenliv, når man har mulighet til å tilbringe mesteparten av sin tid ved et lærested (uten for mange andre forpliktelser). Utgangspunktet er snarere at høyere utdanning er aktuelt gjennom livsløpet, uavhengig av alder, bosted, og livssituasjon.

Etterutdanning er kortere kurs som sikter mot fornyelse og ajourføring av en grunnutdanning uten at de gir formell kompetanse i form av studiepoeng. Etterutdanning dreier seg stort sett om eksternt finansiert virksomhet, som ikke gir uttelling i finansieringssystemet for universitets- og høyskolesektoren.

Videreutdanningstilbudene som registreres i Databasen for høyere utdanning, er spesielt tilrettelagte program, rettet mot studenter som allerede har en grunnutdanning. Utdanningen gir formell uttelling i form av studiepoeng. Fordi disse studiene primært retter seg mot personer i arbeids- og næringsliv, har institusjonene anledning til å ta studieavgift for programmene. Norske bedrifter, som hele tiden må oppdatere kompetansen hos sin arbeidsstyrke for å konkurrere på det globale markedet, er avhengig av godt fungerende etter- og videreutdanningstilbud.

Fagskoleutdanning er yrkesrettede utdanninger som bygger på videregående opplæring eller tilsvarende realkompetanse. Fagskoleloven tar utgangspunkt i at tilbudet av fagskoleutdanning skal være styrt av arbeidslivets etterspørsel etter kapasitet og kompetanse. Fagskolene tilbyr fleksible studier og har i større grad enn universiteter og høyskoler tradisjon for å tilpasse studiene til arbeidslivets behov. Mange bransjer har behov for fagarbeidere med spesialisert kompetanse som fagskoler gir. 2-årig yrkesrettet teknisk utdanning, som noen fagskoler tilbyr, bygger på aktuelt fagbrev og praksis i minst ett år etter læretiden. Disse utgjør derfor en viktig del av etter- og videreutdanningstilbudet for fagarbeidere som er med på å sikre næringslivets behov for kompetanse.

Bedriftene har selv hovedansvaret for å avdekke kompetansebehov, etter- og videreutdanningstilbud bør utformes i dialog med virksomhetene i arbeidslivet. Slik vil tilbudene best bidra til å dekke virksomhetenes behov, samtidig som det blir lettere for arbeidstaker å kombinere jobb og utdanning. Norgesuniversitetet (NUV) har som del av sitt mandat å styrke kontakten mellom arbeidslivet og høyere utdanning på området.

IKT-støttet fleksibel utdanning spiller en viktig rolle for virksomheter som vil heve kompetansen i arbeidsstyrken sin. For å utvikle fleksible tilbud

må institusjonene samarbeide om bruk av faglige ressurser og teknologiske løsninger.

Gjennom tette koblinger mellom FoU-, design og produksjonsleddet har flere norske næringer utviklet kompetanse i verdensklasse. Bedriftene i de ulike delene i verdikjeden lærer av hverandre, og gjør hverandre bedre. For at kunnskapsintensiteten i norsk næringsliv skal fortsette å utvikles i alle ledd er det viktig at bedrifter med høykompetent arbeidskraft fortsatt har produksjon i Norge. Et eksempel på dette er offshore leverandørindustri.

Det næringsrettede virkemiddelapparatet tilbyr flere tjenester som bidrar til kompetansetilførsel til næringslivet, bl.a. innenfor bedriftsetablering, strategi og ledelse, internasjonalisering, marked, markedsføring, design, immaterielle rettigheter og samsunnsansvar. I tillegg har virkemiddelapparatet en rekke programmer og tiltak som fremmer samarbeid og læring mellom bedrifter i nettverk.

Norge takket med brev fra statsministeren 18. oktober 2012 ja til å samarbeide med OECD om en norsk versjon av OECDs Skills Strategy. Skills Strategy skal gi råd om hvordan land konkret kan utvikle riktig kompetanse, og dra nytte av befolkningens ferdigheter. Kunnskapsdepartementet har ansvar for å koordinere prosessen på norsk side. Hovedmålet for samarbeidsprosjektet er å få en strategisk vurdering av nasjonal kompetansepolitikk og den samlede forvaltningen av befolkningens kompetanse (humankapitalen). Utgangspunktet er de langsiktige utfordringer i norsk økonomi og arbeidsmarked. OECD vil bistå Norge med å analysere følgende problemstillinger:

1. Utvikler vi nok og riktig kompetanse? Hvordan møtes rekrutteringsutfordringer nasjonalt og regionalt, og hvilke barrierer hindrer utvikling av nok og relevant kompetanse for å sikre Norges velferd og konkurranseevne i årene fremover? Er vi kompetansemessig godt nok rustet for fremtidens utfordringer?
2. Bruker vi den tilgjengelige kompetansen i arbeidslivet godt nok? Er vi gode nok til å aktivisere kompetansen til de som står utenfor arbeidslivet? Er det samsvar mellom etterspørsel etter og tilbud av kompetanse for individer, i ulike regioner, næringer og sektorer?
3. Er den nasjonale kompetansepolitikken optimal? Hvordan spiller de ulike politikkområders strategier og tiltak sammen på nasjonalt og lokalt nivå? Hvilke barrierer finnes for effektiv gjennomføring og koordinert virkemiddelbruk på tvers av sektorer, sentrale og lokale aktører?

Regjeringen vil:

- Følge institusjonenes implementering av Råd for samarbeid med arbeidslivet (RSA)
- Styrke kvaliteten på og relevansen av fag- og yrkesopplæringen ved å gjennomgå tilbudsstrukturen i samarbeid med partene i arbeidslivet
- Gi elever med relevante fag- og svennebrev mulighet til å søke opptak gjennom Samordna opptak til ingeniøruddanninger, yrkesfaglæreruddanninger og utdanninger innenfor naturbruk
- Styrke fag- og yrkesopplæringen gjennom å legge til rette for tidligere og hyppigere veksling mellom opplæring i skole og arbeidsliv
- Arbeide aktivt for flere læreplaner i samarbeid med partene i arbeidslivet gjennom oppfølging av samfunnskontrakten for flere læreplaner
- I samarbeid med OECD gjennomføre en helhetlig gjennomgang av den totale kompetansepolitikken i Norge gjennom arbeidet i OECD Skills Strategy

5.3 Forskning og kommersialisering

Kunnskapens betydning for innovasjon gjør at forskning spiller en viktig rolle for Norges innovasjons- og verdiskapingsevne. Gode universiteter, høyskoler og forskningsinstitutter bidrar til næringsrelevant kunnskap og tilgang på arbeidskraft med høy kompetanse til næringslivet. Forskning er «risikosport», blant annet fordi det er vanskelig å forutsi hvilke deler av forskningen som vil være avgjørende i fremtiden. Derfor er det viktig med en bred forskningsinnsats på mange områder – selv der vi ikke klarer å være verdensledende. For å kunne ta i bruk ny kunnskap, er det viktig at vi som nasjon har forskningsmiljøer som klarer å ta imot og bearbeide ny forskning.

Forskning gir opphav til ny kunnskap og innovasjon. Regjeringen har som mål å stimulere til næringsrelevant forskning og til å øke bruken av kunnskap i næringslivet. Samfunnet står overfor mange krevende oppgaver. Ny kunnskap vil blant annet være avgjørende for å kunne møte globale og nasjonale utfordringer knyttet til energi, miljø og klima, helse og velferd.

For å realisere verdiene av offentlig forskning, må mer av forskningsresultatene kommersialiseres. Kommersialisering av forskningsresultater innebærer at ideer, teknologier eller ny kunnskap med et kommersielt potensial gjøres tilgjengelig for næringsvirksomhet. En forutsetning for økonomisk utnyttelse av forskningsresultater er

at man sikrer de intellektuelle rettighetene, for eksempel gjennom patenter. Kommersialisering av forskningsresultater i tidlig fase innebærer høy risiko, og erfaring viser at kun et mindre antall forskningsbaserte ideer utvikler seg til større kommersielle suksesser. Kommersialisering krever derfor betydelig tverrfaglig samarbeid som kombinerer forretnings- og forskningskompetanse.

Forskningsrådets program FORNY 2020 skal sikre at forskningsresultater fra universiteter, høyskoler, forskningsinstitutter og helseforetak kommer samfunnet til nytte, blant annet gjennom lisensiering og oppstart av bedrifter. Regjeringen vil legge til rette for at flere slike ideer realiseres og tiltrekker seg privat kapital.

Regjeringen har økt bevilgningene til forskning og utvikling fra 15,5 mrd. i 2005 til 24,7 mrd. (inkludert Skattefunn) i 2013.⁶ Regjeringen skal fortsatt legge til rette for en økning i forskningsbevilgningene fremover. Veksten skal bidra til å realisere de forskningspolitiske målene, herunder FoU-innsats i næringslivet. Videre vil regjeringen fortsette å fremme kommersialisering av forskningsresultater ved universiteter, høyskoler, forskningsinstitutter og helseforetak. Innsatsen skal utløse innovasjon og ny verdiskaping og dermed øke avkastningen av investeringene i offentlig finansiert forskning.

BIA, Brukerstyrt innovasjonsarena, er Forskningsrådets største program for å stimulere til økt forskningsinnsats i næringslivet uavhengig av bransje og tema. Skattefunn er en rettighetsbasert ordning der det gis skattefradrag for kostnader knyttet direkte til forsknings- og utviklingsprosjekter som er godkjent av Norges forskningsråd. Regjeringen har styrket ordningen de siste årene – blant annet har taket på årlige prosjektkostnader for egenutført FoU blitt hevet fra 4 mill. kroner til 5,5 mill. kroner fra skatteåret 2009. For innkjøpt FoU ble taket hevet fra 8 mill. kroner til 11 mill. kroner. Videre oppdaterte regjeringen regelverket med virkning fra 1. januar 2011. Blant annet ble en ny definisjon av eksperimentell utvikling inkludert. I revidert nasjonalbudsjett for 2013 varslet regjeringen at skattefunnordningen skal styrkes ytterligere med 100 mill. kroner.

Regjeringen er opptatt av virkemidler som styrker samarbeid og mobilitet i forskningen. Et viktig virkemiddel som regjeringen ønsker å videreføre, er ordningen med nærings-ph.d. Ordningen

⁶ Meld. St. 18 (2012–2013) Lange linjer – kunnskap gir muligheter og Prp. 1 S (2012–2013) for Kunnskapsdepartementet.

skal stimulere til økt forskerrekruttering til næringslivet og er et viktig virkemiddel for å styrke samspillet mellom bedrifter og forskningsinstitusjoner

Forskning og kunnskapsutvikling i Norge kan ikke ses uavhengig av verden omkring oss. Vi er avhengige av å forstå og hente metoder, resultater og kunnskap som er utviklet utenfor landets grenser for å videreutvikle næringslivet og øke verdiskapingen. Endringer i det internasjonale forskningssystemet påvirker Norges internasjonale forskningssamarbeid. Den næringsrettede forskningspolitikken må derfor legge til rette for en styrking av internasjonale allianser og nettverk i næringslivet og forskningsmiljøene. Regjeringen vil styrke næringslivets deltakelse i det europeiske forskningssamarbeidet og det bilaterale forskningssamarbeidet med fremtredende forskningsnasjoner. Dette gjøres blant annet gjennom å legge til rette for instituttsektoren som viktige importhavner og samarbeidspartnere for bedriftene, og ved å bidra til en styrking av bilaterale samarbeidsavtaler med utvalgte land. Det vil også være nødvendig å se regjeringens bevilgninger til ulike nasjonale forskningsprogrammer i sterkere sammenheng med utvikling av det internasjonale forskningssamarbeidet.

Forskningsrådet forvalter en rekke næringsrettede forskningsprogrammer. Noen av disse knytter seg til enkelt næringer som petroleum og maritim sektor, mens andre dekker bredere tematiske områder som fornybar energi. Forskningsrådet har også noen teknologiorienterte programmer som retter seg mot generiske teknologiområder som er relevant for en rekke næringer.

IKT, bioteknologi, material- og nanoteknologi er teknologier som kan ha stor betydning for fremtidig nærings- og samfunnsutvikling og for vitenskapelig utvikling generelt. Et viktig utviklingstrekk er at innovasjon innenfor IKT, bioteknologi og nanoteknologi griper inn i og forsterker hverandre. Regjeringen la frem egne FoU-strategier for henholdsvis bioteknologi i 2011 og nanoteknologi i 2012. I 2013 vil regjeringen legge frem en strategi for IKT-FoU.

IKT spiller en stor og økende rolle for produktivitet og effektivitet i så godt som hele næringslivet og store deler av offentlig sektor i Norge i dag. I tillegg utvides spekteret av varer og tjenester som leveres digitalt og nettbasert kontinuerlig. Regjeringen har utarbeidet en strategi for IKT-basert verdiskaping kalt Digital Agenda. Strategien tydeliggjør hvordan anvendelse av IKT i samfunnet kan understøtte verdiskapingen, og angir forutsetningene for at dette skal skje. Stra-

gien utfyller Fornyingsprogrammet som omhandler digitaliseringen av offentlig sektor.

Et formål med offentlig tilskudd til forskning og utvikling, er at disse skal utløse samfunnsøkonomisk lønnsomme FoU-prosjekter som ikke blir realisert av næringslivet. En vesentlig del av bevilgningen til FoU-aktiviteter over Nærings- og handelsdepartementets budsjett går til Norges forskningsråd. Hovedformålet med tilskuddet er å bidra til utvikling av et mer kunnskapsbasert næringsliv og økt FoU-innsats i næringslivet.

Regjeringen la våren 2013 frem Meld. St. 18 (2012–2013) *Lange linjer – kunnskap gir muligheter* der samspillet mellom høyere utdanning, forskning og innovasjon er et hovedtema. Effektene av investeringer som gjøres i utdanning, forskning og utvikling virker over lengre tid. Det er derfor viktig at vi i dag finner et nivå og en innretning på de offentlige investeringene som imøtekommer også de mer langsiktige behovene for omstilling i norsk næringsliv. Blant annet derfor har regjeringen bestemt at det skal utvikles en langtidsplan for forskning og høyere utdanning. Planen vil gi en ramme for hvilke områder regjeringen vil prioritere i en tiårsperiode fra og med 2015.

Regjeringens langsiktige mål er at den samlede forskningsinnsatsen skal utgjøre tre pst. av BNP, der de offentlige forskningsbevilgningene skal utgjøre én pst. og næringslivets investeringer to pst. I 2011 utgjorde de totale utgiftene til FoU utført i Norge 1,6 pst. av BNP, fordelt på 0,9 pst. fra offentlig sektor og 0,7 pst. fra privat sektor. Som et høykostland må Norge i stadig større grad konkurrere på kunnskap og produktivitet. Forskning og utvikling er en avgjørende innsatsfaktor for å utvikle og ta i bruk ny kunnskap, og for å omsette denne i innovasjon og høyere produktivitet. På den bakgrunn bør vi investere enda mer i forskning.

Universitets- og høyskolesektorens aller viktigste bidrag til nyskaping og omstilling av norsk næringsliv er utviklingen av kandidater som tar med seg ny kunnskap inn i etablerte bedrifter eller starter nye bedrifter. Evalueringer og internasjonale rangeringer tyder på at kvaliteten på norsk forskning og høyere utdanning fortsatt kan forbedres. Regjeringen vil derfor foreta en helhetlig gjennomgang av finansieringen av universiteter og høyskoler, for at den skal bidra til kvalitetsutvikling gjennom sterkere profilering av institusjonene og bedre arbeidsdeling og faglig konsentrasjon.

Instituttsektoren oppnår gjennomgående gode resultater og fyller sin rolle som en viktig tilbyder av anvendt forskning for næringsliv og forvalt-

Boks 5.2 SINTEF: Forskning skaper store verdier

SINTEF er Skandinavias største, uavhengige forskningskonsern; med internasjonalt ledende kompetanse innen teknologi, naturvitenskap, helse og samfunnsvitenskap. SINTEF har 2000 ansatte fra 70 land, og hadde i 2012 en omsetning på 3 mrd. kroner.

Instituttsektoren er en viktig del av norsk forskning, særlig knyttet til innovasjon og næringsrettet forskning. SINTEF samarbeider tett med næringslivet, og bidrar sterkt til innovasjon som skaper verdier og konkrete løsninger. I 2012 utførte SINTEF omkring 7000 forskningsoppdrag for mer enn 3000 ulike kunder.

Flerfaseteknologi er et eksempel på teknologi som er utviklet av norske forskningsinstitutter, gjennom et samarbeid mellom SINTEF, IFE og selskaper i olje- og gassindustrien. Denne teknologien har alene skapt verdier for mange hundre mrd. kroner i norsk petroleums- og leverandørindustri.

I dag er SINTEF internasjonalt ledende innen mange områder som er viktig for norsk industri, blant annet maritim og marin sektor, energi, miljøteknologi, IKT, bygg, materialer, olje og gass. SINTEF ble opprettet i 1950, med utspring fra NTH (senere NTNU) i Trondheim.

SINTEF og NTNU har et tett partnerskap, og samarbeider om laboratorier, undervisning og forskning. SINTEF samarbeider også med Universitetet i Oslo og andre ledende vitenskapelige miljøer i Norge og utlandet. SINTEF er en ikke-kommersiell virksomhet, som investerer sine overskudd i ny kunnskap. De siste fem årene har SINTEF investert 600 mill. kroner i laboratorier og vitenskapelig utstyr.

Figur 5.2 Fra flerfase-laboratoriet på Tiller utenfor Trondheim

Foto: SINTEF/Thor Nielsen

ning. Sektoren er en viktig aktør for utvikling av kunnskap på nasjonalt prioriterte områder. Regjeringen ønsker å legge til rette for at denne rollen kan styrkes ytterligere blant annet gjennom en forenkling av basisfinansieringssystemet.

Regjeringen mener det er nødvendig å identifisere muligheter og hindringer for innovasjon i og fra helsesektoren. Det investeres mye i forskning i spesialisthelsetjenesten for å bidra til bedre tjenester, og det kan være ytterligere samfunnsmessige gevinster å hente ut i form av innovasjon i tjenestene og næringsutvikling. Regjeringen vil derfor utrede virkemidler som kan bidra til økt samarbeid mellom offentlig finansierte forskningsmiljøer og næringsliv på helseområdet.

De næringsrelevante virkemidlene er i stor grad godt utbygd og rimelig tilpasset behovene i næringslivet, men de må kontinuerlig utvikles og forbedres. Balansen i den samlede virkemiddelporteføljen må løpende vurderes og justeres i forhold til viktige utviklingstrekk og omstillingsutfordringer i næringslivet. Regjeringen vil der-

for utrede behovet for et virkemiddel for tidsavgrenset støtte til oppbygging av en ny kunnskapsbase og nytt samarbeid på fremvoksende områder eller områder med spesielle omstillingsbehov. Videre ønsker regjeringen at virkemiddelaktørene jobber bedre sammen for å få til et sømløst og helhetlig virkemiddelapparat.

Norges forskningsråd har vært gjenstand for en omfattende evaluering utført av det britiske firmaet Technopolis group ltd. Hovedkonklusjonen i evalueringen er at Forskningsrådet nå fungerer godt. I evalueringen kom det imidlertid frem spørsmål om Forskningsrådet i for liten grad har lyktes som en såkalt endringsagent, og ikke har klart å påvirke aktørenes FoU-aktivitet. Som en oppfølging av evalueringen ber regjeringen Forskningsrådet legge bedre til rette for kvalitet og fornyelse i det norske forskningssystemet, styrke sin rådgivende rolle overfor regjeringen og være mer strategisk i sitt arbeid knyttet til tilrettelegging for internasjonalt forsknings-samarbeid.

5.3.1 Strategi for bioteknologi

Bioteknologi handler om å bruke naturvitenskap og teknologi på levende organismer og på deler, produkter og modeller av disse. Anvendelsesområdene er mange og forskjellige. Gjennom bruk av bioteknologi kan vi få nye og mer miljøvennlige produkter, sunn og trygg mat samt gi nye pasientgrupper nye medisinske behandlingstilbud. Bioteknologisk virksomhet er kunnskaps- og forskningsintensiv med nær kopling mellom grunnforskning og næringsmessig anvendelse. Det er derfor viktig å få utløst potensialet som ligger i vår forskningsbasis slik at den kan frembringe både nye produkter og prosesser og fornye dagens gjennom så vel nyetableringer som eksisterende virksomheter. Bioteknologisk virksomhet kjenne- tegnes også ved raske innovasjonssykluser, høyt kapitalbehov og høykompetent arbeidskraft.

Regjeringen la 9. desember 2011 frem Nasjonal strategi for bioteknologi. Strategien peker ut retningen for videre satsing på bioteknologiområdet frem mot 2020. Strategien legger opp til en satsing i skjæringspunktet mellom bioteknologiens muligheter, samfunnsutfordringene og nasjonale fortrinn. Videreutvikling av konseptet om nasjonal arbeidsdeling er sentralt. Norsk bioteknologisk forskning skal bli mer næringsorientert, mer internasjonal og mer målrettet innenfor utvalgte områder. Bioteknologi skal komme til større anvendelse i ulike sektorer, og hav, helse, landbruk og industri er satsingsområder. Samtidig må det tas hensyn til at behovet for langsiktig, grunnleggende forskning og kompetanseutvikling er større for noen av satsingsområdene enn andre.

Den nasjonale strategien peker på at resurser fra havet har stor betydning for norsk verdiskaping og norske arbeidsplasser. Norge har sju ganger så stort havareal som landareal. Havenes produksjonspotensial er fortsatt utnyttet på mange områder og havområdene vil kunne spille en nøkkelrolle for fremtidig tilgang til trygg og sunn mat, fornybar energi, helse og velferd. Samtidig opplever vi at miljø- og klimaendringer og økt utnyttelse utfordrer hav- og kystområdenes bærekraft. Bioteknologisk kunnskap kan bidra til bedre forståelse av potensialet og begrensningene i det marine miljø.

Forskning og utviklingsarbeid basert på bioteknologi gir store muligheter til å forbedre primærproduksjon langs hele den landbaserte verdikjeden. Næringsmiddelindustrien er blant landets aller største industribransjer. Til tross for en omfattende og sterk landbasert næringsmiddelindustri

er de nye mulighetene for vekst og innovasjon som bioteknologien åpner for, i liten grad utnyttet. I høykostland som Norge er forskningsbasert innovasjon særlig viktig for å videreføre en nasjonalt basert produksjon gjennom å forbedre industriens konkurranseevne. Derfor bør norsk næringsmiddelindustri øke sin kompetanse på bioteknologi og søke samspill med kompetansemiljøene.

Helserelatert bioteknologisk forskning har stor betydning for tjenestekvalitet gjennom bedre, mer treffsikker og tryggere diagnose og behandling. Potensialet for å effektivisere og øke kvaliteten på diagnostikk og behandling gjennom mer omfattende bruk av bioteknologi er likevel stort. Utviklingen det siste tiåret har vist at en satsing på våre beste fagmiljøer kan bidra til å skape lovende bioteknologiselskaper som tiltrekker seg investorer og internasjonale industripartnere. Det ligger store muligheter for innovasjon og næringsvekst innenfor helse, samtidig som kommersialisering av helselatert bioteknologi er krevende. Derfor må det arbeides med å styrke den industrielle og kommersielle kompetansen og videreføre eksisterende støtteordninger som kan bidra med kapital i kommersialiseringsløpet.

Industriell bioteknologi er industriprosesser som bruker bioteknologiske prinsipper i produksjon av blant annet kjemikalier, enzymer, materialer og bioenergi. Selv om Norge har flere konkurransedyktige forskningsmiljøer og bedrifter innenfor industriell bioteknologi er industriell anvendelse av bioteknologi en ny og umoden virksomhet. For å utløse mulighetene innenfor industriell bioteknologi og bioraffinering peker strategien på at det vil være særlig viktig å øke kompetansen i mikrobiologi, biokatalyse, systembiologi og fermenteringsprosesser. Det forventes at syntetisk biologi også vil skape nye muligheter for industrielt bærekraftige prosesser. Industriell bioteknologi er særlig avhengig av tverrfaglighet. Samtidig er pilot- og demonstrasjonsanlegg nødvendig for å etablere nye prosesser i industriell skala. Dette medfører ofte store investeringskostnader. Det er derfor viktig å skape samspill mellom ulike sektorer og utløse investeringer gjennom samarbeid mellom offentlige og private virksomheter.

Gjennom det store det store bioteknologiprogrammet Funksjonell genomforskning (FUGE) i Norges forskningsråd (1,6 mrd. kroner i perioden 2002–2011) er det bygget opp solid forskningskompetanse innenfor bioteknologi. Evalueringen av programmet er overveiende positiv, og viser at programmet har gitt norske, biotekno-

logiske forskningsmiljøer et markant løft med henblikk på kompetanse, produktivitet og kvalitet. Bioteknologi for verdiskaping (BIOTEK2021) er etablert som oppfølgeren til FUGE, og skal ha en tydelig næringsrelevant profil. Hovedmålet er å frembringe bioteknologi som bidrar til verdiskaping og næringsutvikling knyttet til å løse de store samfunnsutfordringene på en ansvarlig måte.

5.3.2 FoU-strategi for nanoteknologi

Gjennom nanoteknologi kan vi utforske og utnytte naturens atomer og molekyler som byggesteiner. Dette skaper nye teknologiske muligheter og åpner blant annet for skreddersydde materialer med nye eller forbedrede egenskaper. Nanoteknologi er relevant for en rekke norske næringer og vil kunne bidra til fornyelse av etablert næringsliv, innovasjon i offentlig sektor og utvikling av nytt kunnskapsintensivt næringsliv.

I 2012 ble Regjeringens FoU-strategi for nanoteknologi 2012–2021 lagt frem. Strategien tydeliggjør ambisjoner og prioriteringer for videre nasjonal satsing på forskning og utvikling innenfor nanoteknologi. Tidsrammen for strategien er ti år, med en revisjon etter fem år. Regjeringen vil at nanoteknologi skal bidra til økt konkurransekraft i norsk næringsliv og bedre håndtering av de globale samfunnsutfordringene uten å skape uønskede effekter på helse, miljø og samfunn.

Regjeringen har pekt ut følgende tre satsingsområder som den offentlige innsatsen skal konsentreres om: grunnleggende kunnskapsutvikling, innovasjon og kommersialisering, og ansvarlig teknologiutvikling. Offentlig FoU-innsats skal rettes inn mot realisering av muligheter innenfor de nasjonalt prioriterte områdene energi og miljø, helse, mat, hav, IKT, bioteknologi og avanserte materialer. Innsatsen skal også rettes inn mot å møte utfordringer knyttet til mulige uønskede effekter på helse, miljø og sikkerhet (HMS) og etiske, rettslige og samfunnsmessige aspekter (ELSA).

For å fremme grunnleggende kunnskapsutvikling vil regjeringen legge til rette for:

- Videreutvikling av grunnleggende kompetanse om nanovitenskap og nanoteknologi, samt stimulere til økt tverrfaglig samarbeid på området
- Oppbygging av grunnleggende kompetanse relatert til de nasjonalt prioriterte områdene energi, miljø, helse, hav, mat, IKT, bioteknologi og avanserte materialer

- Forskningsmiljøers deltakelse i internasjonalt forskningssamarbeid, bl.a. i EUs rammeprogram for forskning og innovasjon
- Videreutvikling av en felles nasjonal infrastruktur innenfor nanoteknologi for å sikre en bred og tverrsektoriell koordinering og bruk, som kan kompletteres gjennom internasjonalt infrastruktursamarbeid

For å fremme innovasjon og kommersialisering basert på utvikling og bruk av nanoteknologi vil regjeringen:

- Prioritere næringsrettet FoU-aktivitet innenfor relevante virkemidler
- Utvikle Forskningsrådets møteplassfunksjon og stimulere til økt samarbeid i, og mellom, næringslivet og forskningsmiljøene
- Styrke det næringsrettede virkemiddelapparatets og relevante fagmyndigheters informasjonsarbeid om hvilke muligheter og begrensninger som ligger i utvikling og bruk av nanoteknologi
- Legge til rette for kommersialisering av FoU-resultater innenfor nanoteknologi, bl.a. gjennom et utvidet samarbeid mellom det næringsrettede virkemiddelapparatet og andre relevante kommersialiseringsaktører, samt et aktivt arbeid for utvikling av gode internasjonale standarder
- Legge til rette for næringslivets deltakelse i internasjonalt FoU-samarbeid, herunder EUs rammeprogram for forskning og innovasjon og bilateralt samarbeid med relevante enkeltland

For å fremme ansvarlig teknologiutvikling vil regjeringen:

- Legge til rette for at HMS- og ELSA-forskningens andel av den offentlig finansierte FoU-innsatsen på dette feltet heves til et nivå som er blant de ledende internasjonalt
- Legge til rette for integrering av HMS og ELSA i teknologiutviklingsprosjekter som omfatter nanoteknologi
- Gjøre EUs «Code of conduct for Responsible Nanosciences and Nanotechnologies Research» retningsgivende for nasjonal FoU-innsats
- Samarbeide med Teknologirådet for fremme av økt samfunnsdialog og -involvering i teknologiutviklingen på området

Gjennom det store nasjonale programmet for nanoteknologi og nye materialer NANOMAT i Norges forskningsråd (700 mill. kroner i perioden 2002–2011) er det bygget opp grunnleggende

kompetanse på området og skapt bedre samarbeidsrelasjoner mellom de nasjonale kunnskapsmiljøene. Regjeringen viderefører en målrettet FoU-satsing på nanoteknologi gjennom et nytt program i Forskningsrådet, NANO2021 (2012–2021). Det nye programmet skal i større grad fokusere på næringsmessig utnyttelse av den nasjonale kunnskapsbasen, og følge opp øvrige føringer i regjeringens nanoteknologistrategi. Strategien skal også følges opp innenfor øvrige etablerte virkemidler rettet mot forskning, utvikling og innovasjon.

5.4 Næringsklynger

Det er regjeringens politikk å prioritere og videreutvikle våre fortrinn på områder hvor vi har naturgitte forutsetninger, kompetanse og ekspertise, og hvor vi allerede har utviklet ledende klynger og teknologimiljøer. I en globalisert verden med stadig tøffere konkurransesituasjon ligger den innovasjonspolitiske utfordringen i å frembringe insentiver til innovasjon som gjør at de mest innovative og produktive bedriftene og bransjene kan vokse.

Med utgangspunkt i det norske kostnadsnivået vil det som oftest være vanskelig for norsk næringsliv å konkurrere på basis av rimelig arbeidskraft. Norske bedrifter kan lettere bli konkurransedyktige i kraft av topp kvalitet, unike løsninger og funksjonalitet i produkter og tjenester. En styrke i den norske bedriftskulturen er at den er preget av stor grad av tillit, flate strukturer og raske beslutningsveier. Det kan innebære at norske bedrifter egner seg godt for samarbeid i klynger.

Både i Norge og i flere andre land er støtte til utvikling av klynger og nettverk de senere årene blitt en del av nærings- og innovasjonspolitikken. I de siste 10–15 årene er det i Norge etablert flere virkemidler som skal stimulere til økt samarbeid mellom bedrifter og kunnskapstilbydere. Innovasjon Norge, Forskningsrådet og SIVA har i fellesskap iverksatt to programmer for utvikling av næringsklynger; Arena-programmet (opprettet i 2002) og Norwegian Centers of Expertise (opprettet i 2006). Arena-programmet er rettet mot klyngemiljøer i en tidlig fase av samarbeidet, mens NCE-programmet er opprettet for å forsterke innovasjonsaktiviteten i de mest modne, vekstkraftige og internasjonalt orienterte næringsklyngene i Norge. Programmene velger ut de klyngene som skal støttes med grunnlag i åpne konkurranser, der regionale klyngeinitiativ vurderes ut fra potensial og kvalitet. Programmenes rolle er å utløse,

forsterke og akselerere utviklingsprosesser i klyngene. Støtten fra programmene går til selve fasiliteringen av samarbeidet, nettverksbygging, internasjonalisering, ideutvikling og kommunikasjon. FoU- og innovasjonsprosjekter som spinner ut av næringsklyngene finansieres fra andre programmer utenfor klyngeprogrammene (Norges Forskningsråd og Innovasjon Norge).

Programmene har bidratt til å skape stor interesse og engasjement for et mer organisert og strategisk innrettet klyngesamarbeid i Norge. Dette har utløst en betydelig aktivitet rundt omkring i landet.

Noen av de sterkeste næringsmiljøene i Norge er knyttet til maritim industri og leverandørindustrien til offshoresektoren. De fire viktigste NCE-ene, NCE Maritime, Subsea, Systems Engineering Kongsberg, NODE, har ca. 50 000 ansatte og en omsetning på over 150 mrd. kroner i sine medlemsbedrifter. Bedriftene i disse næringsmiljøene har stor betydning for landets innovasjonsevne og konkurransekraft. Her finner vi mange eksempler på at internasjonale bedrifter investerer i norske virksomheter og flytter viktige kunnskapsfunksjoner til Norge. Bedrifter som FMC Technologies, Aker Solutions, Schlumberger, National Oilwell Varco, DNV og Rolls Royce er aktuelle eksempler. Bedriftene i klyngene må være attraktive for både norske og utenlandske eiere. Dette forutsetter en bred strategisk innsats fra klyngeorganisasjonene.

5.4.1 Vurdering av et nytt helhetlig program for næringsklynger

Evalueringsene av NCE og Arena som ble lagt frem i november 2011 viste positive resultater og effekter av dagens klyngeprogrammer, samtidig som det ble pekt på noen utviklingsoppgaver for programmene. Evalueringen viste at det bør legges til rette for mer differensiert støtte til næringsklyngene og åpning for større grad av mobilitet mellom nivåene i programmet. I evalueringen av NCE-programmet sies det at det bør vurderes forsterket støtte til de prosjektene som har muligheter til å etablere seg som verdensledende, blant annet en forsterket kopling til globale kunnskapsnettverk.

Innovasjon Norge har startet arbeidet med å utvikle og vurdere et nytt helhetlig programtilbud for klynger som skal bygge videre på hovedelementene i dagnes tilbud. En forstudie for utvikling av et nytt klyngeprogram ble fullført i oktober i fjor. Der foreslås det flere nye tjenestemoduler for å gjøre programmet bedre tilpasset næringsklyngenes behov og utviklingspotensial. Noen av de

Boks 5.3 Vestbase: Klyn gesamarbeid om opplæring

Vestbase, etablert i 1980, er forsyningsbasen som har utviklet seg til en dynamisk og voksende næringspark, hvor man i dag finner et 60-tall bedrifter etablert. Aktiviteten har vært sterkt voksende de siste 7–8 årene, og bransjen forbereder seg på sterk vekst de neste åtte årene på grunn av kommende feltutbygginger i Norskehavet.

Vestbase er opptatt av å styrke utdanningstilbudet i Kristiansund. Lokal utdanning er viktig for fremtidig rekruttering, som en motpol til at ungdom flytter fra regionen og til større byer. Et

trainee-program (KOM-Traineeet) etablert i 2006 har vært vellykket. Ulike selskaper har et felles trainee-program hvor trainee-er tas inn, og disse roterer i tre bedrifter der de er åtte måneder i hver bedrift.

En viktig rolle for Vestbase innen olje og gassindustrien er å være tilrettelegger av infrastruktur (kaier, bygg, lagerområder og lignende) til en plasskrevende bransje som er i vekst. For næringsparken kan offentlig saksbehandling være krevende i perioder hvor beslutningsprosesser og behov for øvrig oppstår raskt.

Figur 5.3 Vestbase

Foto: H. Valderhaug

viktigste ambisjonene er å videreutvikle lærings- og utviklingsprosessene i klyngene, forbedre samspillet mellom klyngene og relevante forsknings- og innovasjonsprogrammer og å forsterke klyngenes internasjonale orientering.

Forstudien foreslår et nytt program som bygger på dagens klyngeprogrammer (Arena og NCE), og at det etableres et nytt klyngenivå for de klyngene som har en global posisjon innenfor sine respektive verdikjeder (såkalte Global Cen-

ters of Expertise). Målet er å forsterke disse klyngebedriftenes posisjon i sine globale verdikjeder og markeder. Dette skal gjøres gjennom støtte til strategisk viktige aktiviteter, sterkere oppkoblinger til globale kunnskapsmiljøer og markeder, forsterket innovasjonssamarbeid mellom bedrifter og FoU-aktører og støtte til samarbeid mellom klynger både innenfor og på tvers av verdikjeder.

Gjennom å samle tilbudene til næringsklynger i ett program, vil det ifølge forstudien bli bedre muligheter for skreddersydde løsninger, bedre utnyttelse av tjenestetilbud og støttefunksjoner og mer effektive prosedyrer for prosjektutvelgelse og prosjektoppfølgning. En slik samling av tilbudene til næringsklyngene kan innebære at den samlede ressursutnyttelsen vil bli bedre. Regjeringen vil komme tilbake til vurderingen om opprettelsen av et nytt helhetlig klyngeprogram i de årlige budsjettproposisjonene.

5.5 Gode rammevilkår for små og mellomstore bedrifter

Den vanlige norske bedrift er en liten bedrift med få eller ingen ansatte. Hele 99,5 pst. av alle bedrifter i Norge har færre enn 100 ansatte. De små og mellomstore bedriftene står også for brorparten av sysselsettingen i Norge. 1,1 mill. eller nesten 2/3 av alle ansatte i privat sektor jobber i små og mellomstore bedrifter. Små bedrifter bidrar i stor grad til verdiskaping, tilvekst og arbeidsplasser i det norske samfunnet og lokalmiljøer er mange ganger helt avhengig av disse bedriftene. Innenfor næringene varehandel, bygg og anlegg, hotell og restaurantvirksomhet, og forretningsmessig tjenesteyting står bedrifter med færre enn 100 selsatte for mer enn 80 pst. av verdiskapingen. I industrien står de små og mellomstore bedriftene for litt under halvparten av verdiskapingen.

Den viktige betydningen disse bedriftene utgjør er bakgrunnen for at regjeringen i mars 2012 frem en egen strategi for små og mellomstore bedrifter; «Små bedrifter – store verdier». Med SMB-strategien settes mulighetene og utfordringene til små og mellomstore bedrifter tydeligere på dagsorden. Målgruppen for SMB-strategien er norske bedrifter og aktører som ønsker å starte bedrift og videreutvikle eksisterende bedrift. De små bedriftene driver med et stort spenn av vareproduksjon og tjenesteyting. Den store bredden gjør at bedrifts-Norge har mange bein å stå på, og dette gjør økonomien mindre sårbar for svingninger.

Små og mellomstore bedrifter påvirkes av de fleste politikkområder, men strategien fokuserer på områder som har betydning for små og mellomstore bedrifter spesielt; forenkling, kapital, innovasjon og FoU, kompetanse, internasjonalisering, eierskifte, offentlige anskaffelser og industrielle rettigheter. I tillegg til å beskrive betydningen av disse temaene er det lagt opp til flere tiltak.

Et hovedtema i strategien er arbeidet med næringsforenkling. For å stimulere både eksisterende og nye bedrifter til økt verdiskaping arbeider regjeringen kontinuerlig for å forenkle næringslivets rammevilkår. Kravene i regelverket er ofte de samme for små bedrifter som for store, men de små har ofte færre ressurser til å utføre administrative oppgaver. Byrden føles derfor ofte større for de små. Regjeringen har formulert et ambisiøst mål om å redusere næringslivets administrative kostnader med 10 mrd. kroner innen utgangen av 2015. Det arbeides målrettet for å nå dette målet og flere viktige milepæler er allerede oppnådd.

I forbindelse med oppstart og etablering er finansiering ofte en utfordring for mange bedrifter. Tilgang til kapital er viktig i ulike faser av bedriftenes liv, og det kan oppstå flere utfordringer knyttet til en bedriftssøk etter kapital. Det offentlige er regulerende myndighet i kapitalmarkedet, i tillegg til at myndighetene også tilbyr ulike kapitalvirkemidler.

Innovasjon har alltid vært en viktig kilde til verdiskaping, vekst og velferdsutvikling. Bedriftene, både små og store, er motorene i innovasjonsprosessene. Det er der ideer og kunnskap omsettes til nye innovasjoner. Myndighetene har en rolle som tilrettelegger gjennom en rekke offentlige virkemidler. Målet for virkemiddelapparatet er å bidra til økt verdiskaping og innovasjon i hele landet.

Kunnskap og kompetanse blir stadig viktigere innenfor alle næringer. Bak enhver bedrift står mennesker som med sin kunnskap og kompetanse bidrar til å holde hjulene i gang og utvikle bedriften. Små bedrifter konkurrerer i stor grad på kunnskap og kompetanse, noe som krever kontinuerlig oppdatering av arbeidsstyrkens kompetanse. I SMB-strategien beskrives en variert og koordinert tilnærming til kompetansepolitikken med mål om økt kompetanseutvikling i næringslivet.

Mulighetene for å lykkes med å skape noe også utenfor Norges grenser er store for mange små bedrifter. Innenfor internasjonalisering har Norge allerede mange gode ordninger som bidrar til å gi kunnskap om markeds- og konkurranseforhold, styrke bedriftenes kompetanse, utvide deres nettverk og finne strategiske samarbeidspartnere. Innovasjon Norge bidrar, blant annet gjennom sine utekontorer, til å fremme økt internasjonalisering for SMB.

Vår verdiskaping er avhengig av at det etableres, videreutvikles og drives lønnsomme bedrifter, og at ulønnsomme bedrifter omstilles eller avvi-

kles. Det er derfor uheldig dersom en lønnsom bedrift med mange ansatte avvikles fordi eieren ønsker å trekke seg tilbake. Eierskifter er ofte gunstig både for de som avhender og de som overtar en bedrift, og i tillegg for ansatte, kunder, leverandører og samfunnet. Derfor ønsker regjeringen å legge bedre til rette for at gode eierskifter finner sted.

Offentlig sektor har en viktig rolle som oppdragsgiver overfor mange små bedrifter. Årlig anskaffer offentlig sektor varer og tjenester for store summer. Dette er et stort og viktig marked for mange små bedrifter. Å få oppdrag fra det offentlige kan for mange bedrifter utgjøre en viktig del av inntjeningen. Regjeringen vil derfor legge enda bedre til rette for at flere små bedrifter deltar i og vinner konkurranser om offentlige anskaffelser.

Små bedrifter mangler ofte kunnskap om industrielle rettigheter, slik som patent, varemerke og design. Mange små bedrifter har et navn, en logo eller et varemerke som de er avhengige av for å få solgt sin vare eller tjeneste. Andre igjen investerer i innovasjoner hvor det er avgjørende å sikre rettighetene til innovasjonene. Felles for alle disse er at beskyttelse av rettigheter er viktig for å sikre verdiene i bedriftene. Derfor ble det i strategien varslet at regjeringen vil legge frem en stortingsmelding om immaterielle rettigheter med tiltak som skal legge forholdene bedre til rette for bedriftene på dette området.

I SMB-strategien foreslås det totalt 64 tiltak og av disse er 22 allerede blitt gjennomført, mens de øvrige i stor grad er i ferd med å gjennomføres.

Konkrete tiltak er:

- Unntak fra revisjonsplikten for små aksjeselskaper
- Nedsettelse av laveste krav til aksjekapital
- Enklere regler for elektronisk signering av meldinger til Enhets- og Foretaksregisteret
- Dialogen med bedrifter og arbeidslivsorganisasjoner skal fortsette, og bli enda bedre. Vi har lansert nettstedet enkleregler.no. Videre er forenklingsarbeidet styrket med et eget sekretariat i NHD.
- Regjeringen opprettet i 2012 ny enhet for eksportfinansiering, Eksportkreditt Norge AS.
- Regjeringen vil fremme forslag til Stortinget om opprettelse av nye såkornfond. Det ble omtalt i Meld. St. 22 (2011–2012) Verktøy for vekst – om Innovasjon Norge og SIVA at det på sikt skal opprettes inntil seks landsdekkende såkornfond.
- Regjeringen styrket administrasjonen av Skattefunnsordningen med kr. 3 mill. i 2012

- Regjeringen vil styrke inkubatorsatsingen i SIVA
- Regjeringen vil bidra til at små og mellomstore bedrifter skal ha gode muligheter for å lykkes i internasjonale markeder. Det gjelder å sikre markedsadgang med handelsavtaler, tilby gode informasjonstiltak, og tilpasse dagens tilbud i Innovasjon Norge med det som bedriftene etterspør.
- Regjeringen vil bidra til å styrke prosjektet Eierskapsalliansen

5.6 Miljøteknologi

Miljø og klimaspørsmål er blant vår tids store utfordringer, det gjelder for Norge og for verden som helhet. Verden vil både ha behov for renere energi og mer effektiv utnyttelse av energien. Biler, skip og bygninger vil måtte bli mer miljøeffektive. Tilgang på rent vann vil bli et knapphetsgode i større deler av verden. Økt bruk av akvakultur for produksjon av fisk vil kreve mer miljøeffektive teknologier. Den økende urbaniseringen vil kreve smartere transportløsninger og utbyggingstilpasninger som kan minimere negative miljøkonsekvenser.

Norge har i lang tid hatt målrettet og stor innsats i å løse miljø- og klimaspørsmål. Vi har vært tidlig ute med reguleringer av utslipp, offentlig støtte til utvikling og investering i miljøteknologi og har brukt skatte- og avgiftssystemet aktivt for å få frem miljø- og klimavennlige løsninger. Regjeringen har en ambisjon om å fortsette bruken av virkemiddelapparatet, skatte- og avgiftssystemet og internasjonalt samarbeid, herunder deltakelse i kvotesystemer, aktivt for å møte klima- og miljøutfordringene i årene som kommer.

Miljøteknologi må være med i grunnlaget for utvikling av fremtidens samfunn – både i Norge og internasjonalt. For å møte disse utfordringene er det behov for utvikling og bruk av ny teknologi. Denne miljøteknologiske utviklingen vil samtidig gi grunnlag for ny næringsvirksomhet. Norske foretak har forutsetninger for å ta del i verdiskapingen, og kan levere internasjonalt konkurransedyktige produkter og løsninger.

For å stimulere til utslippsreduksjoner innførte regjeringen i 2007 en NOx-avgift. I 2008 ble det besluttet at virksomheter kan få avgiftsfritak dersom de omfattes av en miljøavtale med staten om NOx-reduserende tiltak (NOx-avtalen) Gjennom avtalen forplikter næringsorganisasjoner seg til å redusere utslippene av NOx. Virksomheter som slutter seg til avtalen, forpliktes også til å foreta inn-

betalinger til næringslivets NOx-fond. NOx-fondet har kanalisert midler til reduksjon av utslipp fra blant annet skip, og avtalen er forlenget til 2017.

Det gjelder både å ta i bruk den kunnskapen vi alt har, og å utvikle ny kunnskap. I 2011 la regjeringen frem sin strategi for miljøteknologi, «Næringsutvikling og grønn vekst». Strategien har to hovedformål: å legge til rette for nasjonal verdiskaping og næringsutvikling og å bidra til å nå våre miljømål. Tiltakene i strategien inngår som viktige deler av både nærings- og miljøpolitikken.

Regjeringens visjon er at Norge skal utvikle seg til å bli en viktig leverandør av miljøteknologiske løsninger. En satsing på miljøteknologi kan derfor bidra til utvikling av norske konkurransedyktige foretak. Støtten til kommersialisering av miljøteknologi ble økt ved at miljøteknologiordningen i Innovasjon Norge ble etablert i 2010. Da strategien for miljøteknologi ble lagt frem, ble også bevilgningen økt. I perioden 2011–2013 vil både nyetableringer og prosjekter innenfor kommersialisering og utprøving av teknologi få støtte til private investeringer, kompetanseoppbygging og til strategisk samarbeid mellom leverandører av sammensatte løsninger innenfor ordningen.

Gjennom kompetanseheving, tydeligere ledelsesforankring og styrking av dialogen mellom offentlige innkjøpere og næringslivet skal offentlige anskaffelser bidra til å fremme utviklingen av miljøteknologi gjennom Difi, Direktoratet for forvaltning og IKT. Innovasjon Norge har fått i oppdrag å utvikle et miljøteknologisk kompetansemiljø for hele det næringsrettede virkemiddelapparatet.

Teknologisk utvikling og nyskapende virksomhet innen miljøteknologi vil gi grunnlag for økonomisk vekst i fremtiden. Gjennom programrådet for miljøteknologi, som ble presentert i strategien, har man kommet i gang med å etablere sammenfallende prioriteringer i utlysningstekstene, samfinansiering av prosjekter og ulike former for utvidet samarbeid om gode søknader.

Enova er i ferd med å videreutvikles for å få større ansvar for å oppfylle regjeringens satsing på klimateknologi. Organisasjonen har som formål å bidra til en miljøvennlig omlegging av energibruk- og produksjon og utvikling av energi- og klimateknologi. Enova vil styrke forsyningssikkerheten og redusere utslippene av klimagasser. Satsingsområdene til Enova omfatter bl.a. redusert energibruk i industri og bygg, økt bruk av andre energibærere enn elektrisitet, naturgass og olje til varme og nye energi- og klimateknologier.

Gjennom Stortingets behandling av Klimameldingen, som regjeringen la frem våren 2012, ble

det besluttet å opprette en ny nasjonal satsing på klimateknologi under Enova, jf. Meld. St. 21 (2011–2012) og Innst. 390 S (2011–2012). Satsingen er rettet inn mot utvikling av ny teknologi og støtte til teknologier og løsninger nær markedsintroduksjon. Blant annet skal Enova kunne gi støtte til investeringer i fullskalaproduksjon i industrien. Satsingen har som mål å bidra til reduksjon av klimagassutslipp og bygge opp under utviklingen av energiomlegging på lang sikt gjennom å utvikle og ta i bruk teknologier som kan bidra til dette. Satsingen finansieres gjennom avkastningen fra et nytt fond for klima, fornybar energi og energiomlegging som ble opprettet med utgangspunkt i Enovas Grunnfond på 25 mrd. kroner. Fondskapitalen ble økt med 10 mrd. kroner i 2013. Regjeringen vil gradvis øke fondskapitalen opp til 50 mrd. kroner innen 2016.

I tillegg til støtteordninger for utvikling og implementering av miljøteknologi har Norge et skatte- og avgiftssystem og et regelverk som bidrar til å begrense miljøutslipp og utslippenes negative virkninger på miljø og klima. Det å sette en pris på miljø- og klimautslipp fører til at den som forurenser betaler for sine utslipp og gir et insentiv til å utvikle bedre miljøløsninger. Skatte- og avgiftssystemet bidrar dermed til en miljøvennlig omstilling av samfunnet og fremveksten av ny næringsvirksomhet. Eksempelvis var Norge tidlig ute med å stimulere til en miljø- og klimavennlig transportsektor. Regjeringen ønsker fortsatt å bruke bilavgiftene for å bidra til en slik omlegging.

Norge var også tidlig ute med å regulere utslipp fra petroleumsvirksomheten, og virksomheten på norsk sokkel har i dag lavere utslipp sammenlignet med petroleumsvirksomheten internasjonalt. Et tredje eksempel er utviklingen innenfor prosessindustrien i kjølevannet av at norske myndigheter har stilt utslippskrav. Norsk prosessindustri er i dag langt fremme når det gjelder energieffektivitet og lave klimagassutslipp og forbindes ikke lenger med lokale miljøutslipp. Norge bidrar også til å begrense omfanget av CO₂-utslipp ved å delta i det europeiske kvotesystemet. Innenfor kvotesystemet er samlede klimagassutslipp gitt frem til 2020. Samlet kvotemengde i det europeiske kvotesystemet skal trappes gradvis ned og skal i 2020 være 21 pst. lavere enn 2005-utslippene fra de kvotepliktige sektorene. Systemet er markedsbasert slik at utslippsreduksjoner blir gjennomført der det er mest kostnadseffektivt. De fleste sektorene som ikke er omfattet av kvotesystemet er pålagt CO₂-avgift. I Norge er om lag 80 pst. av de nasjonale utslippene underlagt kvoteplikt eller CO₂-avgift.

5.7 Innovasjon og produktivitsvekst

Velstanden i Norge er basert på en effektiv utnyttelse av ressursene gjennom arbeidsdeling og spesialisering. Vi har økt velstanden ved å bli mer produktive. De siste 30 årene har fastlands-BNP økt med gjennomsnittlig 2,1 pst. i året, samtidig som samlet arbeidsinnsats har gått ned⁷. Økningen i bruttoprodukt per time arbeidet har med andre ord vært avgjørende for velstandsutviklingen. Produktivitsveksten er blant annet drevet av innovasjon.

I årene fremover skal Norge utvikle seg videre. Vi skal produsere mer og bedre varer og tjenester, vi skal bli enda bedre i stand til å ta vare på våre eldre og syke og vi skal gjøre det på en måte som ivaretar miljøet og naturen rundt oss og fremmer god folkehelse. For å få til dette er vi nødt til å omstille oss og gjøre ting på nye og bedre måter.

Innovasjon er en samlebetegnelse for vellykket fornyelse. En innovasjon kan være en ny vare, tjeneste, produksjonsprosess, anvendelse eller organisasjonsform som er lansert i markedet eller tatt i bruk i produksjonen for å skape økonomiske verdier. Regjeringens mål er å styrke innovasjonsevnen slik at den bidrar til størst mulig samlet verdiskaping i norsk økonomi.

Det snakkes ofte om forskning og innovasjon, og ny kunnskap er ofte viktig for nye løsninger. Men i virkeligheten er det mange faktorer som stimulerer til innovasjon. Krav og behov hos kundene, nye krav og reguleringer, initiativ fra medarbeiderne, erfaringsutveksling på tvers av næringsgrener og internasjonale erfaringer er alle faktorer som påvirker innovasjonen.

5.7.1 En innovasjonspolitik for økt produktivitet og verdiskaping

Virksomheter innoverer ved å ta i bruk ny kunnskap og ved å bruke eksisterende kunnskap på nye måter. Tilførsel av kunnskap fra forskning er derfor ofte avgjørende for utvikling av nye løsninger. I tillegg er det en rekke andre faktorer og prosesser som har betydning for innovasjon i virksomhetene, som krav og behov hos kunder, initiativer fra medarbeiderne, erfaringer fra andre næringer eller internasjonalt samarbeid, infrastruktur, institusjoner, regelverk og andre rammebetingelser i samfunnet. Innovasjonsprosessen

Boks 5.4 Ipark AS: Hjelper gründere

Ipark – Innovasjonspark Stavanger – bidrar til økt innovasjon og verdiskaping i regionen gjennom aktiv deltakelse i utviklingen av nye lovende bedrifter. I løpet av de siste ti årene er over 100 bedrifter etablert sammen med gründere.

Hvert år vurderer Ipark nærmere 200 ideer fra enkeltpersoner, næringsliv og offentlige institusjoner. Mellom 20–25 av de mest innovative ideene og de som har størst vekstpotensial, blir tatt opp i Ipark sin inkubator, der bedriftene blir fulgt opp i et etablert og strukturert innovasjonsmiljø som bidrar med kompetanse, nettverk og kapital. Ipark samarbeider tett med forskning og etablert næringsliv.

Målet for Ipark er at nye bedrifter skal komme både raskere og sikrere fra idé-stadiet til kommersiell suksess.

Figur 5.4 Ipark i Stavanger

Foto: Anne Lise Norheim

omfatter vanligvis et mangfold av kunnskapskilder, aktører og strukturer i samspill.

Innovasjonspolitikken favner derfor bredt, og utøves i samspill med nær alle deler av regjeringens politikk. Innovasjonsevnen i norsk økonomi avhenger av politikkområder som konkurranse-, skatte-, infrastruktur-, utdannings- og forskningspolitikken, regional-, handels- og arbeidslivspolitikken og den offentlige innkjøpspolitikken. I tillegg er sektorpolitikk på områder som olje og energi, maritime næringer, marine næringer, landbruk og kultur av stor betydning.

Ansvar for å innovere ligger hos virksomhetene selv. Myndighetene skal legge til rette med

⁷ Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013, s. 43.

politikk som understøtter virksomhetenes innovasjonsarbeid. Næringslivets totale innovasjonskostnader økte fra 27,2 mrd. kroner i 2008 til 29 mrd. kroner i 2010.⁸ For at de beste innovasjonsprosjektene skal vinne frem, er vi avhengig av konkurranse om kapitalen og de beste hodene. En viktig del av innovasjonspolitikken er derfor å sikre gode og forutsigbare rammevilkår som stimulerer til lønnsomme investeringer i ideer, kapital og kunnskap.

Det er imidlertid ikke alltid at markedet alene vil sørge for at samfunnets ressurser blir brukt der de kaster mest av seg og at potensialet for verdiskapingen utnyttes best mulig. Mens det enkelte foretak skal være opptatt av å skape mest mulig verdier for sine eiere, kan staten stimulere til aktivitet på områder som er viktige for samfunnet som helhet. For eksempel ved å finansiere forskning som på sikt kommer flere enn eierne av ett foretak til gode.

Høy risiko er et kjennetegn ved mange innovasjonsprosjekter. Dette kan i mange tilfeller føre til at private aktører vegrer seg for å tilby kapital, eller at prisen på kapital blir uforholdsmessig høy, og i noen tilfeller høyere enn det risikoen ved investeringen skulle tilsi. Gode generelle rammebetingelser er nødvendig, men ikke alltid tilstrekkelig for å utløse potensialet som finnes i norsk næringsliv. Regjeringen mener bedriftsrettede virkemidler kan utløse økt verdiskaping i norske bedrifter. Innovasjon Norge og SIVA forvalter en vesentlig del av disse virkemidlene, og fatter årlig et stort antall beslutninger om støtte til gründere, bedrifter eller næringsmiljøer. Gjennom ordninger som tilskudd, innovasjonslån og såkornfond, ønsker regjeringen å stimulere til at flere samfunnsøkonomisk lønnsomme innovasjonsprosjekter blir realisert. I tillegg har regjeringen virkemidler som skal gjøre det lettere for bedrifter å gjøre hverandre gode. Forsknings- og utviklingskontrakter gjør det lettere for bedrifter å samarbeide om innovasjonsprosjekter. Nettverksordninger som klynge- og inkubatorprogrammer stimulerer til næringsmiljøer hvor bedrifter kan vokse og utvikle seg.

5.7.2 Satsing på innovasjon

Regjeringens innovasjonspolitik skal legge til rette for bærekraftig verdiskaping, sysselsetting og velferd. Regjeringen vil føre en politikk som bygger på en samfunnsmodell med trygghet og

tillit og som styrker innovasjonsarbeidet både i næringslivet og i offentlig sektor.

Videre utvikling av innovasjonspolitikken

Regjeringen arbeider kontinuerlig med å utvikle innovasjonspolitikken på en rekke områder, og med å etablere arenaer der vi involverer aktørene i innovasjonssystemet i den videre politikktutviklingen.

God politikk avhenger av et godt kunnskapsgrunnlag. Nærings- og handelsdepartementet er involvert i, og finansierer, en rekke forskningsprosjekter og -programmer som undersøker premissene for innovasjon og entreprenørskap, bl.a. Mer Entreprenørskap, Vekstforsk og Krise, omstilling, vekst. Videre innhenter Nærings- og handelsdepartementet kontinuerlig utredninger på en rekke områder av innovasjonspolitikken, for eksempel innovasjon i tjenester og medarbeiderdrevet innovasjon.

Regjeringen vil fortsette arbeidet med å bedre kunnskapsgrunnlaget og involvere aktørene i innovasjonssystemet i politikktutviklingen. Blant annet inviterte nærings- og handelsministeren til en innovasjonskonferanse og la frem en innovasjonsrapport høsten 2012.

Internasjonal deltakelse og samarbeid

Regjeringen arbeider for å lære av politikktutviklingen som skjer internasjonalt. Nærings- og handelsdepartementet deltar i internasjonalt arbeid på feltet, blant annet gjennom deltakelse i OECDs og Europakommisjonens arbeid på området. Både OECD og Europakommisjonen la frem nye innovasjonsstrategier i 2010, og strategiene har vært verdifulle for videreutviklingen av innovasjonspolitikken i Norge. Norge deltar også i EUs rammeprogram for konkurransevne og innovasjon (CIP) og vil vurdere deltakelse i de nye programmene Cosme og Horizon 2020.

Innovasjon i tjenester

Tjenester utgjør en voksende andel av norsk næringsliv, og tjenesteleverandører bidrar stadig mer til sysselsetting og verdiskaping i Norge. Mens tjenestesektoren sto for om lag 57 pst. av samlet sysselsetting i 1970, utgjør den i dag om lag 80 pst. Finansdepartementet beregner at andelen kan øke til i underkant av 90 pst. i 2060. Som andel av BNP utgjør tjenestenæringene i dag 77 pst., mens de i 2060 ventes å utgjøre om lag 85 pst.⁹ Tjenester har i tillegg fått en økende betydning som innsatsfaktor i varer og i andre tjenester.

⁸ Statistisk sentralbyrå.

En rekke industriprodukter, for eksempel biler, har i dag et betydelig tjenesteinnhold som innsatsfaktor i produksjonen.

Tjenestenes betydning i norsk økonomi tilsier en betydelig oppmerksomhet mot innovasjon i tjenester i næringspolitikken. Ifølge en rapport fra Menon vil eldrebølgen og velstandssøkningen gjøre at de mindre innovative og produktive tjenestekategoriene, som hjelpetjenester, øker i omfang.¹⁰ Finansdepartementet anslår at veksten i total faktorproduktivitet vil gå ned fra 1,6 pst. i perioden 1970–2011 til 1,4 pst. i årene frem til 2060, blant annet fordi arbeidsintensive sektorer vil utgjøre en stadig større andel av økonomien. Det er ikke åpenbart at det finnes én politikk for alle tjenestenæringene. Aktivitetene som skaper verdier er svært ulike i ulike tjenester. En dagligvarehandel leverer et helt annet produkt enn det en opplevelsesprodusent eller et teleselskap gjør. En politikk for tjenesteinnovasjon handler først og fremst om å sørge for at det er en bredde i innovasjonspolitikken som favner hele næringslivet og alle typer innovasjoner. Dette gjelder ikke minst de offentlige virkemidlene som skal bidra til kompetanse- og idégenerering.

Dagens politikk og virkemidler for innovasjon retter seg i stor grad mot hele bredden av næringslivet, og er relevant for både vareproduserende og tjenesteproduserende virksomheter. For eksempel er Brukerstyrt innovasjonsarena (BIA) i Norges forskningsråd en åpen konkurransearena på tvers av en rekke ulike bransjer og sektorer. Skattefunn er et annet godt eksempel på et bredt og sektornøytralt virkemiddel for stimulering av FoU i norsk næringsliv. Sammen med BIA gir Skattefunn et relativt heldekkende tilbud til bredden av norsk næringsliv på tvers av sektorer og bransjer.

Tjenestenæringene har de siste årene hatt en sterk vekst i investeringene i innovasjon og FoU, og en betydelig andel av de offentlige midlene for å fremme innovasjon har gått til tjenesteytende næringer og prosjekter med tjenesteinnhold.¹¹ Dette tyder på at oppmerksomheten og kompetansen om tjenesteinnovasjoner øker i virkemiddelapparatet, og at det er større bevissthet om relevante virkemidler blant tjenestebedriftene. For eksempel gikk 96 pst. av prosjektmidlene fra Innovasjon Norges ordning med Forsknings- og utviklingskontrakter til tjenesteinnovasjoner, og 37 pst. av

Boks 5.5 Amerikansk suksess med Statsbygg i utviklingssamarbeid med norske BAE-leverandører

Statsbygg har som mål å være et forbilde og en pådriver for forskning og utvikling innen bygg- og anleggsnæringen. Å utvikle bransjestandarder blir en naturlig konsekvens av dette. Med Innovasjon Norges offentlige forsknings- og utviklingskontrakter, OFU-kontrakter, i bunn har selskapet jobbet tett med teknologipartnere om å utvikle programvare for planlegging, utvikling og drift av bygg.

Innenfor byggebransjen foregår det en stille revolusjon, der ny teknologi endrer og forbedrer måten aktørene i bransjen samarbeider på. Building Information Modeling (BIM) er utviklet av amerikanske forskere, som et felles utgangspunkt for databehandling i byggeprosjekter. Siden dette er en ung teknologi, er det relativt få arbeidsprosesser som støttes av verktøy som kan utnytte potensialet i teknologien og gjøre det enkelt å bruke for de involverte i et prosjekt. Innføring av BIM er en av Statsbyggs hovedsatsinger innen FoU.

OFU-kontraktene ble inngått med tre ulike programvareleverandører, Nosyko, Jotne og DDS. Målet med kontraktene var å utvikle dataprogrammer til bruk i byggeprosjekter og forvaltnings-, drifts- og vedlikeholdsprosesser basert på åpen BIM-teknologi. Programvarene gjør det blant annet enklere å modellere og utveksle informasjon mellom ulike deler av byggeprosessen. Den gjør det enklere for byggherren å ha kontroll på alle enkeltdelene av et nytt bygg og for de ulike leverandørene å kommunisere med hverandre.

En av forutsetningene for OFU-kontraktene er at det skal skapes kommersielle produkter og gjerne for et internasjonalt marked. Nosyko har lykket med å introdusere produktet i et internasjonalt marked og inngått kontrakt med et av de ledende arkitektkontorene i USA på leveranse av deres kravdatabase, dRofus.

Gjennom bruken av OFU-kontrakter illustrerer Statsbyggs prosjekt at det offentlige kan spille en rolle som drivkraft for innovasjon, utvikling og helhetstenkning gjennom sine innkjøp. De potensielle gevinstene er bedre kvalitet for brukerne, lavere kostnader til drift og vedlikehold, og mer effektiv og lønnsom ressursbruk for samfunnet.

⁹ Meld. St. 12 (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013.

¹⁰ Grunfeld, L.A., M. Bugge & A. Kaloudis (2010). Innovasjon i tjenester. Menon-publikasjon nr. 12/2010. Oslo: Menon Business Economics.

¹¹ Statistisk sentralbyrå (2009). FoU-statistikk.

de totale midlene fra Innovasjon Norge, til tjenestetende næringer i 2010. Andelen aktive Skattefunn-prosjekter med tjenesteinnhold ligger også jevnt på mellom 45 og 50 pst. de senere årene.¹²

Regjeringen vil bidra til sterkere innovasjon blant tjenestenæringene, og se nærmere på om innovasjonspolitikken i tilstrekkelig grad møter tjenestebedriftenes behov.

5.7.3 Verktøy for vekst – det næringsrettede virkemiddelapparatet

Det næringsrettede virkemiddelapparatet er en fellesbetegnelse som gjerne brukes på institusjoner som har fått i oppdrag fra regjeringen å forvalte ulike offentlige virkemidler, programmer og støttetiltak som skal bidra til forskning, innovasjon og næringsutvikling. Apparatet slik det ser ut i dag har vokst frem over lang tid, blant annet gjennom sammenslåing av flere mindre institusjoner. Virkemiddelinstisusjonene er pådrivere, hjelpere og partnere for bedriftene, der hver institusjon har sin spesielle kompetanse og tilbud. I tillegg gir virkemiddelapparatet råd til myndighetene i næringspolitiske spørsmål. I de årlige budsjettprosessene foretar Storting og regjering overordnede prioriteringer mellom virkemiddelkategorier og mellom institusjoner, mens virkemiddelapparatet selv har kontakten mot bedriftene og foretar vurderinger av deres behov.

Innovasjon Norge ble opprettet i 2004 gjennom sammenslåing av flere mindre institusjoner. Innovasjon Norges formål er å være statens og fylkeskommunens virkemiddel for å realisere verdiskapende næringsutvikling i hele landet. Norges forskningsråd er den sentrale virkemiddelaktøren for regjeringens forskningspolitikk. Norges forskningsråd skal dekke alle fagområder, og det har et bredt spekter av virkemidler innenfor grunnforskning, næringsrettet forskning og kommersialisering av forskningsresultater. SIVA er, gjennom sin eiendoms- og innovasjonsvirksomhet, statens virkemiddel for tilretteleggende eierskap og utvikling av bedrifter og nærings- og kunnskapsmiljøer i hele landet. Patentstyret er det nasjonale kompetansesenteret for industrielle rettigheter i Norge og behandler søknader om beskyttelse av patent, varemerke- og designrettigheter. Norsk Designråd skal fremme bruk av design som et strategisk innovasjonsverktøy for å oppnå økt konkurransekraft. Standard Norge skal legge til rette for at norske bedrifter, organisasjoner og myndigheter kan delta

Boks 5.6 SIVA

SIVA er, gjennom sin eiendoms- og innovasjonsvirksomhet, statens virkemiddel for tilretteleggende eierskap og utvikling av bedrifter og nærings- og kunnskapsmiljøer i hele landet. SIVA har et særlig ansvar for å fremme vekstkraften i distriktene. Innen eiendomsvirksomheten tilbyr SIVA oppføring og utleie av bygg og fysisk infrastruktur for næringsliv og innovasjonsmiljøer. Eiendomsaktiviteten mottar ingen statlige tilskudd, og drives på markedsmessige vilkår. Innen innovasjonsvirksomheten har SIVA en pådriverrolle gjennom programarbeid, nettverksbygging og medeierskap i innovasjonsselskaper. SIVA mottar tilskudd til innovasjonsaktiviteten fra Nærings- og handelsdepartementet og Kommunal- og regionaldepartementet.

i nasjonalt og internasjonalt standardiseringsarbeid. Fylkeskommunene og andre regionale aktører spiller viktige roller med hensyn til regional innovasjon og næringsutvikling. Garanti-instituttet for eksportkreditt (GIEK) skal fremme norsk eksport av varer og tjenester og investeringer i utlandet gjennom å gi garantier på vegne av den norske stat. Videre kan utenriktjenesten være en nyttig samarbeidspartner når det gjelder internasjonalisering og internasjonal kunnskapsutveksling.

Et velfungerende virkemiddelapparat bør være mest mulig helhetlig, effektivt og kompetent til å foreta krevende avveininger av næringspolitiske tiltak. Det er viktig at de ulike aktørene samarbeider godt, ved omforente strategier, sammenhengende virkemidler og avklarte roller både utad mot næringslivet og mot regionale samarbeidspartnere. Virkemiddelapparatet kan gjennom sin kompetanse bidra til at det blir enklere å starte og drive bedrifter enn det ville vært uten dem. Apparatet kan også ha en utløsende rolle for bedrifter som ønsker å ekspandere gjennom vekst og internasjonalisering.

Regjeringen arbeider for et helhetlig og kompetent virkemiddelapparat, som har gode og relevante tilbud for bredden av norsk næringsliv. Dette var bakgrunnen for Meld. St. 22 (2011–2012) *Verktøy for vekst – om Innovasjon Norge og SIVA SF*, som ble lansert i april 2012. I meldingen legger regjeringen rammene for videre utvikling av Innovasjon Norge og SIVA, og viser hvordan disse sel-

¹² Norges forskningsråd: Årsrapport 2010 og 2006 for Skattefunn.

Boks 5.7 Innovasjon Norge

Innovasjon Norges formål er å være statens og fylkeskommunenes virkemiddel for å realisere verdiskapende næringsutvikling i hele landet. Innovasjon Norge skal utløse bedrifts- og samfunnsøkonomisk lønnsom næringsutvikling, og utløse regionenes næringsmessige muligheter. Dette skal nås gjennom å få flere gode gründere, flere vekstkraftige bedrifter og flere innovative næringsmiljøer. Selskapet forvalter bedriftsrettede virkemidler på oppdrag fra ulike departementer, fylkeskommuner og fylkesmenn. Dette er virkemidler innenfor finansiering, kompetanse, profilering, nettverk og rådgivning.

Innovasjon Norge er organisert som et særlovsselskap i henhold til lov om Innovasjon Norge. Eierskapet til selskapet ble fra og med 1. januar 2010 fordelt mellom staten ved Nærings- og handelsdepartementet (51 pst.) og fylkeskommunene (49 pst.).

skapene er sentrale verktøy i realiseringen av regjeringens næringspolitikk og distrikts- og regionalpolitikk.

I meldingen understreker regjeringen betydningen av et utstrakt samarbeid mellom virkemiddelaktørene. Samarbeidet mellom Innovasjon Norge, SIVA og Norges forskningsråd skal resultere i tre tydelige og samkjørte aktører der virkemidlene utfyller hverandre og fremstår på en helhetlig måte. Rolle- og arbeidsdelingen mellom de tre aktørene er definert gjennom en samarbeidsavtale. Regjeringen mener de tre aktørene har etablert et strukturert og velfungerende samarbeid. Et konkret samarbeidsområde mellom organisasjonene er innen nettverksbasert innovasjon, særlig knyttet til utviklingen og drift av programmene Arena og Norwegian Centers of Expertise (NCE). Programrådet for miljøteknologi er et annet område der virkemiddelaktørene har et tett samarbeid.

Regjeringen legger i meldingen vekt på at Innovasjon Norges og SIVAs mål, virkemiddelbruk og måloppnåelse er knyttet opp mot de utfordringene norsk næringsliv står overfor de kommende årene. Eierne og oppdragsgiverne av Innovasjon Norge og SIVA har som oppfølging av selskapenes nye målene utarbeidet et nytt mål- og resultatstyrings-system som skal gjøre det enklere å følge selskapenes resultater og gi et bedre styringsverktøy.

Videre har regjeringen ambisjoner om et enklere og mer brukervennlig virkemiddelapparat og Innovasjon Norge har fått i oppdrag om å komme tilbake til Nærings- og handelsdepartementet med konkrete mulig forenklingstiltak til sine oppdragsgivere. Regjeringen er opptatt av at Innovasjon Norge møter sine kunder konstruktivt og effektivt, og at unødvendige kompliserte søknadsprosesser og rapporteringskrav unngås. Innovasjon Norge er som en del av forenklingsarbeidet bedt om å gjennomgå egne krav til søknader og tilhørende rapportering med tanke på forenkling for kundene. Regjeringen ønsker også å bedre informasjonen om de tilgjengelige ordningene i Innovasjon Norge, SIVA og Norges forskningsråd og gjøre det lettere for gründere og bedrifter å orientere seg blant virkemiddelapparatets ulike tjenester og programmer. I meldingen ble det derfor bedt om at virkemiddelapparatet skal ha en tydelig kobling mellom de ulike aktørenes informasjonsportaler.

Regjeringen vil følge opp at virkemiddelapparatet fortsetter å forenkle sine tjenester og forbedre dialogen med kundene.

Innovasjon Norge fikk i meldingen en tydeligere rolle som innovasjonspolitisk rådgiver for offentlige myndigheter. Dette var en oppfølging av evalueringen av selskapet som sa at Innovasjon Norge fungerte godt som saksbehandlerorganisasjon, men hadde et potensial til å være en bedre faglig rådgiver for myndighetene.

Videre er regjeringen opptatt av god og treffsikker virkemiddelbruk og i meldingen trekkes det frem åtte sentrale kriterier for å vurdere ulike virkemidler. Det vil tas initiativ til en kartlegging av tilgjengelige offentlige bedriftsrettede virkemidler for næringsutvikling. Det blir også gjennomført en evaluering av Innovasjon Norges låne- og garantiordninger for å sikre at forvaltes på en effektiv måte og en analyse av behovet for ordningene. Evalueringen skal blant annet vurdere risikoprofilene i ordningene og om det er grunnlag for om Innovasjon Norge bør ta en større risiko i sin låneportefølje. Regjeringen har foreslått å opprette inntil seks nye såkornfond og har endret mandatet til Investinor, jf. kapittel 5.8.

Videre la regjeringen i meldingen grunnlag for styrket innsats mot bedrifter som vil satse internasjonalt. Dette skal følges opp med at samarbeidet mellom Innovasjon Norges kontorer i Norge og utlandet styrkes og det legges opp til sterkere og mer formalisert samarbeid med utenriksstasjonene, Norges forskningsråd og SIVA. Videre er det opprettet et strategisk råd for å bistå med vurderingene om hvor næringslivet

ser behov for utekontortjenester, og regjeringen mener at vekstmarkeder i Asia og Afrika vil være viktige fremover. I statsbudsjettet for 2013 ble det bevilget midler til å styrke Innovasjon Norges internasjonaliseringens virksomhet. Videre er det opprettet en *Invest in Norway*-funksjon i Innovasjon Norge for å legge til rette for en mer systematisk og helhetlig håndtering av henvendelser fra utenlandske selskaper som vurderer lokalisering i Norge.

SIVA har de senere årene opplevd at selskapet i større grad enn før etterspørres som aktør i flere større og mer krevende prosjekter. Regjeringen mener SIVA kan spille en rolle i flere store eiendomsprosjekter enn i dag. Regjeringen har derfor gått inn for at SIVA også i fremtiden kan bidra i utviklingen av flere store eiendomsprosjekter av lokal, regional og nasjonal betydning. Dette er fulgt opp med at SIVA i statsbudsjettet for 2013 fikk tilført 250 mill. kroner til styrking av selskapets innskuddskapital, forbeholdt eiendomsvirksomheten. Det vil i tiden som kommer også bli gjennomført en ekstern evaluering av eiendomsvirksomheten til SIVA.

Regjeringen vil fortsette å arbeide for et helhetlig og kompetent virkemiddelapparat, som har gode og relevante tilbud for norsk næringsliv.

5.7.4 Strategi for økt innovasjonseffekt av offentlige anskaffelser

I 2011 handlet det offentlige varer og tjenester for i underkant av 400 mrd. kroner, som utgjør nesten 14,5 pst. av BNP.

Dersom vi kan innrette offentlige innkjøp slik at de i større grad resulterer i innovative løsninger, vil dette kunne bidra til økt verdiskaping på flere måter – økt verdiskaping i næringslivet, bedre tjenester til innbyggerne og innsparing for det offentlige ved at varer og tjenester leveres bedre og mer effektivt. Å øke innovasjonseffekten av offentlige anskaffelser kan bidra til at vi bruker ressursene på en mer effektiv måte.

I februar 2013 la derfor regjeringen frem Strategi for økt innovasjonseffekt av offentlige anskaffelser. Strategien er undertegnet av statsrådene fra Nærings- og handelsdepartementet, Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet, Arbeidsdepartementet og Miljødepartementet.

Hovedtilnærmingen er å forbedre innkjøpspraksis i offentlige virksomheter. Det skal være enkelt og vanlig å foreta de anskaffelsene som gir brukerne de beste tjenestene i det lange løp. I strategien gjennomgår regjeringen de viktigste

utfordringene og legger frem tiltak for å møte dem. Strategien har blant annet følgende mål:

- Anskaffelser skal være et strategisk virkemiddel i offentlige virksomheters utviklingsarbeid.
- Offentlige virksomheter skal ha en effektiv dialog med markedet om sine utviklingsbehov.
- Offentlige virksomheter skal ha redskapene og kompetansen de trenger for å gjøre innovative innkjøp.
- Forsknings- og utviklingssamarbeid skal gi bedre anskaffelser.

Svært mye handler om å bruke det handlingsrommet som finnes og å øke kompetansen på innkjøpssiden. Dersom innovasjonsfremmende offentlige innkjøp kan bidra til utvikling av innovative løsninger, kan dette også på sikt bidra til muligheter for eksport av disse løsningene og gode muligheter for å vinne internasjonale markedsandeler.

Av tiltak kan nevnes:

- Difi (Direktoratet for forvaltning og IKT) får i samarbeid med Innovasjon Norge og Norges forskningsråd en pådriverrolle i å gjøre gode metoder allment kjent.
- Regjeringen skal sette i gang en forsøksordning med stipendmidler rettet mot næringslivet, som offentlige virksomheter kan bruke til konkrete innovasjonsformål.
- Regjeringen vil videreføre støtten til NHO og KS' nasjonale leverandørutviklingsprogram.
- Ordningen med offentlige forsknings- og utviklingskontrakter (OFU) under Innovasjon Norge skal videreføres.
- Regjeringen vil oppfordre statlige etater til å innarbeide ansvar for anskaffelser i lederkontrakter der dette er relevant.

5.7.5 Medarbeiderdrevet innovasjon

I Norge preges samfunnet og arbeidslivet av noen særskilte samarbeidstradisjoner og verdier, jf. nærmere omtale i 3.6 og 3.7. Norges positive økonomiske utvikling de siste tiårene har gitt en økende erkjennelse av sammenhengene mellom økonomisk vekst, gode velferdsordninger og partenes medbestemmelse på både bedrifts- og samfunnsnivå. I det daglige preges norske virksomheter av medarbeidere som er mer selvstendige og likeverdige enn de fleste andre steder i verden. De arbeider ofte i tverrfaglige team som bidrar til forbedring og innovasjon. Medarbeiderne er selve grunnlaget for innovasjon og verdiskaping i norsk næringsliv. Når virksomhetene leter etter muligheter til å jobbe enda smartere, styrke konkurran-

seevnen og øke verdiskapingen ytterligere ligger den viktigste ressursen hos humankapitalen, som utgjør 81 pst. av nasjonalformuen.¹³

Medarbeiderdrevet innovasjon er en fellesbetegnelse for de ansattes aktive deltakelse i utvikling av varer, tjenester og produksjonsprosesser, og knopp-skyting fra eksisterende virksomheter. For å opprettholde og øke konkurranseevnen arbeider stadig flere norske virksomheter aktivt med medarbeiderdrevet innovasjon for å utvikle en mer helhetlig og systematisk tilnærming til utviklingsarbeidet. Medarbeiderdrevet innovasjon handler om å sette utvikling og læring i bedriftene i system gjennom medvirkning og samarbeid i innovasjonsprosessen. Der som man lykkes, er resultatet økt innovasjon, produktivitet, og gode arbeidsplasser samtidig. Forutsetningene for medarbeiderdrevet innovasjon er særlig gode innenfor den norske modellen som preges av partssamarbeid, flate strukturer og kompetente medarbeidere. Medarbeiderdrevet innovasjon er dermed et potensielt konkurransefortrinn for norske virksomheter. Det systematiske arbeidet i virksomhetene bidrar i sin tur til å videreutvikle den norske modellen.

Regjeringen ønsker å legge til rette for videre utvikling av medarbeiderdrevet innovasjon som et norsk konkurransefortrinn. Nærings- og handelsdepartementet fikk derfor i 2011 utarbeidet en utredning og en håndbok i medarbeiderdrevet innovasjon i samarbeid med LO og NHO. IRIS og NTNU Samfunnsforskning har gjennomført arbeidet som kartlegger omfanget og typer av medarbeiderdrevet innovasjon, gir beste praksisseksempler fra sentrale næringer og kommer med konkrete anbefalinger for tiltak.

I forbindelse med Norges formannskap i Nordisk Råd i 2012 tok regjeringen initiativ til et arbeid for å belyse medarbeiderdrevet innovasjon i nordisk sammenheng. Høsten 2012 ble det arrangert et arbeidsseminar som samlet nordisk ekspertise på feltet. Deltakerne på seminaret utvekslet erfaringer og diskuterte hvordan medarbeiderdrevet innovasjon kan utvikles videre som konkurransefortrinn for den nordiske regionen. Arbeidet på seminaret ble nedfelt i en rapport som er overlevert Nordisk ministerråd. Ifølge rapporten er det blant annet et behov for økt kunnskap om medarbeiderdrevet innovasjon i nordiske virksomheter.¹⁴

En stadig økende andel av verdiskapingen i norske virksomheter er basert på kunnskap og kompetanse. Å ta vare på og utnytte denne ressursen er primært virksomhetenes eget ansvar. Samtidig vil regjeringen fortsette å legge til rette for utviklingen av medarbeiderdrevet innovasjon som norsk konkurransefortrinn, for at hver enkelt medarbeider får ut sitt potensial i norsk arbeidsliv, og dermed bidrar til økt konkurranseevne og verdiskaping.

5.7.6 Immaterielle rettigheter

I dag konkurrerer norsk næringsliv og forskningsaktører i stor grad på kunnskap og kompetanse. Dette innebærer at en stor andel av virksomhetenes verdier er immaterielle. Alle virksomheter har immaterielle verdier i ulike former, enten det er medarbeidernes kompetanse, foretaksnavn, domenenavn, hemmelige oppskrifter, merkevarer, teknologi eller oppfinnelser.

Når den økonomiske betydningen av immaterielle verdier øker, vokser også bruken av immaterielle rettigheter. Håndtering av immaterielle verdiers rettigheter kan i mange tilfeller være helt avgjørende for innovasjon og verdiskaping i virksomhetene. Derfor har håndteringen av immaterielle rettigheter også konsekvenser for verdiskapingen i næringslivet, offentlig sektor og økonomien samlet sett.

Utvikling av nye innovasjoner krever ressurser og innebærer risiko for innovatørene. Dersom innovasjonen raskt kopieres eller utnyttes av andre, kan det være vanskelig for en innovatør å sikre seg avkastningen av sin investering. Dette kan føre til at investeringen ikke lønner seg å gjennomføre for innovatøren eller virksomheten. Dette kan igjen føre til et lavere nivå på næringslivets investeringer i innovasjon enn det som samlet sett lønner seg for samfunnet.

Virksomhetene tar vare på de immaterielle verdiene på ulike måter. Rask produktutvikling, hemmelighold, merkevarebygging og bruk av åpen kildekode er eksempler på utbredte strategier i mange næringer. Noen av de immaterielle verdiene kan også vernes av immaterielle rettigheter, primært gjennom opphavsrett og registrering av patent, design eller varemerke.

Immaterielle rettigheter er del av en byttehandel som skal bidra til et nivå på FoU og innovasjon som er lønnsomt for hele samfunnet. På den ene siden bidrar en immateriell rettighet til å redusere risikoen for innovatøren gjennom en enerett til å utnytte innovasjonen, samtidig som den forbyr andre å utnytte den kommersielt. Opphavsrett og registrering av patent, design eller varemerke gjør

¹³ Meld. St. (2012–2013) Perspektivmeldingen 2013.

¹⁴ Aasen, T.M., K. Møller & A. Fogelberg Eriksson (red.) (2012). Nordiske strategier for medarbeiderdrevet innovasjon – 2013. Nordiske arbeidspapirer 2013-911. København: Nordisk ministerråd.

altså at den som sitter med utviklingskostnadene og risikoen, også får retten til å høste gevinstene. På den andre siden innebærer formelt vern av immaterielle rettigheter at innovasjonen blir offentliggjort. For samfunnet som helhet er det mest lønnsomme at ny kunnskap er tilgjengelig for flest mulig. Kunnskap er et fellesgode, ved at nytten av kunnskap øker med spredning og bruk, og dermed kommer flere til gode enn den enkelte aktøren som produserer eller formidler kunnskapen. Registrering og offentliggjøring av rettigheter er med på å spre kunnskapen om nye teknologier eller løsninger, som igjen kan gi grunnlag for nye innovasjoner. Vern av innovasjoner kan derfor være avgjørende for realiseringen av nye varer, tjenester og verdier.

Over hele verden er antallet rettigheter som registreres i kraftig økning, og i fremvoksende økonomier sikrer virksomhetene i stadig større grad sine immaterielle rettigheter. Internasjonal handel og samarbeid basert på immaterielle rettigheter er i sterk vekst, og virksomheter bruker i økende grad immaterielle rettigheter aktivt for å etablere samarbeidsrelasjoner, dele kunnskap og teknologier. Handelen med piratkopierte varer og ulovlig nedlasting av programvare, musikk og film har i tillegg vokst kraftig det siste tiåret.

Denne utviklingen endrer trolig forutsetningene for å håndtere immaterielle verdier og rettigheter i norske virksomheter. Den øker behovet for kompetanse og bevissthet om håndtering av immaterielle rettigheter som et strategisk verktøy i næringsliv, i forskningsmiljøene, hos offentlige myndigheter og i samfunnet for øvrig. Utviklingen øker også behovet for et tidsriktig, harmonisert og oppdatert regelverk på feltet og en fremtidsrettet norsk patentmyndighet som er godt tilpasset den nye økonomiske og teknologiske virkeligheten norske virksomheter håndterer de immaterielle verdiene sine i.

I St.meld. nr. 7 (2008–2009) *Et nyskapende og bærekraftig Norge* peker regjeringen på behovet for økt kompetanse og et oppdatert regelverk for immaterielle rettigheter. Det er fulgt opp med en styrking av utdanningstilbudet på feltet, en oppdatering av gjeldende regelverk, og en styrking av veiledningen til bedriftene fra det offentlige virkemiddelapparatet.

I april la regjeringen frem Meld. St. 28 (2012–2013) *Unike idear, store verdier – om immaterielle verdier og rettar*. I meldingen presenterer regjeringen en langsiktig politikk som skal bidra til større strategisk, bevisst og lønnsom bruk av immaterielle verdier og rettigheter i norsk næringsliv og forskning. Hovedmålet er at norsk

næringsliv og offentlige aktører skal bli bedre til å utnytte det verdiskapingspotensialet som ligger i en god håndtering av immaterielle verdier og rettigheter. For å nå dette målet vil regjeringen rette innsatsen mot seks områder:

1. Slutte Norge til internasjonale avtaler og oppdatere regelverk og ordninger, bl.a. gjennom å sende et forslag om norsk tilslutning til London-avtalen på høring, og undersøke mulighetene for å få etablert et privat, kommersielt tilbud om rettsvistforsikring for immaterielle rettigheter i det norske markedet.
2. Bedre opplæringen i immaterielle rettigheter og verdier, og arbeide for at opplæringstilbudet i immaterielle rettigheter blir bedre i hele utdanningsløpet – i grunn- og videregående opplæring, høyere utdanning og i relevant etter- og videreutdanning.
3. Videreutvikle Patentstyret, bl.a. ved å be Patentstyret bidra til at norsk næringsliv i større grad bruker immaterielle rettigheter i sitt eget forretnings- og kommersialiseringsarbeid.
4. Videreutvikle det samlede veiledningstilbudet for immaterielle verdier og rettigheter, blant annet gjennom å etablere en veilednings- og rådgivningstjeneste for små og mellomstore bedrifter og legge til rette for erfaringsutveksling i regi av det næringsrettede virkemiddelapparatet.
5. Bekjempe piratkopiering og varemerkeforfalskning, bl.a. gjennom å styrke regelverket for håndheving av immaterielle rettigheter etter åndsverksloven, arbeide for å etablere et nettsted med informasjon om piratkopiering og varemerkeforfalskning samt følge opp EUs arbeid mot piratkopiering.
6. Bedre kunnskapsgrunnlaget for videre politikkutvikling, bl.a. ved å arbeide for et forbedret datagrunnlag, og jevnlig invitere inviterte til konferanser for å diskutere utvalgte problemstillinger om håndtering av immaterielle verdier og rettigheter i det norske innovasjonssystemet.

5.7.7 Design som verktøy for verdiskaping

For å hevde seg i en stadig hardere internasjonal konkurranse må norske bedrifter skille seg ut. Det gjør de ved å fortsette å tilby de smarteste og mest elegante løsningene, og de mest brukervennlige produktene. Kombinasjonen design, teknisk kompetanse og markedsforståelse er viktig for nye og lønnsomme innovasjoner, særlig når de kobles sammen tidlig i produktutviklingen.

En mer systematisk satsing på markedsrettede designprosesser vil øke bedriftenes innovasjonsgrad, konkurransekraft og inntjening.

Design handler om å finne nye løsninger som gir bedre funksjonalitet, lavere kostnader eller som fører til at produktet skiller seg ut på andre måter. Design angår derfor hele innovasjonsprosessen fra idé, via utvikling, testing og produksjon til kommersialisering. Designkompetanse kombinert med teknisk kompetanse, markedsforståelse og ledelse kan bidra til å frembringe nye, lønnsomme innovasjoner og gi bedriftene unike konkurransefortrinn. Dette gjelder både i etablerte næringer og for nystartede virksomheter. Særlig små og mellomstore bedrifter har manglende kunnskap om hvordan design kan være et innovasjonsverktøy. Dette fører trolig til at det investeres mindre i design enn hva som er samfunnsøkonomisk lønnsomt.

For å nå målgruppene på en mer effektiv måte oppretter Kulturdepartementet og Nærings- og handelsdepartementet en ny design- og arkitekturorganisasjon. Stiftelsen Norsk Design- og Arkitektursenter (DogA) skal være operativ fra 1.1.2014. Stiftelsene Norsk Designråd og Norsk Form vil avvikles. Formålene til den nye stiftelsen vil i hovedsak innebære en videreføring av formålene til Norsk Designråd og Norsk Form slik de er definert i dag. En ny stiftelse vil i større grad se formålene i sammenheng, kunne operere mer helhetlig overfor målgrupper og arbeide mer effektivt.

Senteret skal fremme forståelse, kunnskap om og bruk av design og arkitektur ut fra et næringsmessig og samfunnsmessig perspektiv. Stiftelsen skal fremme kvalitet og nytenkning ved bruk av design og arkitektur for utvikling av omgivelser, produkter og tjenester, og stimulering til innovasjon, effektivisering og økt verdiskaping i norsk næringsliv og offentlig sektor.

Designprogrammet i Innovasjon Norge ble etablert i 2005, i samarbeid med Norsk Designråd. Programmet har som mål å få flere bedrifter til å bruke profesjonelle designere og bli strategiske designbrukere som ledd i bedriftenes utvikling. Det er også et mål å skape forståelse for at design kan bidra til å øke bedriftenes konkurransevne. Da programmet ble evaluert i 2009 fremkom det at både den økonomiske støtten og rådgivningen bedriftene hadde mottatt gjennom programmet var utløsende for gjennomføring av designprosjekter.

Regjeringen adresserte økt satsing på design som strategisk virkemiddel i næringslivet i St.meld. nr. 7 (2007–2008) *Et nyskapende og bærekraftig Norge*, hvor Designrevet innovasjonsprogram (DIP) ble etablert. DIP er et virkemiddel i regi av Norsk Designråd som skal stimulere norske bedrifter til økt bruk av design. Hensikten er å

Boks 5.8 Skipsbro inspirert av spillindustrien

Et eksempel på et prosjekt som er utviklet ved hjelp av DIP-midler finnes innenfor maritim virksomhet. Ulstein Group har hentet inspirasjon fra spillindustrien i utformingen av en ny skipsbro U-bridge Vision. Ved å bruke elementer fra spillindustrien har de utviklet nye løsninger som kan endre forestillingene om hva en skipsbro er og hvordan mannskapet arbeider på broen. Prosjektet er utviklet i samarbeid med Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo (AHO) og Høgskolen i Ålesund. Prosjektet ble lansert under oljemessen i Stavanger høsten 2012. Ulsteins U-bridge Vision mottok DNBS innovasjonspris for 2013.

inkludere design helt fra starten i bedrifters utviklingsprosjekter. Programmet retter seg særlig mot små og mellomstore bedrifter og gir støtte til bedriftsprosjekter innenfor ulike bransjer.

Bedriftsprosjektene kan bidra til utvikling av nye løsninger som senere går over i forsknings-, utviklings- og kommersialiseringsfaser, med gode forutsetninger for en vellykket lansering i markedet. Et av formålene ved DIP er at bedriftenes erfaringer skal komme andre bedrifter til gode slik at det oppnås en høy samfunnsøkonomisk effekt, samtidig som programmet stimulerer den enkelte bedrift til å utprøve nye innovasjonsmetoder og realisere nye prosjekter som ellers ikke hadde blitt gjennomført. Det planlegges å evaluere programmet i 2014.

5.7.8 Samarbeid mellom små og store bedrifter skaper vinn-vinn situasjoner

Nye og innovative bedrifter står for en stadig større andel av samlet sysselsetting og verdiskaping, både i Norge og andre land. Nyetableringer baserer seg ofte rundt nye produkter, nye produkter og ny forståelse av markedet. Samtidig mangler de ofte kompetanse og nettverk som etablerte bedrifter er i besittelse av. Et godt samarbeid mellom oppstartsbedrifter og etablerte virksomheter kan skape en vinn-vinn-situasjon både for bedriftene og for samfunnet. Nyetableringene blir tilført ressurser, etablerte virksomheter blir enda mer konkurransedyktige og samfunnet tjener på økt verdiskaping.

Både nasjonalt og regionalt finnes initiativ som har til hensikt å bygge bro mellom oppstartsbedrifter og etablerte virksomheter. CONNECT Norge er en ideell stiftelse som tilbyr kostnadsfri hjelp til gründere og vekstbedrifter og kobler disse med kompetansebedrifter og investorer. Stiftelsen er en nettverksorganisasjon som har som mål å bidra til etablering og utvikling av nye vekstforetak i Norge ved å koble gründere og entreprenører med kompetanse og kapital. Målet er en raske kommersialisering av vekstbedrifter for der ved å skape flere levedyktige bedrifter og arbeidsplasser.

Flere steder finnes det lokale initiativer. I Kongsberg, Horten og på Raufoss er det over tid utviklet unike produksjons- og teknologimiljøer. Tyngdepunktene i de tre industrimiljøene er et fåtall teknologitunge industriselskaper som er ledende globalt innenfor sine nisjer. Rundt disse aktørene finnes det en underskog av små teknologibedrifter og spesialiserte underleverandører.

Det er etablert velfungerende samarbeidskulturer på tvers av bedriftene. De større bedriftene i klyngene i samarbeider med de mindre og bidrar til å utvikle dem til å bli underleverandører i absolutt verdensklasse, noe som er en forutsetning både for at de nystartede bedriftene skal lykkes og for at de etablerte bedriftene fortsatt skal være verdensledende. Dette skjer på flere måter, bl.a. gjennom møteplasser og aktiviteter i disse klyngene. Klyngen NCE Systems Engineering på Kongsberg deler bl.a. ut prisen Norwegian Young Technology Award til en ung og lovende teknologibedrift i Kongsbergregionen med internasjonalt potensial. I tillegg driver klyngen Leverandørutviklingsprosjektet (LUP) der målet er å utvikle små- og mellomstore bedrifter som er eller kan bli attraktive underleverandører til store, globale kunnskapsintensive industribedrifter.

Store og etablerte bedrifter har flere ressurser, større nettverk og mer erfaring enn små. Det er ønskelig at de forskjellige sektorene, klyngene og regionene lærer av hverandre på dette området og at effektive samarbeidsmodeller får god spredning. Regjeringen ønsker at erfarne virksomheter deler sine erfaringer med andre ved tilrettelegging for flere møteplasser mellom etablerte bedrifter, oppstartsbedrifter og små og mellomstore bedrifter. I slike tilfeller kan ressurser fra store virksomheter opptre som mentorer for mindre bedrifter, både gjennom bilaterale relasjoner og gjennom samlinger med flere bedrifter og mentorer.

5.8 Tilskuddsordninger og risikokapital

Med det offentlige næringsrettede virkemiddelapparatet søker myndighetene blant annet å avhjelpe bedrifter med tilgang på kapital. Finansieringsordningene har ofte som mål å utløse prosjekter som ellers ikke ville blitt gjennomført, gjennomført i mindre omfang eller gjennomført på et senere tidspunkt. Finansieringsordningene skal være et supplement til markedet. Virkemidlene kan også ha andre mål som å bidra til mer forskning, økt eksport, energieffektivisering eller sysselsetting. Ordningene spiller relativt størst rolle i tidlige faser i en bedrifts eller prosjekts liv, mens volumene er større i senere faser, blant annet gjennom eksportfinansieringsordningene. Ettersom det kan legges til grunn at de beste prosjektene vil få finansiering av markedet, og mange bedrifter ikke bør få finansiering, er virkemiddelapparatets utfordring å nå de bedriftene som vil oppnå bedrifts- og/eller samfunnsøkonomisk lønnsomhet med offentlig finansiering, og som ikke omfattes av de andre gruppene.

Kapitaltilførsel fra det offentlige kan prinsipielt skje på to forskjellige måter, gjennom støtte eller gjennom markedsbasert finansiering. Støtte kan være gjennom tilskudd, risikolån, skatteinsentiver eller såkornfond (egenkapital). Markedsbasert finansiering inkluderer blant annet Innovasjon Norges lavrisikolån, eksportkreditter og egenkapital gjennom Investinor og Argentum. Støtteordninger har det til felles at det ikke kreves tilbakebetaling, eller at tilbakebetalingen som kreves ikke står i forhold til risikoen i prosjektet, eksempelvis gjennom redusert rente på lån. Støtteordninger er derfor relativt dyre for staten, og har bl.a. derfor er mer begrenset volum enn markedsbaserte ordninger. Dessuten kan de i større grad bidra til å vri markedsmekanismene, og må derfor være velde signet for å redusere slike vridninger mest mulig.

Støtte kan være nødvendig for at flere entreprenører eller bedrifter skal kunne ta sjansen på å mislykkes, samtidig som gevinsten for samfunnet vil kunne komme i form av vekst og arbeidsplasser fra vellykkede prosjekter. Støtteordninger er som regel meldt eller notifisert til EFTAs overvåkningsorgan, ESA, i tråd med EØS-avtalens regelverk om offentlig støtte. Markedsbasert finansiering er ofte rettet inn mot å dele risiko med markedsaktører gjennom at eksponeringen i ett enkelt prosjekt reduseres for markedsaktører og gir disse en tilleggsvurdering/kvalitetssikring av et prosjekt eller bedrift. Kapitalvirkemidlene kan være nøytrale med hensyn til sektor eller rettet

mot en eller flere bransjer. Kravet til privat medfinansiering kan imidlertid bidra medføre at nøytrale virkemidler i stor grad finansierer prosjekter i bransjer der tilgangen på kapital og kompetanse allerede er god. Nedenfor gis eksempler på viktige finansieringsordninger.

5.8.1 Gjeldende virkemidler

Tilskuddsordninger

Innovasjon Norge tilbyr en rekke tilskuddsordninger til gründere og etablert næringsliv, både generelle ordninger for de fleste bransjer over hele landet, og ordninger med geografiske eller bransjemessige avgrensninger. En av de mest sentrale ordningene er Forsknings- og utviklingskontraktene. Ordningen er landsdekkende og åpen for alle bransjer, og Innovasjon Norge tilbyr tilskudd til utvikling av nye produkter og løsninger som skal lede til internasjonale markedssuksesser og bidra til en modernisering av offentlig sektor. Ordning har en total ramme på 285 mill. kroner i 2013.

Innovasjon Norge tilbyr også etablerertilskudd til oppstartsbedrifter gjennom både en landsdekkende og en distriktsrettet ordning. Regjeringen øker satsingen på landsdekkende etablerertilskudd i 2013, og har lagt om innretningen av ordningen for å forsterke Innovasjon Norges innsats mot etablerere i en tidligere fase. Flere vil motta tilskudd ved at Innovasjon Norge gir et mindre tilskuddsbeløp til et større antall gründere og bedrifter. Som hovedregel skal støttebeløpet til hver enkelt bedrift ikke overstige 300 000 kroner. Et mindre støttebeløp til et større antall prosjekter vil gi flere muligheten til å teste ideen sin i markedet.

Et viktig formål med offentlig tilskudd til forskning og utvikling, er at disse skal utløse samfunnsøkonomisk lønnsomme FoU-prosjekter. En vesentlig del av bevilgningen til FoU-aktiviteter over Nærings- og handelsdepartementets budsjett går til Norges forskningsråd. Hovedformålet med tilskuddene er å bidra til utvikling av et mer kunnskapsintensivt næringsliv og økt FoU-innsats i næringslivet. Videre er det et sentralt mål å legge til rette for økt kommersialisering av forskningsresultater og økt kontakt og samspill mellom næringsliv, forsknings- og utdanningsinstitusjoner og forskningsinstitutter. Brukerstyrt innovasjonsarena, (BIA), er sammen med Skattefunn Forskningsrådets største generelle virkemiddel for å stimulere til økt forskningsinnsats i næringslivet. I BIA gis det støtte til forskningsbaserte innova-

Boks 5.9 Fremtidens helsebygg

Nye sykdommer, behandlingsformer, brukerkrav og ny organisering krever mer fleksible helsebygg. Med prosjektstøtte fra Brukerstyrt innovasjonsarena (BIA) samarbeider Multi-consult, Sintef Helse og landets helseregioner om å realisere potensialet som ligger i bedre utnyttelse av helsebyggene.

For eksempel ble det gjennomført 29 ombygginger ved det nye Rikshospitalet i perioden mellom 2000 og 2005. Dette hadde ikke vært mulig uten at elementer som bærevegger, rørsystemer, tekniske installasjoner og mellometasjer var plassert med tanke på endringer.

Mange sykehus har imidlertid en struktur tilpasset helsevesenet for flere tiår tilbake. Gamle og lite tilpasningsdyktige helsebygg går ut over tilbudet til pasientene. Det er store effektivitetsgevinster å hente dersom byggene i større grad kan tilpasses nye oppgaver i takt med endringer i pasientflyt, behandlingsformer, sykdomsutvikling i befolkningen, demografi og organiseringen av helsevesenet. Dette danner utgangspunkt for prosjektet, som blant annet skal oppnå:

- bedre arealutnyttelse og arealer som er egnet for kjernevirksomheten
- utvikling av tilpasningsdyktige bygninger og fysisk infrastruktur som bidrar optimalt til helsevesenets kjernevirksomheter over tid.
- profesjonalisering av bygg- og eiendomsforvaltningen ved bruk av systematiske metoder og verktøy for planlegging, evaluering og analyse.

sjonsprosjekter som synes å ha høyest verdiskapingspotensial i bredden av norsk næringsliv innenfor områder som ikke er dekket innenfor de tematiske/bransjerettede programmene i Forskningsrådet.

For øvrig utgjør Norges kontingent for deltakelse i EUs 7. rammeprogram for forskning og teknologiutvikling om lag 5 pst. av de samlede offentlige FoU-bevilgningene, og representerer således en viktig finansieringskilde til FoU som supplement til de nasjonale ordningene.

Enova er et statsforetak som eies av Olje- og energidepartementet. Selskapet tilbyr bedrifter til-

Boks 5.10 QuickFlange AS med Innovasjon Norge som medspiller

QuickFlange AS er et selskap som leverer egenutviklede teknologiløsninger for kalde operasjoner knyttet til rør og koblinger i energibransjen. Den patenterte teknologien er et hydraulisk verktøy som tillater montering av en standard flens på et rør. Metoden gir en mekanisk sterk og trykk tett forbindelse, og er et direkte alternativ til en sveist forbindelse.

Selskapet ble etablert i januar 2000, og har tidligere fått innvilget tilskudd på til sammen 1,3 mill. kroner, i tillegg til innovasjonslån i 2007 og 2009 på til sammen 16,5 mill. kroner. Den første leveransen offshore ble utført i 2005 på Gullfaks, der selve operasjonen ble utført av Aker Kværner Offshore Partners.

Innovasjon Norge har fulgt selskapet helt siden etableringen og vært utløsende faktor for de prosjekter som er delfinansiert. Selskapet har også benyttet seg av Innovasjon Norges utekontorer i forbindelse med sin internasjonale satsing.

I dag har QuickFlange hovedkontor i Tananger utenfor Stavanger. Teknisk avdeling i Tvedestrand er senteret for teknologiutvikling, og er ansvarlig for produksjon og kvalifisering av utstyr samt logistikk og kvalitets sikring. Selskapet har i tillegg eget salgsselskap i Storbritannia. Morselskapet hadde i 2011 en omsetning på nesten 50 mill. kroner og et tilfredsstillende resultat.

skudd til å styrke arbeidet med en klimavennlig energiomlegging i Norge.

Tilskuddsordningen for sysselsetting av sjøfolk tilrettelegger for maritim virksomhet gjennom stabile rammer for næringen. Ordningen er den største enkeltposten på Nærings- og handelsdepartementets budsjett og anses som viktig for å opprettholde sysselsettingen av norske sjøfolk. I tillegg har den bidratt til en kraftig økning i antall lærling- og praksisplasser fra omtrent 1 000 i 2004 til nesten 2 500 ved utgangen av 2010.

Låneordninger

Innovasjon Norge tilbyr ulike låneordninger som lavrisikolån, innovasjonslån og distriktsret-

tede risikolån. Lavrisikolån brukes til delfinansiering av investeringer i bygninger, driftsutstyr, fiskefartøy og til investeringer i landbruket, og har en utlånsramme på 2,5 mrd. kroner i 2013. Lånene skal være et tilbud i markedet som først og fremst er rettet mot å dele begrenset og langsiktig risiko i markedet med bankene. Når Innovasjon Norge gir lavrisikolån, går de i hovedsak inn i prosjekter sammen med private banker. På denne måten utløses betydelig privat kapital.

Innovasjonslån og distriktsrettede risikolån er subsidierte lån som skal benyttes til delfinansiering av bedrifts- og samfunnsøkonomisk lønnsomme utbyggings-, omstillings-, utviklings- og nyetableringsprosjekter, som det er vanskelig å finne tilstrekkelig risikovilje for i det private kredittmarked. Lånene sikres ofte ved pant i låntakers aktiva med prioritet etter langsiktige lån fra andre banker eller med tilsvarende moderate krav til formell sikkerhet. Innovasjonslåneordningen rettes primært mot prosjekter med høyt innovasjonsinnhold og skal i særlig grad bidra til kommersialisering av slike, og har en utlånsramme på 500 mill. kroner i 2013. Det offentlige støtteelementet tar form av en lavere rente enn hva risikoen i prosjektene skulle tilsi. Støtten finansieres gjennom et eget tapsfond som gjør Innovasjon Norge i stand til å ta høyere tap enn en bank ville akseptert.

For å få mer kunnskap om hvordan låneordningene Innovasjon Norge forvalter fungerer, varslet regjeringen i Meld. St. 22 (2011–2012) *Verktøy for vekst – om Innovasjon Norge og SIVA SF* at Nærings- og handelsdepartementet vil gjennomføre en ekstern evaluering av låneordningene. Evalueringen skal blant annet vurdere risikoprofilene i ordningene og om det er grunnlag for om Innovasjon Norge bør ta en større risiko i sin låneportefølje.

Også innenfor det offentlige støttede eksportfinansieringssystemet tilbys lån. Formålet er å fremme norsk eksport. Utenlandske importører og norske redere i internasjonal konkurranse kan få tilbud om fastrentelån på betingelser regulert av en avtale tilknyttet OECD («CIRR-lån»). Gitt at lånet kvalifiserer til CIRR-finansiering kan Eksportkreditt Norge AS også tilby lån til markedsrente. Ordningen med CIRR-finansiering ble tidligere forvaltet av Eksportfinans ASA, men ble overført til en ny statlig organisasjon, Eksportkreditt Norge AS, i juli 2012. Lånene skal være 100 pst. garantert. Akseptable garantister er den statlige forvaltningsbedriften Garanti-instituttet for eksportkreditt (GIEK), andre tilsvarende garanti-

institusjoner og finansinstitusjoner med god rating.

Garantiordninger

Nærings- og handelsdepartementet er opptatt av å sikre finansiering til viktige utviklings- og eksportrettede prosjekter. Et viktig virkemiddel i denne sammenhengen er ulike typer garantier. En garanti kan eksempelvis medvirke til at risikoen i et prosjekt deles mellom flere finansinstitusjoner, og derfor virke utløsende for realisering av gode prosjekter som ikke lar seg finansiere fullt ut i det private marked. Garantier kan også avlaste risiko knyttet til engasjementer for eksempel mot bedrifter som har begrensede muligheter til å stille sikkerhet eller er i en fase der de genererer lave eller ingen kontantstrømmer. Offentlige eksportkredittgarantier skal bidra til at norske bedrifter får et konkurransedyktig tilbud av eksportfinansiering. Denne typen garantier er spesielt viktig i dagens globale markeder.

Gjennom den landsdekkende garantiordningen under Innovasjon Norge gis hovedsakelig garantier for driftskreditt til små og mellomstore bedrifter som har problemer med å skaffe seg lånefinansiering i bankene på grunn av for stor antatt risiko eller manglende pantesikkerheter. En garanti fra Innovasjon Norge kan medvirke til at en lokal bank vil innvilge driftskreditt, og garantien kan således være utløsende for realiseringen av de utviklingsplaner en bedrift har, som i en periode krever stor driftskapital.

Det offentlige eksportfinansieringssystemet tilbyr garantier for eksportlån. Garantiene tilbys av Garanti-instituttet for eksportkreditt (GIEK) som har som formål å fremme norsk eksport og investeringer i utlandet. GIEKs hovedordning er Alminnelig garantiordning. U-landsordningen møter etterspørsel etter garantier som dekker lån til land med høyere risiko enn det som kan aksepteres under Alminnelig ordning.

I tillegg til eksport- og investeringsgarantier, tilbyr også GIEK byggelånsgarantier for skip, fartøy og innretninger til havs (byggelånsgarantiordningen) og garantier for kraftintensiv industris kraftkjøp (kraftgarantiordningen, godkjent av ESA i mars 2011). Formålet med byggelånsgarantiordningen er, gjennom risikoavlastning for private banker, å bidra til å sikre at norske skipsverft, offshoreverksteder og annen relevant virksomhet oppnår byggelån og på den måten bidra til å sikre økt aktivitet. Formålet med kraftgarantiordningen er å medvirke til at

Boks 5.11 GIEK garanterer for finansieringen av borepakker

Aker MH og National Oilwell har stått for leveringen av borepakkene til to drillskip som ble levert for regning av SPC v/Odebrecht, Brasil. Drillskipene ble bygget ved Daewoo Shipbuilding & Marine Engineering Co. Ltd, Korea. Drillskipene ble så utleid til Petrobras under en 10-års kontrakt (med opsjon på ytterligere 10 år). GIEK garanterte for 80 pst. av lånefinansieringen av den totale kostnaden for hver av borepakkene, dvs. et totalt maks beløp på 160 mill. USD for kommersiell og politisk risiko til SPC v/Odebrecht.

næringslivsaktører kan inngå langsiktige kraftavtaler på forretningsmessige vilkår.

Egenkapitalordninger

Norske myndigheter støtter entreprenørskap og vekst i næringslivet direkte og indirekte gjennom ulike fondsordninger. Det er opprettet tiltak for investeringer både i tidlig fase og i mer modne segmenter.

I Meld. St. 22 (2011–2012) *Verktøy for vekst – om Innovasjon Norge og SIVA SF* varslet regjeringen at det skal opprettes inntil seks nye landsdekkende såkornfond. Fondene skal ha en gjennomsnittlig total størrelse på om lag 500 mill. kroner og finansieres i form av egenkapital med 50/50-fordeling mellom private og staten. Minstestørrelse er på 350 mill. kroner. Fondene skal investere i såkorn- og oppstartsfasene i nye innovative og internasjonalt konkurransedyktige bedrifter. I revidert nasjonalbudsjett 2012 ble det bevilget midler til statens deltakelse i de to første av fondene. Fondene ble godkjent som lovlig statsstøtte av EFTAs overvåkingsorgan, ESA, 13. mars 2013. Innovasjon Norge arbeider nå med å få opprettet de to første fondene.

Dagens fond har lite kapital tilgjengelig til nye investeringer. I Meld. St. 22 (2011–2012) *Verktøy for vekst – om Innovasjon Norge og SIVA SF* varslet regjeringen at det skal opprettes inntil seks nye landsdekkende såkornfond. I revidert nasjonalbudsjett 2012 ble det bevilget midler til statens deltakelse i de to første av fondene.

I tillegg forvalter Innovasjon Norge Investeringfond for Nordvest-Russland, Tilskuddsfond

for nærings samarbeid med Nordvest-Russland og Investeringsfond for Øst-Europa. Hovedmålet med fondene er å styrke samarbeidet mellom norsk næringsliv og næringslivet i fondenes dekningsområde og tilby delfinansiering av norske selskapers investeringer i området. Fondet for Nordvest-Russland skal i tillegg styrke næringslivsutviklingen i Sør-Varanger kommune.

Investinor er et heleid statlig investerings selskap som primært gjør direkte investeringer i lovende bedrifter i tidlig vekstfase. Selskapet skal bidra til økt verdiskaping gjennom tilbud av risikovillig kapital til internasjonalt orienterte konkurransedyktige bedrifter. Selskapets investeringer skal foretas på kommersielt grunnlag, og på like vilkår som private investorer. Selskapet har 3,7 mrd. kroner i kapital, etter kapitaltilførsel på 1,5 mrd. kroner fra staten i 2012, og har i dag investert i om lag 30 selskaper. Det er et mål at kapitalen i selskapet skal rullere slik at det hele tiden kan være kapital tilgjengelig for nye investeringer. Investinor fikk endret sitt mandat i forbindelse med fremleggelsen av Meld. St. 22 (2011–2012) *Verktøy for vekst – om Innovasjon Norge og SIVA SF*, der det fremgår at Investinor skal prioritere lønnsomme investeringer i sektorer med næringsmiljøer med internasjonale komparative fortrinn, som ivaretar utnyttelse av viktige naturressurser, ivaretar utnyttelse av ny teknologi og kompetanse, eller som bidrar til mindre miljøbelastning og menneskeskapt klimaendringer. Ved årsskiftet 2012–2013 ble eierskapet i selskapet overført fra Innovasjon Norge til Nærings- og handelsdepartementet. I revidert nasjonalbudsjett for 2013 foreslår regjeringen å øke Investinors kapitalbase med ytterligere 0,5 mrd. kroner øremerket investeringer innenfor skog- og trenæringsene.

Argentum Fondsinvesteringer er et heleid, statlig investerings selskap som skal bidra til å bedre tilgangen til risikovillig kapital for det nyskapende, forskningsbaserte næringslivet gjennom å investere i norske og nordiske aktive eierfond. Selskapet skal bidra til et mer velfungerende kapitalmarked for unoterte selskaper. Gjennom å bygge sterke og godt kapitaliserte aktive eierfondsmiljøer i Norge og Norden, bidrar Argentum til å tilføre kompetanse og risikokapital til norske vekstbedrifter og til omstilling i bedrifter, som har stagnert.

Finansiering av bedrifter i tidlig fase

Endringer i finansieringsordninger rettet mot bedrifters tidlige fase har de siste årene i hoved-

sak tatt to former; endringer i etablerertilskuddsordningen og nye såkornfond. Gjennom en endret og styrket etablerertilskuddsordning i Innovasjon Norge er det lagt opp til at nyetableringer (bedrifter yngre enn tre år) med vekstpotensial skal prioriteres og at det gis støtte til flere bedrifter med mindre beløp. Bedriftene må møte visse kriterier, men utover det er det lagt opp til en enkel og dermed tidsbesparende seleksjonsprosess. Hovedhensikten er å få mer informasjon om flere prosjekter, slik at markedet bedre kan vurdere prosjektene.

Det er også gjort vesentlige forbedringer i modellen for de nye landsdekkende såkornfond som ble lansert i 2012. Statens kapitalbidrag er i form av egenkapital, og støtten til investorene skal overføres i form av at staten tar en mindre eierandel enn kapitalbidraget skulle tilsi. Dette gir en enklere og mer markedsbasert ordning enn de to tidligere rundene med såkornfond i 1998 og 2006. Samtidig videreføres satsingen på større landsdekkende fond som ble påbegynt i 2006 for å sikre en robust og profesjonell forvaltning for dermed å bidra til bedre avkastning fra fondene. De nye fondene skal videre opprettes gradvis slik at dette blir et mer kontinuerlig tilgjengelig virkemiddel for bedriftene. Gjennom etablerertilskudd og såkornfond som med 500 mill. kroner i forvaltningskapital kan investere inntil 75 mill. kroner i enkeltbedrift, søkes det å finne en balanse mellom finansiering i bredden (etablerertilskudd) og gi muligheter for å finansiere ekspansjon i bedrifter med stort internasjonalt potensial. Satsingen på videreutvikling av bedrifter med stort potensial understrekes ytterligere med styrkingen av egenkapitalen i Investinor i 2012. Nærings- og handelsdepartementet arbeider i tillegg med videreutvikling av virkemidler for tidlig fase, gjennom oppfølging av Meld. St. 22 (2011–2012) *Verktøy for vekst – Om Innovasjon Norge og SIVA SF*.

Nærings- og handelsdepartementet vil også videreutvikle dagens tilbud til pilot- og demonstrasjonsanlegg, innenfor dagens ramme. Regjeringen vil fortsette å arbeide for at de bedriftsrettede virkemidlene er treffsikre og tilpasset behovene i næringslivet.

5.9 Nyetableringer og entreprenørskap

Mange av bedriftene vi skal leve av om 20 år, er ennå ikke etablert. Nye bedrifter vil utkonkurrere

og erstatte dagens bedrifter og bidra til høyere produktivitet og økt lønnsomhet.

Vi vet fra historien at de nye virksomhetene som kommer til, i gjennomsnitt vokser raskere og har høyere produktivitet enn virksomhetene de erstatte.¹⁵ Denne dynamikken fører til endring, vekst og økt produktivitet i økonomien. Nye og innovative bedrifter står for en stadig større andel av samlet sysselsetting og verdiskaping, både i Norge og andre land.¹⁶ Det betyr at tilrettelegging for entreprenørskap og etablering av ny virksomhet har stor betydning for Norges innovasjonsevne og økonomiske vekst.

Ny økonomisk virksomhet kommer ikke av seg selv. For å lykkes må dyktige entreprenører bidra med arbeidskraft og kompetanse, og risikere privat kapital for å etablere lønnsomme bedrifter som kommer samfunnet til gode. For at personer skal være villige til å ta personlig risiko ved å etablere nye virksomheter er de avhengige av gode og stabile rammevilkår. Regjeringens entreprenørskapspolitikk har som målsetting å bedre vilkårene for nyetablering og vekst i Norge. Regjeringen arbeider derfor for å fremme en entreprenørskapskultur i samfunnet, styrke gründeres sosiale rettigheter og sikre entreprenørers tilgang til veiledning, nettverk og kapital.

Regjeringens politikk for nyetableringer og entreprenørskap omfatter alt fra enkeltpersonforetaket som skal tilby tjenester til private husholdninger til den høyteknologiske industribedriften med et stort behov for kapital.

Stabile og forutsigbare rammevilkår reduserer usikkerhet og kostnader, og legger til rette for langsiktig planlegging og vekst. Gode stabile rammevilkår er særlig viktig for entreprenører, ettersom kostnadene typisk løper på løper ved oppstart, mens inntektene er usikre og kommer senere.

Regjeringen vil legge til rette for at både nye og etablerte bedrifter skal bruke mest mulig av sin tid på produksjon og nyskaping, og ikke på papirarbeid. Regjeringen legger vekt på å videreutvikle elektroniske tjenester, å redusere bedriftenes administrative kostnader knyttet til rapportering og å utføre gode konsekvensutredninger ved regelutvikling og tiltak som gjelder næringslivet. Dette er spesielt viktig for små og mellomstore bedrifter med lite ressurser til administrasjon.

¹⁵ Grimsby, G., L.A. Grünfeld & E.W. Jakobsen (2009). 99 % SMB. Grunnfell og vekstmotorer i norsk næringsliv. MENON-publikasjon 13/2009. Oslo: Menon Business Economics.

¹⁶ OECD (2001). OECD Growth Project.

Et godt sosialt sikkerhetsnett hjelper folk gjennom omstillinger og gjør det mulig for enkeltpersoner å ta risiko som entreprenører. Regjeringen har styrket velferdsordningene for selvstendig næringsdrivende ved å innvilge rett til svangerskapspengene og foreldrepenger. Ordningen gir økt sosial trygghet for entreprenører og kan gi flere kvinner mulighet til å etablere egen virksomhet.

Tilgang på kompetanse og kapital er krevende for nye gründerne som mangler erfaring, sikkerhet for lån eller tidligere omsetning å vise til. Innovasjon Norge har et særskilt ansvar for å stimulere til entreprenørskap gjennom kapitalvirkemidler, nettverksprogrammer, rådgiving og fremming av entreprenørskapskultur.

For å øke kunnskapen om entreprenørskap i Norge lanserte regjeringen i 2009 forskningsprogrammet «Mer entreprenørskap» med en samlet bevilgning på 16 mill. kroner. Hensikten med programmet er å få bedre innsikt i hvem som etablerer nye foretak og hva som skal til for å lykkes ved hjelp av registerdata. Programmet ser også på hvorfor kvinner etablerer færre nye foretak enn menn.

5.9.1 Entreprenørskap i utdanningen

Regjeringens satsing på entreprenørskap i utdanningen er et sentralt virkemiddel for å bygge en bedre kultur for entreprenørskap i Norge. Målet er at dette skal bidra til at flere vurderer å starte egne virksomheter i fremtiden.

Høsten 2009 la regjeringen frem Handlingsplan for entreprenørskap i utdanningen (2009–2014). Målet med denne planen er å styrke kvaliteten på og omfanget av entreprenørskapsopplæring på alle nivåer og fagområder i utdanningssystemet, slik at Norge skal være ledende internasjonalt innenfor entreprenørskap i utdanningen. Handlingsplanen legger vekt på tiltak innrettet mot høyere utdanning. Planen følges opp med 14 konkrete tiltak blant annet:

- opprette studieplasser for entreprenørskap og innovasjon i høyere utdanning,
- utlyse midler til å opprette nye utdanningstilbud i entreprenørskap og innovasjon,
- implementere kvalifikasjonsrammeverket for høyere utdanning som fastslår at utdanninger på alle nivåer skal bidra til innovasjons og nyskappingskompetanse,
- utlyse midler til etterutdanning i entreprenørskap for lærere,
- videreføre tilskudd til Ungt entreprenørskap

Boks 5.12 Nyetableringer i Norge – hvem og hvor?

De siste årene har det vært en markant økning i antall foretak som etableres i Norge. I 2012 ble det etablert over 55 000 foretak i Norge når offentlig forvaltning og primærnæringene holdes utenfor.¹ De folkerike fylkene Oslo, Akershus, Hordaland og Rogaland har naturlig nok flest nyetableringer i året. Men de ligger også høyt hvis vi ser på antall nyetableringer i forhold til antall foretak totalt. I 2011 hadde Oslo flest nyetablerte foretak i forhold til totalt antall foretak, tett fulgt av Sør-Trøndelag og Akershus. Sogn og Fjordane, Oppland og Hedmark er fylkene med færrest nyetablerte i forhold til antall foretak totalt. En forklaring på de regionale forskjellene er forskjeller i næringsstruktur. De næringene som har flest nyetableringer i forhold til etablerte foretak er private tjenester som er mer utbredt i sentrale strøk.

Kjønn

Den totale andelen kvinnelige etablerere var i 2009 i underkant av 30 pst. Det er stor forskjell på andelen av kvinner som er involvert i oppstarting av personlig eide selskaper og selskaper organisert som AS og ASA. Når det gjelder nyregistrerte personlig eide foretak var kvinneandelen i 2009 på rundt 35 pst., mens andelen kvinnelige etablerere i AS og ASA var på rundt 17 pst.²

De fleste nyetablerte selskapene har ingen ansatte. Blant de som har ansatte, er det 57 pst. av foretakene som kun har mannlig ansatte,

mens 20 pst. av foretakene kun har kvinner. Dette føyer seg inn i bildet av at flere menn enn kvinner er involvert i oppstartsbedrifter.

Det har i flere sammenhenger blitt trukket frem som et paradoks at Norge har den høyeste kvinneandelen av de yrkesaktive i verden med 48 pst. samtidig som vi har en av de laveste andelene kvinner blant nye entreprenører i den vestlige verden.³ Som en del av forskningsprogrammet «Mer entreprenørskap», finansiert av NHD, har Helge Berglann, Rolf Golombek og Knut Røed studert hva som kan forklare den lave entreprenørskapstilbøyeligheten blant kvinner.⁴ En forklaringsfaktor de legger vekt på er at likhet i lønn isolert sett fører til større forskjeller i entreprenørskapstilbøyelighet. Siden kjønnsforskjeller i lønn og utdanning er moderate i Norge, kan mer likestilling paradoksalt forklare noe av de store forskjellene i entreprenørskapstilbøyelighet blant kvinner og menn i Norge.

Alder

Av nyetablerte AS og ASA i 2010, står aldersgruppen 25–44 år og 44–67 år bak henholdsvis 54 pst. og 41 pst. av det totale antallet. Kun 3 pst. var under 24 år, mens de over 67 år sto for 2 pst.

¹ Statistisk sentralbyrå.

² Kilde: Evaluering av handlingsplan for mer entreprenørskap blant kvinner, Statistisk sentralbyrå.

³ OECD 2010 og Kelley m.fl. (2011).

⁴ Berglann m.fl. (2012).

Regjeringen vil videreføre satsingen på entreprenørskap i utdanningen også etter handlingsplanens utløp i 2014.

Ungt Entreprenørskap er en viktig samarbeidspartner for regjeringen i arbeidet for å fremme entreprenørskap i utdanningssystemet. Ungt entreprenørskap har utarbeidet og utviklet opplæringsmaterieil for alle skoletrinn, holder kurs for lærere, lager veiledningsmaterieil for lærere, tilrettelegger møteplasser og nettverk og arrangerer nasjonale messer for elev-, ungdoms- og studentbedrifter. Organisasjonen er tilstede i alle fylker og tilbyr aktiviteter på alle utdanningstrinn. For inneværende år har Stortinget bevilget 26,4 mill. kroner til Ungt entreprenørskap, hvorav 12,4 mill. kroner er

over Nærings- og handelsdepartementets budsjett.

5.9.2 Entreprenørskap blant kvinner

Kvinner har høy yrkesdeltakelse, utgjør tre av fem studenter ved universiteter og høyskoler og utgjør en stor kundegruppe. Samtidig utgjør kvinner i underkant av 25 pst. av entreprenørene i Norge. Kvinnens ressurser og kompetanse bør utnyttes bedre i næringslivet. Økt entreprenørskap blant kvinner vil øke mangfoldet i næringslivet, noe som kan bidra til økt verdiskaping i norsk næringsliv. Regjeringen lanserte derfor en handlingsplan for økt entreprenørskap blant kvinner i 2008. Handlingsplanen inneholder 12 konkrete til-

tak, og er forankret i sju departementer. Handlingsplan ble midtveisevaluert i 2011. Evalueringsrapportens hovedkonklusjoner er at handlingsplanen har hatt en viktig rolle i å styrke arbeidet med likestilling i næringslivet.

Handlingsplanen har bidratt til å gi ekstra oppmerksomhet på kvinnelige entreprenører de siste årene. Regjeringen legger vekt på at dette dreier seg om langsiktig arbeid i form av å endre holdninger og kultur blant kvinner og i samfunnet for øvrig. En viktig faktor i dette arbeidet er å få frem gode rollemodeller, hvor prisen Årets gründerkvinne et sentralt tiltak. Forskning gjennom MER-programmet peker på at smitteeffektene kan være betydelig: Er det først mange kvinnelige entreprenører i en kommune gjør dette at flere kvinner velger å bli entreprenører.

Mye av grunnlaget for holdninger, erfaringer og kultur knyttet til entreprenørskap er rettet mot utdanningsløpet. Ungt Entreprenørskaps jentesatsing blant annet gjennom programmet KAN er et sentralt tiltak i så henseende.

Regjeringen vil også bygge videre på det arbeidet som blir gjort i virkemiddelapparatet (SIVA, Innovasjon Norge og Norges forskningsråd) som kan bidra til løfte frem potensielle kvinnelige entreprenører i tida fremover.

5.10 Infrastruktur

God infrastruktur er av stor betydning for at virksomheter og samfunnet skal kunne realisere en høy verdiskaping. Effektiv infrastruktur gir virksomheter tilgang til større markeder og muligheter for økt salg og bedre betingelser på innsatsvarer. Dette er særlig viktig for vareproduserende virksomheter.

Infrastruktur er mer enn fysiske transportårer. Bredbånd og godt utbygd digital infrastruktur gir økte muligheter for god kommunikasjon og god tilgang til informasjon med og fra kunder, leverandører, ansatte, FoU-miljøer, offentlig sektor m.m. Virksomheter som leverer elektroniske tjenester kan med en god elektronisk infrastruktur nå ut til flere potensielle kunder, og kundene kan få tilbud fra flere leverandører. At dette har betydning, kan illustreres av at en i økende grad kjøper elektroniske tjenester som nettbank og elektroniske applikasjoner.

God infrastruktur utvider også arbeidsmarkeder ved å redusere reisetid og reisekostnader. Slik får virksomhetene bedre muligheter til å rekruttere den arbeidskraften de har behov for,

og arbeidstakerne gis bedre valgmuligheter. Samlet gir dette en bedre match mellom etterspurt og tilbudt kompetanse, i større arbeidsmarkeder. En god elektronisk infrastruktur kan også bidra til at folk i langt større grad kan jobbe der de er, og ikke bare der de fysiske lokalene befinner seg.

5.10.1 Samferdsel

Et av hovedmålene i regjeringens transportpolitikk er å bedre fremkommeligheten og redusere avstandskostnader. Dette vil styrke konkurransekraften i næringslivet og bidra til å opprettholde hovedtrekkene i bosettingsmønsteret. I tillegg er det hovedmål knyttet til miljø, trafikksikkerhet og universell utforming.

Lange avstander innenlands og mellom markedene bidrar til at næringslivet i Norge har høyere transport- og logistikkostnader enn land det er naturlig å sammenligne oss med. Nasjonal transportplan 2014–2023 ble lagt frem våren 2013. Med denne planen legger Regjeringen til grunn en økning i de økonomiske rammene til veg, bane og sjø på 150 mrd. kroner sammenliknet med Salder budsjett 2013.

For hele planperioden 2014–2023 er den statlige planrammen til veg, jernbane og sjøtransport på til sammen 508 mrd. kroner. Det legges opp til å bruke vel 311 mrd. kroner på veg og 168 mrd. kroner på jernbane. Den økonomiske rammen til sjøtransport og maritim infrastruktur er 19,4 mrd. Det legges også opp til en bedre utnyttelse av midlene slik at vi får mest mulig veg og bane for pengene.

Transportkostnadene for norsk næringsliv er høye og kan være en betydelig utfordring for næringslivets konkurransevne. Bosettingsmønster, inntektsnivå og lange avstander både innenlands og til markedene bidrar til å forklare dette.

Regjeringen vil styrke næringslivets konkurransekraft gjennom en langsiktig politikk for bedre fremkommelighet, reduserte avstandskostnader og konkurranse mellom transportformene.

Et hovedmål for Nasjonal transportplan er å bedre fremkommeligheten og redusere avstandskostnader for å styrke konkurransekraften i næringslivet. Det er anslått at de bedriftsøkonomiske transportkostnadene for næringslivet som følge av de planlagte investeringene i veg, jernbane, fiskerihavner og farledstiltak i perioden vil bli redusert med vel 78 mrd. kroner. Kapasiteten og driftssikkerheten i alle transportformer skal økes gjennom sterk vekst i investeringer, drift og vedlikehold.

5.10.2 Digital infrastruktur

Et godt utbygd bredbåndnett er viktig for norske innbyggere, offentlige virksomheter og et konkurransedyktig næringsliv. Bredbåndsinfrastrukturen gir muligheter til effektiv elektronisk forretningsdrift og kan bidra til innovasjon ved at nettet blir tatt i bruk til nye og endrede aktiviteter.

Den siste dekningsundersøkelsen, fra september 2012, viser at 99,9 pst. av husstandene på landsbasis kan få bredbåndstilknytning.¹⁷

I områder hvor det ikke er grunnlag for et tilfredsstillende markedsmessig tilbud, har regjeringen bidratt med finansielle tilskudd til utbygging. I perioden 2006–2012 er det bevilget over 1 mrd. kroner til bredbåndsutbygging.

Kapasitetsbehovet øker over tid i takt med nye og mer kapasitetskrevede bruksmønstre. Regjeringen har som mål at Norge skal være blant de beste i Europa både når det gjelder tilbud av bredbånd og når det gjelder andelen som bruker bredbånd. Alle skal ha tilgang til bredbånd av grunnleggende god kvalitet. Bredbåndspolitikken skal fortsatt være markedsorientert. For å fremme bredbåndsutbygging vil regjeringen legge til rette for at de kommersielle tilbyderne bygger ut godt bredbånd til flest mulig, i Meld. St. 23 (2012–2013) *Digital agenda – IKT for vekst og verdiskaping* legger regjeringen følgende hovedlinjer for bredbåndspolitikken i årene fremover:

- Arbeide for mest mulig kostnadseffektiv utbygging. Dette vil blant annet omfatte å bidra til enklere regler for graving i offentlig grunn, føre effektivt tilsyn med at regelverk for samlokalisering overholdes, vurdere system for koordinering av gravearbeider, vurdere å etablere krav til standardisert, geografisk registrering av føringsveier og legge til rette for plassering av sendestasjoner og annet ekomutstyr på offentlige bygg og eiendommer.
- Gi alle tilgang til bredbånd av grunnleggende god kvalitet. Regjeringen har som ambisjon at alle husstander skal ha tilgang til et bredbåndstilbud av grunnleggende god kvalitet. Det bevilges midler på minimum 150 mill. kroner per år inntil målet er nådd. Midlene rettes mot områder som ikke har bredbåndstilbud.
- Arbeide for et godt og fremtidsrettet tilbud av mobilt bredbånd. Samferdselsdepartementet og Post- og teletilsynet vil tildele frekvensressurser fra frekvensbåndet 790–862 MHz. Dette

vil bidra til et bedre tilbud av mobilt bredbånd. Det vil, for en del av båndet, stilles krav om dekning av 98 pst. av befolkningen innen fem år, med gjennomsnittlig overføringshastighet på minimum 2 Mbit/s.

- Legge til rette for konkurranse i bredbåndsmarkedet. Myndighetene vil legge til rette for bærekraftig konkurranse i bredbåndsmarkedene gjennom effektiv markedsregulering.
- Legge til rette for økt sikkerhet og robusthet i telenettene. Samferdselsdepartementet og Post- og teletilsynet vil styrke sikkerheten og beredskapen i nettene gjennom endringer i ekomloven og i samarbeid med tilbyderne.

5.11 Distrikts- og regionalpolitikk

Norge er et langstrakt land. Samtidig er folketettheten lav og kommunikasjoner til de store internasjonale markedene krevende. Størstedelen av bosettingen i Norge er knyttet til de store regionale sentrene, men vi har også en stor andel av bosettingen utenfor tettbygde strøk, også målt mot de nordiske landene.

Distrikts- og regionalpolitikken er en av regjeringens viktigste prioriteringer. Norge har et spredt bosettingsmønster og de geografiske områdene er store. Vi er oppmerksomme på de særlige utfordringer som næringsliv, bedrifter og industri som er lokalisert langt fra markedet har, og skal derfor føre en differensiert næringspolitikk som er tilpasset de lokale utfordringene. Distrikts- og regionalpolitikken skal påvirke utviklingstrekkene og de sterke drivkreftene i samfunnet, for å unngå at vi får irreversible regionale ubalanser på lengre sikt, til ugunst for folk både i sentrale strøk og i distriktene. Distrikts- og regionalpolitikken har vært en suksess i 50 år. Når vi sammenligner det som skjer i Norge med utviklingen i andre land ser vi at Norge har gode levevilkår over hele landet. Regjeringens distrikts- og regionalpolitikk er nærmere beskrevet i Meld. St. 13 (2012–2013) *Ta heile Noreg i bruk – Distrikts- og regionalpolitikken*.

Hovedtendensen er fortsatt sentralisering i Norge. Samtidig har den høye innvandringen de siste årene medvirket til at alle fylker har hatt vekst i folketallet. 118 flere kommuner hadde folketallsvekst i 2011 enn i 2006. Men det er fortsatt mange distriktskommuner som sliter med nedgang i folketallet og med å opprettholde offentlige og private tjenestetilbud. Av 117 kommuner med nedgang i folketallet ligger 115 innenfor det distriktpolitiske virkeområdet.

¹⁷ Nexia International (2012). Bredbåndssdekning 2012. Rapport utarbeidet for Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet.

Det er de stedbundne ressursene som har gitt grunnlag for næringsvirksomhet, sysselsetting og spredt bosetning over hele landet. Utviklingen i næringslivet i Norge har medvirket til skiller mellom ulike regioner. I grove trekk er det de kystnære regionene og de store byene som har vekst, mens større deler av innlandet og Nord-Norge har utfordringer. Ulike deler av landet har dermed ulike utfordringer og potensial.

Kompetansearbeidsplassutvalget konkluderte med at en videre sentralisering av kompetansearbeidsplasser kan gi store samfunnsøkonomiske kostnader fordi andre tilgjengelige ressurser ikke blir utnyttet fullt ut. Kompetansearbeidsplassene er skjevt fordelt i landet. Regjeringen vil derfor føre en offensiv innsats for verdiskaping og sysselsetting i hele landet, og sikre gode rammevilkår for de ressursbaserte næringene. Regjeringen vil videreutvikle virkemiddelaktørene, opprettholde en spredt utdanningsstruktur og utvikle gode regionale utdanningstilbud. Regjeringen vil også styrke det langsiktige arbeidet med lokal samfunns- og næringsutvikling gjennom å stimulere til mer samarbeid mellom regionale og lokale aktører, samt prioritere kommuneøkonomien og videreføre de regionalpolitiske ordningene i det kommunale inntektssystemet.

Statlige virksomheter har mange arbeidsplasser lokalisert over hele landet. En hensiktsmessig spredning av statlige virksomheter kan medvirke til regional vekst i arbeidsplasser og ha en positiv effekt på de lokale arbeidsmarkedene og økonomisk aktivitet der virksomhetene lokaliseres. Denne typen arbeidsplasser kan være et supplement til lokal næringsvirksomhet og industri, og bidra til å skape nyttig samhandling mellom statlig og privat virksomhet.

Distrikts- og regionalmeldingen peker på at det lokale engasjementet og lokale ildsjeler er viktig for lokalt utviklingsarbeid og for å skape attraktive lokalsamfunn. Attraktive lokalsamfunn tiltrekker seg arbeidskraft og næringsliv. Regjeringen vil derfor styrke kapasitet og kompetanse i kommunene for å ta vare på ildsjeler og lokalt engasjement i det lokale samfunnsutviklingsarbeidet.

Regjeringen vil fortsette en aktiv og offensiv distrikts- og regionalpolitikk for å ta hele landet i bruk. En sterk kommuneøkonomi vil sikre gode og likeverdige velferdstjenester i hele landet. Regjeringen vil satse på samferdsel, både kollektivtilbud, bedre veier, tunneler, jernbane og bredbånd for å sikre muligheter for alle i hele landet.

Små arbeidsmarkedsregioner har strukturelle utfordringer med vekst og verdiskaping. Regjeringen vil derfor gjøre en innsats for disse ved å vide-

reføre dagens politikk, blant annet innen geografisk differensiert arbeidsgiveravgift, kompensasjonsordninger, virkeområde for investeringsstøtte, tiltakssonen for Finnmark og Nord-Troms. EU skal vedta nye retningslinjer for regional støtte i 2013. I de kommende forhandlingene med EØS har regjeringen som mål å oppnå best mulig resultat for den differensierte arbeidsgiveravgiften og nytt virkeområde for investeringsstøtte.

Satsinger i regionene

Nordområdene er regjeringens viktigste strategiske satsingsområde i utenrikspolitikken. I Meld. St. 7 (2011–2012) *Nordområdene – Visjon og virkemidler* er det en gjennomgang av norsk nordområdepolitikk. Meldingen legger vekt på hvordan regjeringen mener Norge bør møte utfordringer og muligheter i Nord i et generasjonsperspektiv.

Det er sju overordnede tema som har vært sentrale i utviklingen av dagens nordområdepolitikk fra 1990 til 2010: Fordyping og fornyelse av samarbeidet med Russland; utvikling av et bredt nordområdediplomati; kunnskap om alarmerende klimaendringer; helhetlig havforvaltning; konturene av en olje- og gassregion; gjennomslag for havrettens prinsipper; og et nettverk av samarbeid.

Regjeringen mener utviklingen i nordområdene har et stort potensial for å bidra til å styrke det langsiktige grunnlaget for sysselsetting og verdiskaping, ikke bare i de nordlige deler av landet, men for hele Norge og norske interesser. Regjeringen ønsker å legge til rette for økt verdiskaping i nordområdene, på en måte som ivaretar hensynet til miljø, klima og urfolk. Vi må derfor legge til rette for sameksistens mellom forskjellige næringer og interesser innenfor miljømessig bærekraftige rammer.

Regjeringen har som ambisjon for Norge å være ledende på kunnskap om, for og i nord. Nordområdestrategien definerer kunnskap som selve navet i nordområdesatsingen. Vi vil at Norge skal ha som ambisjon å være ledende på sentrale verdiskapingsområder i nord og den fremste forvalter av miljøet og ressursene i nord. Dette krever et nært samspill mellom nasjonale, regionale og lokale myndigheter, næringsliv og relevante forskningsmiljøer.

Norge skal ha som ambisjon å sikre tilstedeværelse på alle deler av norsk territorium og i norske havområder i nord gjennom en politikk for bosetting, verdiskaping, forvaltning, arbeid og kultur i det nordlige av Norge, både med sivile kapasiteter og gjennom Forsvarets nærvær

Nærings- og handelsdepartementet og kommunal- og regionaldepartementet nedsatte sommeren 2011 et utvalg for næringsutvikling på Sørlandet. Utvalget skal utrede hvordan Sørlandet kan videreutvikle næringslivet slik at verdiskapingen og sysselsettingen kan bli enda sterkere i hele regionen. Utvalget er bredt sammensatt, med medlemmer fra begge Agder-fylkene. Næringsliv, organisasjoner, kulturliv og kunnskapssektoren er representert. Utvalget er oppnevnt for en periode på to år, og rapporterer til NHD. Utvalget skal levere sin rapport i august 2013.

Regjeringen har løftet frem politikk av spesiell betydning for Vestlandet. Satsingene i Nasjonal transportplan, Nærskipsfartsstrategien og Maritim strategi viser dette. Regjeringen fører også en aktiv politikk hvor det satses særlig på de strategiske næringene maritim sektor, marin sektor, reiseliv og energi og miljø, der dette er store og viktige sektorer på Vestlandet.

Innlandet har andre utfordringer og er ikke på samme måte representert med vekstnæringer. Innlandet har en netto utflytting, og de har i større grad tradisjonelle næringer som ikke tar del i den sterke nasjonale veksten.¹⁸ Innlandet er blant regionene i Norge som har lavest eksport, både totalt og per innbygger.¹⁹ Nå gir dette spesielle utfordringer, spesielt for treforedlingsindustrien. Regjeringen følger regionen tett. Vi vil følge utviklingen og se på mulige tiltak og strategier. Samtidig har regjeringen allerede en rekke satsinger som også er av betydning for Innlandet. Regionen har potensial innenfor reiseliv. Tiltak i mineralnæringen kan også ha betydning for Innlandet. Handlingsplanen for kultur næringer er også relevant for regionen. Regjeringen vil føre en politikk for Innlandet som skal gi utvikling og arbeidsplasser i regionen. Regjeringen følger også regionen tett. For eksempel vil regjeringens tiltakspakke for skogsektoren være relevant fordi Innlandet har jordbruk og skogbruk som viktige næringer. I NPT har regjeringen prioritert hovedfartsårer som E6, E16, og Dovrebanen på Innlandet.

5.11.1 Svalbard

I St.meld. nr. 22 (2008–2009) *Svalbard* har regjeringen foretatt en helhetlig gjennomgang av norsk svalbardpolitikk. Ett av hovedmålene i norsk svalbardpolitikk, bevaring av norske samfunn på

øygruppen, hviler på tre hovednæringer. Gjennom årene er det satset på å tilrettelegge for kullvirksomhet, forskning og utdanning, samt reiseliv. I sum har dette bidratt til at Longyearbyen i dag fremstår som et moderne familiesamfunn med godt utbygd infrastruktur og et generelt godt tjenestetilbud.

Svalbardmeldingen har vært lagt frem med ca. ti års mellomrom og har på den måten bidratt til stabilitet og forutsigbarhet i myndighetsutøvelsen på Svalbard. Rammene for næringsutviklingen på Svalbard som trekkes opp i meldingen er nøye avstemt i forhold til de høye miljømålene som gjelder for øygruppen. Denne stortingsmeldingen om næringspolitikk medfører ingen endringer i gjeldende Svalbardpolitikk.

Longyearbyen lokalstyre har, med støtte fra Justis- og beredskapsdepartementet, Nærings- og handelsdepartementet og Innovasjon Norge, begynt en strategisk analyse for næringsutvikling på Svalbard. Analysen vil danne grunnlaget for viktige veivalg for næringsutvikling på Svalbard.

I 2012 inngikk Longyearbyen lokalstyre, Høgskolen i Narvik, Store Norske Spitsbergen Kullkompani AS, LNS Spitsbergen AS og NITO en avtale om forkurs til ingeniørutdanning på Svalbard. Ingeniørutdanning på Svalbard vil bidra til å utvikle et nytt og viktig nivå av kompetanseutvikling og kunnskapsfokus i nordområdene. Longyearbyen vil samtidig styrke sin posisjon som infrastruktur- og logistisk kunnskaps-nav i nord i samarbeid med viktige nasjonale aktører.

5.12 Internasjonalisering

I de kommende årene vil mye av den økonomiske veksten komme fra fremvoksende markeder som Brasil, Kina, India, Indonesia, Sør-Korea og Russland. Samtidig vil multinasjonale selskaper fra fremvoksende markeder bli stadig viktigere globalt. Allerede er en tredjedel av de utenlandske direkteinvesteringer i fremvoksende markeder fra andre fremvoksende markeder. Handel vil bli viktigere, og vokse fra en andel på 49,9 pst. av den globale økonomien i 2010 til 53,6 pst. i 2025. Veksten er sterkest i fremvoksende markeder, for eksempel vil Brasil og Indonesia mer enn doble sin eksport. Fremvoksende markeders andel av verdens eksport vil utgjøre nesten halvparten, mens importen vil vokse til en andel på 45 pst.²⁰ I tillegg forventes den globale middelklassen å vokse fra 2,4 mrd. i 2010 til 4,2 mrd. i 2025, med

¹⁸ Meld. St. 13 (2012–2013) Ta heile Noreg i bruk. Distrikts- og regionalpolitikken.

¹⁹ Menon (2012): Eksport fra norske regioner – Hvorfor så store forskjeller? Menonpublikasjon nr. 2/2012.

²⁰ Global Development Horizons 2011, Verdensbanken.

sterkest vekst i østlige land. Konsumet i fremvoksende markeder forventes å vokse fra 12 til 30 billioner USD, nesten halvparten av den globale totalen.²¹

Nye og krevende vekstmarkeder blir derfor stadig viktigere for norsk næringsliv. Konkurransen tilspisses av at mange vestlige industriland opplever ettervirkninger av finans – og gjeldskrisen. For å kompensere for bortfall av hjemmemarkeder og tradisjonelt viktige markeder i nærområdene, orienterer de seg offensivt mot de fremvoksende markedene. Disse landene forsterker sitt næringslivsarbeid på ulike måter for å fremme internasjonalisering av eget næringsliv. Norsk næringsliv møter derfor sterk konkurranse. Mange norske bedrifter har i dag en større del av sin sysselsetting og verdiskaping i utlandet enn i Norge.

Handel er livsgrunnet for eksportbedrifter og bedrifter som er avhengige av innsatsfaktorer fra andre land. Tilgang til internasjonale markeder gjør at norske bedrifter kan tilby produkter og tjenester som etterspørres på verdensmarkedet, og få større omsetning enn om de bare solgte til hjemmemarkedet. Handel med varer og tjenester fører også til økt konkurranse og bidrar dermed til produktutvikling og innovasjon.

Norge eksporterte varer og tjenester for rundt 1 150 mrd. kroner i 2011. Selv om vi kun utgjør 0,07 pst. av verdens befolkning, står vi for 0,86 pst. av verdens totale vareeksport og 1,09 pst av verdens totale tjenesteeksport.²²

EU er vårt viktigste enkeltmarked samtidig som norske bedrifter handler med større deler av verden nå enn for ti år siden. En god illustrasjon av det er hvordan eksportmønsteret av ikke-petroleumsprodukter har endret seg. I 2000 gikk 77 pst. av denne eksporten til EU. I 2012 var dette tallet 69 pst.²³ Norsk fisk har i økende grad funnet veien til middagsbord i Kina, Russland og Brasil. Utvikling av offshorevirksomhet i Indonesia, Brasil, Malaysia, Angola og Aserbajdsjan har økt etterspørselen etter norskprodusert teknologi og kompetanse. Eksport av norske varer og tjenester henger sammen; verft i skipsbyggingsgigantene Sør-Korea og Kina som installerer norske skips-pumper under overvåkning av norske ingeniører er et eksempel.

NHD har ansvar for bilaterale frihandelsavtaler, for det horisontale EØS-regelverket for varer og tjenester (jf. tjenesteloven og EØS-vareloven)

²¹ McKinsey Global Institute.

²² Verdens handelsorganisasjon (WTO).

²³ Statistisk sentralbyrå.

Boks 5.13 International Student Festival in Trondheim (ISFiT)

ISFiT-festivalen er en internasjonal studentfestival som har blitt arrangert på frivillig basis av studentene i Trondheim annethvert år siden 1990. Festivalen er verdens største av sitt slag, med over 450 deltakere fra hele verden. Hver ISFiT-festival setter søkelys på et sosialt eller politisk tema med internasjonal relevans, som blir diskutert i arbeidsgrupper. I tillegg har festivalen et bredt kulturprogram med både konserter, kunst og foredrag som er til stor glede for hele Trondheim. Personer som har gjestet festivalen som talere gjennom årene er bl.a. Dalai Lama, Gro Harlem Brundtland, Dr. José Ramos-Horta, Professor Wangari Maathai og Dr. Desmond Tutu.

Festivalen ble sist arrangert i februar 2013 med temaet «Global Trade». Festivalen tok for seg temaer som global handel, demokrati og menneskerettigheter.

ISFiT-festivalen er et godt eksempel på hvordan frivillighetskultur og engasjement blant norske studenter har virkninger langt utover landegrensene og kan danne grunnlag for internasjonalt samarbeid og samhold.

og for utformingen av den generelle indre markedspolitikken. I tillegg arbeider departementet med å fremme eksportrettet norsk næringsliv. Her har departementet sentrale virkemidler for å bedre norske bedrifters rammevilkår, både gjennom forvaltning av EØS-regler, gjennom rollen som forhandlingsleder for frihandelsavtaler og gjennom rollen som pådriver overfor andre departementer og etater for at de skal overholde handelsregelverket. NHD har også en pådriverrolle i arbeidet med å fremme og ivareta norske næringsinteresser i det multilaterale handelssystemet i Verdens handelsorganisasjon (WTO).

Nærings- og handelsdepartementet fører en indre markedspolitikk basert på størst mulig samlet verdiskaping i norsk økonomi. Departementet er i dialog med andre departementer og etater om gjennomføringen av det horisontale EØS-regelverket for varer og tjenester.

Bilaterale frihandelsavtaler søkes inngått med viktige og potensielt viktige handelspartnere utenfor EU. Departementet arbeider for utvikling av det multinasjonale rammeverket for handel

(WTO) for å fremme handel og internasjonalisering for å øke norsk verdiskaping.

Handelspolitikken er utformet med utgangspunkt i flere politiske hensyn. Norske myndigheter har blant annet skjermet produksjonen av enkelte varer og tjenester fra konkurranse med utlandet. I norsk handelspolitikk har man forsøkt å ta hensyn til ulike interesser. På den ene siden har Norge interesse av bedre adgang til internasjonale markeder for de fleste norskproduserte varer og tjenester og åpenhet for importvarer fra utlandet, på den andre siden er ønsket om å skjerme enkelte produksjonssektorer.²⁴ Bedrifters samfunnsansvar, miljø og arbeidstakerrettigheter er også en del av norsk handelspolitikk. I frihandelsavtalene arbeider Norge for å få inn et kapittel om bærekraftig utvikling for å sikre at handelsliberalisering ivaretar hensyn til miljø og arbeidstakerrettigheter.

5.12.1 Tilgang til markeder

Handelspolitikken skal styrke norsk næringsliv i det globale markedet ved å bedre markedsadgangen for norske bedrifters varer, tjenester og investeringer. Politikken legger til rette for at også små- og mellomstore norske bedrifter kan eksportere sine varer og tjenester ved å sørge for like spilleregler i internasjonal handel. Handelspolitikken bidrar også til å fremme innovasjon og nyskaping ved å sikre beskyttelse av immaterielle rettigheter. Det gjør produkter basert på unik norsk teknologi og design konkurransedyktige, til tross for at de er dyrere enn piratkopier.

Norsk handelspolitikk skal sikre norske bedrifter stabile og ikke-diskriminerende rammevilkår i tre pilarer:

- Verdens handelsorganisasjon (WTO)
- Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS)
- Frihandelsavtaler med land utenfor EØS

WTO ble etablert i 1995 og er etterfølgeren til Generalavtalen for toll og handel (GATT) som Norge var med på å etablere i 1947. Norges arbeid i WTO ledes av Utenriksdepartementet. Nærings- og handelsdepartementet bistår Utenriksdepartementet i arbeidet, sammen med andre departementer. I WTO utformes de globale spillereglene for internasjonal handel. Et globalt, stabilt og regelbasert handelssystem som gir bedriftene forutsigbare rammebetingelser og markedsadgang

er sentralt for en åpen økonomi som Norge. Regjeringen prioriterer derfor slutføring av forhandlingene i den pågående Doha-runden i WTO.

EØS-avtalen er hovedpilaren i Norges forhold til EU. EØS-avtalen sikrer Norge tilgang til EUs indre marked og innebærer fri bevegelse av varer, tjenester, personer og kapital i hele EU og EØS. Et felles EØS-regelverk for konkurranse og statsstøtte sikrer norske virksomheter like konkurransevilkår med virksomheter i EU, og forhindrer dermed bruk av mottiltak som for eksempel straffetoll for varer som omfattes av avtalen. For et flertall av varekategorier finnes det harmoniserte produktkrav og europeiske standarder som gjør at de samme krav gjelder i alle EØS-land. Et felles system for samsvarsvurdering gjør at norske produkter som omfattes av regelverket kan testes i Norge når dette er nødvendig, for deretter å selges i resten av EØS uten nye krav til testing. Alle departementer er involvert i EØS-arbeidet. Utenriksdepartementet har blant annet ansvaret for den institusjonelle delen av EØS-avtalen, mens Nærings- og handelsdepartementet blant annet har ansvaret for horisontale regler om fri bevegelse av varer og tjenester i det indre marked, det maritime området samt utforming av norske innspill til EUs indre markedspolitik.

Regjeringen vil inngå frihandelsavtaler med land utenfor EU for å sikre oss best mulig markedsadgang i fremvoksende økonomier og hos andre handelspartnere. Dette arbeidet ledes av Nærings- og handelsdepartementet, i nært samarbeid med berørte departementer. Slike avtaler inngås hovedsakelig gjennom Det europeiske frihandelsforbundet, EFTA-samarbeidet. Norge er en aktiv pådriver for at det i EFTA prioriteres forhandlingsoppstart med land der en frihandelsavtale i størst mulig grad ivaretar våre økonomiske, utenriks- og utviklingspolitiske hensyn.

5.12.2 Landstrategier for utvalgte land/nye markeder

For å styrke samarbeidet med utvalgte land har regjeringen utarbeidet strategier som fastsetter målsettinger og prioriteringer i Norges forhold til Kina, India og Brasil. Arbeidet for å fremme norske nærings- og handelspolitiske interesser er særskilt fremhevet og prioriteres i oppfølgingen av strategiene.

Regjeringen arbeider med en strategi for næringsssamarbeidet med Russland. Norsk næringsliv etterlyser en strategisk tilnærming til dette samarbeidet fra myndighetenes side. Utvik-

²⁴ St.Meld. nr. 15 (2008–2009) Interesser, ansvar og muligheter.

lingen i Russland de siste 20 årene og landets tilfredelse til Verdens handelsorganisasjon aktualiserer en gjennomgang av samarbeidet og hvilke utfordringer norsk næringsliv møter i landet. De pågående frihandelsavtaleforhandlingene mellom EFTA og landene i tollunionen (Russland, Hviterussland, Kasakhstan) står også sentralt. I strategien vil man se på hvilke utfordringer næringslivet møter i Russland på tvers av sektorer, både på norsk og russisk side. Man erkjenner at en del utfordringer grunner i russiske forhold, men strategien søker å se på områder hvor norske myndigheter kan bidra til å legge forholdene bedre til rette for norske aktører som vil inn i det russiske markedet. Det overordnede målet er å oppnå bedre rammevilkår og større forutsigbarhet for igjen å skape økt samhandel og et styrket nærings samarbeid mellom landene. Strategien vil også gi en oversikt over eksisterende samarbeidsfora mellom Norge og Russland som næringslivet kan ha nytte av. Arbeidet ledes av Nærings- og handelsdepartementet i tett samarbeid med Fiskeri- og kystdepartementet, Olje- og energidepartementet og Utenriksdepartementet.

Brasil fremstår i økende grad som et lokomotiv for regional og global økonomisk vekst og landet blir stadig viktigere for norsk næringsliv. Et av hovedsatsingsområdene i Regjeringens Brasilstrategi er å bidra til å sikre norske bedrifter gode rammevilkår. Blant annet er Innovasjon Norges, INTSOKs og Norges sjømatråds tilstedeværelse i Rio sentrale statlige virkemiddel for å bistå norske næringsliv i å skaffe markedsandeler i Brasil. GIEKs samarbeid med det brasilianske oljeselskapet Petrobras er et annet viktig statlig virkemiddel. GIEK undertegnet i 2010 en avtale med Petrobras om garantier for finansiering av norske eksportleveranser til selskapet til en verdi av 1 mrd. USD. En tilsvarende avtale mellom GIEK og Petrobras ble signert i januar 2013.

Regjeringens India-strategi fra 2009 har blant annet som målsetning å videreutvikle samarbeidet om økonomiske spørsmål, fremme norske næringsinteresser, og stimulere til økt økonomisk samkvem og investeringer i India. Strategien legger grunnlaget for Norges forbindelser med India, sammen med Handlingsplanen for India (2005) og den bilaterale samarbeidskommisjonen (2004).

5.12.3 Det indre marked – norske virksomheters hjemmemarked

EU er Norges viktigste handelspartner for varer og tjenester. I 2012 kom 65 pst. av vareimporten fra EU. I samme år gikk litt over 80 pst. av Norges

totale vareeksport til EU. EU er også det viktigste marked for norsk handel med tjenester. I 2010 kom 74 pst. av Norges tjenesteimport fra EU mens 63 pst. av norsk tjensteeksport gikk til EU.²⁵ Samtidig vurderes tjenstesektoren å ha størst potensial for vekst og handel i EØS.

Hensikten med EØS-avtalen er blant annet å gjøre det indre marked til norske bedrifters hjemmemarked. En sentral del av regjeringens næringspolitikk er derfor at tilgangen til det indre marked gjøres så enkel og attraktiv som mulig for norske bedrifter.

Europakommisjonen presenterte i 2011 og 2012 meldingene Single Market Act og Single Market Act II som en del av videreføringen av det indre marked. Norge deltok aktivt i prosessene og norske synspunkter og prioriteringer er godt ivaretatt. De to meldingene løfter frem satsingsområder for videre utvikling av det indre marked. Regjeringen benytter mulighetene EØS-avtalen gir til å delta i utviklingen av det indre marked og utformingen av nytt EØS-regelverk, blant annet gjennom deltakelse i møter under Europakommisjonen og gjennom EFTA. Regjeringen vil fortsette å arbeide for et velfungerende indre marked i tråd med norske interesser.

I sin næringspolitikk støtter regjeringen målet om å utvikle et digitalt indre marked. Videre er det viktig å stimulere til vekst og innovasjon i tjenstesektoren. Etter regjeringens syn er vi imidlertid i en fase hvor oppmerksomheten i stor grad bør rettes mot konsolidering og forbedret gjennomføring av eksisterende EØS-regelverk, rettigheter og ordninger. I tråd med dette er det særlig følgende områder innenfor utviklingen av det indre marked som regjeringen ønsker å fremheve som sentrale elementer. Disse områdene gjelder alle 30 EØS-land. Dette er: 1) forbedret gjennomføring av indre markedsregler; 2) håndheving av EØS-regelverk; 3) informasjon om EØS-regelverk og problemløsningsmekanismer 4) tilsyn med varer og tjenester som er viktig både for miljø, konsumenter og arbeidstakernes helse og sikkerhet, og for like konkurransevilkår for næringslivet, 5) administrativt samarbeid mellom EØS-landene og 6) arbeidstakernes rettigheter.

Utvikling og gjennomføring

Deltakelse i det indre marked gjennom EØS-avtalen gir norske bedrifter store muligheter og viktige rettigheter, samtidig som det fortsatt er rom for forbedringer. Kostnadene ved grenseoverskri-

²⁵ Statistisk sentralbyrå.

dende handel innenfor EØS kan reduseres ytterligere, og hensynet til miljø, forbrukere, arbeidstakere og like konkurransevilkår kan styrkes. Norge deltar i dette arbeidet på europeisk nivå og regjeringens mål er å ivareta norske interesser. Dette innebærer en aktiv innsats der det er viktig å komme tidlig inn i regelutformingsprosessene i EU samt at det er åpenhet og konsultasjoner omkring disse prosessene i Norge, jf. Meld. St. 5 (2012–2013) *EØS-avtalen og Norges øvrige avtaler med EU*.

Informasjon og håndheving

Et velfungerende indre marked avhenger av at informasjon om norske bedrifters rettigheter i det indre markedet er lett tilgjengelig. Informasjon og rådgivning er tilgjengelig blant annet gjennom Innovasjon Norge og Altinn. Bedrifter tilbys blant annet veiledning i hvordan de skal gå frem for å oppfylle krav til for eksempel CE-merking og om problemløsning for å sikre sine rettigheter. Problemløsning skal om mulig ikke ta for lang tid, og kostnadene bør ikke være for høye. Vedrørende tilgjengelige informasjons- og problemløsningsnettverk vises det til boks 5.14.

I forbindelse med EUs nye horisontale regler for varer vedtatt i 2008, som er gjennomført ved EØS-vareloven, ble det opprettet et varekontakt-punkt i hvert EØS-land. Varekontaktpunktet kan være til hjelp for næringsdrivende som ønsker å sette en vare på markedet i en eller flere EØS-stater. Når det ikke finnes harmoniserte EØS-regler for varer, gjelder regelen om gjensidig godkjenning som er forklart i avsnitt 5.12.4. I slike tilfeller kan det finnes rent nasjonale bestemmelser knyttet til en varetype. Varekontaktpunktene ble opprettet for å gi informasjon og oversikt over nasjonale regler og krav til en vare. Det norske varekontaktpunktet er etablert i Nærings- og handelsdepartementet. Varekontaktpunktet retter seg mot utenlandske næringsdrivende som ønsker informasjon om norsk regelverk. Europakommisjonen har en liste over alle EØS-lands varekontaktpunkt.

Europakommisjonen har utviklet et elektronisk informasjonssystem for det indre marked (IMI) for å styrke samarbeidet mellom myndigheter i EØS-statene. IMI benyttes bl.a. til samarbeid om kontroll og godkjenning av yrkeskvalifikasjoner og om tilsyn med og godkjenning av tjenesteytere. Nærings- og handelsdepartementet samordner arbeidet med IMI i Norge. IMI er lett å tilpasse slik at det kan tas i bruk for samarbeid om annet EØS-regelverk, og det er et mål at IMI kan tas i bruk for

nye områder med sikte på å legge til rette for effektivt tilsyn som bidrar til fri bevegelighet av tjenester. For tiden kjøres det en pilot for bruk under utstasjoningsdirektivet. For å etablere et enhetlig rettsgrunnlag, samt legge til rette for en videre utvikling av systemet, er det vedtatt en forordning i EU som Nærings- og handelsdepartementet nå er i ferd med å gjennomføre i norsk rett.

Et digitalt indre marked

Den digitale økonomien har hatt en rask fremvekst. Vår konkurransevne er avhengig av at næringslivet nyttiggjør seg denne utviklingen og raskt tar i bruk de muligheter den digitale økonomien gir. Det indre marked må utvikles med sikte på å legge til rette for dette. Vi må være på vakt mot at det vokser frem nye handelshindre som begrenser utviklingen av den elektroniske handelen. Det indre marked er et viktig virkemiddel når man skal legge til rette for den digitale økonomien. Standarder for elektronisk handel, løsnings- og elektronisk identifikasjon med videre bør utvikles innen rammen av det indre marked.

Markedstilsyn, tillit og like konkurransevilkår for næringslivet.

Det indre marked skal gi europeiske forbrukere og bedrifter adgang til sikre varer og tjenester av høy kvalitet til konkurransedyktige priser. Forbrukernes og virksomhetenes tillit til at varer og tjenester de anskaffer i det indre marked er trygge og av høy kvalitet, styrker handelen.

Norske regler som gjennomfører harmoniserte EØS-regler for varer, forvaltes av 11 fagdepartementer. Disse har, sammen med underliggende tilsynsetater, ansvaret for å gjennomføre markedstilsyn når varen er plassert på markedet. EØS-vareloven, som trådte i kraft våren 2013, stiller krav til markedstilsynet for varer.

Som en oppfølging av nytt EØS-regelverk gjennomført i EØS-vareloven, arbeides det derfor på interdepartementalt nivå med å styrke samarbeidet mellom markedstilsynsmyndighetene internt i Norge og i andre EØS-stater. Regjeringens mål er at det skal føres et effektivt tilsyn med varer uten at næringslivet pålegges unødige byrder.

Markedstilsynet med varer, som styrkes gjennom EØS-vareloven, er på flere måter et virkemiddel i næringspolitikken, med direkte relevans for norsk verdiskaping, gjennom sitt bidrag til:

- Like konkurransevilkår. Produkter fra bedrifter som ikke følger regelverket, og dermed kan

Boks 5.14 Informasjons- og problemløsningsnettverk i det indre marked

Ditt Europa gir praktisk informasjon til borgere og bedrifter om rettigheter og muligheter i det indre marked.

EUGO gir tjenesteytere oversikt over hvor de kan finne informasjon dersom de ønsker å eksportere tjenester til et annet land i det indre marked.

Eures skal fremme mobilitet i det europeiske arbeidsmarkedet gjennom å bistå arbeidstakere og arbeidsgivere som ønsker å dra nytte av muligheten til fri bevegelse av arbeidskraft i EU.

Enterprise Europe Network er en informasjonstjeneste knyttet til innovasjons- og teknologisamarbeid i forbindelse med EUs program for konkurranseevne og innovasjon.

European Consumer Centres skal hjelpe forbrukere med alt fra informasjon til konfliktløsning for å sikre at forbrukerne fullt ut kan utnytte sine rettigheter i det indre marked.

IMI er et elektronisk verktøy som raskt og effektivt gir myndigheter nødvendig informasjon på tvers av landegrensene om administrative forhold knyttet til næringsvirksomhet.

Nasjonale kontaktpunkt for varer gir bedrifter og myndigheter i andre EØS-stater informasjon om hvilke nasjonale regler som regulerer produksjon og omsetning av en vare, f.eks. informasjon om det kreves tillatelse til å omsette en bestemt vare.

SOLVIT er et nettverk i EØS hvor man søker å løse grenseoverskridende problemer som bedrifter eller privatpersoner møter som følge av at nasjonale myndigheter ikke opptrer i samsvar med forpliktelsene i EØS-avtalen.

ha lavere produksjonskostnader enn de som produserer i samsvar med regelverket, skal fjernes fra markedet.

- Økt produktsikkerhet for konsumenter. Dette er relevant for forbrukerens tillit til og derfor vilje til å handle i det indre marked.
- Økt produktsikkerhet (maskiner og utstyr på arbeidsplassen) for arbeidstakere.
- At produkter oppfyller gjeldende miljø/energi-krav.

Arbeidstakernes rettigheter

Et arbeidsliv hvor arbeidstagneres rettigheter ivaretas og holdes på et høyt nivå er avgjørende for den enkelte og for at seriøse virksomheter ikke skal tape i konkurranse med useriøse. Det er ventet at Norge vil kunne oppleve mangel på arbeidskraft i tiden frem mot 2020. Arbeidstagerer som flytter til et annet EØS-land eller som utstasjoneres i perioder når deres arbeidsgiver yter tjenester i et annet EØS-land, skal sikres gode lønns- og arbeidsvilkår. Det er av betydning å opprettholde de rettighetene utestasjoneringdirektivet gir arbeidstakerne, herunder fortsatt mulighet til å bli omfattet av allmenngjorte tariffavtaler. Tilsyn med etterlevelsen av utestasjoneringdirektivet bør styrkes, og regjeringen vil arbeide for at forslaget til håndhevelsesdirektiv for utsendte arbeidstakere fører til en markant styrking av vernet om arbeidstagers rettigheter og bedrer samarbeidet mellom landene. Utviklingen av det indre marked skal ikke gå på bekostning av kollektive rettigheter eller føre til sosial dumping.

Det indre marked sikrer bedrifter og borgere rettigheter og muligheter. Det gjør det lettere blant annet å studere i utlandet og det sikrer økt tilgang til arbeidskraft i Norge. Bedrifter og borgere trenger i mange tilfeller informasjon og hjelp når det oppstår problemer i det indre marked. Dette kan gjelde for eksempel problemer med godkjenning av utdanning eller trygderettigheter og hindringer for norsk eksport. Norge deltar i en rekke europeiske systemer som skal bidra til å gi hjelp og informasjon i slike tilfeller.

5.12.4 Fri bevegelse av varer og tjenester

I dette kapittlet omtales to områder innenfor EØS-avtalen, varer og tjenester, fordi Nærings- og handelsdepartementet har et ansvar for horisontalt EØS-regelverk på disse områder. Andre områder som berøres av EØS-avtalen og som er viktige for næringspolitikken, for eksempel forskning og maritim virksomhet, behandles i andre deler av meldingen

Fri bevegelse av varer

I 2008 vedtok Europaparlamentet og Rådet nye regler for varehandelen. Målet er enklere vareflyt og sikrere produkter gjennom styrking og forbedring av gjeldende ordninger (se boks 5.15). Disse reglene er gjennomført i Norge gjennom EØS-vareloven som trådte i kraft våren 2013 og

**Boks 5.15 Tiltak i EØS-vareloven
for tryggere og enklere varehandel
i det indre marked**

- Nye prosedyrer som myndighetene må følge når de treffer vedtak som helt eller delvis forbyr en vare som allerede lovlig omsettes i en annen EØS-stat
- Etablering av et varekontaktpunkt i hver EØS-stat slik at bedrifter kan få informasjon om gjeldende nasjonale tekniske forskrifter
- Minimumskrav til organiseringen av nasjonale markedstilsyn, etablering av ordninger for kommunikasjon og samordning mellom myndigheter og etablering av nasjonale markedstilsynsprogrammer
- Presisering av oppgavene til tollmyndighetene i forbindelse med import fra tredjeland, bl.a. gis det en hjemmel til å destruere farlige varer
- Generelle regler om CE-merking av varer

som forvaltes av Nærings- og handelsdepartementet. Det er særlig grunn til å peke på at det legges opp til en styrking av markedstilsynet med produkter. Dette vil øke produktsikkerheten, bidra til å styrke forbrukeres tillit til varer som er tilgjengelig i handelen, og til å sikre like konkurransevilkår for næringslivet.

Det følger av EØS-avtalen at nasjonale bestemmelser der det ikke finnes harmonisert EØS-regelverk, ikke skal hindre import og eksport av varer mellom EØS-stater. Prinsippet om gjensidig godkjenning er sentralt for å sikre dette og gjelder for varer som har sin opprinnelse i EØS. Det betyr at en vare som er lovlig omsatt etter reglene i ett land, i prinsippet fritt skal kunne omsettes i hele det indre marked med mindre restriksjoner er begrunnet i tvingende allmenne hensyn. For å unngå at det vedtas nasjonale bestemmelser som hindrer varehandelen, er det gjennomført en EØS-ordning der forslag til nye og endrede regler som potensielt kan hindre handelen, sendes på høring i hele EØS. Nærings- og handelsdepartementet er ansvarlig for denne høringsordningen i Norge jf. EØS-høringsloven. Et regelverk som skulle vært notifisert men ikke ble notifisert, kan ikke anvendes.

Varer som er omfattet av harmonisert EØS-regelverk, utgjør til sammen om lag tre fjerdedeler av handelen i EØS. Harmonisert regelverk

utarbeides blant annet når det er behov for å sikre at varene er trygge. Typiske eksempler er leketøy, medisinsk utstyr og maskiner.

Et direktiv og en forordning kan inneholde alle harmoniserte krav til en vare, dette gjelder for eksempel for matvarer og kosmetikk. For mange varegrupper benyttes det imidlertid en reguleringsmetode som innebærer at det kun er de overordnede krav til helse, miljø og sikkerhet som nedfelles i regelverket. Disse reglene utfylles så med harmoniserte europeiske standarder som utvikles av de europeiske standardiseringsorganisasjonene på oppdrag fra EU og EFTA. De tekniske krav til varen følger da av standarden. Fordelen med denne metoden er på den ene siden at lovgiverne slipper å forholde seg til kompliserte tekniske krav. Dette medvirker til at lovprosessen i EU kan gå fortere. På den andre siden medfører selve standardiseringsprosessen at næringslivet selv er med å fastsette de konkrete tekniske krav som gjør at kravene i regelverket til helse, miljø og sikkerhet oppfylles når man følger standarden. Produsentene kan velge å følge disse standardene for å vise at varen samsvarer med kravene i regelverket, men dette kan også demonstreres på annen måte enn ved bruk av standardene. Nærings- og handelsdepartementet gir et tilskudd til Standard Norge, en av tre norske standardiseringsorganisasjoner, for å ivareta norske interesser i arbeidet med utviklingen av europeiske standarder. Europeiske standarder omgjøres til norske standarder.

Det er produsenten eller importøren som har ansvar for at varene oppfyller gjeldene krav. For enkelte varetyper kreves det at en tredjepart, et såkalt teknisk kontrollorgan, tester og vurderer at varen er i samsvar med regelverket. Tekniske kontrollorganer blir utpekt av nasjonale myndigheter etter fastsatte regler og godkjennes på europeisk nivå. Akkreditering brukes ofte for å dokumentere kompetanse. Norsk akkreditering har ansvaret for akkrediteringsvirksomheten i Norge.

Varer som oppfyller kravene i EØS-regelverket, skal, når dette følger av regelverket, påføres CE-merking, som blant annet er et verktøy for fri bevegelse av sikre varer i EØS. Bedrifter som ønsker bistand for eksempel i forbindelse med CE-merking, kan henvende seg til sitt regionale Innovasjon Norge-kontor. Innovasjon Norge er del av Enterprise Europe Network (EEN). Gjennom dette nettverket, hvor myndigheter i alle EØS-stater samarbeider, kan Innovasjon Norge bistå norske bedrifter med rådgivning knyttet til mulighetene i det indre marked. Rådgivningen er gratis, og alle Innovasjon Norges regionkontorer har en særskilt EEN-rådgiver. Særlig små- og mellom-

store bedrifter, med liten kapasitet til å utrede spørsmål knyttet til grenseoverskridende handel, kan dra nytte av tilbudet fra Innovasjon Norges deltagelse i EEN.

Fri bevegelse av tjenester

Tjenestesektoren er viktig og voksende i Europa. Den utgjør om lag 70 pst. av samlet BNP og en like stor del av sysselsettingen. Handelen med tjenester utgjør likevel bare 20 pst. av den samlede handelen i EU.²⁶ I Norge er bildet det samme. Åtte av ti nye norske arbeidsplasser oppstår i tjenestesektoren. Regjeringen er opptatt av å legge til rette for å utnytte potensialet for økt verdiskaping og innovasjon i tjenestesektoren. For å legge til rette for etablering av nye arbeidsplasser er det vesentlig å videreutvikle det indre marked for tjenester. Bedrifter som ønsker å selge sine tjenester utenfor Norge, møter fortsatt en rekke hindringer. Et vel fungerende indre marked, også for disse tjenesteytende bedriftene, forutsetter en aktiv politikk for å fjerne barrierer for den frie bevegelsen av tjenester. Særlig for norske kompetansebedrifter er det av stor betydning å sikre tilgang til markeder utenfor Norge. Samtidig er et vel fungerende indre marked for tjenester av betydning ved at det gir norsk næringsliv tilgang til tjenester fra hele EØS.

I den sammenheng er det positivt at Europakommisjonen gjennom flere av initiativene under Europa 2020 foreslår tiltak for å legge til rette for økt vekst og sysselsetting i europeisk tjenestesektor. Europakommisjonen har blant annet tatt initiativ til å gjennomføre tester for å avklare hvordan det indre marked for tjenester fungerer. Målet er at det med utgangspunkt i scenarier for bedrifter innenfor noen tjenesteytende næringer skal kartlegges hvilke barrierer for grenseoverskridende tjenestehandel disse bedriftene møter. En slik kartlegging åpner for en kunnskapsbasert tilnærming til det indre marked for tjenester. Politikken kan utformes med sikte på å forenkle hverdagen for bedriftene der utfordringene er størst. Norge deltar aktivt i arbeidet med slike funksjonstester for det indre marked for tjenester.

Et bedre fungerende indre marked for tjenester var bakgrunnen for tjenstedirektivet, som er gjennomført i norsk rett gjennom tjensteloven. Målet er å forenkle handelen med tjenester, men også å bedre informasjon og tilsyn. I alle EØS-statene er det opprettet kontaktpunkter, slik at tjenesteytere som ønsker å selge tjenester til, eller å etablere seg i, andre EØS-stater, enkelt kan få

informasjon og gjennomføre de prosedyrene som er nødvendig for å etablere seg og utøve tjenestevirksomhet gjennom kontaktpunktet.

5.12.5 Frihandelsavtaler

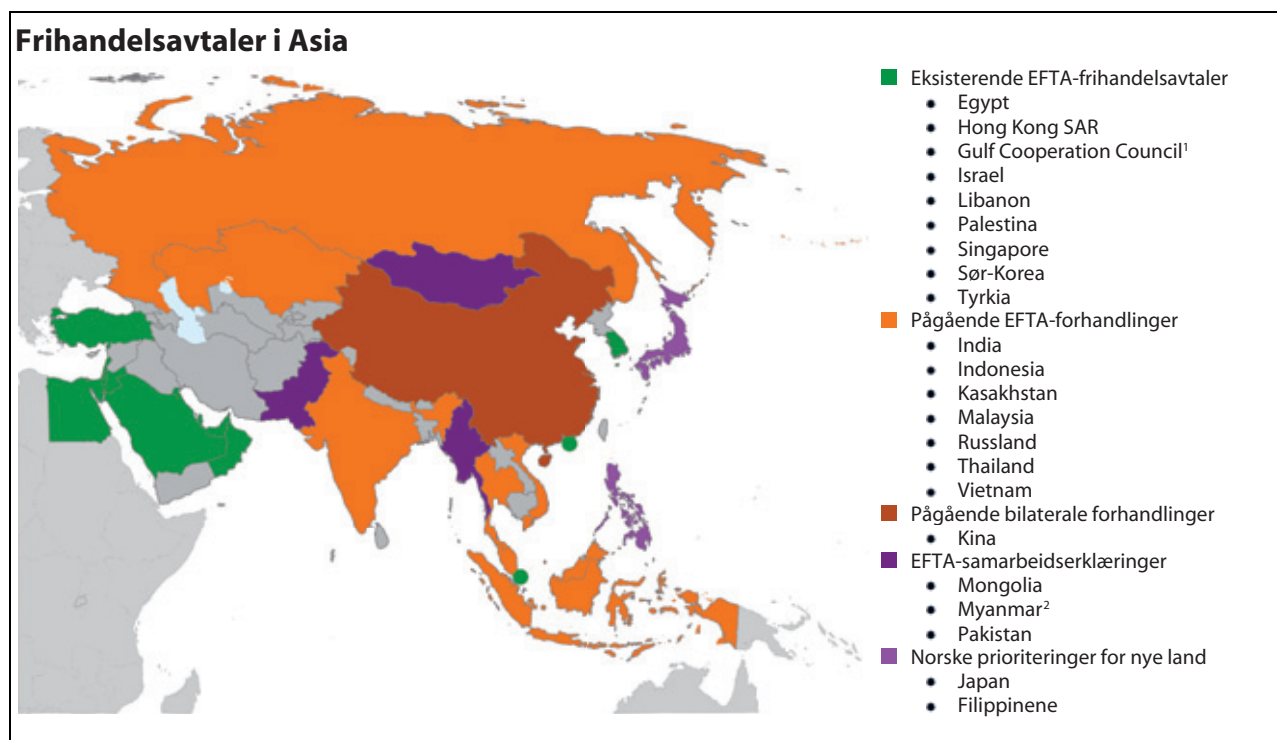
Nærings- og handelsdepartementet leder arbeidet med Norges bilaterale frihandelsavtaler. Norges hovedmålsetting for arbeidet med frihandelsavtaler er å etablere frihandelsavtaler med land, eller grupper av land, der en avtale vil gi størst mulig bidrag til verdiskaping og velstand i Norge gjennom økt handel ut over det som oppnås gjennom det multilaterale system i WTO. Dette oppnås blant annet ved å sikre norske bedrifter økt markedsadgang og bedre forutsigbarhet for eksport av varer, tjenester og investeringer, og å redusere toll og andre importhindre innenfor rammene gitt av norsk landbrukspolitik. Valg av nye avtalepartnere baseres på både økonomiske og utenrikspolitiske kriterier. Frihandelsavtalene skal bidra til det overordnede målet om bærekraftig utvikling for Norge og verden. Dette gjøres blant annet ved at vi inngår frihandelsavtaler med et kapittel om bærekraftig utvikling som inkluderer bestemmelser om miljø og arbeidstakerrettigheter. Oppstart av nye forhandlinger er gjenstand for en løpende vurdering og beslutning om oppstart avklares av regjeringen.

Norge har sammen med medlemsstatene i Det europeiske frihandelsforbund (EFTA) i dag undertegnet 24 frihandelsavtaler med i alt 33 økonomier. Elleve av disse avtalene, med i alt 20 land, har kommet på plass i perioden 2005 og frem til i dag. Dette er frihandelsavtalene med Albania, Canada, Colombia, Den sørafrikanske tollunion (Botswana, Lesotho, Namibia, Swaziland og Sør-Afrika), Hong-kong SAR, Montenegro, Peru, Samarbeidsrådet for de arabiske statene i Gulfen (Bahrain, De forente arabiske emirater, Kuwait, Oman, Qatar og Saudi-Arabia), Serbia, Sør-Korea og Ukraina.

Det økonomiske tyngdepunktet i verden forskyves fra vest til øst og sør. Fortsatt høy vekst i Asia, Latin-Amerika og Afrika vil føre til økt etterspørsel også etter norske varer og tjenester. Det er derfor viktig å sørge for at norske varer og tjenester har best mulig markedsadgang i fremvoksende økonomier. En ny avtale i WTO vil være svært viktig. Samtidig vil regjeringen vektlegge arbeidet med å fremforhandle frihandelsavtaler med nye land sammen med de andre EFTA-statene.

Regjeringens hovedprioritet i arbeidet med frihandelsavtaler er å slutføre forhandlingene om

²⁶ Europakommisjonen.

Figur 5.5 Frihandelsavtaler i Asia

¹ Avtalen har ikke trådt i kraft i påvente av at alle GCC-landene ratifiserer avtalen.

² Utkast oversendt mai 2013.

handelsavtaler med India, Kina og Russland, i lys av de betydelige handelsinteresser Norge har i disse markedene. Asia er et satsingsområde med stort potensial for økt handel og investeringer innenfor næringer som bl.a. skipsfart, skipsutstyr, energi og telekommunikasjon. Norge arbeider for å etablere et teppe av frihandelsavtaler fra Japan i nord til Indonesia i sør. De pågående forhandlingene med Indonesia, Malaysia og Vietnam, samt relansering av forhandlinger med Thailand gis følgende høy prioritet.²⁷

På sikt ønsker Norge å innlede forhandlinger med Filippinene og Pakistan.

Norge har betydelige handelsinteresser og investeringer i store afrikanske land som Angola og Nigeria. Med økonomisk vekst i flere land i Afrika vil kontinentet få større betydning for norsk næringsliv. For å understøtte næringslivets økte engasjement på kontinentet, og bidra til økonomisk utvikling i Afrika, vil handels- eller investeringsavtaler med afrikanske land vurderes.

Latin-Amerika er i vekst og det er naturlig å vurdere frihandelsavtaler med latinamerikanske land for å sikre norske handelsinteresser i regionen.

²⁷ EFTA og Thailand innledet forhandlinger i 2005, men pga. den politiske uroen i Thailand i 2006, har forhandlingene ligget på is.

Regjeringen vil derfor kartlegge mulighetene for å innlede forhandlinger med MERCOSUR (Argentina, Brasil, Paraguay, Uruguay og Venezuela).

Et viktig prinsipp ved valg av nye forhandlingspartnere er å sikre minst like gode vilkår for norske aktører som bedrifter fra EUs medlemsland har, dvs. å inngå frihandelsavtaler med land som har frihandelsavtaler med EU. EFTAs forhandlinger med Costa Rica og Panama er et eksempel på ønsket om å oppnå slik EU-parallellitet. EU lanserte forhandlinger med Japan i mars 2013 og tar sikte på innlede forhandlinger med USA i løpet av de nærmeste månedene. Nærings- og handelsdepartementet vil følge nøye med begge disse forhandlingsprosessene og vurdere hvilke grep som vil være nødvendige overfor Japan og USA for å sikre at norske interesser ivaretas.

Nærings- og handelsdepartementet søker å legge til rette for at frihandelsavtalene er mest mulig relevante for norske bedrifter, både for de som produserer i Norge og de som etablerer seg i utlandet. I forhandlingene prioriteres det å fremme viktige norske eksportinteresser som for eksempel skipsutstyr, maskiner, metaller, fisk, kunstgjødsel, telekommunikasjonstjenester, skipsfart og tjenester knyttet til energisektoren. Nærings- og handelsdepartementet legger vekt på å være mest mulig åpen om de forhandlingsprosesser som til enhver tid pågår.

5.12.6 Næringslivsdelegasjoner og politisk besøksvirksomhet

Gjennom aktiv politisk besøksvirksomhet ønsker norske myndigheter å fremme norsk næringslivs kompetanse i utlandet. Formålet er å sikre at norske bedrifter får markedsadgang, forutsigbare rammebetingelser og gode konkurransevilkår. Norge har i flere år hatt bilaterale møter i økonomiske kommisjoner med Kina, Russland, Tyskland og USA. Nærings- og handelsdepartementet arbeider nå med å etablere tilsvarende ordninger med India og Brasil, og vil vurdere behovet for hvorvidt det skal tas initiativ til å inkludere flere land.

Nærings- og handelsdepartementet er ansvarlig for næringslivsdelegasjoner ved statsbesøk og offisielle besøk til utlandet. Målet med næringslivsdelegasjonene er at de deltakende bedriftene skal dra nytte av profileringen som følger av tilstedeværelsen av representanter fra det offisielle Norge, samt at de skal få mest mulig ut av arenaene som skapes under et slikt besøk. Slike arenaer inkluderer seminarer, «speed-dating», presseevents, lunsjer, middager, politiske møter og lignende hvor representanter fra lokale myndigheter, næringsliv og media også deltar. Det er normalt Innovasjon Norge som står for den praktiske organiseringen.

Det har i inneværende stortingsperiode blitt gjennomført statsbesøk/ offisielle besøk med næringslivsdelegasjoner til Sør-Afrika, Malaysia, Qatar, de Forente Arabiske Emirater, Kina, Slovakia, India, Tyskland, Brasil, Slovenia, Kroatia, Ghana, Angola, Mosambik, Polen, Indonesia, Japan, Sør-Korea og USA. I disse delegasjonene har det deltatt totalt 1259 representanter fra 890 bedrifter. Regjeringen vil fortsatt prioritere dette arbeidet i tiden fremover.

Politisk besøksvirksomhet *uten* næringslivsdelegasjoner har også direkte nytteverdi for næringslivet. Nærings- og handelsministerens besøk til Laos, Vietnam, Myanmar, Thailand og Bangladesh i våren 2013 er et godt eksempel på dette. I løpet av reisen møtte statsråden representanter for norske bedrifter som alt er til stede i de ulike landene og tok opp relevante næringslivssaker i politiske møter. I noen tilfeller deltok bedriftene i de politiske møtene. Slike besøk er med på å sette Norge og norske interesser på agendaen hos myndighetene i andre land, og bidrar til å bygge opp gode politiske relasjoner som vil være til nytte for norsk næringsliv. Ambassadene, Innovasjon Norges utekontorer og de lokale norske handelskamrene er sentrale støttespillere i gjennomføringen av slike besøk.

Norske myndigheter har også intensivert arbeidet med å invitere myndighetspersoner og viktige premissgivere for norsk næringsliv til Norge. Denne politiske besøksutvekslingen bidrar til å etablere dialogarenaer for norsk næringsliv og deres samarbeidspartnere.

Som et ledd i arbeidet med å fremme eksport og næringslivets internasjonalisering, deltar Norge på verdensutstillinger organisert av det internasjonale utstillingsbyrå (BIE). Norge deltok på EXPO 2010 i Shanghai, og på EXPO 2012 i Sør-Korea, hvor temaet var bærekraftig forvaltning av kyst og hav.

Beslutning om fremtidig deltakelse på verdensutstillinger vil foretas basert på en vurdering av kostnad og nytteverdi av deltakelsen. Et sentralt element i vurderingen vil være hvorvidt det er tilstrekkelig interesse fra norsk næringsliv for å delta.

En bedrift som har hatt gode resultater av å følge næringslivsdelegasjonen fra Nærings- og handelsdepartementet til Brasil i 2011, er Brude Safety AS – en ledende aktør i Norge og Europa for maritimt rednings- og sikkerhetsutstyr. Bedriften fikk flere nye kontakter under det ukelange besøket i februar 2011. Et annet eksempel er bedriften Kongsberg Esco MPV. Innovasjon Norge hadde etablert et prosjekt med bedriften før reisen til Brasil og bevilget et lån. Reisen til Brasil kan ses i sammenheng med prosjektet med hensyn til markedsinformasjon og etablering av kontakter. Bedriften fikk gjennom deltagelsen i næringslivsdelegasjonen verdifulle møter og kontakter, spesielt med Petrobras.

Etter delegasjonsbesøket i Brasil har Innovasjon Norges kontor i landet fått lettere adgang til sentrale myndighetspersoner, for norsk næringsliv. Besøket bidro også til å gi mange selskaper god pressedekning i brasilianske media, noe som har en betydelig markedsføringsverdi for Norge og norsk næringsliv generelt.

5.12.7 Eksportfinansiering

Eksportfinansiering er et sentralt virkemiddel i arbeidet med å fremme internasjonalisering av norsk næringsliv. Nærings- og handelsdepartementet arbeider for å sikre at norske bedrifter har konkurransedyktige tilbud for eksportfinansiering.

Gjennom det statlige selskapet Eksportkreditt Norge AS tilbyr norske myndigheter offentlig støttede eksportlån, samt lån på markedsvilkår til norsk næringsliv. Alle lån må være såkalt CIRR-kvalifiserende. Eksportkreditt Norge AS kan gi tilsagn om CIRR-kvalifiserte eksportlån uten en øvre

ramme. OECD regulerer vilkårene for lånene selskapet gir. Selskapet gir et robust, pålitelig og kostnadseffektivt finansieringstilbud til norsk eksportindustri. Lånene skal være 100 pst. garantert. Akseptable garantister er den statlige forvaltningsbedriften Garantiinstituttet for eksportkreditt (GIEK), andre tilsvarende garantiinstitusjoner og finansinstitusjoner med god rating.

CIRR-lån er fastrentelån med rente lik statsobligasjonsrenten i den aktuelle valutaen pluss ett prosentpoeng. Rentesaften bindes før låntager begynner å trekke på lånet. Renten for markedslån settes ofte senere. I mars 2013 godkjente EFTA Surveillance Authority (ESA) et nytt prisingsystem for markedslån fra Eksportkreditt Norge. Prisingssystemet er spesielt utformet for langsiktige og garanterte eksportlån, og gir derfor Eksportkreditt Norge fleksibilitet til fremover å prise sine lån mer i tråd med utviklingen av markedet for tilsvarende lån med tilsvarende sikkerheter.

5.12.8 Innovasjon Norges internasjonaliseringsarbeid

Innovasjon Norges samarbeid med utenriktjenesten om næringsfremme og profilering er regulert i en egen samarbeidsavtale. Utenriktjenesten og Innovasjon Norge skal samordne sine tjenester i land der begge er representert, helst ved samlokalisering der dette er mulig. I dag er om lag 50 pst. av utekontorene til Innovasjon Norge samlokalisert med den lokale ambassaden eller konsulatet. Videre skal utenriksstasjonene være Innovasjon Norges forlengede arm i land der Innovasjon Norge selv ikke har fysisk tilstedeværelse.

Innovasjon Norge har i dag kontorer i rundt 35 land. De har i oppdrag å bistå norske bedrifter internasjonalt. Sammen med distriktskontorene i Norge representerer Innovasjon Norges kontorer i utlandet et tjenestetilbud til små og mellomstore bedrifter med internasjonale vekstambisjoner.

Internasjonaliseringsarbeidet i Innovasjon Norge er konsentrert om tre områder:

- Informasjon og kunnskap om markeds- og konkurranseforhold
- Utnyttelse av internasjonale markedsmuligheter
- Internasjonal utveksling av teknologi og kunnskap

Arbeidet utføres gjennom rådgivningstjenester, nettverkstjenester, kompetanse- og profileringstjenester. Internasjonalisering er også, i større eller mindre grad, bygget inn som et element i andre

tjenestetilbud fra Innovasjon Norge herunder lån, tilskudd, industrielle forsknings- og utviklingskontrakter og kompetanseprogrammer. Gjennom Innovasjon Norge kan bedrifter få tilgang til viktig informasjon og kunnskap om utenlandske markeder og kulturer – og derigjennom styrke sin markedsorientering. Innovasjon Norge kan også gi praktisk assistanse som kan avlaste små bedrifter. Videre kan Innovasjon Norge bidra til å finne strategiske samarbeidspartnere.

Som oppfølging av Meld. St. 22 (2011–2012) *Verktøy for vekst – om Innovasjon Norge og SIVA SF*, styrkes Innovasjon Norges internasjonaliseringsarbeid. Innovasjon Norge skal blant annet styrke tilstedeværelsen i nye vekstmarkeder, for eksempel i Asia og Afrika. Selskapet skal også styrke sin egen kompetanse når det gjelder internasjonale markedsmuligheter og styrke samarbeidet med andre aktører, blant annet utenriktjenestens utestasjoner og Norges forskningsråd

Som oppfølging av meldingen har Innovasjon Norge opprettet et strategisk råd for sin internasjonale tilstedeværelse.

5.13 Næringslivets samfunnsansvar

Regjeringen arbeider for at norske selskaper i Norge og i utlandet skal drive sin virksomhet forsvarlig og ivareta sitt samfunnsansvar. Dette innebærer blant annet at de skal sørge for anstendige arbeidsforhold, de skal ivareta menneskerettigheter, ta miljøhensyn, ha systemer for å hindre korrupsjon samt sørge for god bedriftsstyring.²⁸

Stortingsmelding nr. 10 (2008–2009) *Næringslivets samfunnsansvar i en global økonomi* er i stor grad blitt fulgt opp på de respektive departementenes ansvarsfelt. Konkrete oppfølgingspunkter i meldingen når det gjelder eierskapsutøvelse er fulgt opp, og det arbeides med å følge opp de spesifikke ambisjonene og forventningene som er uttrykt i siste eierskapsmelding (Meld. St. 13 (2010–2011) *Aktivt eierskap - norsk statlig eierskap i en global økonomi*). Et særlig tiltak på eierskapsområdet i henhold til eierskapsmeldingen er dialog med frivillige organisasjoner. Av meldingen fremgår det at det vil være nyttig, både for eierdepartementene og for selskapene, å benytte seg av kompetansen til de ulike frivillige organisasjonene, som har lang erfaring med å arbeide med tema knyttet til samfunnsansvar. Det skal i tråd

²⁸ Regjeringens politikk om næringslivets samfunnsansvar er nedfelt i Stortingsmelding nr. 10 (2008–2009) *Næringslivets samfunnsansvar i en global økonomi*.

med eierskapsmeldingen arrangeres årlige inter-essentmøter mellom eierdepartementene og de frivillige organisasjonene for å belyse ulike problemstillinger, og for å øke kunnskapen om selskapene og de utfordringene de står overfor. Nærings- og handelsdepartementet har ansvaret med å koordinere slike møter. Dialogforumet som har fått navnet Kompetanseforumet er etablert og første møte fant sted i mai 2013.

Regjeringens rådgivende utvalg for samfunnsansvar KOMpakt ble revitalisert i 2011. Det første møtet i det revitaliserte forumet ble avholdt i desember 2011. Under KOMpakt og som et ledd i informasjonsarbeidet overfor norsk næringsliv ble det arrangert en stor internasjonal CSR-konferanse i Oslo i november 2012. Måneden før ble det avholdt en større nordisk næringslivskonferanse med CSR-tema i Trondheim. Regjeringen har også støttet utarbeidelsen av en veileder for næringslivet om ivaretagelse av samfunnsansvar i leverandørkjeden, og støtter ulike initiativ for å bedre forholdene knyttet til tekstilindustrien i enkelte asiatiske land.

Samfunnsansvar er et prioritert tema i dialogen med myndigheter og næringsliv ved for eksempel politiske besøk, økonomiske kommisjoner og i forbindelse med handelsavtaleforhandlinger. Det stilles også krav om at bedrifter skal ivareta sitt samfunnsansvar ved tildeling av offentlig støtte til næringslivet gjennom blant annet Innovasjon Norge, Eksportkreditt Norge AS og Garanti-instituttet for eksportkreditt (GIEK). Innovasjon Norge og GIEK har utviklet egne retningslinjer for sitt arbeid med samfunnsansvar, mens det nylig etablerte Eksportkreditt Norge AS har frist ut 2013 til å få slike retningslinjer på plass.

FNs veiledende retningslinjer for næringsliv og menneskerettigheter (UN Guiding Principles for Business and Human Rights) ble vedtatt i 2011 og følges opp nasjonalt. Det er igangsatt et arbeid med utforming av en nasjonal handlingsplan for oppfølging av FN-retningslinjene.

Kontaktpunktet for OECDs retningslinjer for flernasjonale selskaper ble styrket og fristilt fra regjeringen i mars 2011. Kontaktpunktet vil bli evaluert i 2014.

Næringslivets samfunnsansvar er også viktig ut fra den betydning de varer og tjenester som tilbys kan ha for folkehelsen, noe det er vist til i Meld. St. 34 (2012–2013) *Folkehelsemeldingen*.

Regjeringen er overbevist om at det å ivareta sitt samfunnsansvar gir norske bedrifter et godt omdømme, en lojal arbeidsstokk, samt styrker konkurransekraften og attraktiviteten hos kundene og derved lønnsomheten.

5.14 Forenkling

Regjeringen ønsker at bedriftene skal bruke mest mulig av tiden sin på produksjon og tjenesteyting. Regjeringen har satt et ambisiøst mål for forenklingsarbeidet rettet mot næringslivet. Regjeringens mål er at innen utgangen av 2015 skal belastningene på det norske næringslivet være redusert med 10 mrd. kroner. Nærings- og handelsdepartementet har som ambisjon at om lag halvparten skal være oppnådd i nåværende stortingsperiode. Dette er et ambisiøst mål som vil kreve et godt og tett samarbeid mellom forvaltningen og næringslivet for at vi skal klare å nå det. Målet er et av flere politiske tiltak for å oppnå merkbare resultater av arbeidet med forenkling.

Moderne samfunn forutsetter omfattende offentlige reguleringer og gjensidig utveksling av informasjon mellom næringslivet og offentlig sektor. Rask utvikling i blant annet teknologi, kompetanse og internasjonal påvirkning gjør det nødvendig med en kontinuerlig overvåking og utvikling av offentlige reguleringer. Idealet er ikke fravær av reguleringer, men reguleringer som er enkle, oversiktlige og forutsigbare, og som ikke påfører næringslivet større kostnader enn nødvendig.

God dialog med næringslivet og næringsorganisasjonene er en grunnleggende forutsetning for å lykkes med forenklingsarbeidet. Regjeringen legger derfor stor vekt på kontinuerlig kontakt med næringslivet gjennom næringsorganisasjoner og enkeltbedrifter.

Per 12. april 2013 er det gjennomført og besluttet å gjennomføre 42 tiltak som, når alle er gjennomført i 2015, vil gir en årlig besparelse for næringslivet på nærmere 5 mrd. kroner.

Norske reguleringer og rammevilkår for næringslivet er generelt gode. Vi hevder oss godt sammenlignet med både handelspartnere og konkurrenter. Verdensbanken sammenligner land langs en rekke indikatorer som viser hvor næringsvennlige et lands reguleringer er. Norge gjør det godt på de fleste områder og det er bare fem land i verden som er mer næringsvennlige. Det pekes likevel på tre områder hvor vi kan bli betydelig bedre. Plan- og byggesaksprosesser, etablering av lånefinansieringsordning, samt kostnader for oppstart av selskaper.²⁹

5.14.1 Elektroniske tjenester og Altinn

Regjeringens ambisjon er at Norge skal være ledende i verden på å tilby elektroniske tjenester

²⁹ Verdensbanken (2012). Doing Business.

fra offentlig sektor. Utviklingen av elektroniske tjenester, og i første rekke Altinn, har vært det viktigste og mest suksessfulle verktøyet i forenklingssarbeidet.

Altinn er den sentrale portalen for innsending av elektroniske skjemaer til det offentlige. I dag er 40 etater med i samarbeidet. Ca. 750 elektroniske skjemaer er nå tilgjengelige døgnet rundt, og om lag 120 millioner digitale skjemaer og meldinger er sendt via Altinn siden oppstarten i 2003. Det tas sikte på en utvikling der elektroniske tjenester over tid fullt ut erstatter papir i kommunikasjonen mellom næringslivet og offentlig sektor.

Regjeringen gjennomfører et omfattende arbeid med å videreutvikle Altinn (Altinn II). Gjennom Altinn II-prosjektet vil det bli større mulighet for etatene til å samordne opplysningene som næringslivet sender inn og bedre mulighet for å kommunisere med brukerne elektronisk.

Regjeringen vedtok høsten 2012 hovedpunkter for den videre utviklingen av Altinn. Punktene er basert på rapporten *Ny strategi for Altinn*³⁰ som ble utarbeidet av en tverrdepartemental arbeidsgruppe. Hovedpunktene har både en kortsiktig og en langsiktig tidshorison. Altinn skal fortsette å være et sentralt element i regjeringens digitaliseringsprogram, som ble introdusert våren 2012. På kort sikt skal imidlertid Altinn prioritere å få en stabil og robust løsning som har den nødvendige kapasiteten.

Altinn er en hovedkilde for offentlig informasjon til næringslivet. Informasjon om regler og støtteordninger ble lagt inn i Altinn i 2011. Dette er en samordning av informasjon fra Bedriftshjelp, Bedin og eksisterende innhold i Altinn/Hjelp til regelverk og som har blitt vesentlig videreutviklet. Ambisjonen er at Altinn-portalen på en oversiktlig og lettfattelig måte skal gi tilgang til all informasjon næringslivet trenger fra det offentlige.

I forbindelse med innføringen av tjenstedirektivet i Norge har Altinn blitt kontaktpunkt for utenlandske tjenesteytere. Dette innebærer at utenlandske tjenesteytere skal finne all nødvendig informasjon og kunne søke om nødvendige tillatelser dersom de ønsker å tilby sine tjenester i Norge. Det arbeides fortløpende med å tilrettelegge informasjon og utvikle Altinn-løsningen i henhold til kravene i tjenstedirektivet.

Altinn har vært en suksess som skal utvikles videre. Altinn innehar en unik integrasjon med mer enn 70 ulike fagsystemer og benytter univer-

sell utforming for forenklet overføring av informasjon til det offentlige direkte fra datamaskin til datamaskin. Altinn har lansert den første samhandlingstjenesten «Digital konkursbehandling». Dette er den første av flere planlagte samhandlingstjenester i Altinn som skal sette sammen ulike skjema, meldinger og innsyn for at sluttbrukeren på best mulig måte skal få tilpasset sine behov. «Digital konkursbehandling» er godt mottatt, og siden lanseringen i januar har om lag 95 pst. av bobestyrerne benyttet den til å hente ut informasjon. I Altinns årlige brukerundersøkelse svarte 84 pst. av næringslivslederne at deres bedrift bruker mindre tid på offentlig skjemaarbeid ved bruk av Altinn. Forenklingene har ført til betydelige innsparinger for både næringslivet og det offentlige gjennom blant annet mer effektivt tidsbruk, lavere portokostnader og gjenbruk av tilgjengelige data. I arbeidet med å gjøre Altinn enda bedre vil vi legge særlig vekt på at Altinn skal fremstå som en brukervennlig og trygg løsning.

5.14.2 Unntak fra revisjonsplikt for små selskaper

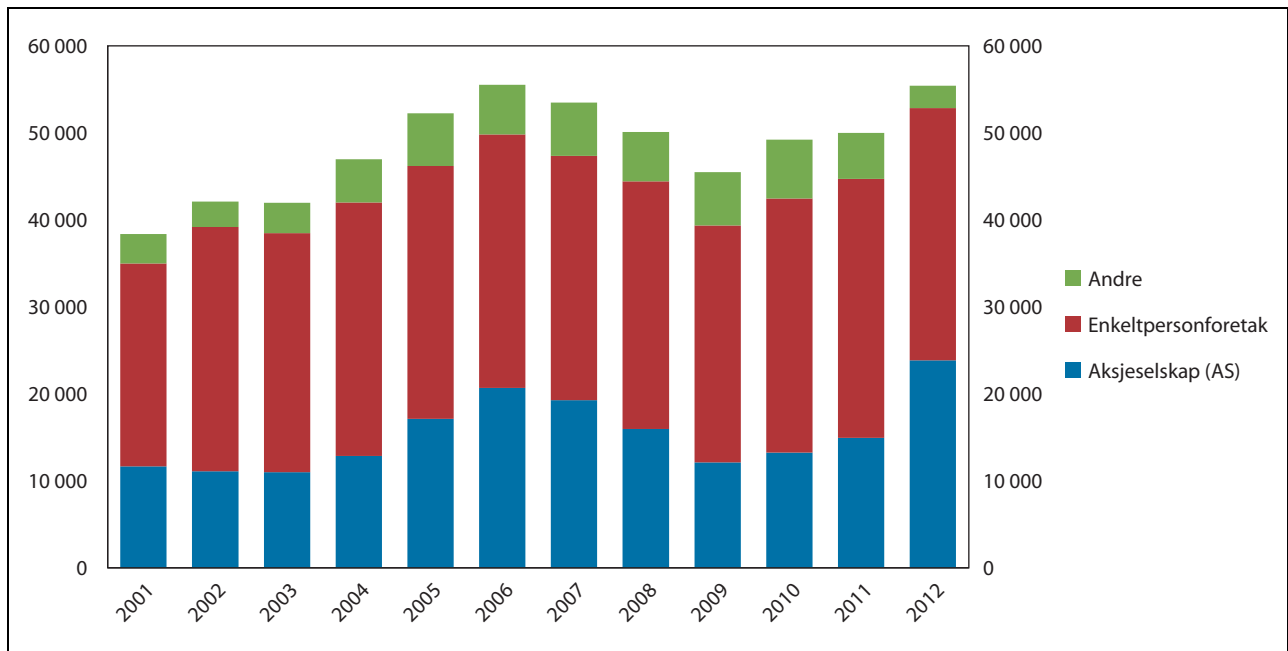
Fra regnskapsåret 2011 kunne små aksjeselskap velge bort revisjon av årsregnskapet. Dette er et av de viktigste forenklingstiltakene i de senere årene og innebærer en vesentlig lettelse i administrative kostnader for de mindre selskapene. Ved utgangen av 2012 hadde 75 000 aksjeselskaper meldt til Brønnøysundregistrene at de ville benytte seg av denne muligheten, og 2 av 3 nye selskaper etableres nå uten revisor.

Den nye loven gjelder selskaper som oppfyller følgende tre vilkår: under 5 mill. kroner i driftsinntekter, under 20 mill. kroner i balansesum og gjennomsnittlig antall ansatte som ikke utfører mer enn 10 årverk. Med dette vil selskapene selv få muligheten til å vurdere om kostnadene knyttet til revisjon overstiger den nytten selskapene har av reviderte regnskaper.

Loven innebærer også at norske aksjeselskaper og NUFer (Norskregistrert utenlandsk foretak) med begrenset ansvar likestilles når det gjelder krav til revisjon. Dette har vært sentralt for regjeringen i arbeidet med å få gjennomført forslaget. For øvrig er det ønskelig å legge til rette for at selskaper som utelukkende driver virksomhet i Norge, i størst mulig grad er stiftet etter og underlagt norsk aksjelovgivning.

I Prop. 51 L (2010–2011) *Endringer i revisorloven og enkelte andre lover (unntak for revisjonsplikt for små aksjeselskaper)* ble det varslet at ord-

³⁰ http://www.regjeringen.no/upload/NHD/Vedlegg/Rapporter_2013/altinnstrategi.pdf

Figur 5.6 Antall nyetableringer fordelt på eierform¹. 2001–2012

¹ Nyetableringer unntatt offentlig forvaltning og primærnæringen.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

ningen med unntak for revisjonsplikt for små aksjeselskaper skulle evalueres etter noe tid. Evalueringen skal kartlegge positive og negative konsekvenser både for selskapene som fravelger revisor, for andre økonomiske aktører, for skattemyndighetene og for samfunnet. I desember 2012 ble det utlyst en åpen anbudskonkurranse. Handelshøyskolen BI ble tildelt kontrakten i april 2013. Prosjektet er nå startet opp, og offentlig tilgjengelig sluttrapport skal foreligge innen utgangen av desember 2014. Opplegget og resultater skal drøftes med berørte aktører underveis i prosjektet. Resultatene av evalueringen vil være et viktig innspill for å vurdere endringer i revisjonsregelverket eller andre tiltak som kan avbøte eventuelle negative konsekvenser av unntaket.

5.14.3 Forenkling av aksjeloven

Mer enn 40 pst. av bedriftene i Norge er aksjeselskaper, og størsteparten av omsetningen i norsk næringsliv finner sted i aksjeselskaper. Forenklinger i aksjeloven vil derfor merkes for svært mange aktører i næringslivet. I tråd med regjeringens politiske plattform har det blitt gjennomført en utredning for å se på om det kan gjøres endringer i aksjeloven, med spesielt henblikk på endringer for de minste aksjeselskapene. Utredningen *Forenkling og modernisering av aksjeloven* av advokat Gudmund Knudsen var ferdig i januar 2011.

Med bakgrunn i denne utredningen la regjeringen frem et lovforslag om endringer i aksjeloven 2. september 2011. Lovforslaget er nærmere omtalt i Prop. 148 L (2010–2011). Lovendringene trådte i kraft 1. januar 2012. Kravet til minste aksjekapital er redusert fra 100 000 kroner til 30 000 kroner for aksjeselskaper. Aksjekapitalen som skytes inn i aksjeselskapet skal kunne brukes til å dekke utgiftene ved å stifte aksjeselskapet, som for eksempel utgifter til bistand fra advokat og revisor ved stiftelsen. Heretter skal også finansinstitusjoner, ikke bare revisorer, kunne bekrefte aksjeinnskuddene til selskapet dersom aksjeinnskuddene utelukkende skal gjøres opp med penger.

Regjeringen ønsker å stimulere til at flere nye selskaper etableres som aksjeselskap. Å redusere kostnadene ved å stifte et aksjeselskap innebærer at aksjeselskapet vil bli lettere tilgjengelig for flere næringsdrivende. Reduserte krav til aksjekapital er et viktig tiltak for å legge til rette for oppstart av næringsvirksomhet i Norge og gjør aksjeselskapsformen mer konkurransedyktig sammenlignet med utenlandske selskapsformer. Denne strategien har virket. Gjennom 2012 var det en markant økning i antall stiftede aksjeselskaper og en like markant nedgang i antall NUF-selskaper. Dette kan også ha sammenheng med at små aksjeselskaper fra regnskapsåret 2011 fikk mulighet til å velge bort revisjon av årsregnskapet, jf. avsnitt 5.14.2.

5. april fremmet regjeringen en lovproposisjon om de øvrige forslagene i utredningen *Forenkling og modernisering av aksjeloven*.

Sentrale endringer i loven er:

- Forslag om forenklinger i stiftelsesprosedyrene, slik at det blir enklere og billigere å stifte selskaper. Blant annet legges det bedre til rette for elektroniske løsninger ved stiftelse av et aksjeselskap. Så lenge aksjeinnskuddet er i penger vil det ikke lenger kreves en åpningsbalanse.
- Forslag til regler som gjør det enklere å dele ut utbytte fra et selskap og å erverve egne aksjer. Man kan dele ut utbytte på basis av en mellombalanse i stedet for å vente til avlagt årsregnskap.
- Videre foreslås det mer fleksible regler for å kunne tilpasse organiseringen av selskapet til selskapets individuelle behov. Selskapet vil etter forslaget i større grad enn i dag kunne velge hvordan det vil organisere seg. Blant annet foreslås det at generalforsamling og styremøter kan gjennomføres enklere og med mindre formelle krav enn etter gjeldende regler. Antall styremedlemmer vil i større grad være opp til selskapet og det kreves ikke lenger vara.

På generell basis fortsetter arbeider med forenklinger for næringslivet. Det vil være fokus på forenklinger i alle sentrale lover rundt bokføring og regnskap, fortsettelse av digitaliseringsprosessen spesielt ved hjelp av Altinn; samt en ny gjennomgang av det grunnleggende regelverket for skatt og avgift inklusive selve ligningsbehandlingen. Gjennom forenklingsprosjektet har forvaltningen fått ny fokus på å utvikle en bedre serviceholdning overfor næringslivet gjennom å legge næringslivets behov som grunnlag for utforming av lover og regler. Forenklingsprosjektet arbeider med et stort antall mulige forenklinger innen mange departement og etater, og holder et konstant trykk på forvaltningen for å få de forskjellige tiltak besluttet og gjennomført.

5.15 Eierskap

Regjeringen er opptatt av et aktivt mangfoldig godt eierskap, både privat og offentlig. Et slikt eierskap er viktig for vår evne til ønsket omstilling, innovasjon og verdiskaping.

Verdiskapingen avhenger av at det etableres, videreutvikles og drives lønnsomme bedrifter, og at ulønnsomme bedrifter omstilles eller avvikles. God ledelse og aktivt og godt eierskap er viktig for å få til det. Dyktige ledere og eiere samarbeider

gjærne godt med de ansatte og bidrar med kunnskap, kompetanse, nettverk og kapital. Gode eiere realiserer samordningsgevinster, de forbereder seg på forandringer ved å styrke evnen til omstilling og innovasjon og de håndterer risiko godt. Slik bidrar de til at virksomheter tilpasser seg en verden i stadig endring.

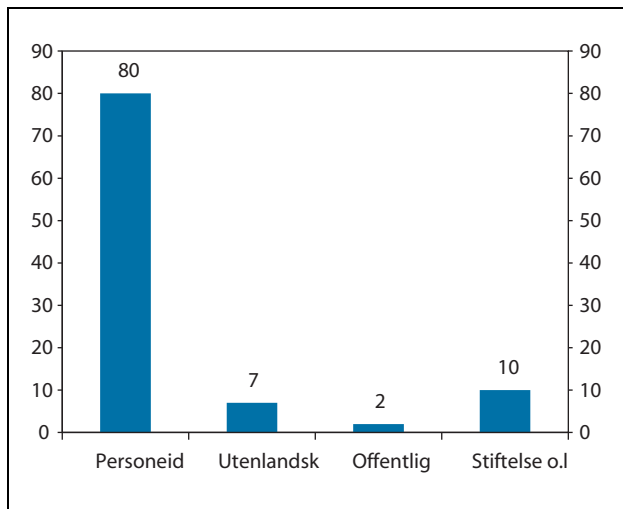
Et mangfoldig eierskap

Et mangfold blant eiere er viktig fordi ulike næringer og forskjellige faser i en virksomhets livssyklus gjerne stiller ulike krav til eierne og deres kunnskap, kompetanse, nettverk og kapital samt risikoevne og -vilje. Et mangfoldig eierskap bidrar til god utnyttelse av eierskapskompetansen. Eksempler på regjeringens politikk for å legge til rette for et mangfoldig eierskap er:

- Sårknornfondene bidrar med kapital og stiller bl.a. krav om privat deltagelse. Dette bidrar til innovasjon og vekst blant private bedrifter.
- Det legges til rette for nye ideer ved å satse på forskning og innovasjon.
- Det legges til rette for entreprenører gjennom virkemiddelapparatet ved å tilby kunnskap, kompetanse, nettverk og kapital. Det satses på entreprenørskap i utdanningen og på at flere kvinner skal ha muligheten for å bli entreprenører.
- Arbeidsledige som ønsker å starte virksomhet selv gis anledning til det gjennom NAV.
- Regjeringen legger til rette for eierskifter. Gode eierskifter bidrar gjerne til at virksomheter eies og drives av dem som er motivert og godt skikket og bidrar til at mangfold, kunnskap og kompetanse videreføres.
- Regjeringen er opptatt av at mangfoldet er representert i styrerommene.
- Regjeringen vil bidra til økt eierskap basert på samvirke og bedrifter eiet av de ansatte.

Vi har et mangfoldig eierskap. Ved inngangen til 2012 var det drøyt 487 000 bedrifter i Norge; av disse var 38 pst. aksjeselskap og 47 pst. enkeltpersonforetak.³¹ Det personlige eierskapet er omfattende. Riktignok eies mange bedrifter av andre bedrifter, men over 80 pst. av alle bedrifter i Norge har en norsk person som største eier, jf. figur 5.5. Nærmere 200 000 personer er hovedeiere i en bedrift. Årlig etableres om lag 50 000 nye bedrifter der personlige eiere i all hovedsak står bak, se figur 5.6 som viser utviklingen i perioden 2001–2012. Personlige eiere bidrar slik til et næringsliv

³¹ Statistisk sentralbyrå.

Figur 5.7 Andel av alle foretak i norsk næringsliv fordelt etter største eier. 2010

Kilde: NHO Eierforums årsrapport over privat eierskap 2012 (Menon)

med omstilling og innovasjon. Personlige eiere er særlig representert i maritim næring, bygg og anlegg, reiseliv og handel. De er lite representert i olje- og gassnæringen.

I tillegg til at privateide foretak utgjør en stor andel av alle foretak, står de private bedriftene for en stor del av sysselsettingen og verdiskapingen og de er viktige for dynamikken i næringslivet – for omstillingen og innovasjonen. Privateide norske foretak har over tid hatt bedre avkastning på kapitalen enn de utenlandskeide foretakene som opererer i Norge.³²

Statlig eierskap

Det offentlige er blant de største eiergrupperingene i norsk næringsliv, og staten forvalter store verdier i norske selskaper på vegne av samfunnet. Statens eierskap er særlig synlig i de børsnoterte selskapene hvor statens eierandeler (inkludert mindre andeler eiet av kommuner og statsforetak) utgjorde 35,3 pst. av egenkapitalinstrumentene på Oslo Børs ved utgangen av 2010. Størrelsen på den offentlige formuen gjør at staten mest sannsynlig også vil være en stor eier i fremtiden. Regjeringens eierskapspolitikk er redegjort for i eierskapsmeldingen som ble lagt frem våren 2011³³.

³² For mer detaljer, se rapporten som denne fremstillingen bygger på: NHO (2012) Privat eierskapsberetning. NHO Eierforums årsrapport over privat eierskap 2012.

³³ Meld. St. 13 (2010–2011) Aktivt eierskap – norsk statlig eierskap i en global økonomi.

Det statlige eierskapet skal forvaltes på en aktiv og profesjonell måte. Langsiktighet, forutsigbarhet og samfunnsansvar er kjennetegn i en strategi for økt verdiskaping, industriell utvikling og trygge arbeidsplasser i Norge og internasjonalt. Innenfor rammene av rolledelingen mellom eier og styret/selskapsledelsen slik den fremgår av selskapslovgivningen og av allment aksepterte prinsipper for god eierstyring, vil regjeringen ha en aktiv og moderne eierskapspolitikk. Eierskapspolitikken tar inn over seg de sentrale utviklings-trekkene i norsk og internasjonalt næringsliv og stiller tydelige forventninger til selskapene.

Regjeringen mener at staten, som en langsiktig og kapitalsterk eier, gir et viktig bidrag til å styrke langsiktig eierskap i det norske kapitalmarkedet og i sentrale norske selskaper. Staten kan, sammen med andre langsiktige investorer, bidra til stabilitet i eierskapet og stimulere til industriell utvikling av norske selskaper og oppbygging av norsk kompetanse over tid.

Det store statlige eierskapet medfører at måten staten som eier handler på har stor betydning for offentlighetens og investorers tillit til norske bedrifter og til det norske kapitalmarkedet. Staten må utøve eierskapet profesjonelt, både av hensyn til å skape stor tillit til staten som eier hos investorer og aktører i næringslivet, men også av hensyn til tilliten hos innbyggerne. Som den største enkelteier i norsk næringsliv er eierskapsutøvelsen viktig både med hensyn til de konsekvenser den har for de selskapene staten er eier i og på grunn av den standard den setter for eierskapsutøvelsen i Norge.

Endringer i eierstruktur og finansiering er en naturlig del av et selskaps utvikling. Regjeringen har derfor valgt å støtte opp om og delta i en rekke transaksjoner på forretningsmessig grunnlag de seneste årene. Dette illustrerer hvordan regjeringen aktivt har bidratt til selskapenes industrielle utvikling. Eksempelvis tilførte staten Statkraft SF 14 mrd. kroner høsten 2010 for å bidra til at selskapet i perioden 2010–2015 kan gjøre investeringer i fornybar energi på i overkant av 80 mrd. kroner. Et annet eksempel er Norsk Hydro ASA, hvor staten, sammen med andre aksjonærer, i 2010 bidro med finansiering slik at Hydro kunne kjøpe aluminiumsvirksomheten til Vale S.A.

Økende globalisering og raskere endringer i næringslivet gjør det vanskeligere for selskaper å opprettholde strategiske posisjoner over tid. Selskapene må ha en høy endringstakt, god evne til omstilling og må ta raske beslutninger når forretningsmuligheter oppstår. Både selskapenes

Boks 5.16 Statlig eierskap

Overordnede begrunnelser for statlig eierskap

Regjeringen mener det er riktig og viktig at staten bidrar til næringsutvikling i Norge gjennom en betydelig og aktiv eierposisjon i norsk næringsliv. Et statlig eierskap innebærer forutsigbarhet og mulighet for satsing på langsiktig industriell utvikling og verdiskaping. Statlig eierskap betyr også mye for et sterkt norsk eierskap. Ofte vil de eneste eiermiljøene som er store nok til å overta statens eierandel være utenlandske. En privatisering av det statlige eierskapet vil derfor i mange tilfeller også bety at eierskapet flagges ut av Norge.

Regjeringen legger vekt på at det skal være klarhet om hvorfor staten er eier i ulike selskaper. Dette tydeliggjør statens ambisjoner med eierskapet og gjør det lettere for selskapene å forholde seg til statens interesser som aksjonær. Samtidig gjør klarhet om statens mål det enklere å kommunisere statens forventninger til selskapene og å følge opp disse i eierskapsforvaltningen.

Regjeringen vil peke på noen overordnede hovedbegrunnelser for at staten skal være en betydelig direkte eier i selskaper, i tillegg til den langsiktige verdiskapingen.

Nasjonal forankring av viktige selskaper og nøkkelkompetanse

Regjeringen vil føre en næringspolitikk som legger til rette for et nyskapende, kunnskapsbasert og bærekraftig næringsliv i hele landet. Statlig eierskap skal spille en viktig rolle og være et positivt bidrag i utviklingen av det samlede norske næringslivet. Regjeringen vil derfor gjennom det statlige eierskapet bidra til at norske bedrifter, teknologi, og virksomheter beholdes og videreutvikles i Norge. For å kunne lykkes med dette er det nødvendig at selskaper som representerer bransjer og nøkkelkompetanse som er av nasjonal betydning, opprettholder sin forankring i Norge og sitt tyngdepunkt i Norge.

Med en eierandel på minst en tredel kan staten som eier sikre at et selskap beholder sitt

hovedkontor, og dermed viktige hovedkontorfunksjoner, i Norge. Regjeringen mener at statlig eierskap på denne måten bidrar til et større innslag av langsiktighet og nasjonal forankring av eierskapet i noen av de store norske industri-konsernene.

Beslutninger med konsekvenser for selskaps forretningsmessige utvikling fattes som regel ved hovedkontoret og i selskapets styre og bedriftsforsamling. Nasjonal forankring av hovedkontorfunksjoner er derfor et viktig spørsmål både i Norge og i mange andre land. Norsk hovedkontor i selskaper av strategisk betydning kan bidra til å sikre og utvikle spesialisert industriell, teknologisk og finansiell kompetanse. Hovedkontoret er også en arena for å utvikle og trene ledere som senere går ut i øvrige deler av norsk næringsliv. Regjeringen mener at samspillet mellom hovedkontormiljø og ulike nasjonale institusjoner har betydning for næringslivsutviklingen innenfor enkelte sektorer i Norge og bidrar til å styrke regionale næringsmiljøer.

Kontroll med og avkastningen av felles naturressurser

På enkelte områder er andre offentlige virkemidler ikke tilstrekkelig for å sikre råderetten over og inntektene fra landets store naturressurser, spesielt innenfor energi. Regjeringen mener det i disse tilfellene er nødvendig med statlig eierskap. Statoil ASA, Petoro AS, Statkraft SF og Statskog SF er eksempler på at statlig eierskap benyttes som virkemidler ved utnyttelsen av naturressursene til fellesskapets beste.

Målet om at inntektene fra naturressursene skal komme hele befolkningen til gode ivaretas bl.a. gjennom skattesystemet. Statens eierskap i energiselskapene er likevel viktig i regjeringens politikk for at inntektene fra naturressursene skal komme fellesskapet til gode i størst mulig grad. I tillegg gir statlig eierskap i denne typen selskaper god mulighet for kontroll av rammene for selskapenes virksomhet gjennom fastsettelse av formålsparagraf og andre vedtekter.

Boks 5.16 (forts.)

Sektorpolitiske hensyn

Regjeringen mener at enkelte oppgaver er så grunnleggende viktige å ivareta at disse bør utføres av offentlige organer eller selskaper som ikke styres av kommersielle interesser. Dette omfatter blant annet sektorpolitiske oppgaver knyttet til helsesektoren, samferdselssektoren og annen samfunnskritisk infrastruktur. Eksempelvis har AS Vinmonopolet en viktig rolle i gjennomføringen av en ansvarlig alkoholpolitikk.

Det påhviler staten som politikktutformer og myndighetsutøver et særskilt ansvar for å ivareta god nasjonal infrastruktur, herunder hovedveier, jernbane, flyplasser, strømmnett og nett for leveranse av elektroniske kommunikasjonstjenester (ekom-tjenester) mv. For ekom-tjenester er dette eksplisitt uttrykt i ekomloven, hvis formål er å sikre brukerne i hele landet gode, rimelige og fremtidsrettede elektroniske kommunikasjonstjenester gjennom effektiv bruk av samfunnets ressurser ved å legge til rette for bærekraftig konkurranse samt stimulere til næringsutvikling og innovasjon.

Selv om statlige selskaper med sektorpolitiske mål ikke skal styres av kommersielle interesser er det viktig at virksomhetene drives effektivt.

Produksjon ved markedssvikt og forvaltning av monopoler

For et samfunn er det enkelte varer og tjenester som best produseres på en annen måte enn i et marked med fri konkurranse. Dette kan for eksempel være tilfellet ved produksjon av felles-

goder eller produksjon på områder hvor det er naturlige monopoler. Denne begrunnelsen for statlig eierskap må sees i sammenheng med ønsket om å ivareta sektorpolitiske hensyn, jf. omtale over, og i hvert enkelt tilfelle bør det vurderes hvorvidt statlig eierskap gjennom en selskapsform er det mest hensiktsmessige virkemiddelet, målt mot andre virkemidler og endringer i markedsf forholdene.

Staten har således skilt ut statlige virksomheter for å etablere markedsplasser for virksomhet som tidligere er drevet som statlig monopol, der markedet ikke fungerer eller der markedet preges av ufullkommen konkurranse. Slike selskaper vil normalt drives på forretningsmessige vilkår og ha et sterkt fokus på å oppnå god konkurranseevne. Omgjøringen av den statlige etaten Televerket til Telenor i 1994 er et eksempel på det å etablere både et selskap og en markedsplass, i dette tilfelle for teletjenester.

Langsiktig eierskap i det norske kapitalmarkedet

Regjeringen mener at staten, som en langsiktig og kapitalsterk eier, gir et viktig bidrag til å styrke langsiktig eierskap i det norske kapitalmarkedet. Staten kan sammen med andre langsiktige investorer, bidra til stabilitet i eierskapet og stimulere til industriell utvikling av norske selskaper og oppbygging av norsk kompetanse over tid. Staten er opptatt av den økonomiske utviklingen i selskapene og krav til denne på kort sikt, men staten har som eier et langsiktig perspektiv på sitt eierskap som vektlegger en god utvikling av selskapene over tid.

ledelse, styre og eierne må forvente å ta stilling til større strategiskift og investeringer oftere og raskere enn før.

Dette er bakgrunnen for at regjeringen i forbindelse med Eierskapsmeldingen våren 2011 fikk fullmakt til å kunne delta i eventuelle, begrensede egenkapitalutvidelser i Yara International ASA og Kongsberg Gruppen ASA. Med slike fullmakter vil regjeringen effektivt kunne opprettholde statens eierandeler dersom det oppstår et behov for raskt å gjennomføre en begrenset egenkapitalutvidelse. Dette vil kunne bidra til

at selskapene innenfor gitte rammer raskere og mer effektivt kan ta stilling til konkrete investeringsmuligheter og lykkes i strategiske grep.

Ovennevnte utviklingstrekk krever en ytterligere profesjonalisering av måten staten utøver sitt eierskap på. Dette har resultert i at regjeringen har besluttet å styrke den statlige eierskapsutøvelsen for å oppnå en videreutvikling og ytterligere profesjonalisering. Nærings- og handelsdepartementets rolle som et kompetanse- og ressursmiljø for den statlige eierskapsutøvelsen er også styrket, og det er lagt til rette for et økt interdeparte-

mentalt samarbeid i eierskapsspørsmål gjennom å bygge ut Eierskapsavdelingens koordinerende rolle.

Regjeringen mener det er riktig at staten fortsatt skal eie i de fleste selskapene staten eier i dag. Regjeringen mener også at det totale omfanget av statens eierskap skal være på om lag samme nivå som i dag. Staten vil også opprettholde eierskapet i særlig viktige selskaper som blant annet Telenor, Norsk Hydro, DNB og Statoil. Selskaper som Stat-

kraft, Statnett og Statskog skal fortsatt være heleide av staten.

Det er ikke nødvendigvis hensiktsmessig at staten skal ha uendrede eierandeler i hvert enkelt selskap i all fremtid. Det må med jevne mellomrom gjøres vurderinger av om begrunnelsen for statlig eierskap fortsatt er til stede. Samtidig må det vurderes om økt statlig eierskap eller tilførsel av statlig kapital kan være hensiktsmessig i noen tilfeller.

6 Satsinger og strategier

En aktiv og fremtidsrettet næringspolitikk skal legge til rette for lønnsom næringsutvikling i hele bredden av næringsaktiviteter. Samtidig mener regjeringen at Norge lykkes enda bedre dersom vi også legger spesielt vekt på å utvikle noen næringsgrener hvor vi har spesielt fortrinn, etablerte miljøer, sterke tradisjoner og spesielt store fremtidsmuligheter. Politiske valg innenfor områder som eksempelvis forskning, infrastruktur, utdanning, miljøreguleringer og internasjonal politikk, påvirker rammebetingelsene for bedrifter og bransjer på ulik måte, og er dermed også med på å påvirke hvem som lykkes best.

Et lite land som Norge kan aldri bli best på alt. Derimot kan vi utvikle noen sterke ledende miljøer som kan være både konkurransedyktige og lønnsomme i Norge og i internasjonale markeder. De sterke og konkurransedyktige næringsgrenene er ofte bygget på historiske næringstradisjoner i Norge, ofte knyttet til områder hvor Norge har hatt naturressurser og naturlige fortrinn, men samtidig utviklet gjennom sterk utvikling av teknologi og kompetanse kombinert med god offentlig innsats og tilrettelegging.

Både i Innovasjonsmeldingen fra 2007 og i Soria Moria-erklæringen har regjeringen pekt ut områdene energi, miljøteknologi, reiseliv, marin og maritim sektor som satsinger i den aktive næringspolitikken. Dette har ført til utviklingen av strategier, handlingsplaner og særskilt politisk oppmerksomhet på disse områdene. Denne meldingen følger opp Soria Moria-erklæringens vektlegging av disse næringsområdene. Samtidig ryddes det noe opp i hva som er et næringsområde og hva som er en tverrgående strategisk satsing. Etter regjeringens syn er miljøteknologi noe som bør være en viktig prioritet i mange næringsområder, ikke minst innenfor satsingsnæringene energi, maritim, marin sektor og reiseliv. Derfor er dette området plassert i kapittel 5 som en del av den overordnede og brede næringspolitikken.

Denne meldingen løfter også frem to viktige fremtidsnæringer: IKT og helse- og velferdsteknologi.

IKT-næringen er en avgjørende innsatsfaktor i nesten alle andre næringer. I tillegg har den i seg

selv et betydelig omfang og tyngde i norsk næringsliv. Norsk teknologisk kompetanse er internasjonalt konkurransedyktig. Samtidig er Norge et land som har kommet langt på å ta i bruk IKT-løsninger på mange områder, befolkningen er interessert i teknologi og rask til å ta ny teknologi i bruk, både i husholdningene og på arbeidsplassene. IKT-næringen er en næring som øker i omfang i Norge. I tillegg er det en viktig støttenæring for teknologisk utvikling og innovasjon i andre næringer og en forutsetning for effektivtets- og produktivitetsvekst

God utnyttelse av helse- og velferdsteknologi vil være av stor betydning for vår evne til å møte en sterk vekst i etterspørselen etter helse- og omsorgstjenester fremover. Innovative løsninger og en sterk teknologiutvikling vil gi oss langt bedre forutsetninger for å møte dette. Dette er ofte arbeidsintensive oppgaver, og Norge er et land hvor arbeidskraft er dyrt. Derfor er det ekstra viktig for oss å finne nye smarte løsninger som effektiviserer bruken av arbeidskraft samtidig som kvaliteten på tjenestene opprettholdes og styrkes. Norge har en velorganisert velferdsproduksjon og dermed gode muligheter til å skape gode samarbeidsarenaer for utvikling av nye løsninger. Norge har en befolkning som er dyktige til å ta i bruk nye teknologiske løsninger. Det gjør Norge til en interessant utviklingsarena for løsninger, produkter og tjenester som kan utvikle og lykkes i internasjonale markeder.

I meldingen varsles det en enda tydeligere og ambisiøs næringspolitikk for tre øvrige næringer: Varehandel, bygg og anlegg og transport. Dette er ikke næringer som er spesielle for Norge, eller hvor vi i utgangspunktet har spesielle fortrinn. Dette er næringer som finnes i alle økonomier, og i de fleste lokalsamfunn. Derfor er det nødvendig å ha gode næringspolitiske strategier for disse næringene. Det er næringer som i kraft av sin størrelse betyr mye for norsk økonomi, derfor vil en vellykket utvikling av disse næringsgrenene være viktig for å nå målene om størst mulig samlet verdiskaping og arbeid til alle.

Varehandel, bygg og anlegg og transport er store sysselsettere. Det er av stor betydning at

disse næringene over tid har god produktivitetsvekst. Med en økende andel eldre fremover vet vi at vi trenger flere hender i helse- og omsorgssektoren. De store sysselsetterne må øke arbeidskraftsproduktiviteten for å gi plass til at en større andel av arbeidskraften kanaliseres til helse- og omsorgssektoren. Selv med økt tilbud av arbeidskraft til denne sektoren vil det være en utfordring å opprettholde velferdstilbudet vi har i dag. Regjeringen mener at en aktiv næringspolitikk og et godt samarbeid mellom offentlige myndigheter og bedrifter, organisasjoner og andre aktører innenfor varehandel, bygg- og anlegg og transport kan bidra til å utløse verdiskapingspotensialet i disse næringene på en god måte.

En mangfoldig industri og aktiv industripolitikk

Som en del av en god næringspolitikk vil regjeringen føre en aktiv politikk for en mangfoldig industri i Norge. Regjeringens mål er at industrien fortsatt skal utgjøre en viktig del av norsk økonomi. Lønnsomme, effektive og omstillingsdyktige industribedrifter uansett bransje er viktige bidragsyttere til å opprettholde norsk verdiskaping og velstand. Industrien bidrar også til betydelige indirekte sysselsettingseffekter og gir grunnlag for annen næringsvirksomhet. Det er derfor av stor betydning at bredden av de solide industrielle miljøene i Norge som er bygd opp over lang tid, får muligheter til å utvikle seg.

Norge kjennetegnes ved noen svært sterke industrielle miljøer med høy lønnsomhet, særlig knyttet til petroleumsvirksomheten. Dette bidrar til Norges solide økonomiske utvikling, men gjør oss også sårbare. I det siste er det uttrykt bekymring for den såkalte todelingen, hvor mye av den olje- og gassrelatert virksomheten går godt, mens en del av industrien som ikke er knyttet til dette området rammes hardere av den internasjonale krisen og av et høyt norsk kostnadsnivå. Dette er en bekymring regjeringen tar på alvor. Derfor er regjeringens mål både å videreutvikle en sterk og konkurransedyktig industri knyttet til petroleumsvirksomheten og å sikre at vi har et mangfold av konkurransedyktig industri på andre områder. Det styrker omstillingsevnen vår og gjør oss mer robuste til å møte ulike konkurrenter og internasjonale endringer.

Regjeringen vil føre en industripolitikk som stimulerer til et næringsliv med stor omstillings- og verdiskapingsevne. Det er for industrien som for resten av næringslivet, summen av rammebetingelser som er avgjørende for å utløse omstil-

ling, vekst og verdiskaping. Regjeringens industripolitikk er forankret i prinsippet om et felles ansvar for gode rammebetingelser. Utformingen av den makroøkonomiske politikken, utdannings- og arbeidslivspolitikken, miljø- og energipolitikken, samferdselspolitikken, handelspolitikken og forsknings- og innovasjonspolitikken er avgjørende for å stimulere til vekst i industrien.

Den samlede effekten av virkemidlene skal bidra til produktive og lønnsomme industribedrifter med god omstillings- og nyskapingsevne. Det er derimot bedriftenes eget ansvar innenfor de gitte rammebetingelser å utnytte mulighetene i markedene.

Som omtalt nærmere i kapittel 2 Norsk næringsliv i dag endres næringslivet kontinuerlig. Det medfører også endringer i næringsstrukturen. Noen næringer vokser slik som petroleumsrettet industri, mens andre næringer får redusert betydning over tid. Endringene skyldes ulike forhold, som blant annet teknologiske fremskritt, endrede produksjonsprosesser og endringer i etterspørsel og priser. Et høyt norsk kostnadsnivå spiller også inn.

En utfordring for tradisjonell norsk eksportrettet industri nå er svak utenlandsk etterspørsel og fallende internasjonale priser. Dette skyldes blant annet gjeldskrisen i Europa. Finanspolitiske innstramminger, høy og stadig økende arbeidsledighet, stramme utlånsbetingelser i store deler av bankvesenet, en relativt sterk euro og svake etterspørselsforhold internasjonalt er faktorer som har bidratt til den svake utviklingen i Europa. Det er grunn til å tro at deler av industrien, ikke minst den tradisjonelle eksportrettede industrien, fortsatt vil merke den svake utviklingen i Europa. Det kan ta tid før aktiviteten i Europa tar seg opp igjen.

Det som ofte kalles todelingen i norsk økonomi har vært et gjennomgående tema i de senere års debatt om og analyse av næringsstrukturen. Todelingen betegner det fenomen at bedrifter innen petroleumsklyngen har god vekst og lønnsomhet, mens annen industri i større grad opplever svakere vekst og resultater. Med den høye oljeprisen vi har opplevd de senere år, og nye funn på sokkelen som medfører store investeringer, er det naturlig at petroleumssektoren trekker til seg ressurser fra det øvrige næringsliv. Dette er nødvendig for å kunne høste de store verdiene som petroleumssressursene representerer.

Det er ikke et problem at det er stor aktivitet og god lønnsomhet i oljeklyngen, at den petroleumssrettede industrien gjør det bra og at den har fått stadig større innpass i de internasjonale mar-

kedene. Grunnleggende i næringspolitikken er nettopp å stimulere til bedrifter som lykkes i den globale konkurransen og som har god lønnssevne. Samtidig vil en økende andel av industrien basert på petroleumsnæringen, gjøre oss mer sårbare for endringer i denne sektoren, for eksempel ved et kraftig fall i oljeprisen. Derfor er regjeringen opp-tatt av å bevare et mangfold av industri.

I mai 2013 foreslo derfor regjeringen å gjennomføre skattetiltak fra 2014 som skal stimulere veksten for næringslivet i Fastlands-Norge. Skattepakken for vekst består av flere elementer. Det foreslås å redusere skattesats på alminnelig inntekt for bedrifter og selvstendig næringsdrivende fra 28 pst. til 27 pst. Videre foreslås det en høyere startavskrivning for maskiner og andre driftsmidler; i det året driftsmidlet aktiveres blir avskrivningen 10 pst. høyere enn for de resterende årene. Dette vil stimulere til nyinvesteringer i fastlandsindustrien. For å stimulere til økt forskning foreslås det å styrke Skattefunn-ordningen med om lag 100 mill. kroner. Ligningsverdi for sekundærbolig og næringseiendom foreslås dessuten økt. Det kan bidra til å kanalisere mer kapital til næringsvirksomhet.

Skatteendringene for fastlandsøkonomien understøttes av endringer i petroleums-skattesystemet der det skjer en viss innstramming i form av redusert friinntekt. Dessuten legges det ikke opp til endringer i marginal petroleums-skatt siden den generelle reduksjon i selskapsskatten på 1 prosentpoeng motsvares av en økning på 1 prosentpoeng i særskatten for petroleumsvirksomhet. Lettelser for Fastlands-Norge finansieres også av at fradraget for rentekostnader i konsernforhold reduseres. Internasjonale selskaper vil med dette få redusert den skattefordel de har overfor nasjonal industri som ikke er organisert på denne måten. Samlet sett vil skattepakken som gir lavere satser og bredere skattegrunnlag for Fastlands-Norge, stimulere til vekst.

Målet om å opprettholde en mangfoldig industri betyr at vi skal ha industriell virksomhet som ikke er avhengig av petroleumssektoren og av utviklingen i oljeprisen. Men dette må ikke forstås slik at det er et mål å bevare all tradisjonell industri. Målet er å legge til rette for bedrifter som har vekstkraft og god verdiskapningsevne, uansett bransje. Dette gjøres ved å ha gode generelle rammevilkår for industrien og satsinger for omstilling og innovasjon. Men det er en kjensgjerning at det er lettere å bygge ned virksomheter enn å bygge opp nye. Særskilte omstendigheter kan tilsi at det tas særskilte grep for å fremme vekst på lengre sikt for enkelte viktige bransjer.

Offensiv bruk av teknologi

Norsk industri har gjennom mange år tatt aktivt i bruk ny teknologi og har vist stor teknologisk omstillingsevne. Dette omfatter blant annet å ta i bruk automasjon. En offensiv tilnærming til bruk av ny teknologi innebærer et fortrinn for norsk industri. Dette gjelder i prinsippet for alle industrier og både for store og små bedrifter. Norske smelteverk og papirfabrikker har lenge brukt en høy grad av prosessautomatisering. Møbelprodusenten Ekornes, som produserer møbler i stort antall og har en betydelig eksportandel, bruker et stort antall roboter i sin produksjon. Økt bruk av roboter kan gjøre det mulig med masseproduksjon også i høykostland. Bruk av slik teknologi kombinert med satsing på kompetanse og produktutvikling gir muligheter for industrien. Det er grunn til å tro at det fortsatt er et betydelig potensial for ytterligere automatisering og bruk av roboter i norsk industri. En slik utvikling er da ikke en trussel mot arbeidsplasser i Norge, men bidrar til å styrke mulighetene for fremtidig industriell virksomhet i Norge.

Aktiv bruk av teknologi og roboter kan også bidra til økt sikkerhet for ansatte i produksjonen. I petroleumsindustrien bidrar for eksempel automatisering til å muliggjøre produksjon i stadig mer krevende områder på norsk sokkel.

Automasjon øker muligheten for å flytte hjem produksjon fra lavkostland. Verftsbedriften Kleven bruker blant annet sveiseroboter og har flyttet avansert skrogproduksjon hjem til Norge. Dette har muliggjort utvidelse av produksjonskapasiteten.

Innenfor flere industrisektorer i vestlige land er det registrert en tendens til å flytte noe av tidligere utflyttet produksjon hjem, såkalt «homeshoring». Bruk av automasjon er et av utgangspunktene for dette. Med en offensiv tilnærming til bruk av ny teknologi kan en samlet vurdering som omfatter blant annet fraktkostnader, kontroll i forsyningskjeden og en etablert kompetansebase hjemme, gjøre at bedriftene finner det lønnsomt å flytte produksjonen hjem. Forventninger om økte lønnskostnader i lavkostland kan også bidra til en slik utvikling.

Mangfoldig industri

Den kraftintensive industrien har lange tradisjoner i Norge og er en sentral del av det industrielle miljøet. Disse bedriftene opererer innenfor krevende globale markeder. Konkurransen er hard og særlig fra land med lavere kraftpriser, lave

lønnskostnader og lav eller ingen klimaregulering. Lønnsomheten i sektoren har tradisjonelt vært tett knyttet til kraftprisene. Produkter fra den kraftintensive industrien har mange anvendelser og det gir muligheter for bedriftene.

For ikke mange år siden uttrykte flere aktører innenfor den kraftintensive industrien bekymring for rammebetingelsene for slik virksomhet i Norge. I de senere årene har flere kraftintensive bedrifter gitt signaler om at man ser muligheter for å satse i Norge. Blant annet har Norsk Hydro signalisert at det har blitt mer aktuelt å investere i Norge. Både Elkem Salten og Finnfjord investerer henholdsvis i overkant av 1 mrd. kroner og 800 mill. kroner i energigjenvinning på sine smelteverk. Treforedlingsbedriften Borregaard har investert 130 mill. kroner i et pilotanlegg for annengenerasjons bioetanol. RHI Normags åpning av en ny magnesiumsbedrift på Herøya, og Norsk Hydro sine planer om å investere om lag 3 mrd. kroner på Karmøy er andre eksempler på at det er industrielle muligheter i Norge.

Regjeringen har en aktiv politikk ovenfor den kraftintensive industrien og har hatt en løpende dialog med næringen om rammebetingelser. Siden 2005 har industrien inngått mange nye langsiktige kraftavtaler på forretningsmessige vilkår. Det er et signal om at bedriftene tenker langsiktig og ser muligheter for vekst og utvikling i Norge. Ved å satse i dag er disse bedriftene godt posisjonert til å ta del i oppgangen når aktiviteten i Europa tar seg opp igjen.

Regjeringen har tatt flere grep for å sikre konkurransekraften i den kraftintensive industrien. I 2009 ble det etablert en ordning som gir støtte til langsiktige kraftkjøp for konsortier. I 2011 ble det opprettet en ny garantiordning for å understøtte inngåelsen av langsiktige kraftavtaler i industrien på markedsvilkår. Ordningen har en ramme på 20 mrd. kroner. Regjeringen har etablert en norsk CO₂-kompensasjonsordning. Industrisektorer som er utsatt for karbonlekkasje vil også motta frie tildelinger av klimakvoter i tidsperioden 2013–2020 på samme betingelser som tilsvarende industrisektorer i EU.

Regjeringen har opprettet en ny ordning for klimateknologi i industrien under Enova. Ordningen får en ramme på 50 mrd. kroner innen 2020. Minst 10 pst. av den årlige avkastningen skal utbetales i støtte som skal bidra til å fremme utvikling og implementering av ny energieffektiv og klimavennlig teknologi i industrien. Fondet skal også støtte energieffektivisering, energigjenvinning og energiomlegging.

Boks 6.1 Kompensasjonsordningen for kraftintensiv industri

I tråd med det reviderte kvotehandelsdirektivet la Europakommisjonen i mai 2012 frem nye retningslinjer for statsstøtte som åpner for å kompensere industrien for CO₂-påslaget i kraftprisen. Etableringen av kvotesystemet i EU i 2005 har gitt økte kraftpriser i Norge. Det har skjedd som følge av at kraftprodusentene velter deler av sine kvotekostnader over i kraftprisen. Dermed har også norsk vannkraft et CO₂-påslag til tross for at kraften er utslippsfri. Dette har bidratt til å svekke industriens konkurransevne sammenlignet med virksomheter i land uten slik klimaregulering.

Med dette utgangspunktet vil regjeringen etablere en norsk CO₂-kompensasjonsordning i 2013. Den norske CO₂-kompensasjonsordningen skal gjelde frem til 31.12.2020. Ordningen er regelstyrt og knyttes tett opp mot metoden for beregning av maksimalt tillatt støtte som er angitt i EUs retningslinjer. Ordningen vil ikke gjelde for langsiktige kraftavtaler inngått før 2005. Videre skal industriens egen kraftproduksjon komme til fratrukk i utbetalningene av støtte. Ordningen skal omfatte alle 15 sektorene som i henhold til EUs retningslinjer er vurdert som særlig karbonlekkasjeutsatt og dermed støtteberettigede. Dette inkluderer blant annet produsenter av aluminium, ferrolegeringer, kjemiske produkter og treforedling. Ordningen skal notifiseres til EFTAs overvåkingsorgan ESA før den gjøres operativ.

Omfanget av ordningen vil kunne variere fra år til år avhengig av utviklingen i kvotepriisen. Basert på kvoteprisnivået i dag vil ordningen grovt anslått kunne få en årlig kostnad på om lag 500 mill. kroner.

Formålet med CO₂-kompensasjonsordningen er å motvirke karbonlekkasje fra industrien i Norge, grunnet økning i elektrisitetspriser som følge av EUs klimakvotesystem. Karbonlekkasje betyr at utslipp av klimagasser flyttes til andre land i stedet for å kuttes. CO₂-kompensasjonsordningen skal motvirke en slik utvikling. Ordningen skal bidra til at norsk industri skal utvikle seg i en miljøvennlig retning uten at strenge miljøkrav medfører flytting av utslipp og karbonlekkasje. Ordningen er ment å gjelde i en overgangsfase frem mot en ambisiøs global klimaavtale foreligger.

Kraft er en stor innsatsfaktor for industrien og god tilgang på kraft er derfor avgjørende for industrien. Regjeringen bidrar til kraftutbygging gjennom å støtte investeringer i ny fornybar kraftproduksjon gjennom det felles norsk-svenske elsertifikatorordningen. Ordningen har som mål å bygge ut ny fornybar kraftproduksjon på 26,4 TWh i Norge og Sverige innen 2020. Kraftintensiv industri er fritatt fra å finansiere elsertifikatorordningen, i tillegg har kraftintensiv industri lavere nettatariffer og er i stor grad fritatt fra å betale merdiavgift på elektrisitet.

Leverandørindustrien til olje- og gass er blant motorene for vekst i norsk økonomi og er et grunnfjell i det norske industrielle miljøet. Ved en målrettet satsing på teknologi, kompetanse og produktutvikling over tid har leverandørindustrien utviklet en unik posisjon og har lyktes i å oppnå en god global konkurransekraft. En rekke bedrifter innenfor denne delen av industrien er verdensledende innenfor sine nisjer. Utvinning på norsk sokkel har i mange tilfeller krevd innovasjon, og det er nettopp bedriftenes evne til nyskaping over tid som har lagt grunnlaget for en høykompetent og internasjonalt konkurransekyktig leverandørindustri. Nye funn har bidratt til økt optimisme i næringen, og aktiviteten på sokkelen vil skape et stort marked for leverandørindustrien i mange år fremover. Dette er et godt utgangspunkt for å opprettholde et sterkt industrimiljø i Norge. En sterk petroleumsrettet leverandørindustri bidrar også til positive synergieffekter for andre deler av industrien. Den petroleumsrettede leverandørindustri er et forinn for norsk industri.

Skognæringen er en av de få komplette verdikjedene i Norge og er samtidig en del av en global industri. De særskilte utfordringene for norsk treforedlingsindustri har medvirket til at situasjonen er vanskelig for store deler av verdikjeden skog. Det er imidlertid store verdier i norske skoger. Norsk skogindustri, treforedling og tre- og trevareindustrien, har også mange gode bedrifter og bedrifter som har muligheter for vekst ved målrettet satsing på teknologi, kompetanse, forskning og utvikling av nye lønnsomme produkter. Regjeringen har fulgt situasjonen nært og anser at det er gode muligheter for å utvikle en fremtidig livskraftig skogindustri i Norge. I en nær dialog med næringen har regjeringen opprettet en særskilt tiltakspakke for treforedlingsindustrien i 2012 og har forslått ny tiltak for hele verdikjeden skog i

revidert nasjonalbudsjett for 2013. Tiltakene er eksempler på regjeringens nære dialog med næringslivet og regjeringens ønske om å bevare en bred industriell basis og et mangfold av industri i Norge.

I den maritime klyngen er industrien et sentralt element. Skipsbygging og utstørsleverandørindustrien har gitt grunnlag for betydelig verdiskaping og eksport. Den maritime industrien har klare koblinger til andre betydningsfulle næringer slik som petroleumssektoren og fiskeriene. Dette skaper positive synergieffekter og grunnlag for en fremtidig sterk maritim industri. Norske skipsverft inngikk ordre for 24,3 mrd. kroner i 2012 og hadde ved inngangen til 2013 en ordresreserve på 37,7 mrd. kroner. Norsk Industri anslår at en ordreinngang på om lag 20 mrd. kroner per år er nødvendig for å opprettholde normal kapasitetsutnyttelse. Ved en målrettet satsing på omstilling, kompetanse, teknologi og produktutvikling er det over tid utviklet et unikt maritimt industrielt miljø i Norge og som gir norsk industri flere ben å stå på. Nærings- og handelsdepartementet vil gjennom en målrettet satsing på maritime forskning, innovasjon og kompetanse bidra til utvikling av denne delen av industrien.

Næringsmiddelindustrien står for om lag 20 pst. av sysselsetningen i industrien. Med unntak for fiskeindustrien, selger norsk næringsmiddelindustri i all hovedsak sine produkter i det norske hjemmemarkedet, men møter gradvis økt internasjonal konkurranse. Næringsmiddelindustrien har hatt en relativt stabil utvikling i sysselsetting og produksjon over tid. Økonomisk vekst, økt befolkning og økt kjøpekraft hos konsumentene bidrar til dette. Noen av de største lokomotivene i det norske industrielle miljøet slik som Tine, Nortura og Orkla produserer mat basert på norske råvarer. Verdens største fiskeoppdrettselskap Marin Harvest har betydelig bearbeiding av oppdrettsfisk i Norge. Som næringslivet for øvrig er næringsmiddelindustrien avhengig av gode og stabile rammebetingelser og må hele tiden effektivisere produksjonen og utvikle nye produkter. Næringen er avhengig av en bred og aktiv næringspolitikk som beskrevet nærmere i kapittel 5. Samtidig er næringen avhengig av råvarer fra fiskeriene, havbruk og landbruket. Regjeringens landbruks- og matpolitikk og regjeringens visjon om at Norge skal være verdens fremste sjømatnasjon er sentrale elementer i tilretteleggingen for vekst og økt verdiskaping i næringsmiddelindustrien.

Boks 6.2 Landbruk og næringsmiddelindustri

Norsk matproduksjon representerer en komplett verdikjede. Landbruk og næringsmiddelindustri er av de største landbaserte næringene vi har, og sysselsetter rundt 90 000 mennesker fordelt på primærproduksjonen og industrien. Disse arbeidsplassene er spredt over hele landet på gårder og i industribedrifter, og næringen utgjør ryggraden i mange områder med lite annet næringsliv.

Regjeringen la i desember 2011 frem Meld. St. 9 (2011–2012) *Landbruks- og matpolitikken – Velkommen til bords* der de overordnede målene for landbruks- og matpolitikken er matsikkerhet, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og bærekraftig landbruk. Regjeringen vil føre en aktiv landbruks- og matpolitikk for å sikre en konkurransedyktig og bærekraftig verdikjede for mat i fremtiden.

Næringsmiddelindustrien er en sammensatt industri som består av i underkant av 2000 svært ulike bedrifter, alt fra store børsnoterte selskaper og samvirkeselskaper med flere tusen ansatte, til enkeltpersonforetak med produksjon hjemme på gården. Det er en gjensidig avhengighet mellom primærprodusentene og næringsmiddelindustrien. Norsk næringsmiddelindustri er avhengig av stabil norsk råvareproduksjon som leverer i store nok volum, av god kvalitet og til konkurransedyktige priser. Jordbruket på sin side er avhengig av industri

som forutsigbar avtager av sine råvarer. Meldingen om landbruks- og matpolitikken vektlegger støtte til forskning og utvikling for å fremme sektorens konkurranseevne.

Å produsere nok, trygg og variert mat av god kvalitet er den viktigste oppgaven landbruket løser for samfunnet. I tillegg produserer landbruket viktige fellesgoder som bosetting og næringsliv over hele landet, miljøgoder i form av bevaring av biologisk mangfold, kulturlandskap og karbonbinding i skog og jord. Landbruket er også viktig for å videreføre tradisjonell kunnskap og kultur. Flere av disse godene er unike for landbruket, og produksjonen skjer samtidig med, og på grunn av, landbruksdriften. Produksjon av fellesgoder er en viktig målsetting for landbrukspolitikken.

Produksjon av mat med lokal identitet opplever en positiv utvikling med stor vekst i salget. Videre tilbyr mange bønder i dag en rekke tjenester med basis i gårdens ressurser, blant annet innenfor helse og omsorg, utdanning og kursvirksomhet, opplevelse, kultur og reiseliv. I landbruket er det også stadig flere som satser på energiproduksjon basert på biologisk materiale fra jord- og skogbruk, vannkraft og vindkraft.

Kilde: Landbruks- og matdepartementet

Norges satsingsnæringer

6.1 Energi

Energisektoren er et viktig næringsområde i Norge. Norge har store naturgitte ressurser av olje og gass og vann og store vannkraftressurser, og har i dag en betydelig produksjon av olje og gass og en stor elektrisitetsproduksjon fra vannkraft. Norge har en robust leverandørindustri som leverer det mest vesentlige av teknologi, kompetanse og tjenester til petroleumsvirksomheten og som også i økende grad leverer til fornybarsektoren.

6.1.1 Olje- og gassnæringen

Norge satte tidlig en politisk målsetting om å bygge en sterk norskbasert olje- og gassnæring. Til å

betjene oljeselskapene på kontinentalsokkelen ønsket man å utvikle en norskbasert leverandørindustri. I over 40 år har denne industrien bygget sin konkurransekraft gjennom å løse stadig mer krevende oppgaver på sokkelen. Utviklingen har blant annet gjort at norsk sokkel i dag har vesentlig høyere utvinningsgrad og betydelig lavere utslipp enn gjennomsnittet for petroleumsutvinning globalt. Teknologiutvikling har vært nødvendig for å gjøre utvinning av petroleumsressurser lønnsom og mulig. Teknologiske gjennombrudd har skjedd i et samspill mellom oljeselskap, myndigheter, forskningsinstitusjoner og leverandørindustri.

Det forventes et høyt aktivitetsnivå på norsk kontinentalsokkel i de nærmeste årene. Hovedmålet i petroleumssektoren er å legge til rette for lønnsom produksjon av olje og gass i et langsiktig perspektiv. Regjeringens satsing på tre områder, er omtalt i Meld. St. 28 (2010–2011) *En næring for*

framtida – om petroleumsvirksomheten: (i) Økt utvinning i eksisterende felt og utbygging av drivverdige funn; (ii) fortsette aktiv utforsking av åpne områder; – samt (iii) gjennomføre åpningsprosesser for nye områder som Jan Mayen og norsk del av tidligere omstridt område i Barentshavet.

Forskning og teknologiutvikling har vært og er viktige virkemidler for å videreutvikle industrien. OG21 (Olje og gass i det 21. århundret) er en nasjonal FoU-strategi innenfor petroleumsektoren og er et samarbeid mellom oljeselskapene, leverandørindustrien og academia. Strategien retter oppmerksomheten mot hovedutfordringene knyttet til langsiktig og bærekraftig verdiskaping i næringen og det å avdekke kunnskapsgap. OG21 er med på å sikre en effektiv og målrettet forskningsinnsats i petroleumsektoren, både når det gjelder offentlig og privat finansiert forskning.

Myndighetenes satsing på petroleumsforskning følges opp av Norges forskningsråd gjennom programmene PETROMAKS 2, DEMO 2000, PROOFNY og PETROSAM. Helse, miljø og sikkerhet er en integrert del av forskningen. Flere av Forskningsrådets sentre for fremragende forskning (SFF) og sentre for forskningsdrevet innovasjon (SFI) har relevans for petroleum. Olje- og energidepartementet vil i løpet av 2013 etablere et forsknings- og kompetansesenter for utfordringer i arktiske strøk samt et forskningssenter for økt utvinning.

Oljeselskapene og leverandørbedriftene står for det meste av forskningsinnsatsen i petroleumsektoren i Norge. De offentlige FoU-bevilgningene skal bidra til å finansiere forsknings- og utviklingsaktiviteter som ellers ikke ville vært igangsatt av næringen selv. Den offentlige FoU-satsingen skal utløse og forsterke næringslivets egen satsing på FoU og bidra til å skape økt samarbeid, kompetanse og langsiktighet i petroleumsforskningen og muliggjøre høyrisikoprojekter.

Petroleumsvirksomheten står for om lag en fjerdedel av Norges klimagassutslipp. Utslippene knytter seg i stor grad til bruken av gass-turbiner som kraftforsyning på plattformene og fra utslipp på landanleggene. Offshorevirksomheten er i dag underlagt både kvoteplikt og CO₂-avgift. For å redusere utslippene ytterligere har regjeringen som mål å øke bruken av kraft fra land. Siden 1997 har det vært krav om å vurdere kraft fra land for alle nye utbyggere og større ombygginger på norsk sokkel. Regjeringen vil ta stilling til spørsmålet om bruk av kraft fra land ved behandlinger av de enkelte utbyggene,

og vil i den forbindelse bl.a. vurdere konsekvenser av elektrifiseringen for fastlandsindustrien og for kraftnettet.

6.1.2 Fornybar energi

Norge har mer enn 100 års erfaring med produksjon av vannkraft. Kraftbransjen har derfor betydelig kompetanse innenfor planlegging, bygging og drift av vannkraftanlegg. Etter etableringen av et kraftmarked i 1991 er Norge også verdensledende når det gjelder produksjon og drift i et markedsbasert system. Kompetansen er også etterspurt internasjonalt. Norge har også kompetansemiljøer innenfor solenergi og vindkraft til lands og til havs som kan gi grunnlag for fremtidig næringsutvikling.

Innføringen av et felles norsk-svensk el-sertifikatmarked fra 2012 forventes å stimulere til ytterligere investeringer innenfor fornybar energi i Norge. Ordningen vil kunne styrke vår fornybarandel og samtidig bidra til at norske fornybarressurser gjennom kraftutveksling til utlandet kan bidra til at land i EU reduserer sine klimagassutslipp.

Myndigheter og energinæringen har gått sammen og opprettet foreningen INTPOW som skal arbeide for økt internasjonalisering av den norskbaserte fornybarnæringen. Siden oppstarten i 2009 er nær 40 selskaper blitt partnere sammen med Olje- og energidepartementet, Nærings- og handelsdepartementet og Utenriksdepartementet. Olje- og Energidepartementet støtter INTPOW med 4 mill. kroner over statsbudsjettet for 2012, i likhet med foregående år.

Forskning

Klimautfordringene er blant de største utfordringene verden står overfor. For å bidra til å finne en løsning på klimautfordringene kreves det et høyt ambisjonsnivå for energiforskningen. Klimaforliket førte til en opptrapping av bevilgningene til forskning og utvikling innenfor fornybar energi. Siden 2007 har de offentlige forskningsbevilgningene mer enn tredoblet seg. En stor del av disse midlene gikk til programmene RENERGI og CLIMIT i Norges forskningsråd.

På tilsvarende måte som for petroleumsektoren, har Olje- og energidepartementet opprettet Energi21 – en nasjonal FoU-strategi for energisektoren. Strategien er et resultat av et nært samarbeid mellom myndigheter, forskningsinstitusjoner og industrien. Gjennom Energi21 er det satt

opp mål og ambisjoner om økt verdiskaping i energisektoren gjennom satsing på FoU og ny teknologi. Strategien bidrar til en helhetlig, effektiv og målrettet forsknings- og teknologiinnsats. ENERGIX-programmet, CLIMIT-programmet og FME-ordningen står sentralt i oppfølgingen av strategien.¹ En revidert Energi21-strategi ble lagt frem i juni 2011.

Åtte teknologisk rettede forskningssentre for miljøvennlig energi (FME) ble etablert i februar 2009. I februar 2011 ble ytterligere tre FME rettet mot samfunnsvitenskapelig energi- og klimaforskning etablert. Formålet med FME-ordningen er å etablere tidsbegrensede forskningssentre kjennetegnet ved en konsentrert og langsiktig forskningsinnsats på høyt internasjonalt nivå for å løse sentrale utfordringer på energiområdet. Et FME skal heve kvaliteten av norsk forskning og fremskaffe anvendbar kunnskap og løsninger innenfor sitt temaområde. Forskningssentrene bidrar til et bredt og forpliktende samarbeid mellom ledende forskningsinstitusjoner og bedrifter i Norge samt med internasjonale aktører.

6.1.3 Leverandørindustrien

Norsk leverandørindustri har utviklet seg i takt med aktiviteten på norsk sokkel og har over tid lyktes med å øke markedsandeler internasjonalt. I tillegg leverer nå leverandørindustrien til både petroleumsindustrien og til fornybarsektoren. Leverandørindustrien består i dag av en rekke små og store virksomheter med et bredt kompetansespekter, hvorav flere av virksomhetene er ledende innenfor sine nisjer. Kompetansen til leverandørindustrien speiler i stor grad forholdene ved petroleumsutvinningen på norsk sokkel, herunder utvinning til havs på til dels store havdyp, røffe værforhold, høye HMS-krav og fokus på høy utvinningsgrad.

Historisk sett har både olje- og gassprisen vært høy de siste årene, og dette gjør det lønnsomt å utvinne petroleum fra mindre tilgjengelige ressurser enn tidligere. Mer enn halvparten av verdens oppdagede olje- og gassreserver ligger til havs og på større havdyp enn tidligere utvinnede ressurser.² Dette gir norsk leverandørindustri en særlig god posisjon, bl.a. har vi flere virksomheter og utviklingsmiljøer som ligger i fremste rekke i teknologiutviklingen på disse områdene. Norsk

kompetanse på disse områdene er anerkjent internasjonalt.

Mange norske virksomheter er allerede godt etablert internasjonalt og har en betydelig utenlandsomsetning. Nær halvparten av leverandørenes omsetning kommer i dag fra det internasjonale markedet. I tillegg er norske virksomheter underleverandører til utenlandske virksomheter som bl.a. leverer varer og tjenester til aktiviteten på norsk sokkel. Denne tilstedeværelsen gir nye markedsmuligheter og åpner for bl.a. videre teknologiutvikling og økt anvendelse av nisjeprodukter. Erfaringer fra aktiviteten internasjonalt gjør virksomhetene godt rustet til å vinne ytterligere oppdrag og gjør dessuten virksomhetene mer robust for svingninger i aktivitetsnivået på norsk sokkel.

Asia, Storbritannia, Brasil, Mexicogolfen og Vest-Afrika er viktige markeder for norsk leverandørindustri. Norsk Industris Konjunkturrapport for 2013 viste at over en tredel av de norske leverandørindustribedriftene regner med å kunne doble sin internasjonale omsetning de neste fem årene, samtidig som de fortsatt er aktive på norsk sokkel.

Gjennom arbeidet med frihandelsavtaler arbeider regjeringen for å sikre norsk leverandørindustri markedsadgang i viktige markeder utenfor EU. Forutsigbarhet om rammevilkårene er særlig viktig for leverandørindustrien, hvor investeringene, og dermed risikoen, er stor. Regjeringen legger stor vekt på leverandørindustriens behov ved prioriteringen av hvilke land man skal inngå frihandelsavtaler med. Det er et sentralt mål for regjeringen å sikre leverandørindustriens behov i alle pågående forhandlingsprosesser, blant annet i forhandlinger med India, Malaysia, Vietnam og Indonesia, og i forhandlingene med tollunionlandene Russland, Hviterussland og Kasakhstan.

Den anerkjente kompetansen til norsk leverandørindustri har gjort at en rekke internasjonale selskaper har etablert omfattende utviklings- og produksjonsvirksomhet i Norge for leveranser både til norsk sokkel og internasjonalt. FMC Technologies på Kongsberg (subsea) og National Oilwell Varco i Kristiansand (boreutstyr på dypt vann) er to slike eksempler.

Investeringsnivået på norsk sokkel er større enn noen gang tidligere som følge av høye petroleumspriser, oppmerksomhet om økt utvinning fra modne felt og fordi petroleumsressursene hentes ut fra stadig mer krevende områder. Operatørene på norsk sokkel etterspør leveranser både fra norske og internasjonale aktører, men omfanget av norske leveranser til sokkelen er betydelig større

¹ ENERGIX etterfølger RENERGI som nytt stort forskningsprogram i Norges forskningsråd fra 2013.

² Norsk Industri (2013). Konjunkturrapport 2013.

Boks 6.3 Stryvo: Spesialist som har gått gradene

I 2000 startet den vel 50 år gamle bygdesmia i Stryn en omstillingsprosess som har skapt en vekst fra to til 50 årsverk i 2013. De budsjetterer i år med 80 mill. kroner i omsetning. Stryvo har klart å vokse raskt, men kontrollert ved å «gå gradene» fra stålentreprenørbransjen til maritim leverandørindustri og de siste årene også til olje og gass.

Stort fokus på system, sertifisering og kompetanse har gjort Stryvo til en etterspurt leverandør. I dag leverer de høykvalitetsprodukter der avansert maskinering, sveising og testkjøring er blant spesialitetene. Nye investeringer er gjort i 2013 ved etablering av Stryvo Bismo i Skjåk. Dette er et ledd i Stryvos strategi om ytterligere verdiskaping mot oljenæringen både nasjonalt og internasjonalt. Stryvo Bismo har høy kompetanse i design, engineering og produksjon av ulike prosessanlegg.

Stryvo Bismo er også produsent av det velutprøvde Stryvofilteret for rensing av sjøvann. Man er nå inne i en spennende innovativ prosess med nye bruksområder for filteret.

Figur 6.1 Avansert maskinpark og dyktige operatører kjennetegner Stryvo og norsk industri for øvrig

Foto: Stryvo

i dag enn for 10–20 år siden. Over tid har en stadig større andel av de totale investeringene på sokkelen gått til felt som allerede er i drift. Samtidig har andelen av investeringene som går til utbygging av nye felt, gått ned.

De norske offshoreverftene har en sentral plass i norsk leverandørindustri. Verftenes kompetanse, opparbeidet gjennom flere tiår, knyttet til

nybygg for offshorebasert petroleumsaktivitet er et viktig fundament for norsk leverandørindustri. Et karaktertrekk ved den norske petroleumsindustrien har vært nært samarbeid mellom operatører, verft og øvrig leverandørindustri om utvikling av tekniske løsninger av høy kvalitet. Norsk sokkel har videre fungert og fungerer fortsatt som en arena for kvalifisering av ny teknologi, noe selskapene har hatt stor nytte av når de har kjempet om oppdrag internasjonalt.

Fastlandsøkonomien trekkes opp av sterk vekst i etterspørselen fra oljevirkomheten. Høy lønnsvekst og en gradvis styrking av kronen har imidlertid løftet kostnadsnivået i Norge. Det gjør mange eksportbedrifter sårbare i en situasjon med svak etterspørsel ute. Denne utviklingen har bidratt til en todeling av norsk økonomi, der næringer som leverer til oljevirkomheten, har vokst sterkere enn tradisjonelle eksportrettede virksomheter. Verdiskapingen i petroleumsindustrien er og har over flere år vært høyere enn i mange andre sektorer i Norge, og aktiviteten gir store inntekter til staten. Videre etterspør petroleumsindustrien høyteknologiske og kapitalkrevende løsninger som i stor grad har tålt et forholdsvis høyt norsk kostnadsnivå.

Beregninger utført av Statistisk sentralbyrå indikerer at om lag 8 pst. av sysselsettingen i Norge kan knyttes direkte eller indirekte til etterspørselen fra petroleumsvirksomheten. Et høyt aktivitetsnivå, både på sokkelen og internasjonalt kombinert med etterspørsel etter nye og krevende teknologiske løsninger, kan utfordre kostnadsposisjonen til leverandørindustrien.

For å få opp petroleumsressursene fra stadig mer krevende områder er det behov for både ny teknologi og for kostnadsreduksjoner. Mens en rekke norske leverandører er markedsledende i sine nisjer, og derfor kan ta en høy pris, er andre aktører i større grad utsatt for internasjonal konkurranse og står følgelig i fare for å miste oppdrag dersom kostnadsnivået i Norge avviker vesentlig fra konkurrentenes kostnadsnivå. Den senere tid har vi sett at flere nybyggingsoppdrag på norsk sokkel har gått til utenlandske verft, og det har i den forbindelse vært stilt spørsmål ved om kostnadsnivået til norske verft er for høyt. Samtidig er belegget til norske verft for tiden høyt.

Regjeringen vil oppfordre til at oljeselskap og leverandørindustrien sammen ser på hvordan industrien kan tilpasse seg for å opprettholde konkurransekraften. Regjeringen vil fortsette å støtte opp under petroleumsforskning gjennom etablerte forskningsprogrammer. Regjeringen vil

også understøtte leverandørindustriens internasjonale aktivitet gjennom eksportfinansiering og støtte til INTSOK og INTPOW.

INTSOK ble etablert i 1997 av den norske olje- og gassindustrien og den norske regjeringen. Organisasjonens mål er å styrke det langsiktige grunnlaget for verdiskaping og sysselsetting i norsk petroleumsindustri gjennom fokusert internasjonal virksomhet. Den har i dag litt over 200 medlemsbedrifter. INTSOKs arbeid gjøres blant annet gjennom et internasjonalt nettverk bestående av regionale direktører og lokale olje- og gassrådgivere. Organisasjonen dekker 20 viktige land verden over. INTSOK hjelper medlemsbedriftene med å evaluere internasjonale markedsmuligheter, er med på å bedre deres konkurransevne internasjonalt og knytter kontakter mellom norsk leverandørindustri og kunder i andre land. I tillegg markedsfører organisasjonen norsk olje- og gassindustri i utvalgte markeder.

INTPOW er en tilsvarende organisasjon innenfor fornybar energi, men har ikke egne representanter i utlandet. Både INTSOK og INTPOW samarbeider med Innovasjon Norge om å fremme norsk leverandørindustri internasjonalt.

6.2 Maritim virksomhet

Den maritime klyngen er kanskje Norges mest komplette klynge med virksomheter og kompetanse innenfor så å si alle maritime områder. Disse bedriftene styrker hverandre, blant annet ved å utveksle informasjon, samarbeide om viktige utviklingsprosjekter og utveksle arbeidskraft for blant annet utdannings- og forskningsaktiviteter.

Med maritime næringer mener vi skipsfart og skipsbygging samt tilknyttede virksomheter som utstysleverandører og skipsdesignere, finansiering, forsikring, klassifisering, megling, sjørett og andre tilknyttede tjenester. Maritime næringer har klare koblinger mot andre viktige norske næringer som petroleum, fiskeri og reiseliv.

Vi finner maritime bedrifter over hele Norge, og næringen sysselsetter i overkant av 100 000 personer. Basert på definisjonen av maritim næring i «Et kunnskapsbasert Norge» hadde den norske maritime næringen i 2011 en verdiskaping tilsvarende 145 mrd. kroner og er landets største eksportnæring etter olje- og gassnæringen.^{3 4} Rederier for skip og rigger sto for den største andelen av verdiskapingen i næringen.

Den sterkeste veksten finner vi i de offshorerettede delene av næringen. Tidligere var norsk

maritim offshorevirksomhet sterkt bundet opp mot aktiviteten i Nordsjøen. I dag er norske verft og utstysleverandører verdensledende, og norsk-kontrollerte offshorefartøyer opererer over store deler av verden, som Brasil, Vest-Afrika, Mexico-golfen og Australia.

Markedsforholdene for de maritime næringene henger tett sammen med utviklingen i verdenshandelen. Norske skipsverft hadde svært lav ordreinngang i 2009 sammenlignet med tidligere år. Regjeringen tok derfor initiativ til en tiltakspakke for verft og utstysleverandører som ble vedtatt i juni 2010. Tiltakspakken skulle realisere lønnsomme prosjekter, legge til rette for omstilling, og sikre og videreutvikle kritisk kompetanse til markedene igjen snur. GIEK, Eksportfinans, Innovasjon Norge, SIVA og Norges forskningsråd er viktige deler i tiltakspakken. Deler av pakken ble videreført i senere statsbudsjett.

Regjeringens visjon for de maritime næringene, som ble lagt frem i strategien *Stø kurs* fra 2007, er at Norge skal være en verdensledende maritim nasjon.

Gode, forutsigbare og stabile rammevilkår er viktig for å hindre at norske maritime virksomhet flyttes ut av landet og avgjørende dersom Norge skal trekke til seg nye virksomheter.

For å tiltrekke seg rederivirksomhet har det oppstått en omfattende skattekonkurranse internasjonalt. Dette er en hovedbegrunnelse for at EU har gitt unntak fra forbudet mot statsstøtte for konkurranseutsatt skipsfart. De fleste EU-land med skipsfart av betydning har innført gunstig rederibeskatning. Dette var også begrunnelsen for endringene i den norske rederiskatteordningen som ble vedtatt i 2007. Endringene innebar skattefritak for skipsfartsinntekter. En rekke redier har blitt med videre i rederiskatteordningen etter endringene. Den frivillige oppgjørsordningen for latent skatt fra den forrige rederiskatteordningen ble endelig fastsatt i 2010 og bidrar ytterligere til å sikre rederinæringen forutsigbare rammevilkår.

Skipsfartsnasjoner i EU har ordninger som gir hel eller delvis refusjon eller skattefrihet for inntektsskatt og sosiale avgifter til sjøfolk. Den nor-

³ Reve, T. og Sasson A., 2012, «Et kunnskapsbasert Norge». I disse tallene inngår bedrifter som har mer enn 50 pst. av sin omsetning i den maritime næringen. Mange av disse bedriftene har leveranser også til andre bransjer og særlig offshorenæringen.

⁴ Menon Business Economics: Maritim verdiskapingsbok 2012. Definisjonen av maritim næring i «Et kunnskapsbasert Norge» er bred og inkluderer store deler av de kunnskapsbaserte tjenstenæringene og maritim næring får en overlapp med offshorenæringen.

ske tilskuddsordningen for sysselsetting av sjøfolk, inkludert en nettolønnsordning, gir hel eller delvis refusjon for norsk inntektsskatt, arbeidsgiveravgift og trygdeavgift for EØS-borgere på norskregistrerte skip. Ordningen skal sikre norsk maritim kompetanse og rekruttering av norske sjøfolk, samt at norske rederier skal oppnå like vilkår sammenlignet med andre land. I 2012 var 11 400 sjøfolk fra EØS-området omfattet av tilskuddsordningen. De totale utbetalingene utgjorde 1 576 mill. kroner.

Stiftelsen Norsk Maritim Kompetanse forvalter et kompetansefond. Midlene innbetales av rederier som omfattes av nettolønnsordningen. Kompetansefondet bidrar med betydelige overføringer til kompetansehevings- og rekrutterings tiltak i næringen. Mesteparten av midlene tildeles rederier med opplæringsstillinger om bord for norske lærlinger, kadetter og junioroffiserer, samt til rekrutteringskampanjer og tiltak som fremmer helse, miljø og sikkerhet ombord.

Europakommisjonen gjennomgår i 2012–2013 statsstøttereigningslinjene for maritim transport. Regjeringen følger dette arbeidet.

Norge skal være en attraktiv flaggstat for høykvalitets skipsfart. Sjøfartsdirektoratet og Skipsregistrene ble slått sammen 1. januar 2012. Sammenslåingen av de to etatene har ført til at norsk sjøfartsadministrasjon fremstår mer helhetlig, brukervennlig og konkurransedyktig.

Maritime næringer har en høy eksportandel. Regjeringen skal arbeide for å utvikle og påvirke globale rammevilkår. Sentralt står likeverdig markedsadgang. Norge legger stor vekt på forhandlinger i WTO i maritim sektor, men internasjonal skipsfart er hittil ikke omfattet av tjenesteavtalen i WTO på en fullverdig måte. Markedsadgang for skipsfart og gode vilkår for eksport av maritimt utstyr er derfor også en sentral del av frihandelsavtalene, for eksempel i de pågående forhandlingene mellom EFTA-landene og Vietnam, Indonesia, India og RuBeKa (Russland, Hviterussland og Kasakhstan). I tillegg forhandles bilaterale skipsfartsavtaler ut fra konkrete norske interesser og for å oppnå likeverdighet i markedsadgang med avtaler som EU forhandler.

Nærings- og handelsdepartementet vil fremme norsk maritim eksportnæring gjennom ulike bilaterale initiativer, som for eksempel bilaterale maritime arbeidsgrupper. Det skal særlig legges vekt på samarbeid med land hvor den maritime kompetansen er komplementær til den norske og land med stort markedspotensial for norske selskaper. I løpet av 2009–2012 har Nærings- og handelsdepartementet opprettet bilaterale

maritime arbeidsgrupper med blant annet Russland, India, Korea og Japan. Gjennom arbeidsgruppene arbeider departementet for å synliggjøre kompetansen, teknologien og erfaringen som norske maritime selskaper kan bidra med, og dermed støtte opp om samarbeid på industrinivå.

Skipsfart er en global næring som krever global regulering for miljø, sjøsikkerhet og arbeidsforhold, for å sikre likeverdige konkurransevilkår og for avverge at uforsvarlige lave miljø-, sjøsikkerhets- og arbeidsforhold blir kilde til kostnadsmessige konkurransefortrinn. Norge skal fortsatt ha en pådriverrolle i utviklingen av regelverk i internasjonale organisasjoner som International Maritime Organization (IMO) og International Labour Organization (ILO).

Nordområdene er et viktig maritimt satsingsområde. Nærings- og handelsdepartementet vil gjennom satsing på maritim forskning, innovasjon og kompetanse bidra til at de norske maritime næringene står bedre rustet til å utnytte muligheter og møte utfordringer knyttet til arktisk olje- og gassutvinning, utnyttning av marine ressurser og åpning av nye transportårer i nordområdene. Skipsfart i arktiske områder med spesielle vær- og isforhold er krevende både i forhold til sikkerhet og miljø. Norge er derfor en aktiv bidragsyter til det internasjonale arbeidet med å utvikle sikkerhets- og miljøregelverk for skip i polare strøk (Polarkoden).

Norge har et generelt høyt kostnadsnivå sammenlignet med andre store maritime nasjoner. Vi er derfor avhengig av å levere nyskapende, effektive og miljøvennlige løsninger for å være konkurransedyktige. Dette klarer vi ikke uten å være i verdenstoppen når det gjelder maritim kompetanse, forskning og innovasjon.

Etter initiativ fra Nærings- og handelsdepartementet og Strategisk råd for maritim utvikling utarbeidet de maritime næringer i 2010 et forslag til en helhetlig strategi for maritim innovasjon og forskning frem mot 2020, kalt Maritim 21. Strategien har en ambisjon om at Norge skal bli den mest attraktive lokalisering for globalt, kunnskapsbasert og miljørobust maritimt næringsliv, og gir prioriteringer for maritim forskning. Tilgangen til avanserte laboratorier og vitenskapelig utstyr i verdensklasse er en viktig forutsetning dersom vi skal styrke det maritime forsknings- og innovasjonsarbeidet. Dagens maritime forskningsinfrastruktur er nå gammel. Nærings- og handelsdepartementet har derfor bidratt til finansiering av et forprosjekt med sikte på et nytt marinteknisk senter for fremtiden, «Ocean Space Center» i Trondheim. Høsten 2012 ble det foretatt

Boks 6.4 Maritim kompetanse

Regjeringen skal legge til rette for god og fremtidsrettet maritim utdanning, blant annet gjennom samarbeid med næringen selv og utdanningssektoren. Det skal fokuseres på kvalitet og kompetanse i rene maritime fag, samt tekniske og administrative fag som har betydning for maritimt næringsliv. Det er også viktig å forvalte og videreutvikle andre ordninger rettet inn mot maritim kompetanse, herunder stiftelsen Norsk Maritim Kompetanse og refusjonsordningene, for å sikre en maritim kompetansebase som gir et tilstrekkelig antall sjøfolk med praktisk sjøkompetanse.

Global Maritime Knowledge Hub ble opprettet i 2008 etter initiativ fra blant annet Norges Rederiforbund og Oslo Maritime Nettverk. Programmets formål er, gjennom gaveprofessorater, å bidra til økt maritim forskning, utvikling og undervisning som skal sikre Norges posisjon som et kunnskapssenter i den globale maritime næringen. Over 20 gaveprofessorater er finansiert så langt. I 2009 ga Nærings- og handelsdepartementet et gaveprofessorat gjennom Maritime Knowledge Hub-ordningen. Professoratet er opprettet ved NTNU, Institutt for Marin teknikk og vil ha maritim transport i nord som forskningsområde. Dette omfatter utvikling av verktøy og metoder for design og analyse av maritime logistikkjeder og fartøyløsninger, hvor hensynet til miljø, sikkerhet og kostnadseffektivitet er avgjørende.

ekstern kvalitetssikring (KS-1) av prosjektet. Dette følges nå videre opp.

Sjøtransport er en energieffektiv transportform med lavt energiforbruk og lave klimagassutslipp per tonnkm.

Sjøtransport er en miljøvennlig transportform også over korte avstander, selv om miljøfordelen er mindre enn ved lange avstander. Miljøfordelen kan økes ved at miljøvennlige tekniske løsninger og tiltak relatert til operasjon og drift av skip settes i verk. Økt bruk av LNG (Liquefied Natural Gas) som drivstoff for skip er et eksempel på dette. I tillegg til reduserte miljøutslipp, vil en overgang til økt bruk av LNG representere betydelige forretningsmuligheter for norsk maritim industri og et nytt marked for norsk gass. Miljøutfordringene for internasjonal skipsfart er også et

Boks 6.5 Wärtsilä Moss: Bidrar til økt sikkerhet og lavere utslipp

Wärtsilä Moss tilbyr høyteknologiske systemer og sikkerhetsløsninger til maritim og olje/gass-relatert industri verden over. Bedriftens inertgasssystemer er installert på mer enn 2200 skip; disse forhindrer brann og eksplosjonsfare i skipets lasterom og er en kritisk del av et skips sikkerhetssystemer.

En økende miljøbevissthet har ført til at det innføres strengere regelverk i definerte geografiske områder der det settes en utslippsgrense på svovelinnhold i eksosgassen fra maritim industri. Wärtsilä Moss er en foregangsbedrift innen produktutvikling og salg av systemer for rensing av eksosgass ombord i fartøyer. Bedriftens produkter sørger for at kundene møter både eksisterende og fremtidige utslippskrav av svovel i eksosgassen. Bedriften bruker store ressurser på utviklingsprosjekter som gjennomføres sammen med eksterne fagmiljøer i Norge og i utlandet, ofte med støtte fra myndigheter og andre offentlige institusjoner.

Figur 6.2 Wärtsilä Moss er ledende på renses-teknologi for eksosgass

Foto: Cathleen Abers-Kimball

mulig konkurransefortrinn for norsk skipsfart, med utgangspunkt i vår kompetanse og innovasjonsevne. Den norske maritime næringen har et godt grunnlag for å levere løsninger på skipsfartens viktigste miljøutfordringer, basert på en visjon om at skipsfarten ikke skal ha miljøskadelige utslipp til sjø og luft. Dette forutsetter fortsatt sterk satsing på innovasjon og forskning og vilje til å gå foran i implementering av nye løsninger. Det krever også at vi fortsetter arbeidet med å etablere og implementere globale miljøkrav for skipsfarten gjennom IMO.

For transport over korte avstander, som innenlands kystfrakt og transport mellom Norge og Europa, har sjøtransport et potensial som kan utnyttes bedre. Regjeringens mål er at sjøtransport skal ta en større del av veksten i transportmarkedene.

Tiltakene i «Stø kurs» fra 2007 er gjennomført og nye prosjekter er kommet til. Samtidig er det behov for en justering av kursen med sikte på å sikre fortsatt konkurransekraft og utnyttelse av nye muligheter for maritim næring. På denne bakgrunn vil regjeringen legge frem en oppdatert og fornyet maritim strategi.

6.3 Marine næringer

De marine næringene har hatt en sterk vekst, og har fortsatt et enormt potensial for vekst. Verdens befolkning øker, og levestandarden øker i mange land. Dette medfører en sterk etterspørsel etter mer mat, også etter sjømat. Samtidig har de biologiske ressursene i havet en rekke andre svært interessante anvendelser i ulike næringsområder. Få områder har et slikt fremtidspotensial som dette næringsområdet.

Norge forvalter enorme havområder med noen av verdens rikeste fiskeressurser. Norge er verdens nest største eksportør av fisk og fiskeprodukter etter Kina. Sjømatnæringen har vært en av de store vekstnæringene i norsk økonomi i de senere årene. Både fiskeri og havbruk har hatt en betydelig vekst i produktiviteten og verdiskapingen per sysselsatt. I 2012 produserte Norge ca. tre mill. tonn sjømat og eksporterte til en verdi av 51,6 mrd. kroner til forbrukere i om lag 130 land. En økende interesse for naturlige og helsebringende produkter forventes å styrke markedsmulighetene for norsk sjømat og marine ingredienser fremover. Økt kunnskap om og dokumentasjon av helseeffektene av å spise sjømat er viktig både ut fra et folkehelse-, markeds- og næringsperspektiv.

Boks 6.6 Kleven Verft: Mot strømmen

Kleven er landets største norskeide skipsbyggingskonsern med ca. 550 ansatte. Konsernet bygger og utruker store og teknologisk avanserte offshorefartøyer og andre fartøystyper for norske og internasjonale kunder.

Kleven har de siste årene flyttet en større del av byggeprosessen hjem til Norge ved å innføre større grad av robotisering og automatisering av byggeprosessene, og har med dette gått mot strømmen i norsk skipsbygging. Konsernet investerer i ny kunnskap, nye anlegg og ny teknologi for å sikre at stolte skipsbyggingstradisjoner skal fortsette.

Konsernet er pionerer innen bygging av LNG-drevne skip, og har som mål å levere lønnsomme og effektive løsninger til krevende offshoreredere. Konsernet har to verft: Kleven Verft AS i Ulsteinvik og Myklebust Verft AS i Gursken i Sande kommune.

Figur 6.3 Viking Princess på beddingen ved Kleven Verft

Foto: Kleven

Flere rapporter om fremtidsmulighetene for de marine næringer gir god støtte for en økt marin satsing og at norsk sjømatnæring har gode muligheter for å realisere vekst og økt verdiskaping. I rapporten «Verdiskaping basert på produktive hav i 2050» beskrives hvordan økt etterspørsel etter mat generelt og sjømat spesielt, vil bidra til vekst og økt verdiskaping i marin sektor i Norge. I rapporten fremgår det at omsetningen i marin sektor kan mangedobles fra dagens nivå. Dette hviler på flere forutsetninger, blant annet at etterspørselen etter sjømat og andre marine produkter vil øke, at Norge vil kunne møte dette behovet og at man lykkes med å utvikle viktige innovasjoner. Det forutsetter fortsatt satsing på sjømatnæringens kjerneområder slik som fiskeri, havbruk og sjømatindustrien samt utvikling av nye industrier.

Regjeringen har som visjon at Norge skal være verdens fremste sjømatnasjon. I mars 2013 la regjeringen frem for Stortinget Meld. St. 22 (2012–2013) *Verdens fremste sjømatnasjon*. I meldingen redegjør regjeringen nærmere for hvordan Norge skal utvikle sin posisjon som sjømatnasjon ved å realisere potensialet for økt verdiskaping og lønnsomme bedrifter i alle deler av verdikjeden sjømat.

6.3.1 Havbruksnæringen

Den norske havbruksnæringen har vokst kontinuerlig over en periode på flere tiår. Næringen har sterk vekstkraft og står nå for mer enn halvparten av den samlede eksporten av fisk. Havbruksnæringen har hatt en betydelig vekst i produktiviteten per sysselsatt målt i verdiskaping (bruttoprodukt). Havbruk har gått fra 350 000 kroner på begynnelsen av 1980-tallet til over en mill. kroner per sysselsatt i dag, målt i faste kroner. Det er i all hovedsak produksjonen av laks som har stått for veksten. Hittil har man i begrenset grad lyktes med å kommersialisere andre arter i samme grad. En målrettet innsats på dette området kan gi grunnlag for ytterligere vekst i næringen.

På sikt er det mange faktorer som taler for at produksjonen i havbruksnæringen vil fortsette å øke, blant annet en voksende befolkning, økende etterspørsel etter mat og et tilbud av villfanget fisk som flater ut. De siste ti årene har verdens konsum av sjømat steget med 60 pst. Denne økningen har i all hovedsak blitt dekket av oppdrettsprodukter. I 1970 hadde akvakultur en andel på rundt 4 pst. av verdens sjømatproduksjon. I 2010 var denne andelen steget til 40 pst.

Regjeringen ønsker å legge til rette for videre vekst i havbruksnæringen innenfor miljømessig bærekraftige rammer. Regjeringens *Strategi for en miljømessig bærekraftig havbruksnæring* (2009) legger viktige føringer for utviklingen av havbruksnæringen innenfor de fem hovedområdene der havbruksnæringen påvirker miljøet: genetisk påvirkning hos villfisk, forurensning og utslipp, sykdom, arealbruk og fôrressurser. For å nå de overordnede målene i strategien, er det foreslått 32 tiltak. Nær alle disse er nå enten igangsatt eller fullført.

Havbruksnæringen bidrar til viktig aktivitet og sysselsetting i kommuner langs kysten. SINTEF beregnet i 2010 at havbruksnæringen inkludert foredlings- og handelsleddet sysselsetter i overkant av 8 500 personer.

Havbruksnæringen gir positive ringvirkninger og grunnlag for annen industriell virksomhet. Økt produksjon av oppdrettsfisk gir bedre grunnlag for utvikling av en fremtidsrettet fiskeindustri og industriell bearbeiding av fisk. Andre eksempler er utvikling av en stor og effektiv fôrindustri, produksjon av vaksiner og medisiner. Havbruksnæringen og sammen med fiskeriene gir dessuten grunnlag for utvikling av utstysproduksjon og bygging av fiskefartøy og spesialiserte fartøy knyttet til havbruksnæringen.

Regjeringens ambisjoner for havbruksnæringen er at Norge skal:

- ha videre vekst i produksjonskapasitet og verdiskaping i havbruksnæringen innenfor rammen av miljømessig bærekraft
- være en ledende internasjonal produsent og leverandør av akvakulturprodukter og teknologi
- være internasjonalt ledende på forskning, innovasjon og forvaltning innenfor havbruksområdet
- ha en havbruksnæring som står for bærekraftig og effektiv matproduksjon
- ha en havbruksnæring med en effektiv og robust arealstruktur som optimaliserer produksjon og ivaretar miljø- og sykdomshensyn

6.3.2 Sjømatindustrien

Den norske sjømatindustrien har et godt utgangspunkt med nærhet til god råstofftilgang fra fiskeri og havbruk. Samtidig opererer sjømatindustrien i markeder som preges av sterk konkurranse både i råvare- og ferdigvaremarkedet. Effektive sjøtransporter og lave transportkostnader har bidratt til at fiskeråstoff har blitt en global handelsvare. Dette har medvirket til at norsk sjømatindustri har fått økt konkurranse fra land med et lavere lønns-

og kostnadsnivå. Produksjonen fra norsk sjømatindustri ender i betydelig grad opp i hyllene til store og ofte multinasjonale dagligvarekjeder som stiller strenge krav til sine leverandører. Sjømatindustri i et høykostnadsland innebærer derfor betydelige krav til effektiv produksjon, kontinuerlig innovasjon, teknologiutvikling, god markedsorientering og utnyttelse av naturlige fortrinn, slik som nærhet til fiskeressursene.

Både sjømatindustrien og sjømatnæringen for øvrig er avhengig av lønnsomme bedrifter for å kunne sikre vekst og økt verdiskaping. Regjeringen er derfor opptatt av at norske fiskeressurser skal anvendes på en måte som er tilpasset næringens konkurransesituasjon og som bidrar til høyest mulig verdiskaping gjennom hele verdikjeden.

Regjeringen har en aktiv næringspolitikk overfor sjømatindustrien. Deler av sjømatindustrien har over tid slitt med lav lønnsomhet, og det er behov for en omfattende gjennomgang av sjømatindustriens rammebetingelser, muligheter, utfordringer, regelverk og virkemidler. Regjeringen har derfor oppnevnt et offentlig utvalg som skal gjennomgå sjømatindustriens rammevilkår og komme med forslag til tiltak for økt lønnsomhet og verdiskaping. Arbeidet skal ferdigstilles innen utgangen av 2014. Regjeringen vil også videreutvikle marint verdiskapingsprogram i regi av Innovasjon Norge. Programmet skal spisses mot bedriftens markedsorientering og inneholde en ny teknologisatsing i hvitfisknæringen. Regjeringen vil legge til rette for bedre råstoffhåndtering og råstoffkvalitet slik at industrien kan produsere varer som gir høyest mulig verdiskaping. Regjeringen vil også målrette forskningsmidler mot markeds-, teknologi- og produktutvikling og mer lønnsom utnyttelse av restråstoff.

6.3.3 Marint kunnskapsløft

Bedrifter som konkurrerer internasjonalt og som er lokalisert i Norge, må produsere produkter og tjenester som kan bære det norske kostnadsnivået. Norges langstrakte kyst og tilgang til unike råvarer er et betydningsfullt konkurransefortrinn. Vår evne til å bygge kunnskap rundt våre sjømatressurser vil likevel være avgjørende for å realisere lønnsomme fremtidige arbeidsplasser i marine næringer. Kunnskap og bruk av nye teknologi er avgjørende for å utvikle sjømatnæringer og nye marine industrier. Det er også avgjørende at norsk sjømatnæring arbeider systematisk med å bygge kompetanse i hele verdikjeden. For å realisere visjonen om Norge som verdens

fremste sjømatnasjon, må Norge være kunnskapsledende på områder av strategisk betydning for sjømatnæringene.

Hav21s FoU-strategi for en havnasjon av format, er en helhetlig FoU-strategi for hele det marine fagfeltet. Hav21 er utarbeidet av en strategigruppe bestående av representanter fra næring, forvaltning og forskning og ble lagt frem i 2012. Strategien belyser hvilken kunnskap det vil bli bruk for i fremtiden og hvordan den bør utvikles. Strategigruppen anbefaler sju prioriterte hovedområder: samfunnsforhold, høsting og kultivering av nye marine råvarer, fiske-helse og bærekraftig, sunn og trygg sjømat, mat og marked og teknologi.

Regjeringen varsler i Meld. St. 22 (2012–2013) et marint kunnskaps- og kompetanseløft. Regjeringen vil styrke den offentlige finansieringen av marin forskning og vil styrke næringens forskningsfinansiering gjennom økt forskningsavgift og åpne for at denne også kan benyttes til kompetansehevende tiltak og rekruttering til utdanning. Regjeringen vil utarbeide en handlingsplan for marin forskning og kompetanse, blant annet på bakgrunn av arbeidet med Hav21.

I Norge har det vokst frem en marin ingrediensindustri som omfatter utnyttelse av marine råvarer som fisk, skalldyr, tang og tare, mikroalger og andre mikroorganismer til fôr, helsekost, ingredienser og kosmetikk. Den marine ingrediensindustrien har hatt betydelig vekst i de senere år og Norge har forutsetninger for fortsatt vekst i denne industrien basert blant annet på våre marine ressurser og marin kunnskap. Regjeringen vil legge til rette for utvikling av en marin ingrediensindustri, blant annet gjennom program-satsingen Norge i bioøkonomien, Marint verdiskapingsprogram og Biotek2021.

Tjeneste- og leverandørnæringen, slik som skipsbygging, utstyrsleverandører, fôrneringen, avl og vaksine, har hatt stor betydning i utviklingen av en produktiv norsk sjømatnæring. I rapporten «Verdiskaping basert på produktive hav i 2050» er leverandørindustrien til sjømatnæringen i Norge og globalt vurdert å ha et stort vekstpotensial. De havbaserte næringene marin, maritim og olje og gass utgjør Norges tre mest produktive og raskest voksende næringer. Norge har på disse områdene leverandørbedrifter og kunnskapsmiljøer som har gode muligheter til å delta i den globale konkurransen. Teknologiutviklingen rettet mot de tre næringene har bygget på en del felles kunnskap, men ved å utvikle en mer koordinert teknologinnsats rettet mot leverandørindustrien vil en på sikt kunne bidra til å realisere en betyde-

Boks 6.7 Marin bioprospektering

Forenklet kan marin bioprospektering forstås som formålsrettede aktiviteter, systematisk leting, innsamling av marint biologisk materiale og identifisering av interessante og bioaktive forbindelser eller gener i marine organismer, med potensial for kommersiell utnytting. Det kan være alle typer organismer som mikroorganismer, både bakterier, sopp og virus og større organismer som sjøplanter, skalldyr og fisk. Det biologiske mangfoldet til havs er lite utforsket til tross for at havet dekker mer enn 70 pst. av jordas overflate. Gjennom bruk av moderne bioteknologiske metoder kan man finne bestanddeler, forbindelser eller gener som kan inngå som komponenter i produkter eller prosesser for kommersiell og samfunnsmessig nyttig anvendelse som til medisin, mat, fôr, biobrensel og industrielle prosesser. Satsing på marin bioprospektering kan således utløse økt verdiskaping og nye arbeidsplasser.

lig nasjonal verdiskaping. Regjeringen vil derfor be Norges forskningsråd og Innovasjon Norge om å fremlegge et forslag til en koordinert FoU, innsats mot marin-, maritim- og offshorenæringen, hvor man blant annet ser på hvordan samspillet mellom dagens ordninger kan bli bedre.

6.3.4 Satsing på marin bioteknologi og bioprospektering

Bioteknologi er ventet å bli en av de store driverne for den økonomiske utviklingen og i utvikling av nye produkter og tjenester. Innenfor enkelte marine områder er norske kompetansmiljøer i front internasjonalt slik som innenfor marin bioteknologi. Det gir muligheter for etablering av nye fremtidsrettede arbeidsplasser. I for eksempel Tromsøregionen er det etablert om lag 25 bedrifter basert på bioteknologi som sysselsetter rundt 500 ansatte. Regjeringen fremmet i 2011 en strategi for bioteknologi der marin bioteknologi er et av satsingsområdene. Målet med satsingen er å utløse økt næringsvirksomhet med utgangspunkt i marine, biologiske og genetiske ressurser og bidra til økt lønnsomhet innenfor eksisterende næringer. Strategien er fulgt opp av økt offentlig innsats. Oppdrettsnæringen er for eksempel avhengig av moderne bioteknologi i

Boks 6.8 ArcticZymes – en bedrift basert på marin bioprospektering

Bedriften ArcticZymes i Tromsø, er et aktuelt eksempel på nytt norsk næringsliv som bruker marin bioprospektering som strategisk utgangspunkt for sin forretningsutvikling. Bedriften, utvikler unike enzymer til produkter basert på utnyttelse av egenskaper fra Arktiske marine ressurser for salg til internasjonale selskaper innenfor Life Sciences (livsvitenskap).

Enzymer fra det kalde arktiske marine miljø kjennetegnes ved at de ofte innehar egenskaper som høy aktivitet, er varmelabile og har gode bindingsegenskaper overfor DNA. Disse egenskapene gjør at ArcticZymes har kunnet utvikle produkter som gir økt sensitivitet, sikkerhet og tidsbesparende metoder.

ArcticZymes samarbeider tett med akademiske institusjoner og marine bioprospekteringsmiljø, slik som MabCent ved Universitetet i Tromsø. Prosjektstøtte fra Forskningsrådet er et viktig bidrag til bedriftens forsknings- og utviklingsaktivitet. Flere nye enzymer og løsninger til det internasjonale markedet er under utvikling.

arbeidet med fiskehelse, avl og bekjempelse av parasitter. Bioteknologi ligger også til grunn for utvikling av nye metoder for prosessering av sjømat og sporbarhet, samt kvalitetssikring og mat-sikkerhet.

Norge forvalter store havområder hvor det trolig finnes mer enn 10 000 arter som er lite undersøkt. Noen av disse lever i ekstreme miljøer, i både lave og høye temperaturer, under høyt trykk og skiftende lysforhold. Å få mer kunnskap om disse organismene kan skape nye næringsmuligheter.

I kombinasjon med den nasjonale kompetansen som allerede er bygget opp innenfor marin sektor og bioteknologi, gir dette Norge et godt utgangspunkt for en satsing på marin bioprospektering. Regjeringen ser på marin bioprospektering som et strategisk område hvor Norge har gode muligheter for å hevde seg i en internasjonal konkurranse, og regjeringen lanserte i 2009 en særskilt nasjonal strategi for marin bioprospektering. Strategien har et 10–15 års perspektiv. Regjeringens mål er at marin bioprospektering skal bidra til ny og bærekraftig verdiskaping. Ambisjonen er

Boks 6.9 Bioøkonomien

OECD mener at bioteknologi vil få langt større betydning enn i dag innenfor områder som marin- og landbasert matproduksjon samt industrielle prosesser. Bioteknologi er en grunnleggende teknologi også i den betydning at resultatene kan anvendes på tvers av sektorer. Dette skaper grunnlag for å trekke ut betydelig gevinster. OECD bruker i den sammenheng betegnelsen bioøkonomi («The Bioeconomy to 2030: Designing a policy agenda», OECD, 2009) der bruk av bioteknologi og biologiske ressurser vil kunne stå for en betydelig del av den samlede verdiskaping. OECD peker i denne forbindelse ellers på at det spesielt må satses mer innen FoU for å utløse det antatt meget store verdiskapingspotensialet knyttet til bioteknologibaserte industrielle prosesser.

Bioraffinering og industriell bioteknologi vil være viktige når mye av dagens petroleumsbaserte industrielle produksjon i løpet av de neste tiårene gradvis vil måtte endres til i økende grad å baseres på råvarer hentet fra fornybar biomasse. I dag er eksempelvis nesten all produksjon av plast basert på petroleum. Nye, avanserte bioraffinerier vil blant annet kunne produsere miljøvennlig bioplast og OECD forventer stor vekst på dette området frem mot 2050.

Norge har store og rike kyst- og havområder samt betydelige skog- og utmarksressurser. En overgang til industriprosesser basert på bioteknologiske prinsipper kan også være et miljøvennlig alternativ som gir færre biprodukter og mindre forbruk av energi og vann. Videre blir

stadig flere medisiner og diagnostiske verktøy utviklet og produsert ved hjelp av bioteknologiske metoder. Kommersialisering av bioteknologibaserte produkter er generelt preget av langsiktighet, tverrfaglighet, høy kapitalintensitet og høy risiko, men det er ulikheter og særtrekk. For å kunne utløse verdipotensialet knyttet til forskningsinnsatsen, må det også legges til rette for kommersialisering og næringsutvikling innenfor de ulike sektorene samtidig som det er viktig å forstå de ulike særtrekkene og behovene.

Innovasjon Norge arbeider nå med å løfte Bioøkonomi som et satsingsområde blant annet gjennom Bioraffineringsprogrammet, som ble lansert i 2013. Satsingen inkluderer mange sektorer, særlig viktig er prosessindustri-, fiskeri/havbruks- og landbrukssektoren. Økt etterspørsel og ny bruk av råstoff kan bidra til mer stabil inntjening og mer lønnsomhet for råvareproducentene. Programmet har mottatt støtte fra Kommunal- og regionaldepartementet, i tillegg vil Fiskeri- og kystdepartementet bevilge midler til dette programmet. Dette er en tilskuddsordning som skal mobilisere bedrifter og kunnskap sinstitusjoner til samarbeid om produkter markedet etterspør. Tilskuddene skal gå til utvikling av ny teknologi, nye produkter, nettverk, ny markedskunnskap, samt tilby noe risikoavlastning. Programmet skal lette kommersialiseringen og gi større økonomisk utbytte av de store investeringene som er gjort i forskning i senere år.

å utløse bredden i verdiskapingspotensialet som marin bioprospektering åpner for.

Nordområdene står sentralt grunnet god tilgang på unike arktiske marine organismer, marine næringer samt kompetanse og infrastruktur på forskningssiden. Marin bioprospektering er derfor et viktig satsingsområde i regjeringens nordområdestrategi. Regjeringen vil prioritere innsamling av marine organismer fra nordlige havområder og videreutvikle Marbank, den nasjonale marine biobanken som er lokalisert i Tromsø.

For å kommersialisere resultatene av forskningen på området er det av stor betydning med et

nært samarbeid mellom FoU-miljøer og industrien. Det er også viktig at Norge fremstår som et attraktivt samarbeids- og lokaliseringsland for internasjonale bedrifter. Innovasjon Norge, Forskningsrådet og SIVA har gått sammen og utarbeidet en felles og helhetlig handlingsplan for gjennomføring av regjeringens strategi for marin bioprospektering. I 2013 avsatte regjeringen 55 mill. kroner til marin bioprospektering, finansiert med 30 mill. kroner over Fiskeri- og kystdepartementets budsjett og 25 mill. kroner over Nærings- og handelsdepartementets budsjett. Regjeringen vil fortsette sin satsing på marin bioprospektering.

6.4 Reiseliv

De aller fleste land har en reiselivsnæring av betydning. Verdens turistaktiviteter øker, langtidstrenden er at vi får mer fritid og økt kjøpekraft. Vi etterspør unike opplevelser og gode feriedestinasjoner. Business-segmentet innenfor reiseliv er også i langsiktig vekst. Økt internasjonalisering, forretningssamarbeid som krysser geografiske grenser og stadig større behov for erfarings- og kompetanseutvikling bidrar til denne trenden. Norge kan ha mulighet til å ta del i denne veksten. Reiselivsbedriftene har også en spesiell betydning i målet om å ta hele landet i bruk. Regjeringen har derfor valgt fortsatt å ha reiseliv som en av de sentrale satsingsnæringene. En slik posisjon er avhengig av at bransjen i årene fremover klarer den produktutviklingen, produktivitetsveksten og lønnsomheten som kreves for å lykkes. Regjeringen ønsker å legge til rette for en slik utvikling.

Reiselivsnæringen produserer varer og tjenester for rundt 180 mrd. kroner årlig. Turistene bruker over 100 mrd. kroner i Norge hvert år. Verdien av produksjonen er høyere enn turistkonsumet fordi reiselivsnæringen også produserer varer og tjenester som anvendes av andre enn turister. Reiselivsnæringen står for om lag 3,3 pst. av BNP, tilsvarende 4,3 pst. av BNP for Fastlands-Norge. Næringen sysselsetter rundt 140 000 normalårsverk, noe som utgjør om lag 6,5 pst. av Fastlands-Norges sysselsetting. Det største markedet for reiseliv-Norge er hjemmemarkedet, som utgjør om lag 70 pst. av både antall kommersielle overnattinger og turistkonsumet.

Reiseliv er en stor og voksende næring over hele verden, og i 2012 var det for første gang over 1 mrd. turistankomster i verden. Norges andel av den internasjonale turismen har vært ganske stabil de siste årene og viser en oppadgående trend. Veksten i norsk reiseliv er ujevnt fordelt i landet. Mens by- og sentrumsnære områder klarer seg godt i den internasjonale konkurransen, har de siste årene vært tyngre for enkelte distriktsområder.

Norge har gode muligheter for å ta sin del av den internasjonale veksten. Flere kåringer har brakt norsk natur til topps i internasjonale rangeringer av verdens beste reisemål. Dette er imidlertid ikke det samme som at de norske reiselivsproduktene er velkjente internasjonalt. Det er heller ikke det samme som at de er mer attraktive enn andre lands reiselivsprodukter, eller at de selger seg selv.

Regjeringen la derfor i april 2012 frem reiselivsstrategien Destinasjon Norge. Regjeringens satsing på reiseliv er gjort med bakgrunn i nærin-

gens potensial for videre verdiskaping, de naturgitte fordelene Norge har og næringens betydning for distriktene. I strategien vektlegger regjeringen at reiselivsnæringen må dreies fra enkeltstående tradisjonelle reiselivsprodukter til et samarbeid om helhetlige opplevelsesprodukter som inkluderer kultur, mat, historie, natur og aktiviteter, i tillegg til transport og overnatting. Strategien har tre overordnede mål:

- Økt verdiskaping og produktivitet i reiselivsnæringen.
- Flere helårs arbeidsplasser og mer solide bedrifter, særlig i distrikts-Norge.
- Flere unike og gode opplevelser som tiltrekker seg flere gjester med høy betalingsvillighet.

En bærekraftig reiselivsnæring

I reiselivsstrategien er bærekraft gjort til en overordnet premisse for utviklingen av reiselivet. Reiselivsnæringen må ta medansvar for å ivareta vår natur og vårt kulturlandskap for kommende generasjoner og tilstrebe lave utslipp av klimagasser og avfall fra sin aktivitet. I tillegg forutsetter et bærekraftig reiseliv at bedriftene tar sosialt ansvar og er lønnsomme.

Bærekraftig reiseliv som satsingsområde brer om seg over hele verden. Stadig flere etterspør og velger reisemål som viser ansvar og møter bærekraftsutfordringene offensivt. De første reisemålene som kan dokumentere og levere bærekraftige tiltak og opplevelser, vil ha et konkurransefortrinn i kampen om å vinne bevisste turister. 20. mars 2013 etablerte Norge, som det første land i verden, en nasjonal merkeordning for bærekraftige reisemål. Ordningen er utviklet av Innovasjon Norge og basert på internasjonale kriterier som har blitt videreutviklet og testet gjennom de fire bærekraftpilotene Røros, Lærdal, Vega og Trysil. Det er disse pilotene som i dag leder an i det internasjonale arbeidet med utvikling av et bærekraftig reiseliv. Og veien er nå lagt klar for flere bærekraftige norske reisemål.

Grønt reiseliv er en viktig del av regjeringens reiselivspolitik. Grønt reiseliv tilbyr natur og kulturopplevelser med basis i landbrukets ressurser. Innovasjon vil i stor grad skje i skjæringspunktet mellom ulike sektorer og næringer. Destinasjon Røros, Den Gyldne Omvei på Inderøya, landskaps- og kulturparkene i Hordaland, Valdres natur- og kulturpark er gode eksempler på vellykkede reiselivsdestinasjoner der landbruk, kultur, kulturminner, reiselivs- og matopplevelser og samspillet mellom dem er viktige elementer.

En høyproduktiv og kunnskapsintensiv reiselivsnæring

I tillegg til satsingen på et bærekraftig reiseliv er det i regjeringens reiselivspolitik valgt ut tre hovedinnsatsområder fremover. Disse er knyttet til bedre koordinering av regjeringens samlede reiselivspolitik og en mer effektiv organisering av ulike aktører i og i tilknytning til reiselivsnæringen, suksesskriterier for å lykkes med nødvendig produkt- og reisemålsutvikling samt metoder for salg og markedsføring av norske reiselivsprodukter.

Som mange andre næringer er reiselivsnæringen avhengig av de generelle rammebetingelsene for næringsvirksomhet. Men mer enn mange andre næringer har også flere sektorpolitiske områder stor innvirkning på reiselivsnæringens utvikling. Reiseliv omfattes av en rekke ulike departementers ansvarsområder og andre offentlige aktører på flere forvaltningsnivåer. Bedre samordning av myndighetenes arbeid overfor reiselivsnæringen er en forutsetning for å utvikle en høyproduktiv og kunnskapsintensiv reiselivsnæring. Derfor har regjeringen styrket Nærings- og handelsdepartementets koordinerende rolle i reiselivspolitikken. Det er også et signal om at det er en positiv utvikling av reiselivsnæringens verdiskaping og lønnsomhet som er reiselivspolitikens primære hensikt fremover.

Reiselivsnæringen er sammensatt og preget av mange små og mellomstore bedrifter. De færreste reiselivsbedrifter tilbyr en helhetlig opplevelse. Den enkelte leverandør av reiselivsopplevelser vil derfor være avhengig av andre lokale bedrifter som kompletterer vedkommendes tilbud. Det er bakgrunnen for at en bedre og mer effektiv organisering av reisemålsselskapene i Norge står høyt på regjeringens reiselivsagenda. Å reorganisere reisemålsselskapene i Norge er en omfattende prosess som berører alle fylkeskommuner og så godt som alle kommuner i Norge, i tillegg til reiselivsnæringens egne aktører over det ganske land. Alle berørte interessenter er inkludert gjennom det nedsatte Strukturutvalget og seks regionale prosjektgrupper. Arbeidet med å lage forretningsplaner for de påtenkte seks regionale reisemålsselskapene ble startet høsten 2012, og når de er ferdige, settes det i gang en omfattende lokal- og regionalpolitisk prosess for å etablere den nye strukturen og få iverksatt de respektive forretningsplanene. Prosessen vil ta ulik tid ulike steder i landet, men i 2017 forventer regjeringen at alle seks regionale kompetansenav for reiselivsnæringen er på plass.

Vi kan imidlertid ikke vente på restruktureringsprosessen med å utvikle og produsere de

gode og verdifulle opplevelsene som utgjør kjerne i reiselivsproduktet Norge. De daglige gjøremålene må gå videre, med bidrag både fra reiselivsnæringen selv og de myndighetene som allerede er aktivt engasjert i næringen. Regjeringen vil legge til rette for at reiselivsbedriftene kan foreta den nødvendige produktutviklingen samtidig som strukturen rundt dem endres. Det betyr at samarbeid i reiselivsnæringen, mellom reiselivsnæringen og tilstøtende næringer og mellom reiselivsnæringen og aktørene i reiselivspolitikken fortsatt skal stimuleres. Det betyr videre at arbeidet med kompetanseheving, kvalitetsheving, tilgjengeliggjøring av reisemål og tilgang til risikokapital fortsetter. Og det betyr at myndighetenes bidrag til profilmarkedsføring av Norge som reisemål og utvikling av nødvendig infrastruktur som gjør det enklere for turistene å kjøpe norske reiselivsprodukter, heller skal gå opp enn ned de kommende årene.

6.5 IKT

IKT-næringen spiller en viktig rolle, både som egen næring i seg selv, og betydningen IKT har for så å si alle andre næringer. Dette er en næring hvor den viktigste innsatsfaktoren i bedriftene ofte er den kunnskapen og kompetansen de ansatte har, og i mindre grad kapitalintensivt produksjonsutstyr og lignende. Det har betydning for utformingen av en god næringspolitikk som skal gi bedriftene gode muligheter for å lykkes.

De generelle næringspolitiske virkemidlene kan ha stor betydning for IKT-næringen. Ikke minst betyr forsknings- og utdanningspolitikken mye i en så kunnskapsintensiv næring. Men også den offentlige digitaliseringspolitikken er avgjørende. Det er nødvendig med et regelverk som legger til rette for digitale løsninger både i offentlig og privat sektor. Samtidig er det viktig med en offentlig sektor som fornyer seg og bruker IKT-løsninger for å skape best mulig effektivitet og kvalitet. Offentlige innkjøp som bidrar til innovasjon og nye løsninger er svært viktig for å nå dette målet, og kan gi store muligheter for næringspolitikken.

Samtidig er det viktig å ha en tett dialog med IKT-bedriftene og organisasjonene på feltet om en politikk som legger til rette for en styrking av IKT-næringen. Dette kan dreie seg om alt fra tilgjengelighet av offentlige data som kan brukes i en næringsssammenheng, spørsmål om åpne standarder, utbygging av bredbåndsdekning og infrastruktur, god utnyttelse av frekvensressurser og

internasjonalt samarbeid. Forvaltningen av IKT-politikken ligger i Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet. Nærings- og handelsdepartementet vil jobbe tett med FAD for at de næringspolitiske virkemidlene og IKT-politikken er godt samordnet.

I 2010 sto IKT-næringen for 5 pst. av verdiskapingen i Fastlands-Norge. I tillegg bidrar IKT-næringen til verdiskaping i andre sektorer gjennom å effektiviserer produksjonsprosesser, erstatte gamle produkter med nye og åpne opp for det globale markedet. IKT endrer også hvordan markedene fungerer. Gjennom Internett kan kjøper og selger finne hverandre lettere og behovet for et mellomledd som butikkutsalg eller megler minner. Forbrukerne vil også ha tilgang på mer informasjon om produkter, priser og kvalitet som skjerper konkurransen mellom leverandørene og gir dem insentiv til å effektivisere produksjon. Annen informasjon og kunnskap er også lettere tilgjengelig og nye ideer og innovasjoner spres raskt. Bruken av IKT har bidratt til en markant produktivtetsvekst innenfor andre sektorer.

I OECDs 2012-utgave av oversiktspublikasjonen *Science, Technology and Industry Outlook* trekker OECD infrastrukturen for informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) frem som særlig sterk i Norge. Norsk IKT-næring fremviser i dag høy produktivtetsvekst.⁵ Sammenlignet med alle andre næringer har IKT-næringen hatt en høyere produktivtetsvekst de senere årene.⁶

IKT-næringen er fundamental i utviklingen av nye produkter og for omstillingsevnen til næringslivet. 45 pst. av hele næringslivets driftsutgifter til forskning og utvikling knyttet til IKT. Til sammenligning er 72 pst. av tjenestenæringenes samlede driftsutgifter til forskning og utvikling er knyttet til IKT. Dette tyder på at innovasjon i næringslivet generelt og spesielt tjenesteinnovasjon i stor grad er IKT-basert.

Næringen omfatter et bredt spekter av høyteknologiselskaper som skaper nye produkter i telekommunikasjon, maskinvare og programvare for IKT, industrielektronikk og konsulent tjenester. Telekommunikasjonssektoren har skapt et stadig større antall bedrifter som kan konkurrere internasjonalt, i tillegg til et betydelig forskningsmiljø. Blant tilgjengelige produkter er systemer for satellittkommunikasjon, global posisjonering,

⁵ http://regjeringen.no/pages/38058705/Innovasjon_pa_norsk.pdf

⁶ Statistisk sentralbyrå. 2009–2012. Følgende områder er inkludert: Produksjon av datamaskiner og elektroniske produkter, telekommunikasjon og tjenester tilknyttet informasjonsteknologi og informasjonstjenester.

Boks 6.10 IKT-Norge: Informasjonsteknologi hjelper alle næringer

IKT-Norge er IT-næringens interesseorganisasjon, og representerer Norges tredje største næring, ifølge tall fra Statistisk sentralbyrå. IT er en av Norges ledende kunnskapsnæringer og bidrar til stor vekst og nye arbeidsplasser. IT-næringen er dermed viktig ikke bare i kraft av egen størrelse, men også fordi den gir konkurransekraft til næringslivet og effektiviserer offentlig sektor.

IT er en grunnstein i kunnskapssamfunnet. Svært mye av fremtidig verdiskaping kommer til å være basert på IT-løsninger. Næringen er nøkkel til omstilling og ny sysselsetting. IT-næringens viktigste stimuli for videre vekst er tilgang på kompetanse, satsing på FoU og gode vilkår for nyetableringer. Norge har den største programvaresektoren i Norden, og vi utmerker oss internasjonalt med løsninger som menneskeliggjør teknologi.

mobiltelefoni, nettadministrasjon og overføring samt fiberoptikkteknologi.⁷

Norske maskinvareprodusenter har utviklet en lang rekke spesialiserte produkter, f.eks. sensorteknologi, videokonferansesystemer, multimedietstyr, digitale radiosendere, båndbaserte data-lagringsløsninger, kredittkortterminaler og strømforsyningsenheter. Norges programvare-revolusjon ble drevet frem av utviklingen i tradisjonelle industrier som olje, skipsfart og fiskeri. Disse sektorenes behov og evne til å skape og betale for teknisk avanserte, kostnadsbesparende løsninger har ansporet utviklingen av ny programvare og integrerte systemer. I IKT-bransjen finnes nå mange selskaper som leverer programvare- og modulløsninger til praktisk talt alle sektorer både i det private og offentlige, herunder data- og kunderelasjonssystemer og administrasjons- og økonomistyringssystemer. Det er dessuten betydelig avansert IKT-aktivitet også i andre næringer enn IKT-næringen. Disse andre næringene står for 45 pst. av næringslivets IKT-forskning.⁸

⁷ Innovasjon Norge.

⁸ Side 29 i Norges forskningsråd (2013). Veien videre for IKT-satsing i Forskningsrådet. Rapport fra Divisjon for innovasjon.

Ifølge IKT-Norge utmerker IKT-næringen i Norge seg spesielt med løsninger som kobler mennesker og samfunn sammen, herunder it-løsninger innenfor helse, skole og velferd. I tillegg har næringen sterk vekst i løsninger for finans og mobile betalingssystemer og spesialiserte løsninger for olje- og offshoreindustrien.

Måltrettet bruk av IKT vil ha betydning for fremtidig sysselsetting og økonomisk vekst. Regjeringen vil derfor bidra til at det norske samfunnet utnytter og tar i bruk alle de mulighetene IKT gir. Regjeringen la derfor våren 2013 frem Meld. St. 23 (2012–2013) *Digital agenda for Norge – IKT for vekst og verdiskaping*.

For IKT-sektoren, som for øvrige deler av næringslivet, er det viktig å ha gode, generelle rammebetingelser. Dette omfatter effektiv skattlegging, infrastruktur, kompetanse (både grunnleggende, anvendt kompetanse og avansert kompetanse), kapitaltilgang og andre mekanismer som fremmer innovasjon og konkurranseevne. I tillegg har tiltak som offentlige innkjøp og anskaffelser, standardisering og IKT-arkitektur og utviklingen av nye, digitale fellesløsninger fra offentlig sektor betydning for IKT-bransjen.

Regjeringen vil at Norge skal være et av de fremste markedene for digitale tjenester. Både private og offentlig tjenestetilbydere skal vite at de når hele befolkningen med sine digitale tilbud. Ved å sikre tilgang til bredbånd og grunnleggende digital kompetanse i befolkningen legger regjeringen til rette for økt etterspørsel etter digitale tjenester. Dette er noen av regjeringens ambisjoner:

Alle skal ha tilgang på bredbånd og mestre digitale tjenester

Meldingen slår fast at bred digital deltakelse er et konkurransefortrinn for Norge. Det gir et marked for digitale varer og tjenester, både offentlige og kommersielle. I dag er 270 000 nordmenn ikke på nett. Regjeringen vil halvere dette tallet. Alle skal også ha et bredbåndstilbud av grunnleggende god kvalitet. For å sikre utbygging av bredbånd i områder som ikke er kommersielt lønnsomme, setter regjeringen av minst 150 mill. kroner per år.

Fremme digitale forretningsprosesser i næringslivet

Regjeringens mål er at vi skal ha et mest mulig digitalt næringsliv. Regjeringen vil legge til rette for digitale løsninger for effektivisering av forretningsprosesser og grenseoverskridende handel. Staten vil selv gå foran gjennom å utvi-

kle offentlige digitale løsninger rettet mot innbyggere, organisasjoner og næringsliv. Forbrukerne skal ha effektive, elektroniske betalingsløsninger som et alternativ til kontanter.

Satse på spesialistkompetanse og profesjonsutdanningene

Utdanningene innenfor IKT må reflektere fremtidens behov fremfor dagens situasjon. Norge trenger spesielt kjernekompetanse innen informatikk og tverrfaglige utdanninger der informatikk inngår. Regjeringen vil blant annet kartlegge hindringer knyttet til rekrutteringen til IKT-utdanningene, kartlegge kompetansebehovet i fremtiden og legge til rette for enkel og effektiv rekruttering av nødvendig arbeidskraft fra utlandet. IKT er også viktig i grunnutdanning og videreutdanning for alle yrkesgrupper. Regjeringen ønsker å styrke IKT-kunnskapen i viktige profesjonsutdanninger, for eksempel innen omsorg. Regjeringen vil prøve ut en ordning med ph.d. øremerket IKT i offentlig sektor. Ordningen vil etableres etter mønster av nærings-ph.d.-ordningen.

Utarbeide en FoU-strategi for IKT

Informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) omfatter blant annet teknologier som programvare, sensorer, robotikk, multimedia, elektronikk og nettverk, og er et generisk teknologiområde som i stor grad samvirker med samfunnet og påvirker arbeidsplasser, verdiskaping og velferd.

IKT-systemer finnes overalt i samfunnet, og vi er i dag totalt avhengige av et stort antall velfungerende IKT-system, inkludert den infrastrukturen som binder systemene sammen. I tjenesteproduksjon både i offentlig og privat sektor er IKT avgjørende for å skape effektive, moderne tjenester. IKT-FoU er viktig for å utvikle et smartere samfunn med bedre velferdstjenester og et mer innovativt næringsliv.

Hovedtall om næringslivets IKT-FoU viser at av næringslivets samlede driftskostnader til FoU ble 44 pst. anvendt til IKT-FoU i 2010. IKT-næringen står for litt mer enn halvparten av norsk næringslivs IKT-FoU. Resten kommer fra bedrifter tilhørende andre sterke norske næringer, som bl.a. petroleum, maritim, marin, fornybar energi, prosessindustri, transport m.m. Felles for alle er at fortsatt konkurransedyktighet og økt verdiskaping i stor grad avhenger av nye innovasjoner i IKT. Etter planen skal regjeringen legge frem en strategi for IKT-FoU i løpet av 2013. Strategien vil legge de overordnede langsiktige førin-

gene for offentlig finansiert forskning og utvikling innen IKT.

Frigi offentlige data

Regjeringen vil at offentlige data og digitalt innhold som er offentlig finansiert, i økt grad skal være tilgjengelig for alle. Regjeringen varsler at reglene i offentlighetsloven om prising av data for viderebruk vil bli gjennomgått. Med flere åpne, offentlige datasett vil regjeringen fremme utvikling av nye tjenester, bidra til nye måter for demokratisk kontroll og effektivisere offentlig sektor.

IKT og klima

Gjennom målrettet bruk av IKT vil regjeringen redusere energiforbruk, materialbruk og utslipp for eksempel innen transport-, varehandel- og tradisjonelle industrisektorer.

6.6 Helse- og velferdsteknologi

Helse- og velferdsteknologi kan få økende betydning i årene som kommer. Vi vil alltid etterspørre tjenester som hjelper oss til god helse og til trygg omsorg. Parallelt med en økt levestandard og privat forbruk øker kravene til kvaliteten på tjenestene på dette området. Samtidig skaper den teknologiske utviklingen stadig nye muligheter for behandling av lidelser og et utvidet tjenestetilbud.

Regjeringen ønsker å legge til rette for at norsk næringsliv kan ta del i det store verdiskapingspotensialet som ligger på dette området. Regjeringen vil beholde et sterkt offentlig helse- og omsorgstilbud. Samtidig er det store muligheter for bedrifter som ønsker å levere varer og tjenester til disse offentlig organiserte sektorene. Det offentlige kjøper inn varer og tjenester for nær 400 mrd. kroner, mye av det på helse- og omsorgsområdet. Her har norske bedrifter store muligheter. Det er også et stort potensial for verdiskaping i randsoneaktiviteter, som ikke dekkes av de offentlige tjenestene.

Helse- og velferdsteknologi er i sterk vekst internasjonalt. Nye løsninger og produkter utviklet av norske bedrifter og miljøer vil kunne ha et stort eksportpotensial. Norge med vår sterke velferdsproduksjon, velorganiserte samfunn og befolkning med høy vilje til å ta i bruk nye løsninger, kan være en god arena for utvikling av nye velferdsløsninger. Det kan gi bedriftene våre en konkurransefordel og muligheter til å ligge foran i utviklingen.

6.6.1 Helse- og omsorgssektoren som etterspørter

Helse- og omsorgssektoren representerer et stort og voksende marked nasjonalt og internasjonalt. Statistisk sentralbyrå har beregnet samlede helseutgifter i Norge i 2011 er beregnet til om lag 250 mrd. kroner, hvor det offentlige sto for om lag 85 pst. Dette utgjør i underkant av 9 pst. av BNP.⁹ Offentlige innkjøp innen helse- og omsorgstjenester var på om lag 104 mrd. kroner i 2008.¹⁰ Det norske helsemarkedet utgjør 0,4 pst. av helsemarkedet internasjonalt. Vekstraten i det internasjonale helsemarkedet er på om lag 7 pst.

Fremtidens helse- og omsorgssektor vil i større grad være tilrettelagt den enkelte bruker/pasient, og gis der brukerne bor og i samarbeid med pasientene. Dette stiller blant annet økte krav til informasjonssystemer og mobile tjenester. Ny helse- og omsorgsteknologi, som nettbaserte tjenester, mobile helsetjenester, sensorer, smarthusløsninger og medisinske tekniske hjelpemidler vil kunne inngå som en integrert del av helse- og omsorgstilbudet.

Næringslivet har innvirkning både på produksjon, salg og markedsføring av produkter og tjenester som kan påvirke folks helse. God helse i befolkningen, og dermed blant arbeidstakerne, er også et gode for næringslivet. For å forebygge sykdom og fremme god folkehelse er det derfor behov for at næringslivet bidrar til utvikling av gode tjenester og helsefremmende produkter.

Offentlig sektor kan bidra til bedre og tryggere tjenester, større effektivitet og næringsutvikling ved å foreta gode og innovasjonsfremmende innkjøp. For at dette skal skje må offentlig sektor blant annet ha en effektiv markedsdialog i forkant av anskaffelsene, som regjeringens *Strategi for økt innovasjonseffekt av offentlige anskaffelser* også peker på. Dette skaper samtidig betydelige muligheter for næringsutvikling.

Den store gruppen av eldre representerer en ressurs. Det er flere med høyere utdanning, høyere levealder, bedre boforhold og mer ressurser å møte alderdommen med. Fremtidens seniorer vil sannsynligvis også utgjøre kjøpekraftig gruppe. Det antas at fremtidens eldre gjennom sine ressurser og sin etterspørsel vil generere et marked av varer og. Det er sannsynlig at individmarkedet vil vokse sterkt i årene som kommer. Dette kan medføre endringer i organiseringen av tilbudet av varer og tjenester endres.

⁹ Helse- og omsorgsdepartementet, St.prp. nr. 1 (2008–2009).

¹⁰ Statistisk sentralbyrå.

6.6.2 Morgendagens omsorg

Våren 2013 la regjeringen frem en stortingsmelding som følger opp NOU 2011:11 *Innovasjon i omsorg*. Meldingen, Meld. St. 29 (2012–2013) *Morgendagens omsorg* skal legge til rette for fornying av omsorgstjenestene gjennom bedre utnyttelse av omsorgsressursene, mer faglig omstilling, økt bruk av velferdsteknologi og nye boligløsninger og systematisering av innovasjonsarbeidet i sektoren.

Nye løsninger for fremtidens omsorg må utvikles sammen med brukere, pårørende, kommuner, ideelle organisasjoner, forskning, næringsliv og det næringsrettede virkemiddelapparat. Regjeringen vil understøtte og stimulere kommunenes innovasjonsarbeid. Regjeringen vil legge til rette for en politikk som utvikler nye tilbud i grenseflaten mellom omsorgstjenesten og næringslivet, som styrker omsorgssektorens rolle som kompetent og krevende bestiller, som utvikler omsorgstjenesten som eksportartikkel, og som bidrar til utvikling av seniormarkedet. Regjeringen vil også sette i gang et nasjonalt program for utvikling og implementering av velferdsteknologi i de kommunale helse- og omsorgstjenestene, der målet er å bidra til at velferdsteknologi blir en integrert del av omsorgstjenestetilbudet innen 2020.

6.6.3 Styrket samarbeid mellom helse- og omsorgssektoren og næringslivet

Nettverk- og klyngeinitiativet er betydningsfullt også innenfor helse- og omsorgssektoren for å spisse innsatsen og spre kompetansen. Derfor mottar Oslo Cancer Cluster støtte gjennom NCE-programmet og Oslo Medtech gjennom Arena-programmet. Helse- og omsorgsdepartementet og Nærings- og handelsdepartementet videreførte i 2012 satsingen på behovsdrevet innovasjon og næringsutvikling i helsesektoren etter at evalueringen konkluderte med at satsingen har satt innovasjon i spesialisthelsetjenesten på dagsorden.

Evalueringen viste videre at de strukturelle, styrings- og atferdsmessige endringene som satsingen hadde ført til, kun i noen grad hadde hatt betydning for den faktiske innovasjonsaktiviteten, blant annet grunnet den relativt korte varigheten av satsingen. Videre pekte evalueringen på behovet for sterkere og mer synlige styringsinsentiver og mer utstrakt bruk av finansielle og innovasjonspolitiske virkemidler på tvers av virkemid-

Boks 6.11 Visma: Teknologi for velferd og omsorg

IKT-Norge Visma er en av Nordens ledende leverandører av programvare og tjenester for økonomi og administrasjon. Bedriftens mål er å forenkle og automatisere virksomhetsprosesser innenfor privat og offentlig sektor.

Visma tilbyr løsninger for offentlig sektor, herunder skole- og omsorgssektoren. Flere av bedriftens løsninger er flyttet til nettskyen for enklere og mer effektiv samhandling mellom skole og hjem. Mobile løsninger sikrer foresatte, lærere og administrasjon enkel tilgang til relevant informasjon.

I omsorgssektoren kobler Visma velferdsteknologi sammen med elektroniske pasientjournaler. Pasienthistorikken er alltid oppdatert og tilgjengelig i nettskyen. Dette bidrar til at eldre får riktig hjelp når de trenger det, og til at de trygt kan bo lenger hjemme. Vismas løsninger skal bidra til å sikre en trygg omsorgstjeneste, ved at omsorgspersonell kan bruke mindre tid på administrasjon og mer tid på omsorgsoppgaver.

Visma har over 5000 ansatte og hovedkontor i Norge. Om lag 340 000 nordeuropeiske kunder benytter bedriftens produkter og tjenester.

delaktørene. Evalueringsrapporten ble sendt på høring, og det ble mottatt over 40 høringssvar fra blant annet helseforetak, kommuner, virkemiddelaktører, næringslivet og universitets- og høyskolesektoren. Oppsummeringen av høringsrunden viste bred oppslutning om rapportens hovedkonklusjoner og understreket behovet for en videreføring av satsingen.

Innovasjonssatsingens andre fase ble innledet i 2013 og er blitt utvidet til å inkludere hele helse- og omsorgssektoren og flere innovasjonstyper. Valget av innovasjonstype må avgjøres av hva som er mest effektivt i de aktuelle prosjekter. Satsingen vil altså utvides til å omfatte forskningsbasert innovasjon, som allerede formidlet i oppdragsdokumentet for 2011 og i Meld. St. 16 (2010–2011): *Nasjonal helse- og omsorgsplan (2011–2015)*. Innsatsområder vil, i tillegg til IKT og medisinsk utstyr, omfatte store samfunnsutfordringer som kroniske sykdommer, en økende aldrende befolkning og behov for endringer i organisering, bedre samhandling mellom tjenes-

Boks 6.12 Smarthus og omsorgslaboratorier

Mange steder i landet – bl.a. i Lyngdal – gjennomføres det nå innkjøp av omsorgsboliger ved hjelp av leverandørutvikling. Dette er boliger som bl.a. er utstyrt med teknologi som gjør det lettere for eldre å bo hjemme lenger og med høyere livskvalitet. Prosjektet i Lyngdal er et av flere pilotprosjekter i regi av Nasjonalt program for leverandørutvikling, et initiativ i regi av NHO og KS som Nærings- og handelsdepartementet og andre departementer støtter. I tillegg har FoU-miljøene begynt å etablere miljøer for å teste ut løsninger for fremtidens boliger. Høyskolen i Bergen har for eksempel laget en «omsorgslab».

tenivåene og personellbruk. Innovasjon ved innkjøp vil inngå i satsingen. Utdanningsinstitusjonene skal trekkes inn i arbeidet på en hensiktsmessig måte. Som oppfølging har de regionale helseforetakene, Innovasjon Norge, InnoMed og Norges forskningsråd i 2013 revidert og forlenget sin samarbeidsavtale.

I april 2013 inviterte regjeringen toppledere til etableringen av et bredt sammensatt dialogforum for forskning og innovasjon i sektoren, kalt Topplederforum for HelseOmsorg21. Målet er at et godt samspill mellom de ulike aktørene skal bidra til økt samarbeid, best mulig utnyttelse av ressursene til forskning og innovasjon i helse og omsorg og nye muligheter for gründere og nye bedrifter. Forumet vil være en viktig arena for å:

- Etablere dialog og nettverk mellom aktørene
- Bidra til nødvendig samordning og samarbeid mellom de som finansierer, utfører og anveder forskning, utvikling og innovasjon
- Synliggjøre utfordringer og forsknings- og kunnskapsbehov i sektoren
- Bidra til kunnskapsspredning og implementering av forskningsresultater og innovasjoner i tjenestene
- Økt brukermedvirkning i forskning og innovasjon
- Sikre best mulig ressursutnyttelse og infrastruktur

Parallelt med etableringen av forumet blir det utarbeidet en strategi for helse- og omsorgsforskning og innovasjon for det 21. århundret,

kalt HelseOmsorg21. En viktig oppgave for forumet vil være å bidra med innspill til strategien. HelseOmsorg21-strategien skal være en bred og samlet strategi for forskning og innovasjon innenfor helse- og omsorgsfeltet. Strategien skal peke på nye behov for kunnskaps- og teknologiutvikling i sektoren og næringene. Strategien skal se forskning, utdanning og innovasjon (FUI) i sammenheng (jf. kunnskapstriangelet) og legge tilrette for et nytt og bedre samspill mellom forskning og verdiskaping i helse og omsorg. Næringslivet og næringsutviklingsaspektet vil få en sentral plass. Strategien skal ferdigstilles juni 2014

Innovasjon i kommunene

I april ble regjeringens innovasjonsstrategi for kommunesektoren presentert. Innovasjonsstrategien skal gjøre det enklere for kommunene å tenke nytt og løse oppgavene sine smartere. For å utvikle bedre tjenester i fremtiden må kommunene i større grad se løsninger på tvers av sektorene. Ett av tiltakene er en ny nettløsning på regjeringen.no/fremskrivninger, som viser hvordan demografien og arbeidskraftbehovet til den enkelte kommune er forventet å utvikle seg fremover. Nettløsningen vil være et godt hjelpemiddel for kommunene når de skal finne ut hvilke hovedutfordringer de står overfor.

Innovasjon er en ny måte å arbeide på for mange kommuner. Regjeringen vil derfor etablere et kompetansesenter for innovasjon innen 1. januar 2015. Senteret skal gjøre forskning og mulige tilskuddsordninger kjent for kommunene og spre gode eksempler. Det blir også opprettet et innovasjonsstudium, der ansatte i kommunesektoren kan lære om innovasjonsprosesser og hvordan de kan planlegge og gjennomføre innovasjonsprosjekt. Målet er å starte opp studiet i løpet av neste år.

Regjeringen vil gi økonomisk støtte til innovasjonsprosjekt i kommunene, slik at de kan skape bedre tjenester og gjøre hverdagen enklere for de som bor der. Fylkesmannen gir i dag om lag 100 mill. kroner til fornyings- og utviklingstiltak i kommunen. Innenfor denne rammen skal fylkesmannen nå prioritere innovasjonsprosjekt.

6.6.4 Brytningstid for legemiddelindustrien

Legemiddelutvikling kjennetegnes av global konkurranse, lang tidshorison (10–15 år), stor risiko og høye kostnader. Det skjer store forskningsmessige fremskritt i gen- og bioteknologi, ofte kombinert med informasjonsteknologi. Det knyt-

ter seg forventninger til såkalt persontilpasset medisin, en ny måte å klassifisere, forstå, forebygge og behandle sykdom på der ulike faktorer identifiseres og anvendes for å beregne den enkeltes risiko for sykdom. Beregningen danner grunnlaget for persontilpasset forebygging og behandling i et livsløpsperspektiv. En sentral driver for tilnærmingen er utviklingen i dypsekvensieringsteknologi, økende tilgang til genetiske tester og kunnskap om sammenhengen mellom gener og sykdomsutvikling eller potensial for forebygging av sykdom. Tilnærmingen vil kunne bidra til en mer treffsikker behandling og begrense bivirkninger. Helse- og omsorgsministeren ga våren 2013 de regionale helseforetakene, under ledelse av Helse Sør-Øst, et oppdrag om å gjennomføre en nasjonal utredning av persontilpasset medisin i helsetjenesten, med frist 1. juni 2014. For legemiddel- og bioteknologiindustrien er det usikkert om mer målrettede medisiner vil være kostnadssvarende når behandlingen vil gi høyere suksessrate og bedre effektivitet, men der hver medisin passer færre pasienter. For pasientene vil det også være et gode å ikke motta behandling med medisiner som ikke virker og i tillegg kanskje gir store bivirkninger.

Også på andre måter befinner legemiddelindustrien seg i en brytningstid. Mange av de aller største farmasiselskapene står overfor nye og store utfordringer de nærmeste 4–5 årene etter som patentperioden er i ferd med å løpe ut for en rekke legemidler. Salget av disse står for ca. 35 pst. av selskapenes inntekter.

Utvikling av diagnostiske tester er betydelig mindre kostnadskrevende enn å utvikle legemidler, men beløper seg ofte likevel ofte opp til 100 mill. kroner eller mer. Norske bioteknologiforetak har gjerne startet innenfor diagnostikk, og noen prøver også å etablere seg som legemiddelprodusenter.

6.6.5 Norge satser på helseforskning og innovasjon

Norge satser på utviklingen av ny diagnostikk, nye behandlingsformer, medisinsk teknologi og nye legemidler. For å kunne utnytte verdiskapingspotensialet i gode forskningsresultater har regjeringen også tatt viktige grep for å utnytte disse kommersielt.

Norge har mange medisinske forsknings- og behandlingsmiljøer av svært høy kvalitet. Helse var det nest største tematiske forskningsområdet i 2009, og mer enn 26 pst. av de offentlige bevilningene gikk til denne sektoren. På bioteknologi-

området utgjorde human medisin og biofarmasi hele 50 pst. av den samlede innsatsen på i alt 2,9 mrd. kroner (som på sin side utgjorde 6,9 pst. av de totale FoU-utgiftene).

Ordningen Senter for fremragende forskning (SFF) er av stor betydning for helseindustrien, hvor forskning og produkt er nært knyttet sammen. Av i alt 21 SFF-er 5 innen det medisinske området.¹¹ Gjennom Senter for forskningsdrevet innovasjon (SFI) – en annen ordning administrert av Norges forskningsråd – støttes langsiktig samarbeid mellom forskningsintensive bedrifter og fremstående forskningsmiljøer. I dag er det i alt 21 SFI-er hvorav fem er medisinsk rettet. Og ikke minst har vi Norwegian Centers of Expertise (NCE) som er etablert for å styrke innovasjonsaktiviteten i de mest vekstkraftige og internasjonalt orienterte næringsklyngene i Norge. Oslo Cancer Cluster (OCC) oppfattes som en forsknings- og industriklynge av verdensklasse innenfor kreftforskning og -behandling. Det er også nå etablert et tilsvarende nettverk, Oslo Medtech, knyttet til medisinsk teknisk utstyr.

Det nasjonale programmet for funksjonell genomforskning, FUGE (2002–2011), hadde en samlet bevilgning på 1,6 mrd. kroner. Dette er blitt fulgt opp med betydelige investeringer av deltagende forskningsmiljøer. Helse har vært et fokusområde innenfor FUGE-satsingen. Slik er det skapt et solid fundament for videre utvikling av moderne bioteknologi. Nå videreføres FUGE gjennom et nytt strategisk bioteknologiprogram, BIOTEK2021 (2012–2021).

Regjeringen la i desember 2011 frem Nasjonal strategi for bioteknologi hvor helse er ett av fire tematiske fokusområder. Her pekes det på at regjeringen vil satse på:

- Grunnleggende bioteknologisk forskning og anvendelse av bioteknologi i translasjonsforskning, klinisk forskning, forebygging og innovasjon
- Infrastruktur og ekspertise gjennom nasjonale og internasjonale nettverk for klinisk forsøksbehandling
- Bioteknologisk forskning for å forstå bedre sammenhengen mellom mat og helse
- Forskning og innovasjon for diagnostikk, pasientbehandling og innovasjon
- Infrastruktur for våre helseregistre og biobanker for å understøtte bioteknologisk forskning og utvikling som gir oss forbedret helse og helsetjenester

¹¹ I tillegg er det én SFF på det tilgrensende området kjemi.

- Et regulatorisk system og tilhørende regelverk som fremmer bruk av helserelaterede bioteknologiske innovasjoner

Også i andre sammenhenger er helse og medisinske anvendelser et sentralt anliggende. Bioteknologien, sammen med IKT og nanoteknologi, kan åpne opp for nye medisinske metoder og anvendelsesmåter som i dag ikke er mulig å forutse. Regjeringen la frem en FoU-strategi for nanoteknologi sommeren 2012 der helse og medisinske aspekter er omtalt. Tilsvarende strategi for forskning innenfor informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) skal etter planen fremlegges i 2013.

Regjeringen lanserte i 2009 en strategi for marin bioprospektering der det nettopp pekes på de mange og spennende muligheter som havet kan romme av biologiske ressurser for nye og ulike anvendelser innenfor det medisinske området.

FORNY2020 er et program viet forskningsbasert nyskaping. Dette programmet støtter kommersialisering av resultater fra offentlig finansierte forskningsinstitusjoner og bidrar til nye bedrifter, nye arbeidsplasser og økt produksjon. Gjennom dette nye programmet er det tatt grep med sikte på at prosjektene får den nødvendige kommersielle utprøving og forankring samt at de tilføres tilstrekkelige midler for å få nødvendig fokus og utvikling i de første fasene.

Slik skapes grunnlag for fremvekst av innovative foretak i medisinsk sektor hvorav flere har vært gjenstand for betydelig internasjonal oppmerksomhet også gjennom direkte økonomisk engasjement. Eksempler er det tyske legemiddelkonsernet Bayers investering i Algeta og GE Health Cares overtakelse av «imaging-delen» til tidligere Nycomed-Amersham.

Det er viktig å være klar over at utviklingen av medisinsk teknologi og produkter er ofte svært kostnadskreven og tar lang tid – ikke minst gjelder dette legemiddelutvikling. Norge har imidlertid mange SMB med interessante prosjekter i sine porteføljer.

For å lykkes trengs også gode investormiljøer med så vel teknologisk, markedsmessig og industriell kompetanse. Regjeringen er i ferd med å opprette nye såkornfond, men har ikke til hensikt å øremerke disse for bestemte sektorer. Det vil være forvalternes og eiernes interesse og kompetanse som vil være utslagsgivende for innretningen av disse fondene.

Nettverk- og klyngeinitiativer er betydningsfullt også i helse- og omsorgssektoren for å spisse

Boks 6.13 Helsebedrifter er viktige kunder hos Innovasjon Norge

Targovax AS er et spennende eksempel som illustrerer samspillet mellom Innovasjon Norges virkemidler og det private kapitalmarkedet. Targovax utvikler kreftvaksiner og immunterapi med utspring i Oslo Cancer Cluster, et av de mest fremgangsrike NCE-prosjekter knyttet til det biomedisinske miljøet ved Oslo Universitetssykehus. Targovax fikk i november 2011 et OFU tilskudd på 9 mill. kroner til kliniske studier av kreft i bukspyttkjertelen. Dette var ifølge selskapet utløsende for en emisjon på 13 mill. kroner fra norske venturefond.

Imatis AS i Porsgrunn er en fremgangsrik bedrift som i de 3 siste år har hatt et OFU-prosjekt i samarbeid med Ringerike Sykehus og Vestre Viken Helseforetak med en ramme på 5,5 mill. kroner. Prosjektet «Monitorering i Praksis» har som mål å utvikle og implementere en fulldigitalisert løsning for overvåking av prosesser og styring innenfor alle typer sykehus. Systemet monitorerer pasientforløp fra innskriving til utskrivning i sann tid, både faglig og på administrasjonsnivå. Imatis har et parallelt prosjekt i Danmark som danske helsemyndigheter anser som svært vellykket.

Kilde: Innovasjon Norge

innsatsen og spre kompetansen. Derfor mottar Oslo Cancer Cluster støtte gjennom NCE-programmet og Oslo Medtech gjennom Arena-programmet.

Innovasjon Norges forsknings- og utviklingskontrakter har helse- og omsorgssektoren som et særskilt satsingsområde.

Innenfor helsesektoren investerer ARENA/NCE programmet årlig ca. 10 mill. kroner i helserelaterede klynger og nettverk. Nærmere 90 pst. av helseprosjektene som er støttet av Innovasjon Norge, gjelder innovasjoner på internasjonalt nivå og bransjen har sterkt fokus på eksport. Selv om Europa og USA fortsatt er de dominerende markedene for norsk helseteknologi, er det økende interesse for Asia, spesielt Kina, Japan og Korea. En rekke norske bedrifter har hatt inter-

nasjonal suksess med produkter i spesialisthelse-tjenesten.

Innovasjon Norges totale støtte til næringsutvikling i helsesektoren har de siste to årene ligget rundt 150 mill. kroner per år.

6.6.6 Folkehelsearbeid

Næringslivet er en samfunnsaktør med stor innflytelse på flere områder som berører befolkningens helse og kan derfor spille en viktig rolle i folkehelsepolitikken. I Meld. St. 34 (2012–2013) *Folkehelsemeldingen* er næringslivets rolle i folkehelsearbeidet omtalt. Meldingen beskriver at regjeringen vil fremme et helsevennlig næringsliv gjennom tre overordnede strategier:

1. bidra til en bevisstgjøring og utvikling av hva som ligger i næringslivets samfunnsansvar for folkehelseutfordringene
2. vurdere tiltak for å styrke myndighetenes virkemidler for å beskytte mot helseskader og fremme en mer helsefremmende produksjon av produkter og tjenester og
3. ta initiativ til en mer formalisert dialog og gjensidig forpliktende avtaler.

Bedre folkehelse vil være positivt både for næringslivet og samfunnet forøvrig. Det er tradisjon for et godt samarbeid mellom myndigheter og næringsliv på en rekke områder, som på kostholdsområdet. Helsemyndighetene og næringslivets organisasjoner bør sammen se på hvordan bedriftene påvirker samfunnsutviklingen, hvordan virksomheten påvirker folkehelsen, og hvordan ansvaret for befolkningens helse best kan forvaltes.

De store sysselsetterne

Varehandel, bygg- og anlegg og transportnæringen er næringer som er representert i nesten alle kommuner og lokalsamfunn. Det er virksomheter som finnes i alle økonomier. De sysselsetter svært mange mennesker i Norge og betyr mye for den totale verdiskapingen, produktiviteten og økonomiske utviklingen i Norge.

Rammevilkårene for disse næringene hører til dels under andre departement enn Næringsdepartementet. Landsbruks- og matdepartementet har en særlig viktig rolle innenfor dagligvarehandel og produksjon og omsetting av næringsmidler. Fiskeri- og kystdepartementet har tilsvarende rolle innfor sjømat. Kommunaldepartementet har forvaltningsansvaret blant annet på boligpolitikken som spiller en stor rolle innenfor byggenærin-

gen. Samferdselsdepartementet spiller en hovedrolle i rammevilkårene for transportnæringen, mens Fiskeri- og kystdepartementet legger viktige rammer for sjøtransporten. Offentlige prosjekter i mange departement har i tillegg stor betydning for utviklingen av bygge- og anleggsnæringen.

Selv om mange departement legger rammer for de ulike næringene vil en samlet næringspolitisk oppmerksomhet om disse næringene bidra til en lønnsom næringsutvikling, økt produktivitet, innovasjon og utvikling har gitt gode resultater.

Det er derfor viktig med en helhetlig næringspolitikk for varehandel, for bygge- og anleggsnæringen og for transportnæringen. Det er viktig at de ulike næringspolitiske virkemidlene er tilrettelagt for en effektiv og god anvendelse innenfor disse næringsgrenene.

6.7 Varehandel

I et 20-årsperspektiv har norsk varehandel opplevd en eventyrlig utvikling og lønnsom vekst. Dette skyldes i stor grad vekst i produktivitet og utvikling av effektive verdikjeder. Det er satset betydelige ressurser på å utvikle nye effektive logistikksystemer, elektronisk betalingsformidling og nye strukturer og driftsformer. Dette i kombinasjon med lengre åpningstider, økt tilgjengelighet og større varehus har bidratt til økt verdiskaping og lønnsom handel. Økt internasjonal konkurranse og endrede handelsmønstre gjør at varehandelen i dag står overfor nye utfordringer. Det er behov for økt kompetanse, produktivitetsvekst og innovasjon for å sikre videre lønnsomhet i varehandelen.

Regjeringen arbeider for å sikre innovasjonsfremmende rammebetingelser, gode bedriftsrettede virkemidler for forskning og utvikling og å utnytte innovasjonspotensialet hos den enkelte medarbeider. En viktig brikke for å få til produktivtetsvekst fremover vil være å satse på kompetanseutvikling blant de ansatte. Regjeringen ønsker å fremme medarbeiderdrevet innovasjon, jf. nærmere omtale i 5.7.5.

Fremtidens varehandel må kunne utvikle nye produksjonslinjer som tilfredsstillende forbrukernes ønsker. Ny informasjonsteknologi og kassaløsninger har bidratt til at varehandelen har god informasjon om kundenes preferanser. Vi ser at næringen er i stadig utvikling og at endringer i kjøpsadferd bidrar til sterkere konkurranse og større grad av produktutvikling og produktifferensiering. For å få ytterligere vekst i handelen er det vik-

tig at varehandelen kontinuerlig er opptatt av omstilling slik at de kan tilpasse produktene til forbrukernes preferanser.

Regjeringen har gjennomført en utredning om styrkeforholdene i verdikjeden for mat. Matkjedeutvalget avleverte sin utredning 13. april 2011. Utvalget la frem en rekke anbefalinger til tiltak. Som ledd i oppfølgingen nedsatte regjeringen i oktober 2012 et lovutvalg som fikk i oppgave å utrede prinsippet om god handelsskikk og hensynet til forbrukerne best kan ivaretas i lovgivningen. Lovutvalget konkluderte (30. april 2013) med at det er behov for en lov om god handelsskikk i bransjen der hovedprinsippet er at det skal legges til rette for effektive forhandlinger og kontrakter mellom leverandører og dagligvarekjeder.

For å bidra til innovasjon og omstilling vil regjeringen bidra til sterkere innovasjon blant tjenestenæringene og se nærmere på om innovasjonspolitikken i tilstrekkelig grad møter tjenestebedriftenes behov. Nærings- og handelsdepartementets bevilgninger til innovasjon og næringsrelevant FoU går via Norges forskningsråd og Innovasjon Norge. Flere av disse virkemidlene er relevante for varehandelen, som for eksempel Brukerstyrt innovasjonsarena (BIA), Skattefunn og FoU-kontrakter. Regjeringens arbeid for innovasjon i tjenester er nærmere omtalt i 5.7.2.

Nærings- og handelsdepartementet er opptatt av en god dialog med varehandelen. Rammevilkårene som er sentrale for næringen, som arbeidsmiljøloven, skatter og avgifter, åpningstidsbestemmelser, samferdselspolitikk osv. faller inn under mange forskjellige departementers ansvarsområder. I desember 2012 hadde Nærings- og handelsdepartementet et dialogmøte med representanter fra varehandelen og i 2013 et samråd med handelsnæringen der temaene blant annet var hvordan produktiviteten og verdiskapingen kan øke i varehandelen fremover. Nærings- og handelsdepartementet ser det som en styrke om partene innenfor varehandelen får til et godt samarbeid for å utvikle næringen fremover.

I dialogmøtet lanserte representanter fra varehandelen ideen om å lage en ny samarbeidsarena for næringen. Handel og Kontor, Virke og Coop har fulgt opp dette og dannet våren 2013 en samarbeidsgruppe «Handelens samarbeidsutvalg». Gruppen skal arbeide for å få sterkere politisk gjennomslagskraft for å påvirke rammevilkårene for handelsnæringen og attraktive arbeidsplasser. Nærings- og handelsdepartementet ønsker et godt samarbeid med «Handelens samarbeidsutvalg» om hvordan næringen kan få til en god produktivitetutvikling fremover.

6.8 En effektiv bygge- og anleggsnæring

En verdiskapende, innovativ og effektiv byggenæring er av stor betydning for å dekke bedrifters og privatpersoners behov for velfungerende bygg. Samfunnets verdiskaping er avhengig av at byggenæringen kan levere velfungerende bygg og infrastruktur til bedrifter, industri, offentlige virksomheter, privatpersoner og samfunnet for øvrig. En sentral utfordring har vært at næringens produktivitetutvikling har vært dårligere enn i andre næringer. Dersom denne utviklingen fortsetter, vil det kunne ha negative effekter for næringslivet for øvrig, for offentlig ressursbruk og for privatpersoner, ikke minst for dem som skal etablere seg i boligmarkedet.

Nærings- og handelsdepartementet er opptatt av gode rammebetingelser for bygge- og anleggsnæringen. Det har skjedd mye positivt i næringen i de senere år. Det er for eksempel gjort en betydelig innsats fra næringen selv for å bedre seriositeten i næringen gjennom å etablere og drifte seriositetsverktøyet Startbank, og det er etablert en ordning for ID-kort i bygge- og anleggsnæringen hvor næringen har vært en viktig partner. Næringen er videre opptatt av produktivitet og lønnsomhet. Viktige utviklingstrekk de senere årene har vært økt bruk av IKT og vektlegging av god kompetanse og god rekruttering.

Tallet på feil i byggenæringen er imidlertid høyt, og samfunnet bruker årlig store ressurser på å utbedre disse. Anslag antyder en kostnad på 2–6 pst. av de årlige investeringskostnadene, med en årlig sum på 4–12 mrd. kroner.¹² Innovasjonen i næringen er noe lavere enn i andre næringer, og timeproduktiviteten har de siste 10 årene vært fallende. Et viktig mål fremover må være at arbeidet med å bedre seriositeten i næringen fortsetter. Samtidig er det av stor betydning å redusere byggefeil og iverksette tiltak som kan bidra til økt produktivitet.

En effektiv og lønnsom byggenæring trenger kompetente arbeidstakere. Nærings- og handelsdepartementet ønsker å bidra til å legge til rette for at næringen sammen med berørte myndigheter kan identifisere gode tiltak for økt kompetanse og nyskapingsevne i næringen. Det er likevel næringen selv som må være motoren i dette arbeidet. Departementet vil videreføre dialogen med næringen om trender, utvikling og rammebetingelser.

¹² Se side 28 i Meld. St. 28 (2011–2012) Gode bygg for eit betre samfunn.

De sentrale temaene i bolig- og byggepolitikken er behandlet grundig i de to stortingsmeldingene Meld. St. 28 (2011–2012) *Gode bygg for eit betre samfunn* og Meld. St. 17 (2012–2013) *Byggje – bu – leve*.

Bygg av god kvalitet er viktig for å oppnå sosiale og helsepolitiske mål. Gode og tilpassede bygg er av stor betydning for å gi et trygt bomiljø, et godt inneklima, trivsel og et godt bomiljø, bruksvennlighet og tilgjengelighet. Forskjellen på gode og dårlige utformede bygg kan være store både for enkeltpersoners muligheter og trivsel, og det kan medføre besparelser for samfunnet. Klima- og energi er blant de tema som er vektlagt i regjeringens arbeid. Energibruk i bygg, valg av energikilder, klimagassutslipp og klimatilpasning, håndtering av miljøfarlige stoffer og avfallshåndtering fra bygg er viktige tema.

Effektiviseringsutfordringen – bedre planlegging gir billigere og bedre bygg

Bygge- og anleggsnæringen omsatte i 2009 for om lag 311 mrd. kroner.¹³ Næringens størrelse alene innebærer at selv små forbedringer i produktivitet og ressursutnyttelse vil ha stor betydning. Feil og mangler i oppføringen av bygg og infrastruktur påfører samfunnet, næringslivet, privatpersoner og bygge- og anleggsnæringen store kostnader. Det er samtidig et betydelig potensial for forbedringer i effektiviteten i næringen. Undersøkelsen «Effektivitetsanalyse av byggeprosjekter» fra 2007 og intern statistikk fra de store selskapene har avdekket store forskjeller i lønnsomhet og produktivitet mellom de beste og dårligst utførte bygge- og anleggsprosjektene.¹⁴

Det er de siste årene tatt flere initiativ som har bidratt til å redusere de administrative byrdene for byggenæringen. Meld. St. 28 (2011–2012) *Gode bygg for eit betre samfunn* varsler forenkling og effektivisering av byggesaksbehandlingen. Regjeringen har et ambisiøst mål om å tilrettelegge for full elektronisk byggesaksbehandling i kommunene innen 2015. Dette og Nærings- og handelsdepartementets forenklingsarbeid med økt vektlegging av Altinn som næringslivets kontaktpunkt for elektronisk innrapportering til myndighetene er eksempler på betydningsfulle arbeids- og kostnadsbesparende tiltak.

Som en oppfølging av forslag i Meld. St. 28 (2011–2012) *Gode bygg for eit betre samfunn* om å

Boks 6.14 ByggNett

Et byggeprosjekt må forholde seg til mange aktører, både private og offentlige. Verdikjeden for bygg kjennetegnes av stor grad av informasjonsutveksling. Det produseres mye ulike dokumentasjon på ulikt format til ulike formål, både under planlegging og bygging og når bygget er i bruk. Aktørene som er involvert, bruker i dag relativt store ressurser på dette arbeidet. Stadig gjenskapning av samme informasjon gir også større risiko for feil. I stortingsmeldingen om bygningspolitikk, Meld. St. 28 (2011–2012) *Gode bygg for eit betre samfunn*, omtales ambisjoner om etablering av et fremtidig ByggNett. Hensikten med et ByggNett er å bidra til mer effektiv bruk, utveksling og foredling av informasjon i byggeprosessene i digital form, samt tilrettelegging for utvikling av tjenester. Aktuelle tjenester og funksjoner kan være:

- integrering av bygningsinformasjonsmodeller (BIM)
- tilrettelegging for et register for byggdokumentasjon
- tilrettelegging for full elektronisk byggesaksbehandling i kommunene

En slik samhandlingsplattform skal gi betydelige besparelser og økt produktivitet både for næringen og involverte myndighetene og vil styrke kommunikasjonen mellom disse. Etablering av tjenester i form av regelsjekkere og kontaktpunkt mot aktuelle myndigheter vil også bidra til etterlevelse av krav og økt kvalitet på det som bygges.

Direktoratet for byggkvalitet vil utvikle en strategi for etablering av ByggNett i løpet av 2013.

etablere et samarbeid for å utvikle en kunnskapsintensiv byggenæring og øke kompetansen og gjennomføringsevnen i alle ledd i næringen, har Kommunal- og regionaldepartementet nå etablert Bygg21. Bygg21 har tre innsatsområder der de skal utarbeide strategier og tiltak; forskning og utvikling og innovasjon, utdanning og kompetanseutvikling og til sist, formidling av kunnskap og erfaringer. Direktoratet for Byggkvalitet (DiBK) har sekretariatansvar.

Arbeidet med standardisering er også av stor betydning for bygge- og anleggsnæringen, da det bidrar til å sikre like produkter og mest mulig

¹³ Statistisk sentralbyrå.

¹⁴ Ingvaldsen T. & D. F. Edvardsen (2007). Effektivitetsanalyse av byggeprosjekter, Oslo: SINTEF Byggforsk.

Boks 6.15 Samarbeidsprogram med byggenæringen, Bygg 21

Bygg 21 er et langsiktig og bredt anlagt samarbeidsprogram mellom byggenæringen, statlige myndigheter og andre sentrale aktører for å utvikle en kunnskapsintensiv byggenæring og øke kompetansen og gjennomføringsevnen i alle ledd i næringen. Bygg 21 skal være en pådriver for å skape forståelse og felles bransjekultur for bærekraftige og kontinuerlige forbedringsprosesser i byggesektoren. Arbeidet med Bygg 21 skal bidra til å nå hovedmålene i bygningspolitikken:

- Godt utformede, sikre, energieffektive og sunne bygg
- Bedre og mer effektive byggeprosesser

Bygg 21 startet opp i 2013 og ledes av et styre. Direktoratet for byggkvalitet har ansvaret for den daglige ledelsen og sekretariatsfunksjonene. Styret for Bygg21 skal i 2014 legge frem nasjonale strategier for:

- FoU og innovasjon
- Utdanning og kompetanseutvikling
- Formidling av kunnskap og erfaringer

Det har vært lignende 21-satsinger i andre næringer, og de har skapt et stort engasjement. Næring og industri har sammen med forskningsinstitusjoner og myndigheter utviklet viktige strategidokument. De mest relevante er Maritim21, Energi21 og OG21.

standardiserte produksjonsprosesser, og til å sikre kvaliteten på produkter og prosesser. Nærings- og handelsdepartementet gir årlige tilskudd til den private organisasjonen Standard Norge. I 2013 får organisasjonen 28 mill. kroner. Standarder for byggenæringen utgjør det største området i Standard Norges virksomhet.

Standard Norge har blant annet hatt en betydningsfull rolle i utviklingen av Building Smart-standard. Building Smart er en internasjonal standard for bruk av IKT-verktøy i tredimensjonal prosjektering, planlegging og gjennomføring av alle ledd i byggeprosessen. IKT-verktøy basert på Building Smart gir bedre oversikt, informasjonsflyt og muligheter til bedre, raskere og mer oversiktlig planlegging og gjennomføring av byggeprosjekter.

Boks 6.16 St. Olavs Hospital – eksempel på god planlegging og prosjektgjennomføring

Andre byggefase for St. Olavs Hospital i Trondheim er et eksempel der bruk av Building Smart og god planlegging og prosjektgjennomføring førte til store innsparinger. Byggherren Helse Midt-Norge la opp til en organisering med utstrakt bruk av morgenmøter på alle nivåer, kontrakter som sikret fleksibilitet i prosjektet og bruk av planleggingsverktøy basert på Building Smart i hele prosjektet. Prosjektledelsen la vekt på å delegeres ansvar, men uten å miste oversikt. Dette bidro til at det ble bedre kapasitet i prosjektledelsen for prosjektstyring. Sluttresultatet var bedre marginer for bedriftene, inspirerte og motiverte medarbeidere og bedre kostnadskontroll i prosjektet.

God gjennomføring av prosjekter er byggherrens ansvar, og byggherren er avhengig av god kompetanse om hvordan byggeprosesser kan gjennomføres på en god og effektiv måte. I gjennomføringen av større byggeprosjekter er det demonstrert at det ved god planlegging og organisering er mulig å realisere miljø-, HMS- og klimamål samtidig som man oppnår bedre byggkvalitet, bedre løsninger og lavere kostnader. Building Smart er i denne sammenhengen et nytt verktøy som har vist seg meget godt egnet til å bistå i organiseringen og planleggingen av prosjekter.

Ved større bygge- og anleggsprosjekter er det av avgjørende betydning at det gis riktige insentiver til alle involverte for å redusere tidsbruk og kostnader og for å oppnå kvalitativt gode og innovative løsninger. I store byggeprosjekter med mange involverte aktører kan dette være meget krevende. Det er avgjørende å legge til rette for at næringen kan bli mer innovativ gjennom gode samarbeidsformer.

Det er også av stor betydning å ta i bruk «best practice» i bygningsprosjekter. I den forbindelse er det også viktig å vurdere betydningen av anbudsregimer og organiseringen av statlige byggeprosjekter. Bedre organisering vil kunne føre til spart tid, bedre kvalitet, høyere innovasjonsgrad, bedre utnyttelse av kompetansen hos fagarbeiderne og økonomiske besparelser for offentlige byggherrer. Synliggjøring av de positive effektene av god prosjektorganisering bør også kunne sti-

mulere offentlige byggherrer og andre aktører i næringen til endringer i organiseringen av byggeprosjekter.

Offentlige virksomheter kjøpte i 2011 varer og tjenester for om lag 400 mrd. kroner. En betydelig andel er kjøp av bygge- og anleggstjenester. Offentlige virksomheter har derfor store muligheter til å bruke innkjøperrollen for å stille krav til leverandører, gjennomføre prosesser på nye måter, og på andre måter å stimulere til økt innovasjon i næringen. En aktiv offentlig holdning til innovasjon i anskaffelser har også vært sterkt etterspurt av bygge- og anleggsnæringen. Dette er bakgrunnen for at regjeringen i februar 2013 la frem en strategi for offentlige anskaffelser. Det er av stor betydning at alle offentlige virksomheter benytter de mulighetene som finnes for å få bedre og billigere offentlige bygg og infrastruktur og stimulere til økt innovasjon og produktivitet i bygge- og anleggsnæringen.

Sommeren 2009 lanserte Direktoratet for forvaltning og IKT (DIFI) nettstedet www.anskaffelser.no. Nettstedet er en hjelp til offentlige innkjøpere og har egne sider for innkjøp av byggetjenester, med veiledning og informasjon.

Kompetanseutfordringen

I bygge- og anleggsnæringen har formell kompetanse og kunnskap fått økt betydning i takt med innføring av nye krav til bygg og byggeprosesser. Det er behov for en arbeidsstokk på alle nivåer som har god fagkunnskap og som raskt kan tilegne seg nødvendig informasjon og kunnskap.

Mange av de sysselsatte i bygge- og anleggsnæringen har generelt rettede yrkesutdanninger fra videregående skole. Det er en utfordring at det i begrenset grad tilbys systematisk videreutdanning og muligheter for videreutvikling av fagkompetansen gjennom spesialisert videreutdanning. Dette gjør at det også har oppstått et behov for etter- og videreutdanning av særlig fagarbeidere. Siden mer enn 97 pst. av bedriftene har mindre enn 20 ansatte, har de også begrensede muligheter til selv å gjennomføre systematisk kompetansebygging og å tilegne seg den nyeste kunnskapen på relevante fagfelt.

For å rekruttere gode fagarbeidere må bedriftene kunne tilby gode muligheter for interessante oppgaver og faglig videreutvikling. Dyktige fagarbeidere vil bidra til bedre lønnsomhet og effektivitet for bedriftene.

I kapittel 5.2 om Kunnskap og kompetanse er Mesterbrevordningen nærmere omtalt. Ordningen har stor betydning for kompetanse og faglig

oppdatering i bygge- og anleggsnæringen. Det er om lag 17 500 aktive mestere og 77 pst. av mesterne tilknyttet fag innenfor bygge- og anleggsnæringen. Tiltak for å utvikle mesterutdanningen kan være et verdifullt tiltak for bygge- og anleggsnæringen.

Gode fagarbeidere er avgjørende for å utvikle bygge- og anleggsnæringen og for å realisere mål om både bedre og mer kostnadseffektive bygg. En byggenæring med motiverte og kompetente medarbeidere er avgjørende for å møte de fremtidige utfordringene innenfor næringen på en offensiv og lønnsom måte. Nærings- og handelsdepartementet ønsker å være en medspiller for at næringen har gode muligheter for å samarbeide med utdanningsmyndighetene om å tilrettelegge for et fremtidsrettet utdanningstilbud som ivaretar næringens behov.

Forsknings- og innovasjonsarbeidet

Bygge- og anleggsnæringen har tradisjonelt brukt lite midler på forskning og utvikling. Andelen av bygge- og anleggsnæringens omsetning som går til FoU er på mindre enn 0,2 promille. Næringen i både Norge og andre europeiske land overlater i stor grad til FoU-institusjonene og produsentene av byggematerialer og andre innsatsfaktorer å ivareta sine behov for utvikling av ny kunnskap.

Det er imidlertid grunn til å tro at næringen kan ha mye å hente på å satse mer på FoU. Det kan blant annet dreie seg om å utforme nye energieffektive og miljøvennlige løsninger for bygg. Et planmessig FoU-arbeid kan også være et betydelig bidrag til å utarbeide mer effektive byggeprosesser.

Flere av regjeringens forsknings- og innovasjonsvirkemidler er velegnet for bygge- og anleggsnæringen. Dette gjelder blant annet Brukerstyrt innovasjonsarena (BIA) som administreres av Forskningsrådet. Den viktigste kilden til FoU-finansiering for bygge- og anleggsnæringen er imidlertid Skattefunn med forventet skattefradrag på i overkant av 88 mill. kroner for næringen i 2012. Andre kilder til støtte er blant annet Senter for forskningsdrevet innovasjon (SFI) og Forskningscentre for miljøvennlig energi (FME).

Innovasjon Norges virksomhet er også av betydning for å stimulere til kompetanse, samarbeid og innovasjon i bygge- og anleggsnæringen. Potensialet for verdiskaping og lønnsomme arbeidsplasser skal legges til grunn for Innovasjon Norges engasjementet overfor bygge- og anleggsnæringen.

Innovasjon Norges samlede støtte, lån og tilskudd til bygge- og anleggsnæringen utgjorde i 2012 i overkant av 86 mill. kroner, hvilket utgjorde rundt 1 pst. av Innovasjon Norges totale rammer. Ulike næringer kan ha ulike utfordringer og hvilke rammebetingelser som betyr mest, kan være forskjellig. Det kan derfor ikke være et mål i seg selv at støtten fra Innovasjon Norge skal spres mest mulig på ulike næringer. Nærings- og handelsdepartementet mener likevel at det er behov for at Innovasjon Norge tar et initiativ overfor næringen med sikte på å identifisere mulige særskilte utfordringer og flaskehalser knyttet til bygge- og anleggsnæringens tilgang til Innovasjon Norges ulike virkemidler og programmer.

Bygge- og anleggsnæringen omsetter for store verdier, og en effektiv og produktiv bygge- og anleggsnæring er av stor betydning for norsk økonomi og for næringslivet for øvrig. Selv små forbedringer i produktivitet og ressursutnyttelse vil ha stor betydning. Nærings- og handelsdepartementet har over lengre tid gjennomført kontaktmøter med bygge- og anleggsnæringen om utfordringer og rammebetingelser. Nærings- og handelsdepartementet vil videreføre og forsterke dialogen med næringen.

6.9 Transportnæringen

Transportnæringen frakter gods og personer på veg, bane, vann og i luft og er representert over hele landet. Transportnæringen består av ulike virksomheter som jernbane-, rutebil- og drosje-transport, godstransport på veg og sjø, innenlandske kystruter og innenriks lufttransport.¹⁵ Næringen er representert over hele landet og omfatter også flere tjenestevirksomheter tilknyttet transport som lasting og lossing, distribusjons- og logistiktjenester, reisebyråer og guiding. Vel 100 000 personer er sysselsatte i næringen.

Tradisjonelt har sjøen vært vår viktigste transportvei, både av personer og gods, langs kysten eller til andre land. For godstransport over lengre strekninger har sjøtransport fortsatt en stor betydning, men både veg og jernbane har også betydelige markedsandeler. Når det gjelder korte og mellomlange avstander er vegtransporten dominerende. Vegtransportens andel av transportarbeidet er mer dominerende for persontransport. De øvrige transportformene har

også viktige roller i persontransportmarkedet. Det har vært en betydelig økning i personreiser med fly. Vegtransporten er i dag den viktigste transportformen for innenlands godstransport.

Det skal fortsatt legges til rette for forskningsaktivitet for å fremme utviklingen i transportnæringene. Norges forskningsråd finansierer forskning på transportområdet. SMARTRANS avsluttes i 2014, og det er satt i gang et arbeid for å vurdere hvordan dette skal følges opp. Forskningsrådet er i gang med en prosess for å innhente kunnskapsgrunnlag for helhetlig transportforskning. Analysene fra dette arbeidet vil bl.a. inngå som en del av grunnlaget for revisjon av Samferdselsdepartementets strategi for tele- og transportforskning.

Effektive transportnæringer er av stor betydning for næringslivet. Disse bidrar til reduserte kostnader for næringslivets transport og dermed også næringslivets kostnadmessige konkurransekraft. Ut fra en generell næringspolitisk tilnærming er det viktig at transportnæringene har en god produktivitetsutvikling og kan tilby kostnadseffektive transportfor fremtiden. Dette er Nærings- og handelsdepartementets tilnærming til fremtidig utvikling av transportnæringene

Regjeringen vil styrke næringslivets konkurransekraft gjennom en langsiktig politikk for bedre fremkommelighet, reduserte avstandskostnader og konkurranse mellom transportformene. I Meld. St. 26 (2012–2013) *Nasjonal transportplan 2014–2023* legger regjeringen til grunn en økning i de økonomiske rammene til veg, bane og sjø på 150 mrd. kroner sammenlignet med saldert budsjett 2013. For hele planperioden 2014–2023 er den statlige planrammen til veg, jernbane og sjøtransport på til sammen 508 mrd. kroner. Det legges opp til å bruke vel 311 mrd. kroner på veg og 168 mrd. kroner på jernbane. Den økonomiske rammen til sjøtransport og maritim infrastruktur er 19,4 mrd. kroner. Dette vil bidra til et kraftig løft i infrastrukturen som transportnæringene bruker når de skal frakte gods og personer på veg, bane, vann og i luften fremover. Dette vil bidra til mer kostnadseffektive transportfor.

I Nasjonal transportplan 2014–2023 har regjeringen lagt opp til en godstransportstrategi for å møte utfordringene og redusere transportkostnadene for næringslivet. Regjeringen foreslår følgende tiltak i Nasjonal transportplan 2014–2023:

- Styrke fremkommeligheten på vegene ved å forbedre standarden på eksisterende vegnett og bygge ut vegkapasiteten

¹⁵ Utenriks sjøfart inngår ikke i SSBs definisjon av transportnæringen.

- Legge til rette for økt godstransport på jernbane i planperioden ved å:
 - øke driftsstabilitet, bedre punktlighet og regularitet
 - utvikle Alnabruterminalen og øke kapasiteten på eksisterende terminaler
 - bygge nye kryssingsspor og forlenge eksisterende for å øke kapasiteten på bane

Regjeringen har satt av 3 mrd. kroner i Nasjonal transportplan 2014–2023 til en tiltakspakke for å styrke nærskipfarten. Innenfor rammen av en slik nærskipfartsstrategi vil det:

- Utforme tiltak som stimulerer til økt bruk av nærskipfart.
- Utforme en tilskuddsordning for statlig støtte til investeringer i utpekte havner.
- Utforme en tilskuddsordning for havnesamarbeid og godskonsentrasjon.
- Styrke forskning og utredning om godstransport på sjø og kombinerte transportløsninger.
- Redusere den administrative byrden som påhviler sjøtransporten

I den neste 10-årsperioden legger regjeringen opp til å videreføre en todelt godsstrategi:

- Sikre god effektivitet i de ulike sektorene, veg, bane, sjø og luft, gjennom målrettet utvikling av infrastrukturen og ved å legge til rette for bedre avvikling av transporten
- Legge til rette for en overgang fra godstransport på veg til sjø og bane. Det skal legges til rette for knutepunkt som letter overgangen fra veg til bane og sjø

Sjø- og banetransport har et kostnadmessig fortrinn for gods som skal fraktes over lengre strekninger, gods med store godsvolumer, og der tidsfaktoren spiller en mindre rolle. I tillegg er trafikk-sikkerheten i mange tilfeller høyere og miljølem-pene mindre enn ved vegtransport. Både sjø- og banetransport vil i de fleste tilfellene likevel trenge vegtransport i begge ender av transportkjeden. For små forsendelser og relativt korte avstander det ikke noe reelt alternativ til vegtransport.

Med tiltakene i transportplanen vil den samlede godskapasiteten på jernbanen øke med 20 til 50 pst.

For å styrke næringslivets konkurransekraft har Samferdselsdepartementet fra og med juni 2011 utvidet prøveordningen for modulvogntog med 21 nye strekninger. Modulvogntog kan redusere transportkostnadene betraktelig siden vogntogene på viktige strekninger nå kan ha lengder opp mot 25,25 meter og inntil 60 tonn totalvekt.

Ved bruk modulvogntog vil lastekapasiteten kunne økes over 30 pst. sammenliknet med et vogntog på 19,5 m. Den nye prøveordningen varer frem til 2017. I april 2013 ble tillatt lengde med tømmervogntog på inntil 24 meters total lengde og inntil 56 tonns totalvekt, herunder opp til 32 tonn på hengeren. Det er videre besluttet å sende på høring forslag om økning til 60 tonns totalvekt på veier som tåler dette.

Nærskipfartsstrategi

Nærskipflåten utgjør om lag en tredjedel av den norskkontrollerte flåten. Godstransport mellom havner i Norge og mellom Norge og havner i Europa utgjør hoveddelen av nærskipfarten, selv om passasjertransporten også er betydelig. Meld. St. 26 (2012–2013) *Nasjonal Transportplan 2014–2023* ble lagt frem i april 2013. Regjeringen har besluttet å legge frem en endelig nærskipfartsstrategi i etterkant av Nasjonal transportplan 2014–2023 og en revidert maritim strategi som sammenfatter regjeringens vedtatte politikk for å styrke sjøtransporten. Strategien vil ta utgangspunkt i tiltak for å bygge opp sjøtransporten som et naturlig ledd i transportkjeden. En forutsetning for å få til dette er at havner, rederier og andre aktører i transportmarkedet samarbeider nært med vareeiere for å utvikle gode sjøtransporttilbud. Det vil være avgjørende at transport- og logistikkaktørene innenfor alle transportformer bidrar aktivt for at strategien skal gi resultater.

6.10 Strategier for spesifikke områder

6.10.1 Mineralnæringen

Mineralnæringen bidrar med en rekke mineraler som er nødvendig for samfunnet. Den globale økonomiske veksten har ført til knapphet og høye priser på mange naturressurser. Vekst og stabilitet i verdensøkonomien forutsetter god tilgang på mineraler. Norske fjell inneholder store verdier i form av mineralressurser. Norges geologiske undersøkelse har beregnet at norske kjente og undersøkte metallressurser med dagens priser har en verdi på rundt 1 400 mrd. kroner. I tillegg kommer industrimineraler, pukkk, grus, kull og naturstein, som er beregnet til anslagsvis 1 100 mrd. kroner, og alle mineralforekomster som ikke er undersøkt. Priser som kan realiseres i markedet, og produksjonskostnader knyttet til utvinning vil være avgjørende for om slike ressurser kan gi grunnlag for bedriftsøkonomiske lønnsomme mineralvirksomhet. Økt internasjonal etterspørsel

etter mineraler og metaller har gitt høyere priser og ført til mer interesse for norske mineralressurser. Det gir muligheter for økt mineralvirksomhet i Norge og nye arbeidsplasser i mineralnæringen. I 2010 la regjeringen frem en ny minerallov som erstattet fem andre lover. Mineralloven var et viktig skritt for å forenkle regelverket på mineralfeltet og for å skape oversiktlige og forutsigbare rammebetingelser for mineralnæringen.

Regjeringen ønsker at Norge skal være et attraktivt land å drive mineralvirksomhet i. Norsk mineralnæring har gode muligheter for vekst. Lønnsomme mineralbedrifter kan skape nye verdier, bidra til flere arbeidsplasser og gi lokale, positive ringvirkninger. Regjeringen la i mars 2013 frem en strategi for mineralnæringen som legger retningen for regjeringens innsats overfor mineralnæringen i årene fremover. Strategien er starten på et langsiktig arbeid for å skape verdier, næringsutvikling og nye distriktsarbeidsplasser i mineralnæringen. Den er et resultat av en bred prosess med nær dialog med mineralnæringen, mineralforvaltningen, miljøorganisasjoner og andre berørte. Regjeringen stadfester i strategien fire overordnede målsetninger for mineralnæringen:

- En verdiskapende og lønnsom mineralnæring med god vekstkraft.
- Norsk mineralnæring skal være blant verdens mest miljøvennlige og aktivt søke fremtidsrettede løsninger.
- Forutsigbar og effektiv saksbehandling skal være en rettesnor for alle statlige, regionale og kommunale myndigheters praktisering av regelverk overfor næringen.
- Vekstkraften i næringen skal styrkes gjennom fortsatt satsing på mineralkartlegging, tilgang på informasjon om norske mineralressurser, bedre ressursplanlegging, fortsatt utvikling av mineralforvaltningen og satsing på kunnskap og tilgang på kompetent arbeidskraft.

Samfunnsansvar og miljø, betydningen av et forutsigbart rammeverk, kartlegging av mineralressurser og viktigheten av en effektiv og kompetent mineralforvaltning er strategiske innsatsområder for regjeringens arbeid med mineralnæringen fremover. Det samme gjelder investeringer og kapitaltilgang, utdanning og FoU. Det skal legges til rette for sameksistens mellom mineralvirksomhet, andre næringer og samiske interesser. For å realisere målene presenterer strategien en rekke tiltak på disse innsatsområdene som vil bedre rammebetingelsene og gjøre det mer attraktivt å drive mineralvirksomhet i Norge.

Mineralnæringen trenger oppdatert geologisk kunnskap for å kunne drive leting, undersøkelser og utvinning. Myndighetene må ha denne informasjonen for å utøve sine samfunnsoppgaver. Det er Norge geologiske undersøkelse (NGU) som er statens sentrale fagorgan for geologisk kunnskap. Etaten har et hovedansvar for å gjennomføre geologisk oversiktskartlegging og for å produsere og distribuere kunnskap om Norges berggrunn og mineralressurser. Aldri har det vært brukt så mye ressurser på kartlegging av mineraler som i 2013.

Regjeringen vil videreføre den forsterkede satsingen på kartlegging av mineralressurser i Norge. NGU startet i 2011 et fireårig kartleggingsprogram for geofysisk kartlegging av Nord-Norge. Når dette kartleggingsprogrammet er sluttført i 2014, vil om lag tre fjerdedeler av Nord-Norge være geofysisk kartlagt. I 2013 startet en tilsvarende ekstraordinær kartlegging for Sør-Norge. Opprettholder vi det rekordhøye nivået for kartlegging i årene fremover, vil målet om 75 pst. kartlegging kunne nås i 2018.

Regjeringen er opptatt av en målrettet formidling av geologisk kunnskap til brukerne av geologisk informasjon. Informasjonsvirksomhet og gode nettsider skal derfor være et prioritert område for NGU i årene fremover. Etaten skal innen 2014 utarbeide en informasjonsstrategi om mineralforekomster i Norge rettet mot norske og utenlandske lete- og utvinningsbedrifter.

Tilgang på kapital kan være en utfordring, spesielt for små og mellomstore bedrifter innenfor mineralnæringen. For å supplere markedet tilbyr staten en rekke kapitalvirkemidler gjennom Innovasjon Norge, Investinor og Argentum. Regjeringen forventer at Innovasjon Norge har tilstrekkelig kompetanse om mineralnæringen til å kunne bistå bedrifter innenfor næringen på en god måte. Internasjonale gruveselskaper viser økt interesse for Norge som mineralland og utenlandsk kapital kan bidra til å utvikle en sterk fremtidig mineralnæring i Norge.

Regjeringen vil legge til rette for at det opprettes en «Invest in Norway»-funksjon under Innovasjon Norway. Formålet er å sikre en god håndtering av henvendelser fra utenlandske selskaper som vurderer lokalisering i Norge.

Mineralnæringen blir stadig mer kunnskapsintensiv. Mineralbedrifter er avhengig av kompetent arbeidskraft, ikke minst innenfor teknologiske fag. Kompetent arbeidskraft er avgjørende for at mineralbedrifter kan ha høy produktivitet og være konkurransedyktige. Regjeringen ønsker en tettere kopling mellom utdanningsinstitusjoner og næringslivet. Regjeringen støtter allerede et pro-

fessorat i malmgeologi ved Universitetet i Tromsø og vil støtte opprettelsen av et femårig professorat i mineralteknikk ved NTNU. Regjeringen vil vurdere flere studieplasser innenfor realfag og teknologi og utvikling av fag i grunnopplæringen som er relevante for mineralnæringen.

Forskning og kunnskapsutvikling en forutsetning for utvikling av en effektiv, lønnsom og miljøvennlig næring i Norge. Derfor ønsker regjeringen at mineralnæringen skal benytte seg av tilgjengelige FoU-ordninger i større grad enn i dag. Regjeringen legger til grunn at Norges forskningsråd innenfor rådets gjeldende ordninger mobiliserer næringen til økt bruk av rådets virkemidler.

Regjeringen har som mål at norsk mineralnæring skal være blant verdens mest miljøvennlige. Samtidig må vi finne en god balanse mellom næringsmessige hensyn og miljøhensyn. Ved etablering av ny mineralvirksomhet må de positive virkningene, som verdiskaping, næringsutvikling og lokale og regionale ringvirkninger, avveies mot de negative belastningene på naturmiljøet, kulturminner og påvirkningene på andre næringer. En tett dialog mellom myndigheter, mineralnæringen og andre berørte aktører kan bidra til bedre rammebetingelser for mineralvirksomhet. For å utvikle dialogen vil Nærings- og handelsdepartementet i samarbeid med Miljøverndepartementet og Fiskeri- og kystdepartementet etablere en møteplass mellom myndighetene, mineralnæringen, sjømatnæringen og miljøorganisasjonene for dialog om miljøutfordringer og sjømattrygghet og for å finne frem til gode løsninger. Sjødeponi er tillatt i Norge. Samtidig er det behov for økt kunnskap om sjødeponi. Regjeringen vil derfor gjennomføre et toårig forskningsprosjekt for å styrke kunnskapen om ulike sider ved sjødeponi.

Mineralnæringen må arbeide målrettet med omdømme, samfunnsansvar og samspill med lokalsamfunnet og andre berørte interesser. Samtidig må bedriftene kunne forvente å bli møtt med ansvarlighet og ryddighet fra andre samfunnsaktører. Å ta samfunnsansvar innebærer ikke bare plikter for mineralnæringen. Det gir grunnlag for økt aksept for mineralvirksomhet og et godt forhold til lokalsamfunnet. Regjeringen vil bidra i dette arbeidet. Nærings- og handelsdepartementet vil ta initiativ til at det blir utarbeidet en sjekkliste med «best practice» for leting, undersøkelser og utvidelse av ulike typer mineraluttak.

Mineralvirksomhet krever planlegging med omfattende kartlegging og utredninger som kan strekke seg over mange år. Forutsigbare rammer og et tydelig lovverk er grunnleggende for at mineralbedriftene skal satse i Norge, for å til-

trekke utenlandsk kapital og kompetanse, og for å realisere regjeringens mål om en verdiskapende og vekstkraftig mineralnæring.

I 2010 la regjeringen frem en ny minerallov som erstattet fem gamle lover. Mineralloven var et viktig skritt for å forenkle regelverket på mineralområdet, og for å skape oversiktlige og forutsigbare rammebetingelser for mineralnæringen. Et målrettet arbeid med sikte på et regelverk som gir god forutsigbarhet og mer tids- og kostnadseffektive planprosesser vil være avgjørende for mineralnæringen i årene fremover.

Regjeringen vil arbeide aktivt for at rammeverket for mineralvirksomhet skal bli tydeligere, gi bedre forutsigbarhet og gi grunnlag for tids- og kostnadseffektive prosesser. Dette vil redusere næringslivets administrative kostnader og gi mer effektiv bruk av offentlige ressurser. Det skal nedsettes en arbeidsgruppe med berørte departementer som skal identifisere tiltak for å effektivisere planleggingen. Arbeidsgruppen skal vurdere bruk av virkemidler i plan- og bygningsloven og eventuelle behov for forbedringer i loven. Videre skal det utarbeides veiledningsmaterieell og sjekklistor for å tydeliggjøre temaene som skal konsekvensutredes ved planlegging av mineraluttak og deponeringsløsninger. Det skal også legges til rette for et tettere samarbeid mellom kommunene og Direktoratet for mineralforvaltning ved konsekvensutredninger av større mineraluttak.

Det er et økende arealpress i Norge. Ofte er det motstridende interesser knyttet til arealdisponeringen i kommunene. Behovet for å sikre verdifulle mineralforekomster for fremtidig utnyttelse og verdiskaping må vurderes i slike prosesser. Hensynet til mineralressurser må derfor ivaretas i arealplanleggingen, og regjeringen forventer at ivaretagelse av mineralressurser inngår i relevante planveiledere og planstrategier. Regjeringen vil ta grep på dette området. Det vil bli vurdert nærmere hvordan verdifulle mineralressurser best kan ivaretas i arealplanleggingen veid opp mot andre samfunnsinteresser og arealhensyn. En arbeidsgruppe med berørte departementer vil vurdere bruk av virkemidler i plan- og bygningsloven og eventuelle behov for forbedringer i loven. For å bidra til verdifulle mineralressurser kan sikres for fremtiden, skal Norges geologiske undersøkelser innen 2014 utvikle et klassifiseringssystem for mineralressurser basert på verdiskapingspotensial og regionalt ressursbehov der det fremgår om ressurser er av regional eller nasjonal betydning. Dette skal være et verktøy til bruk i kommunal, regional og statlig arealplanlegging.

Boks 6.17 Viktige tiltak i strategi for mineralnæringen

- Det skal etableres en møteplass mellom myndighetene, mineralnæringen, sjømatnæringen og miljøorganisasjonene for dialog om miljøutfordringer og sjømattrygghet og for å finne frem til gode løsninger. Det skal gjennomføres et toårig forskningsprosjekt for å styrke kunnskapen om ulike sider ved sjødeponi.
- For å sikre samfunnets behov for fremtidige mineralressurser, må hensynet til mineralressurser ivaretas i den kommunale og arealplanleggingen. Regjeringen vil vurdere nærmere hvordan verdifulle mineralressurser best kan ivaretas i arealplanleggingen veid opp mot andre samfunnsinteresser og arealhensyn. Det vil bli satt ned en arbeidsgruppe med berørte departementer som skal vurdere bruk av virkemidler i plan- og bygningsloven og eventuelle behov for forbedringer i loven. Norges geologiske undersøkelser skal innen 2014 utvikle et klassifikasjonssystem for mineralressurser basert på verdiskapingspotensial og regionalt ressursbehov, der det fremgår om ressurser er av regional eller nasjonal betydning. Dette skal være et verktøy til bruk i kommunal, regional og statlig arealplanlegging,
- Rammeverket for mineralvirksomhet skal bli tydeligere, gi bedre forutsigbarhet og gi grunnlag for tids- og kostnadseffektive prosesser. Dette reduserer næringslivets administrative kostnader og gir mer effektiv bruk av offentlige ressurser. Det vil bli satt ned en arbeidsgruppe med berørte departementer som skal vurdere bruk av virkemidler i plan- og bygningsloven og eventuelle behov for forbedringer i loven. Regjeringen vil få til et tettere samarbeid mellom kommunene og Direktoratet for mineralforvaltning ved konsekvensutredninger av større mineraluttak. Temaene som skal konsekvensutredes ved planlegging av mineraluttak og deponeringsløsninger skal tydeliggjøres.
- Den forsterkede satsingen på kartlegging av mineralressurser i Norge skal videreføres. Norges geologiske undersøkelse startet i 2011 et fireårig kartleggingsprogram for geofysisk kartlegging av Nord-Norge. Når kartleggingsprogrammet er sluttført, vil om lag tre fjerdedeler av Nord-Norge være geofysisk kartlagt. I 2013 starter en tilsvarende kartlegging for Sør-Norge.
- Direktoratet for mineralforvaltning skal styrkes for bedre å kunne bistå næringen og ivareta sin rolle i forvaltningen av norske mineralressurser.
- Virkemiddelapparatet har flere låne-, garanti- og tilskuddsordninger som er relevante for mineralnæringen. Det skal legges til rette for at eksisterende ordninger i det næringsrettede virkemiddelapparatet er tilgjengelige og aktuelle for aktører i mineralnæringen og at de bidrar til å utløse finansiering fra andre kilder.
- Tilgang på kompetent arbeidskraft er avgjørende for mineralnæringen. Regjeringen støtter allerede et professorat i malmgeologi ved Universitetet i Tromsø og vil støtte opprettelsen av et femårig professorat i mineralteknikk ved NTNU. Regjeringen vil vurdere flere studieplasser innenfor realfag og teknologi og utvikling av fag i grunnopplæringen som er relevante for mineralnæringen.
- Forskning og kunnskapsutvikling en forutsetning for utvikling av en effektiv, lønnsom og miljøvennlig næring i Norge. Derfor ønsker Regjeringen at mineralnæringen skal benytte seg av tilgjengelige FoU-ordninger i større grad enn i dag. Regjeringen legger til grunn at Norges forskningsråd, innenfor rådets gjeldende ordninger, mobiliserer næringen til økt bruk av rådets virkemidler.

En effektiv, kompetent og fremtidsrettet mineralforvaltning er et konkurransefortrinn for norsk mineralnæring, og bidrar til mer forutsigbare rammebetingelser for mineralvirksomhet og en bedre ressursforvaltning. Direktoratet for mineralforvaltning er statens sentrale fagetat for forvaltning og utnyttelse av mineralressursene i Norge. Direktoratet skal styrkes for bedre å kunne bistå næringen og ivareta si rolle i forvalt-

ningen av norske mineralressurser. Styrkingen vil skje gradvis.

Strategi for mineralnæringen legger viktige rammer for en målrettet innsats for å utvikle en vekstkraftig og miljømessig forsvarlig mineralnæring i årene som kommer. Strategien legger et godt grunnlag for dette arbeidet. Strategien er ikke hugget i sten. Nærings- og handelsdepartementet vil ha et nært samarbeid med berørte

interesser for å realisere ambisjonene og målsettingene regjeringen har for fremtidig innsats overfor mineralnæringen.

6.10.2 Handlingsplan for kulturnæringer

Regjeringen la våren 2013 frem en handlingsplan for kulturnæringer. Handlingsplanen er et samarbeid mellom Kulturdepartementet, Nærings- og handelsdepartementet og Kommunal- og regionaldepartementet.

Målet med planen er å bidra til økt verdiskaping og eksport i kulturnæringene, at flere aktører i kulturnæringene skal kunne leve av egen virksomhet og flere attraktive lokalsamfunn i hele landet.

Gjennom kulturløftet er det bevilget mer penger til alle deler av kulturfeltet. Kulturbudsjettet er økt med nesten 5 mrd. kroner i perioden 2005–2013. I 2013 vil regjeringen bruke om lag 10 mrd. kroner på kultur. Regjeringen har med dette gjort en grunninvestering i kultur og ønsker at dette også skal gi grunnlag for mer lønnsom næringsutvikling i kulturnæringene.

Kulturnæringene er en samlebetegnelse for bransjene musikk, film, foto og spill, tv og radio, arkitektur, design, trykte medier, annonse og reklame, kulturarv og kunstnerisk virksomhet.

Kulturnæringene har blitt en større del av norsk økonomi. På ti år har antallet sysselsatte i kulturnæringene vokst med 50 pst. og verdiskapingen har steget med 77 pst. Kulturnæringene sysselsatte i 2009 fire pst. av de ansatte i norsk næringsliv, totalt 75 000 personer fordelt på 27 000 bedrifter. Verdiskapingen økte med 77 pst. fra 24 mrd. kroner til 42 mrd. kroner i perioden.¹⁶

I arbeidet med å utvikle kultur til næring møter kulturgründere ofte utfordringer. Det kan være krevende å utvikle egne ideer til produkter og tjenester for salg i et kommersielt marked. Aktørene kan for eksempel møte utfordringer knyttet til foretningskompetanse, finansiering, hvordan bygge nettverk og innpass på internasjonale markeder.

Et sentralt tiltak i handlingsplanen for kulturnæringer er en kulturnæringssatsing i Innovasjon Norge og Norsk kulturråd. Satsingen skal bidra til økt profesjonalisering, innovasjon og kommersialisering innenfor kulturnæringene.

Den nye satsingen vil inneholde kompetanseutviklingsprogram, mentortjenester for kulturnæringsgründere, støtte til bedriftsnettverk og samlokaliseringer av kulturnæringsaktører.

- Kompetanseutvikling: Et tilbud om kompetanseutvikling rettet mot kulturbedrifter som har langsiktige ambisjoner og som ønsker å profesjonalisere sin kompetanse i kunst- og kulturbasert forretningsutvikling.
- Mentortjeneste for kulturgründere: En tjeneste som kan tilby en strategisk mentor for gründerbedrifter med vekstambisjoner innenfor kultursektoren. Målet er at gründerbedriften skal få et bredere beslutningsgrunnlag for å ta strategiske valg.
- Kommersielle bedriftsnettverk: Et tilbud til bedrifter som ønsker å etablere forpliktende samarbeid. Mange bedrifter har behov for å få hjelp til å styrke samarbeidet med andre bedrifter, skape tillit, identifisere felles utfordringer og samarbeidsmuligheter. Bedriftsnettverk kan gi små og mellomstore kulturbedrifter bevisstgjøring og synliggjøring av potensialet i hver bedrift, kompetanse knyttet til nettverksavtaler og andre juridiske avtaler, kjennskap til arbeidsprosesser, verktøy og konsulenter som kan brukes i nettverksutvikling.
- Tiltak for å styrke samlokaliseringer og nettverk av kulturnæringsaktører: Et tiltak som skal styrke grunnlaget for næringsutvikling og innovasjon hos kulturnæringsaktører gjennom å legge til rette for samlokalisering og samarbeid i nettverk.

Stadig mer produksjon, distribusjon og forbruk av kultur flytter over på digitale plattformer. Dette skaper behov for relevant og oppdatert kunnskap om kulturnæringene. Regjeringen varsler derfor i planen at den vil etablere et kunnskapssenter for kulturnæringene, opprette et utvalg for digitale utfordringer i musikkbransjen og etablere et medieforskningssenter. Regjeringen har også nylig lagt frem en egen stortingsmelding om immaterielle rettigheter med tiltak som er av betydning for kulturnæringene. I tillegg vil regjeringen utarbeide oppdatert statistikk om kulturnæringenes betydning for norsk økonomi. Regjeringen etablerer også et bransjeråd for kulturnæringene.

Andre viktige tiltak i handlingsplanen er knyttet til regjeringens entreprenørskapsarbeid. Regjeringen vil bidra til at flere kulturgründere klarer å løfte gode ideer til å bli bedrifter og næringsvirksomhet. På oppdrag fra Nærings- og handelsdepartementet skal Arts & Business Nor-

¹⁶ Espelien, A. & A.-B. Gran (2011). Kulturnæringenes betydning for norsk økonomi. Status og utvikling 2000–2009. MENON-publikasjon nr. 9/2011. Menon Business Economics og Perduco Kultur.

way utvikle en programmodell for kulturelt entreprenørskap.

Regjeringen fortsetter også satsingen på entreprenørskap i utdanningen. For inneværende år har Stortinget bevilget 25,4 mill. kroner til Ungt entreprenørskap, hvorav 12,4 mill. kroner over Nærings- og handelsdepartementets budsjett, 13 mill. kroner over Kommunal- og regionaldepartementets budsjett.

Kulturnæringene er også en viktig innholdsleverandør overfor reiselivsnæringen. Handlingsplanen inneholder flere tiltak for økt samhandling mellom de to sektorene:

- Blant annet vil regjeringen trekke kulturnæringene tettere inn i utviklingen av reiselivspolitikken. Det handler om at kulturnæringene må være representert utvalg og styrer for reiselivsnæringen.
- Kulturdepartementet vil lyse ut midler til ulike samarbeidsprosjekter mellom kultur- og reiselivsnæringene.
- Innovasjon Norge skal bidra til mer kobling av kultur- og reiselivsbedrifter gjennom deres virkemidler.
- Regjeringen ønsker også å utnytte de norske pilegrimstradisjonene i reiselivssammenheng. Dette er et samarbeid mellom flere departementer som skal bidra til fysisk aktivitet og friluftsliv, til at næringsvirksomhet utvikles langs ledene og til bærekraftig reiseliv som kan gi økt verdiskaping og levedyktige distrikter.

Et kunnskapsintensivt næringsliv basert på innovasjon er bærebjelken i norsk økonomi. Å satse på design, kan være en viktig faktor for å lykkes med å utvikle nye og lønnsomme innovasjoner.

Kulturnæringene har mange av de egenskapene som trengs for at norsk næringsliv skal lykkes med å være innovativt og omstille seg. Næringslivet står overfor stadig tøffere internasjonal konkurranse. I tiden fremover er det derfor en prioritert oppgave å få næringslivet til å bruke design som et innovasjonsverktøy. Regjeringen vil videreføre satsingen på design.

I revidert nasjonalbudsjett foreslo regjeringen at det opprettes en ny design- og arkitekturorganisasjon. Stiftelsen Norsk Design- og Arkitektursenter (DogA) skal være operativ fra 1.1.2014. Stiftelsene Norsk Designråd og Norsk Form vil avvikles.

6.10.3 Romvirksomhet

Romteknologi har i dag blitt en viktig innsatsfaktor for verdiskaping i store deler av økonomien.

Satellittbaserte tjenester for navigasjon, kommunikasjon og overvåkning er en tilrettelegger for effektiv, bærekraftig og sikker verdiskaping i blant annet maritim sektor, offshorenæringen, fiskerinæringen og i den landbaserte transportnæringen. Teknologiske løsninger som er utviklet for bruk innen romvirksomhet har ofte overføringsverdi til andre teknologifelter, særlig på områder der det er behov for avansert teknologi som skal tåle bruk under ekstreme forhold. Det er derfor stor grad av teknologispillover mellom romteknologi og blant annet maritim teknologi, forsvarsteknologi og offshoreteknologi. Det er et stort og voksende marked for tjenester og produkter som nyttiggjør data og signaler fra satellitter, slik som satellittkommunikasjon, GPS-mottakere, avanserte navigasjonstjenester for offshorenæringen og satellittbaserte overvåkings- og karttjenester. Norsk romrelatert næringsliv er nisjepreget, men konkurransedyktig. Norge har flere verdensledende bedrifter som produserer for, eller gjør bruk av romvirksomhet. Ledende norske kompetansemiljøer finnes blant annet innen satellittnedlesning, dynamisk posisjonering, maritim satellittkommunikasjon og produksjon av enkelte typer komponenter for satellitter og bæreraketter.

Regjeringen har gjennom mange år satset på å bygge opp norsk romrelatert næringsliv. Internasjonalt samarbeid, særlig gjennom den europeiske romorganisasjonen ESA og gjennom samarbeidsavtaler med EU, har vært et viktig virkemiddel for å bygge opp konkurransedyktige bedrifter og fagmiljøer som kan utvikle løsninger for norske brukerbehov. Norge bevilget for 2013 i overkant av 751 mill. kroner til romvirksomhet. Om lag 650 mill. kroner av dette går til internasjonalt samarbeid, primært gjennom deltakelse i den europeiske romorganisasjonen ESA og EUs romprogrammer Galileo (satellittnavigasjon) og Copernicus (jordobservasjon). Satsingen fører med seg kontrakter, teknologiutvikling og kompetanseoppbygging i norske høyteknologiske bedrifter, og bidrar til å dekke nasjonale brukerbehov innen blant annet kommunikasjon, værvarsling, navigasjon og havovervåking. Det bevilges også midler nasjonalt gjennom teknologistøtteordningen Nasjonale følgemidler. Målgruppen for disse programmene er først og fremst norske bedrifter og utviklingsmiljøer som har, eller kan få, leveranser til internasjonal romrelatert virksomhet. Forvaltningsorganet Norsk Romsenter fordeler følgemidlene til prosjekter innen industri- og tjenesteutvikling, infrastruktur, undervisning og bilateralt utviklingssamarbeid. Et eksempel på prosjekt finansiert gjennom de nasjonale følgemidlene er skips-

overvåkingssatellitten AIS, som ble skutt opp sommeren 2010. Satellitten nyttiggjør teknologi utviklet ved Forsvarets Forskningsinstitutt og Kongsberg Seatex, og har blitt møtt med betydelig internasjonal interesse. En oppfølgersatellitt vil skytes opp i 2013.

Stortingsmelding om romvirksomhet

Meld.st. 32 (2012–2013) *Mellom himmel og jord: Norsk romvirksomhet for næring og nytte* ble lagt frem for Stortinget fredag 26. april 2013. Formålet med meldingen er å informere om hva regjeringen har fått til innen norsk romvirksomhet, avklare overordede mål og prioriteringer for norsk romvirksomhet i årene fremover, og vurdere hvordan innsatsen bør organiseres for å kunne bruke romvirksomhet på beste måte til å fremme norske interesser. I tillegg skal meldingen skape en tverrsektoriell forståelse av romvirksomhetens samfunnsmessige betydning, og slik sett sikre en bredere forankring av fremtidens rompolitikk. I meldingen presenteres en rekke tiltak som skal sikre at romvirksomheten bidrar til å oppnå de fire hovedmålsettingene:

- Lønnsomme bedrifter, vekst og sysselsetting
- Dekning av viktige samfunns- og brukerbehov
- Bedre utnyttelse av internasjonalt samarbeid
- God nasjonal forvaltning

Lønnsomme bedrifter, vekst og sysselsetting

Regjeringens næringspolitikk skal bidra til at bedrifter lykkes og har god evne til vekst. Myndighetene skal bidra med mest mulig stabile og forutsigbare rammebetingelser, samtidig som det er bedriftene selv som må gripe mulighetene. Dette er et grunnleggende perspektiv også i norsk romvirksomhet.

Gjennom teknologiutvikling, markedsadgang og systeminnsikt har norsk satsing på romvirksomhet bidratt til å fremme vekst og utvikling i norsk næringsliv. Internasjonalt samarbeid, sammen med komplementære nasjonale rammebetingelser, har vært en avgjørende faktor for at disse tre mekanismene har bidratt til lønnsomhet, vekst og sysselsetting i norske bedrifter.

Tiltakene i meldingen legger opp til at romrelatert næringsliv skal ha gode rammebetingelser. Regjeringen vil legge til rette for at romvirksomhet skal bidra til verdiskaping på bredt plan i økonomien. Norske kompetansemiljøer skal kunne fortsette å være blant de ledende i verden i nisjer der Norge har spesielle forutsetninger, som satellittbaserte tjenester for offshore og maritim

sektor. Deltakelse i internasjonalt samarbeid gjennom ESA, EU og bilaterale avtaler gir markedsadgang og kompetanseutvikling i norsk næringsliv og fagmiljøer. Internasjonalt samarbeid vil sammen med supplerende nasjonale utviklingsprogrammer fortsette å være det viktigste virkemiddelet for å sikre vekst og utvikling i norske bedrifter og teknologimiljøer. Vekstpotensialet er særlig stort innen virksomhet som baserer seg på å bruke data og signaler fra satellitter for å utvikle tjenester og produkter (nedstrømsindustrien). Det gjelder for eksempel satellittkommunikasjonsutstyr og høypresisjons navigasjonstjenester. Bedrifter og andre brukere av jordobservasjonsdata skal ha den nødvendige datatilgangen. Regjeringen ønsker også å se på det ytterligere kan legges til rette for at bedrifter med utviklingspotensial og komparative fortrinn skal kunne vokse og utvikle seg.

Dekning av viktige samfunns- og brukerbehov

Rombaserte anvendelser griper i dag inn på mange områder av nordmenns hverdagsliv. Romvirksomhet har blitt en forutsetning for effektiv og sikker samfunnsdrift, og for å følge opp prioriterte politiske målsetninger i nordområdene og i klima- og miljøpolitikken.

Rombasert infrastruktur har i økende grad strategisk betydning, ettersom slik infrastruktur blir stadig viktigere for myndighetsutøvelse og samfunnskritiske tjenester. En viss grad av nasjonal kontroll og egegneve er nødvendig for å sikre våre interesser, også i tilfeller der tjenester kan kjøpes kommersielt. Norge har spesielle behov i nordområdene, og det er ikke gitt at aktører utenfor Norge vil ha evne eller interesse for å utvikle gode løsninger for disse. Innflytelse på utbyggingen av viktig infrastruktur vil ha betydning for samfunnssikkerhet og krisehåndtering. Vi trenger derfor tilstrekkelig innsikt og kompetanse i forvaltningen og i norske forsknings- og teknologimiljøer til å kunne identifisere mulige løsninger, til å være en kompetent motpart ved anskaffelser og i internasjonalt samarbeid, og til å utvikle og implementere nasjonale løsninger der dette er mest hensiktsmessig.

Tiltakene i meldingen legger opp til at romvirksomheten fortsatt skal dekke viktige samfunns- og brukerbehov på en kostnadseffektiv måte, ikke minst i nordområdene og klima- og miljøpolitikken. Satsing på kompetanse og forskning vil videreføres og regjeringen vil aktivt bruke nasjonale satsinger for å ivareta norske brukerbehov. God dekning for satellittnavigasjon

og -kommunikasjon i nordområdene prioriteres, i tillegg til utnyttelse av jordobservasjonsdata i klima- og miljøpolitikken. Meldingen omtaler utfordringene knyttet til kommunikasjon til skip i Arktis. Det finnes i dag ingen løsninger som gir god dekning nord for 75 grader. Nord for 80 grader er dekningen nærmest fraværende. Utfordringen kan løses ved at det etableres en kommunikasjonsløsning basert på satellitter i polar bane. De reduserte ismengdene i Arktis har gjort at skipsfarten nord for 75 grader har økt kraftig i løpet av få år. Dette styrker behovet for å få på plass en kommunikasjonsløsning. Norsk Romsenter er i ferd med å utrede mulige løsninger for satellittkommunikasjon i nordområdene. Spørsmålet har per i dag ikke vært behandlet i regjeringen.

Bedre utnyttelse av internasjonalt samarbeid

Internasjonalt samarbeid har alltid vært – og vil alltid være – ryggraden i norsk romsatsing. ESA-medlemskapet har tjent Norge godt som et verktøy for å utvikle en konkurransedyktig norsk romrelatert industri, for å bygge romteknologisk kompetanse i norsk forvaltning og næringsliv, og for å internasjonalisere og styrke norsk forskning.

Vi må også være gode på å fremme våre interesser i andre fora enn i ESA. I dag avgjøres i økende grad mange av de viktigste spørsmålene i EU. Romvirksomheten er dermed i ferd med å bli mer lik den øvrige europapolitikken. Norske interesser må i stadig større grad fremmes i fora vi står utenfor, eller der vi har begrenset rett til å delta. Galileo og Copernicus bidrar til å løse svært viktige utfordringer for Norge. En aktiv, norsk tilnærming til EUs rompolitikk er derfor viktig for å sikre norsk innflytelse over infrastruktur av betydning for Norge, for å ivareta interessene til norsk næringsliv, forskere og brukergrupper, og for å posisjonere Norge for en fremtid der EU i stadig større grad vil legge de overordnede politiske føringene for europeisk romvirksomhet.

Regjeringen har forpliktet ca. 1 mrd. kroner til videre deltakelse i ESAs frivillige programmer. ESA-medlemskapet vil fortsatt være et essensielt virkemiddel for å fremme norske interesser knyttet til romvirksomhet. Tiltakene i meldingen prioriterer å ivareta norske interesser i EUs programmer, og videreføre internasjonalt forskningssamarbeid. Norges internasjonale samarbeid om romvirksomhet gir også teknologiutvikling, markedsadgang og systeminnsikt for norske bedrifter. Det er viktig at vi benytter relevante internasjonale

fora til å fremme norske interesser knyttet til romvirksomhet.

God nasjonal forvaltning av norsk romvirksomhet

For at romvirksomhet best mulig skal kunne tjene norske interesser, kreves kompetanse i norsk forvaltning samt i norske teknologimiljøer og brukergrupper. Uavhengig av om tjenester og infrastruktur skal utvikles nasjonalt, gjennom internasjonalt samarbeid eller i form av innkjøp fra kommersielle tjenesteleverandører, må norske myndigheter kunne identifisere behov, kvalitetssikre mulige løsningsforslag, og sørge for effektiv gjennomføring. For å sikre at gode løsninger utvikles og gjennomføres på en hensiktsmessig måte, og for å ivareta Norges interesser i det internasjonale samarbeidet, er det behov for å forene både administrativ, teknologisk og internasjonal kompetanse i forvaltningen.

Norges geografiske fortrinn på fastlandet og andre steder der norsk romrelatert bakkeinfrastruktur driftes, har siden 1960-tallet blitt utnyttet for å bygge opp aktiviteter som i dag har internasjonalt ledende posisjoner i enkelte nisjer av romvirksomheten. Dette gjelder blant annet ballongslipp og oppskyting av forskningsraketter fra Andøya, samt nedlesningsstasjoner for satellitter i polare baner fra Svalbard, Jan Mayen og Antarktis. Det vil også i fremtiden være behov for å utnytte Norges geografiske fortrinn til romrelatert bakkeinfrastruktur.

Staten har i dag forvaltningsansvar og eierskap i flere aktører i norsk romvirksomhet. Andøya Rakettskytefelt AS, Norsk Romsenter Eieendom AS og Kongsberg Satellite Services AS har vært verdifulle verktøy for utviklingen av viktige sider ved norsk romsatsing. Gjennom denne satsingen er det skapt et kommersielt grunnlag for industriell vekst i selskapene, som i økende grad henter sine inntekter fra et internasjonalt marked. Kombinasjonen av offentlig eierskap, strategiske interesser og kommersielle hensyn krever en klargjøring av statens ulike roller.

Tiltakene i meldingen legger opp til en styrking av kompetansen i forvaltningen. Regjeringen vil styrke koordinering mellom departementene og styrke rådgivnings- og utredningskapasiteten ved Norsk Romsenter. Bruk av romrelatert bakkeinfrastruktur på Svalbard, Jan Mayen, i Antarktis og på fastlandet må tilrettelegges slik at Norge kan utnytte våre geografiske fortrinn. I tillegg vil regjeringen sørge for en optimal og ryddig organiseringen av romvirksomhet i norsk forvaltning.

6.10.4 Tre- og skognæringen

Skognæringen er en av de få komplette verdikjedene i Norge og omfatter skogbruk og tjenester tilknyttet skogbruk, trelast og trevareindustri og treforedlingsindustri. Næringen betyr mye for verdiskapingen og sysselsettingen i distriktene. I Hedmark og Oppland er trelast- og trevareindustrien en bærebjelke i det industrielle miljøet og næringen har stor betydning for den regionale utviklingen. Innenfor flere produktområder har næringen kompetanse- og utviklingsmiljøer helt i verdensklasse. Borregaard i Sarpsborg er blant verdens mest avanserte bioraffinerier og bruker gran som råstoff. Et forskningssenter med 70 ansatte bruker ca. 120 mill. kroner årlig til utvikling av nye avanserte og miljøvennlige biokjemikalier og bioetanol som kan erstatte oljebaserte produkter. Moelven er et ledende selskap innenfor byggmoduler, limtre og bygginnredninger i Norden. Trevareindustrien utgjør en stor andel av kystfylkenes verdiskaping fra primærskogbruket, treindustri og treforedling. Verdiskapingen i treindustrien i kystfylkene utgjør videre halvparten av all verdiskaping i norsk treindustri.¹⁷

Norge har betydelige og økende skogressurser og den årlige tilveksten av skog er vesentlig større enn den årlige avvirkningen. Det er potensial for økt avvirkning av skog dersom sluttanvendelsen har tilstrekkelig lønnsomhet. Ved en lønnsom videreforedling av skogressursene vil tømmerets verdi kunne mangedobles.

Skognæringen er samtidig en del av en global industri og er påvirket av den teknologiske og internasjonale konjunkturutviklingen. For trelast- og trevareindustrien er konjunkturutviklingen innenfor bygge- og anleggsmarkedet av stor betydning for aktivitetsnivået. Et høyt norsk kostnadsnivå er en utfordring for hele skogindustrien. Skognæringen må derfor ha høy produktivitet, satse på kontinuerlig omstilling, innovasjon og utvikling av nye lønnsomme produkter. Det innebærer også at næringen vil måtte bli stadig mer kunnskapsintensiv. For hele verdikjeden er effektiv transport av tømmer og bearbejdede produkter av avgjørende betydning for næringens lønnsomhet og konkurransekraft.

Treforedlingsindustrien har over lengre tid stått overfor store utfordringer. Mange treforedlingsbedrifter har betydelige markedsutfordringer ved sviktende etterspørsel og overkapasitet innen-

for deler av industrien. Papiretterspørselen i Europa er redusert i de senere årene som følge av finanskrisen og lav økonomisk vekst ved at konsumentene i økende grad tar i bruk elektroniske medier. Flere bedrifter har måttet redusere produksjonskapasiteten eller legge ned sin produksjon. Denne typen utfordringer er forhold som myndighetene vanskelig kan gjøre noe med.

Utfordringene i treforedlingsindustrien har medvirket til at situasjonen for skognæringen er vanskelig. Skogbruket i deler av landet kan bli svekket som følge av redusert etterspørsel etter skogsvirke i treforedlingsindustrien. Det er også et avhengighetsforhold mellom trelast- og trevareindustrien og treforedlingsindustrien ved at treforedlingsindustrien er avtaker av biprodukter som sagflis fra trelast- og trevareindustrien.

Regjeringen har fulgt situasjonen i treforedlingsindustrien nært og har hatt en løpende dialog med næringen om utfordringene. Allerede i revidert statsbudsjett for 2012 la regjeringen frem en tilleggsbevilgning på 100 mill. kroner til treforedlingsindustrien, fordelt på 50 mill. kroner over Nærings- og handelsdepartementets budsjett og 50 mill. kroner over Landbruks- og matdepartementets budsjett. Hensikten er å øke forsknings- og utviklingsaktiviteten i treforedlingsindustrien og bedre industriens råstofftilgang.

Regjeringen har også gjennomført flere tiltak på kraft- og klimaområdet som er viktige rammevilkår for treforedlingsindustrien. Regjeringen har blant annet etablert en garantiordning som understøtter inngåelsen av langsiktige kraftavtaler og har under etablering en CO₂-kompensasjonsordning. Regjeringen har gjennomført betydelige tiltak som styrker kraftforsyningen, blant annet utbygging av ny kraftproduksjon ved etableringen av el-sertifikatordningen og styrking av kraftnettet. Regjeringen har gjennom Enova også oppnådd gode resultater ved satsing på energiomlegging og energieffektivisering i industrien. Regjeringen har i 2013 fått på plass en ny ordning under Enova som skal fremme store investeringer i klimateknologi i industrien. Regjeringen satser i tillegg bredt på utvikling av miljøteknologi gjennom Innovasjon Norges miljøteknologiordning.

Skognæringen er en stor transportbruker og næringen er avhengig av effektive transporter av råvarer fra skogen til industrien og fra industrien til hjemmemarkedet og eksportmarkedet. Store volumer og lav verdi per vektenhet av råvarene, medvirker til at effektive transporter er blant de største utfordringene for verdikjeden. Tiltak som bidrar til mer kostnadseffektiv transport, er derfor viktig for næringens kostnadsmessige konkur-

¹⁷ DAMVAD (2013). Utredning om sosialt entreprenørskap. Utarbeidet av DAMVAD for Nærings- og handelsdepartementet.

ransekraft. Fremleggelsen av Nasjonal Transportplan 2014–2023 med en sterkt vekst i de økonomiske rammene vil ha stor betydning for utvikling av mer effektive transportert også for skognæringen. For å styrke konkurransevilkårene for skogindustrien, er det fra april 2013 åpnet for tillatelse av tømmervogntog på inntil 24 meter og inntil 56 tonns totalvekt, herunder opp til 32 tonn på henger.

En livskraftig skogindustri krever at bedriftene lykkes med å identifisere lønnsomme produkter med et tilstrekkelig markedspotensial og som tåler et norsk kostnadsnivå. Regjeringen vektlegger derfor dialog med hele skognæringen om utfordringer og utviklingen fremover.

Som følge av den vanskelige situasjonen for norsk treforedlingsindustri har regjeringen i revidert statsbudsjett for 2013 foreslått nye tiltak for å bidra til omstilling og mer lønnsom virksomhet i hele skogsektoren. Tiltakene har en samlet ramme på 250 mill. kroner fordelt på Nærings- og handelsdepartementets, Landbruks- og matdepartementet og Samferdselsdepartementets budsjett. For å få frem nye, lønnsomme bedrifter har regjeringen i tillegg foreslått å utvide Investinors kapitalbase med 500 mill. kroner til investeringer innenfor skog- og trenæringene.

De foreslåtte tiltakene over Nærings- og handelsdepartementets budsjett har en ramme på 75 mill. kroner og vil styrke bevilgningene til Innovasjon Norge og Norges forskingsråd for nye

prosjekter innenfor skognæringen. I alt 40 mill. kroner går til innovasjonstilskudd og tapsavsetninger for innovasjonslån og 10 mill. kroner til nettverks- og innovasjonsaktiviteter i regi av Innovasjon Norge. Det foreslås å styrke rammene til Norges Forskingsråd med 25 mill. kroner til aktuelle FoU-programmer for skogsektoren. Tiltakene over Landbruks- og matdepartementets budsjett har også en ramme på 75 mill. kroner, fordelt på infrastrukturtiltak for å bedre tilgjengeligheten til skogressursene og mer kostnadseffektive virkesleveranser samt utviklingstiltak for økt trebruk. Over Samferdselsdepartementet budsjett foreslås det å bevilge 100 mill. kroner til tiltak for å bedre fremkommeligheten for lange og tunge kjøretøy. Strekninger og områder der tiltakene vil ha størst nytte for tømmertransport og skogindustrien vil bli prioritert. For å bidra til mer kostnadseffektiv transport foreslår regjeringen å øke totalvekten på tømmertransport fra 56 til 60 tonn, og har sendt forslaget på høring.

Regjeringen vil også opprette SKOG22. SKOG22 skal være bredt sammensatt av personer fra hele verdikjeden fra skogforvaltning til industri, i tillegg til forskning og akademia. Strategien skal danne grunnlag for en sterk forsknings- og utviklingsinnsats og demonstrasjonsaktivitet. Dette for å realisere et betydelig verdiskapingspotensial i trevirket som ressurs i overgangen fra oljebasert til biobaserte produkter.

7 Økonomiske og administrative konsekvenser

Regjeringen vil med denne meldingen forankre i Stortinget de overordnede føringene for næringspolitikken frem mot 2020. En næringspolitikk i tråd med retningslinjene som angis i meldingen, vil bidra til å sikre verdiskapingen fremover.

Innholdet bygger på vedtatte satsinger, planer og strategier og forplikter ikke økonomisk ut over dette. Oppfølging av vedtatte strategier og satsinger som krever bevilgningsøkninger, vil bli frem-

met for Stortinget i forbindelse med de ordinære budsjettprosessene.

Nærings- og handelsdepartementet

tilrår:

Tilråding fra Nærings- og handelsdepartementet 7. juni 2013 om Mangfold av vinnere blir sendt Stortinget.

Offentlige institusjoner kan bestille flere eksemplarer fra:
Departementenes servicesenter
Internett: www.publikasjoner.dep.no
E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Telefon: 22 24 20 00

Opplysninger om abonnement, løssalg og pris får man hos:
Fagbokforlaget
Postboks 6050, Postterminalen
5892 Bergen
E-post: offpub@fagbokforlaget.no
Telefon: 55 38 66 00
Faks: 55 38 66 01
www.fagbokforlaget.no/offpub

Collage: 07 Media
Basert på følgende bilder:
Øverst til høyre: Kleven
Øverst til venstre: SINTEF/Thor Nielsen
Øverst i midten: Colourbox
Til venstre i midten: Colourbox
I midten: ScanStockPhoto
Til høyre i midten: Colourbox
Nederst til venstre: Colourbox
Nederst i midten: Innovasjon Norge/CH
Nederst til høyre: Colourbox

Publikasjonen er også tilgjengelig på
www.regjeringen.no

Trykk: 07 Xpress 06/2013

